

*Національна спілка краєзнавців України
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
Хмельницький обласний краєзнавчий музей
Державний архів Хмельницької області*

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 31

Хмельницький
2021

УДК 908 (477.43)
ББК 26.891 (4 Укр-4Хме)
Хме 65

*Друкується за ухвалою
Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту
історії України НАН України
Протокол № 2 від 25.02.2021 р.*

Рецензенти:

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, член НСКУ
Місінкевич Леонід Леонідович, доктор історичних наук, професор, член НСКУ,
Почесний краєзнавець України

Голова редакційної колегії:

Баженов Лев Васильович, доктор історичних наук, професор, голова Хмельницької
обласної організації НСКУ (голова), Почесний краєзнавець України;

Відповідальний секретар:

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий спів-
робітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член НСКУ, заслужений
працівник культури України, Почесний краєзнавець України;

Редакційна колегія:

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, Голова ГО “Поклик
віків”, член НСКУ;

Брицька Олена Миколаївна, директор Хмельницького обласного краєзнавчого
музею, заслужений працівник культури України;

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент, голова Хмельницької
міської організації НСКУ, Почесний краєзнавець України (співголова);

Погорілець Олег Григорович, директор історико-культурного заповідника «Межибіж»,
член НСКУ, Почесний краєзнавець України;

Синиця Надія Миколаївна, заслужений працівник культури України, член НСКУ,
Почесний краєзнавець України;

Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, директор департа-
менту контролю у сфері вищої, фахової передвищої освіти і освіти дорослих Дер-
жавної служби якості освіти України (м. Київ), член НСКУ, Почесний краєзнавець
України.

Хме 65 **Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник** / [редкол.
Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп.
секр.) та ін.] – Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2021. – Вип. 31. – 270 с.

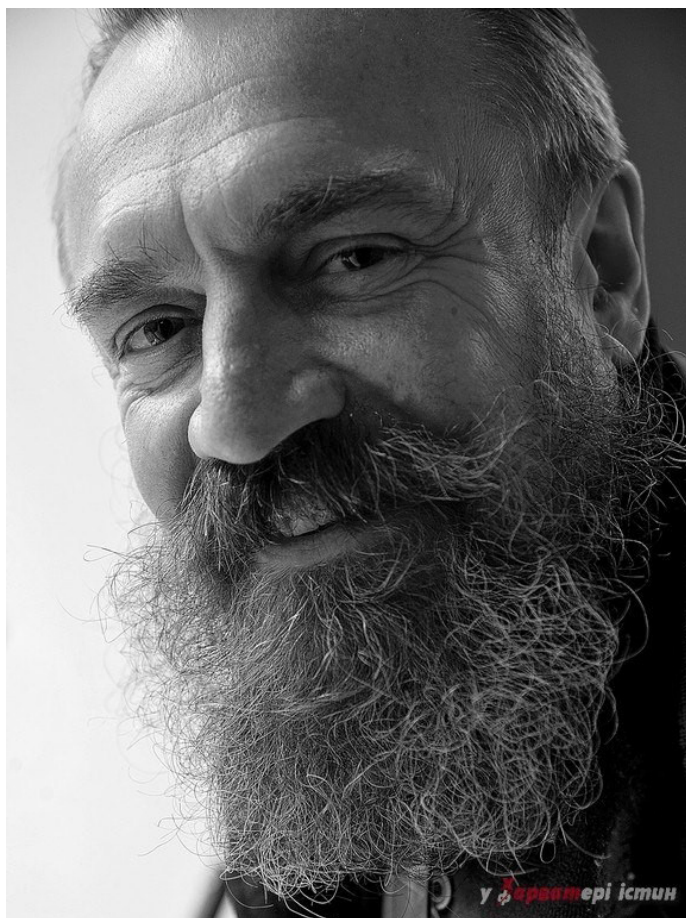
Збірник містить наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської
організації Національної спілки краєзнавців України та матеріали їх колег з інших регіонів.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Усі права захищено. Жодна частина цього збірника не може бути відтворена в будь-
якій формі або за допомогою будь-яких електронних або механічних засобів, включаючи
системи зберігання і пошуку інформації, без письмового дозволу видавця. Дозволяється
лише цитувати уривки статей з посиланням на автора.

© Автори публікацій, 2021

НАШ ЮВІЛЯР

ПОГОРІЛЕЦЬ ОЛЕГ ГРИГОРОВИЧ

Григоренко О.П.

м. Хмельницький

**НА ЖИТТЄВИХ І ТВОРЧИХ ПЕРЕХРЕСТЯХ:
ДИРЕКТОР ДЕРЖАВНОГО
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА «МЕЖИБІЖ»
ОЛЕГ ГРИГОРОВИЧ ПОГОРІЛЕЦЬ**

Стаття приурочена до 60-річчя з дня народження відомої постаті в новітній історії України, директора Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» О.Г. Погорільця. В ній досліджуються основні віхи його життєвого шляху та культурно-освітня, науково-педагогічна, громадська діяльність. Здійснено спробу хоча б в стислій формі показати його багатогранну роботу як видатного пам'яткоохоронця, історика, археолога, нумізмата, краєзнавця, музезнавця, патріота та державотворця, члена Українського комітету ІКОМОС, члена правління Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, члена Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України.

Ключові слова: *Погорілець Олег Григорович, Державний історико-культурний заповідник «Межибіж», Поділля, пам'ятки історії та культури, інститут, наукові дослідження, краєзнавчий музей, історія, археологія, нумізматики, фортеця, наукові історико-краєзнавчі конференції.*

Особливо важливою умовою для розбудови незалежної молоді України є наявність особистостей високого інтелекту, які володіють сучасними знаннями, досвідом, постійно аналізують динаміку вітчизняних та світових подій як в соціально-економічному, так і в суспільно-політичному напрямках, здатні прогнозувати і випереджати розвиток, акумулювати можливості і сили підпорядкованих колективів на найважливіших ділянках для досягнення визначеної мети. В доленосні часи в історії кожного народу з'являються постаті, роль і значення яких у становленні його державності, формуванні національної самосвідомості, зародженні величі душі та стійкості духу виходять далеко за межі історичного бачення, соціального тлумачення і політичних амбіцій не лише сучасників, а й багатьох прийдешніх поколінь. Існує відомий вислів: «Історію творять особистості». Він містить у собі велику долю істини. Бо ж історія – це не що інше, як біографія, це – біографія предків, колективів, особистостей. Розвиток людського суспільства переконливо свідчить, що навіть коли всі необхідні історичні умови наявні, велику роль відіграють

особисті якості керівника, його кваліфікація, світогляд, масштаб мислення, вміння працювати з людьми і вести їх за собою, воля, розум, цілеспрямованість.

Це можна яскраво проілюструвати на прикладі життя, науково-педагогічної та організаторської діяльності директора Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» О.Г. Погорільця. Про його організаторські здібності та наукові досягнення з багатьох галузей знань гуманітарного напрямку знають фахівці не тільки в Україні, а й в багатьох європейських країнах. Бог, природа і батьки наділили цю людину особливими здібностями – вмінням налагоджувати спільну діяльність, гуртувати людські колективи. Він вмів підшукати кожному його місце в загальній справі, зацікавити нею інших. Як зазначають всі без виключення співробітники історико-культурного заповідника, що з ним легко і приємно працювати, він ніколи не підвищує голос, не намагається вивершитися над іншими своєю директорською посадою, а створює навколо себе атмосферу доброзичливості, розуміння необхідності діяти саме таким чином, при цьому зробити більше, якісніше, ефективніше. Його не роз’їдає адміністративна сверблячка, а висловлені міркування і пропозиції завжди конструктивні й компетентні. Характерно, що в деяких випадках Олег Григорович не боїться й не соромиться сказати в певних ситуаціях «я цього не знаю», майже ніколи не відмовляє у проханнях, а сказане «ні» – обґрунтоване, доречне, переконливе. Він не боїться визнати й власні помилки, чесно й відверто говорить про них, вживає заходів, щоб їх позбутися.

Ці та інші позитивні риси високоморального вмілого керівника при-таманні О.Г. Погорільцю. Саме завдяки його вмінню згуртувати навколо себе однодумців, визначити кожному з них найсприятливіше місце для самореалізації, утвердити атмосферу творчості і взаємодопомоги дало можливість якісному функціонуванню Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», який відомий тепер не лише на Поділлі, а й в усій країні і далеко за її межами. Душевність і доброта, справжня інтелігентність і високі моральні чесноти директора Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» органічно поєднуються у цій прекрасній людині з раціональністю творчого мислення. Без сумніву, він є особистістю, глибоко зануреною у свою роботу, організатор найвищого гатунку, вимогливий керівник, наполегливий у всіх своїх устремліннях.

За свою багатотисячолітню історію зрошена потом і кров’ю багатьох поколінь межибізька земля дала країні цілу плеяду видатних синів і дочок, якими по праву може пишатися кожна нація. Життєва доля О.Г. Погорільця є цілковитим підтвердженням слів одного з найславніших вчених світу – шведського біолога Карла Ліннея, який підкреслював, що походить із простої родини, і писав: «З маленької хатинки може вийти велика люди-

на» [1, с.12]. Народився Олег Григорович 29 серпня 1960 року в селищі міського типу Меджибіж Летичівського району Хмельницької області в сім'ї, котра належала до суцвіття давніх козацьких родів – тогочасної берегині кращих достоїнств і чеснот українства, його невмирущого духу та слугувала взірцем для всієї округи. Родина Погорільців помітно відрізнялась від багатьох інших. Батько – Григорій Миколайович (1929-2016 рр.) та мати – Ольга Тимофіївна (1932-2019 рр.) тривалий час працювали в місцевому споживчому товаристві, були людьми розумними, мудрими, завжди тягнулися до знань. У родинному колі Погорільців панувала довіра, доброзичливість, повага до старших. Виховання дітей у цій сім'ї відбувалося у кращих традиціях українського народу. Діти вивчали свій родовід, історію, культуру, звичаї рідного краю. Син перейняв від батьків симпатичну вроду, гарну поставу, мелодійну дикцію і добрий, м'який характер. Своє дитинство Олег Григорович згадує з особливою теплотою. Батьки передплачували періодичні видання, дуже популярні тоді дитячі журнали «Барвінок», «Малютко», «Мурзилка». У родинній бібліотеці були твори українських класиків Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, М. Коцюбинського, П. Мирного, багатьох сучасних поетів і прозаїків. Чимало творів Т. Шевченка та І. Франка глибоко западали у вразливе Олегове серце і він знав їх напам'ять. З російських літераторів найбільше до вподоби була творчість Л. Толстого і Ю. Лермонтова, їх сповнені романтики й героїки оповідання, вірші й поеми. Особливе враження на молодого юнака виявив твір грузинського поета Шота Руставелі «Витязь в тигровій шкурі» в перекладі відомого українського поета М. Бажана. Ця одна з найвеличніших поем світової літератури надзвичайно вплинула на формування характеру молодого людини, сприяла прищепленню таких рис як загартуванню, витривалості, мужності, пошани до рідних людей, односельчан, бережливому ставленню до навколишнього середовища, безмежній відданості своїй рідній землі, Батьківщині. Подарована батьками на день народження в тепер уже далекому 1970 році ця книга і досі зберігається як дорога реліквія в сімейній книгозбірні.

Серед улюблених зарубіжних літераторів були книги Фенімора Купера, Марка Твена, Майна Ріда, Даніеля Дефо, Джонатана Свіфта, Проспера Меріме та інших. З героями прочитаних книг Олег разом зі своєю старшою сестрою Любою спільно з повстанцями під керівництвом відважного Спартакана намагався повалити на італійській землі рабовласницький лад і позбавити людей від непосильної праці і несправедливості; в команді англійського мореплавця Джеймса Кука в трьох навколосвітніх експедиціях відкривав багато островів в Тихому океані; з передовими підрозділами радянських збройних сил намагався одним із перших вступити в переможений Берлін і сповістити світ про завершення Другої світової війни

в Європі; сповнений енергією, романтикою, ентузіазмом комсомольських і партійних лозунгів натхненно працював на відбудові зруйнованого війною народного господарства, наближаючи тим самим таке вже близьке, як здавалося, щасливе комуністичне завтра [2]. Сімейна книгозбірня Погорільців мало в чому на той час поступалася бібліотекам, що існували в Меджибожі. Син виявився послідовником своїх батьків. Дійсно, сильні й мужні, вони, глибоко усвідомлюючи обов'язок перед дітьми, навчили їх збагачувати своє життя не тільки матеріально, а й духовно.

Дитинство майбутнього коменданта однієї з найвідоміших фортець країни промайнуло на лоні чудової природи подільського Межибужжя. Мальовничий цей куточок України. Щедро обдарований він родючими землями, синіми стрічками обвивають історичний населений пункт Меджибіж тихоплинні річки Південний Буг і Бужок. Це не могло не справили свій відбиток на формування світогляду і характеру молодого людини. Містечко Меджибіж відоме всьому світу своїми старожитностями, архітектурними пам'ятками, тому подібний вплив на молоду людину за таких умов сприяв формуванню непересічної особистості. Тут Олег Григорович провів свої дитячі роки, дістаючи перші уроки життєвої мудрості від своєї сім'ї, родичів, односельчан. З дитинства привчений до роботи на землі, у домашньому господарстві, шанобливого ставлення до людей. Вже в підлітковому віці його руки вправно володіли серпом, косою, ціпом, тобто міг виконувати будь-яку сільську роботу. Під час канікул щорічно працював нарівні з дорослими на збиранні врожаю, про що засвідчують нагороди місцевого сільгоспідприємства. Трудове загартування стало важливою опорою в подальшому житті.

В 1967 році, вже знаючи літери та вмюючи читати по складах, Олег переступив поріг Меджибізької середньої школи. Роки навчання в школі стали важливим періодом становлення молодого людини. Жвавий і енергійний юнак завжди показував приклад у будь-якому заході шкільного життя, чи то був збір металобрухту або участь у хорі. Олег був завжди готовий на будь-яку справу. Ця якість вигідно вирізняла його в очах вчителів. Не улюблених предметів не було, однак посилені інтерес проявляв до вивчення біології, географії та літератури. Але найбільше юнак захоплювався історією, яку у школі викладала досвідчений педагог Марія Петрівна Дмитришина (Лазаренко). Саме цей фактор в значній мірі і вплинув на подальший професійний вибір О.Г. Погорільця [3, с. 121]. Ще школярем брав участь в археологічних розвідках знаного місцевого археолога, краєзнавця Михайла Ягодзінського, котрі проводилися на околицях Меджибожа та у фортеці, а також в археологічній експедиції співробітника Хмельницького обласного краєзнавчого музею Василя Якубовського, який проводив дослідження Болохівського городища (XIII ст.) поблизу села Теліженці

сусіднього Старосинявського району. Здобуті в експедиціях безцінні знання та навички були дуже корисними, активно використовувалися в подальшій професійній діяльності.

Останній шкільний дзвоник сповістив Олега Григоровича про закінчення середньої школи і початок самостійного життя. На відміну від інших, вагань із вибором подальшого життєвого шляху не було, оскільки вибір було зроблено ще задовго до закінчення школи. 1 вересня 1978 року поріг навчальних аудиторій тоді Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту (тепер – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка) переступив молодий юнак. Збулася його мрія стати вчителем історії. Мрія, бажання і покликання навчати і виховувати молоде покоління. Щоб вони йшли у широкий світ самостійного життя не лише із добре засвоєними основами знань певних наук, а й з широким світоглядним кругозором, патріотами свого рідного краю, Батьківщини, прагнули своїми власними руками і творчою діяльністю примножити славу своїх попередників.

Лекції, семінарські заняття, колоквіуми, диспути захоплювали у вир студентського життя. Непомітно минув перший рік навчання. В заліковій книжці за результатами екзаменів були виставлені майже всі відмінні оцінки. Але все це було результатом напруженої праці. Адже вимоги до навчання на історичному факультеті були дуже високими. Викладачі факультету, особливо тодішній декан А.О. Копилов (згодом ректор інституту), вимогливо ставилися до організації навчального процесу, прискіпливо розглядали кожне порушення як з боку студентів, так і викладачів на виробничих нарадах, зборах і засіданнях громадських організацій, вченій Раді факультету. Надзвичайно багато доводилося надолужувати з вивчення іноземної мови. Та наполегливість і зусилля давали позитивний результат.

Яскравий слід у студентському житті Олега Григоровича залишили лекції багатьох викладачів. Особливо імпонували енциклопедичні знання і демократизм доктора історичних наук, відомого професора-археолога Іона Винокура, який фактично став його наставником на науковому шляху на всі подальші роки. Із щирою вдячністю згадує він і інших викладачів, які формували його як фахівця: Лева Баженова, Леоніда Коваленка, Анатолія Гуцала, Олександра Завальнюка, Анатолія Копилова, Миколу Кукурудзяка, Валерія Мегея, Миколу Петрова, Юрія Тарасова, Валерія Степанкова, Анатолія Хоптяра, Петра Щербину, Миколу Довганя, Олександра Степенка, Анатолія Гаврищука, Василя Радіоненка, Анатолія Грицюка, Івана Юришинця, Віталія Нечитайла, Петра Лаптіна, Анатолія Сурового та багатьох інших. Під їхнім впливом формувалися історичні знання та навички науково-дослідницької праці студента. У вільний від

заняты час брав участь у художній самодіяльності, займався в спортивних секціях, був активним учасником громадського життя факультету та інституту: обирався членом профбюро групи, відповідав за діяльність агіткульбригади, працював на будівництві Кам'янець-Подільського міського вузла зв'язку, сільськогосподарських роботах тощо. Але найбільшу увагу приділяв науковій роботі.

Творчий пошук цілеспрямованого студента, його старанність в опануванні програмовим матеріалом, систематична самостійна робота в читальних залах і архівосховищах викликали повагу в однокурсників та викладачів. Справжнім захопленням Олега Григоровича була археологія, вона все більше захоплювала його. Під час навчання в інституті він під керівництвом свого наукового наставника, професора І. Винокура брав участь у роботі різних археологічних експедицій. Одну із них очолював В. Кропоткін (Москва), що досліджував могильник черняхівської культури поблизу села Думанів Кам'янець-Подільського району Хмельницької області, іншу – А. Гуцал, котрий розкопував поселення скіфського періоду поблизу села Долиняни Хотинського району Чернівецької області. Наполегливий і амбітний студент був активним учасником регіональних студентських наукових конференцій, неодноразово виступав із повідомленнями про археологічні дослідження Болохівської землі на всесоюзних археологічних студентських наукових конференціях, котрі проходили в Московському державному університеті ім. Ломоносова [4,с.181-182]. Активна участь у студентській науковій роботі О.Г. Погорільця була відзначена грамотою республіканської студентської наукової конференції, присвяченій 600-річчю Куликовської битви (1980) та іншими грамотами Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту.

Впродовж усіх років навчання, щоб не так відчувати матеріальну скруту, систематично підробляв на різних чергуваннях. На дні народження батьків і сестри Люби завжди приїжджав із скромними, але такими дорогими для них подарунками.

Закінчивши навчання в інституті у 1982 році Олег Григорович розпочав свою трудову діяльність у селі Волосівці Летичівського району. Школа була восьмирічною, тому доводилося викладати історію та географію. Перші кроки активної самостійної праці зміцнили основи його життєвого світогляду, сприяли формуванню активної громадянської позиції. Після кількох років роботи у цій школі він зарекомендував себе як педагог-новатор не тільки серед вчителів Летичівського району, а й усієї Хмельницької області. Його досвід військово-патріотичного виховання підростаючого покоління, залучення школярів до вивчення історії рідного краю привернув пильну увагу педагогічної спільноти. Він був помічений і запрошений

на роботу до дитячої станції юних туристів в місто Хмельницький, де працював керівником ряду гуртків.

В 1984-1986 роках О.П. Погорілець проходив строкову військову службу в збройних силах протиповітряної оборони в м. Новосибірську. Відмінна фізична підготовка, прагнення постійно підвищувати свій кваліфікаційний рівень помітно вирізняло його серед особового складу військової частини. У короткі вільні хвилини військової служби молодий історик уважно слідував за новими надходженнями в бібліотеці військової частини. За відмінну службу командування відзначило кмітливого хлопця подяками, присвоїло йому звання старшого сержанта та призначило на посаду заступника командира взводу. Про вихованість, чесність і порядність, професіоналізм і мужність воїна з України красномовно свідчить подяка, що зберігається в родинному архіві Олега Григоровича і привернула увагу автора даної статті. Під час військових навчань, один з розрахунків, яким командував Олег Григорович, знаходився на значній відстані від основного зосередження військових сил. Трапилося так, що один з військовослужбовців отримав травму з кровотечею, яка весь час посилювалася. В цих умовах старший сержант О.Г. Погорілець незважаючи на незнайому місцевість в умовах поганої видимості зумів добратися до найближчого поселення, попрохав коней із саньми і зумів доставити хворого за декілька десятків кілометрів до найближчої лікарні. Питання життя для солдата вже відлічувало останні хвилини. Потрібна була кров. Олег Григорович ліг поруч із хворим на операційному столі. Через пряме переливання крові життя воїна з далекого дагестанського аулу було врятоване. Згодом на ім'я Григорія Миколайовича і Ольги Тимофіївни Погорільців надійшла подяка від командування військової частини, в якій служив їх син. «Засвідчуємо Вам свою високу пошану і висловлюємо щире вдячність за те, що Ви виховали і виховали такого мужнього, загартованого, дисциплінованого, чесного і наполегливого охоронця нашої Батьківщини. Його організованість, відповідальність, сумлінне виконання свого службового обов'язку є яскравим прикладом для всього особового складу. Ми пишаємося Вашим сином, зичимо вам доброго здоров'я» [5].

Після військової служби у 1986-1988 роках Олег Григорович працює у Хмельницькому ПТУ №11, де викладає історію та очолює комсомольську організацію. Фактор улюбленця молодіжного середовища обласного центру і навколишніх сіл, ефективного організатора всіх молодіжних починань був основним чинником його запрошення на роботу до Хмельницького райкому комсомолу, завідувачем оргвідділом. З 1995 по 2004 роки Олег Григорович працював у «Подільській фінансовій компанії». Водночас він займався викладацькою роботою, зокрема викладав у Хмельницькій філії «Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна».

Прагнення займатися науковими дослідженнями, любов до археології, рідного краю спонукало його до творчого пошуку. В 1999 році він сприяв відновленню археологічних робіт на подвір'ї Меджибізької фортеці під керівництвом київського фахівця Ю. Толкачова та протягом 2000 року брав участь у роботі цієї експедиції. У тому ж році він став ініціатором та організатором створення Хмельницької обласної громадської організації «Постійно діюча археологічна експедиція «Меджибіж-2000», завданням якої стало сприяння історичному дослідженню регіону. Протягом 2000-2008 років Олег Григорович бере активну участь в роботі археологічної експедиції, котра досліджувала залишки пізньосередньовічної фортеці «Замок Ракочі» (XVI ст.), розташованої за два кілометри від селища міського типу Меджибіж. Багатий археологічний матеріал, який включав колекції кераміки, залишків озброєння, побутових предметів, турецької порцеляни, італійської майоліки та монет кінця XV – XVI ст., переданий у фонди Хмельницького обласного краєзнавчого музею та Державного історико-культурного заповідника «Межибіж». Частина цих колекцій експонується в залах музею заповідника [6, с.309]. У зв'язку з роботою над археологічною тематикою О.Г. Погорілець здійснив, як у співавторстві, так і самостійно, ряд наукових публікацій, що викликали жвавий інтерес наукової спільноти [7].

Наукові інтереси Олега Григоровича надзвичайно широкі. Цілий ряд наукових досліджень було присвячено історії Меджибожа та Поділля [8], торгівлі [9] та нумізматиці [10]. Тривалий час він займається дослідженням грошового обігу на Поділлі, карбуванням монет на території краю. Результати його досліджень викликали резонанс у колі фахівців, особливо відкриття у 2004 році та дослідження функціонування у Смотричі, першій столиці Поділля, емісійного центру монети, яка отримала в історичній літературі назву «подільський полугрошок» (XIV ст.). Відкриття існування в Україні в XIV столітті емісійного центру, поруч із Львівським та Київським монетним двором, продемонструвало високий рівень розвитку Подільського князівства, динамічний економічний та політичний ріст цих земель, бажання виокремити ці території як споконвічні руські землі. Актуальна тематика досліджень викликала зацікавленість іноземних колег, зустрічі з якими відбулися в ході міжнародних конференцій у Литві, Польщі, Словаччині, Білорусії та Росії, у роботі яких брав участь О.Г. Погорілець [11]. Значну увагу приділяє він також пошуку місць битв на теренах краю [12]. Директор заповідника спільно із своїми однодумцями з науково-громадських організацій розробив та втілює в життя науковий проект встановлення місця битви під Пилявцями у вересні 1648 року, а також науковий проект історико-археологічного дослідження та проведення ар-

хеологічних розвідок з метою пошуку місця битви під селом Зеленцями в червні 1792 року.

З 2007 року Олег Григорович працює на посаді молодшого наукового співробітника Хмельницького обласного краєзнавчого музею. Наступного року він організовує та очолює Хмельницьке відділення державного підприємства «Охоронна археологічна служба України «Подільська археологія». 12 січня 2009 року сталася знаменна подія в житті не тільки самого О.Г. Погорільця, але й як показали наступні роки, для всього населення нашого краю і всієї країни: він був призначений на посаду директора Державного історико-культурного заповідника «Межибіж». З висоти сьогодення дня є всі підстави стверджувати: владні структури Хмельницької області і Міністерства культури України не помилилися при його призначенні на цю відповідальну посаду, що сприяло прогресивному розвитку національної культури і мистецтва. Тут сповна розкрилися його організаторський і науково-педагогічний хист, виключні здібності потужного культурно-освітнього менеджера. Олег Григорович сповна проявив себе як професіонал, умілий фахівець справи на довіреній йому ділянці роботи, громадсько-політичний діяч. Титанічна праця на ниві відродження, збереження і популяризації історико-культурної спадщини принесла йому заслужений авторитет і пошану у всій країні і за її межами.

Тоді, на початку роботи його директорства, мало хто міг повірити, що Меджибізька фортеця буде тим осередком духовності, науки та просвітництва, яким вона є тепер. Наукові конференції академічного та міжнародного рівня, постійні археологічні експедиції, міжнародні волонтерські табори, а головне, реставрація палацу Сенявських та інших об'єктів Меджибізької фортеці – нині це реальність, про яку, окрім Олега Погорільця, колись мало хто наважувався говорити серйозно. З його ініціативи та під його безпосереднім науково-методичним керівництвом розроблено довготривалу Стратегію розвитку Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», концепції музеєфікації Меджибізької фортеці та палацу Сенявських під гаслом «Палац європейських історій». І для втілення в життя цих стратегічних і багатьох інших завдань Олег Григорович щоденно віддає всі свої сили, енергію, а іноді і свої власні скромні заощадження. Особливо активно він працює над зміцненням матеріально-технічної бази заповідника, поповненні фондів, у тому числі отриманих в ході археологічних експедицій з дослідження залишків середньовічного укріплення в урочищі «Башта», трипільського поселення та стоянки первісної людини поблизу селища міського типу Меджибіж. Його робоче місце – не у кабінеті, а на об'єктах, що реставруються, на польових розвідках, у лабораторії, в читальних залах наукових бібліотек.

Навіть за умов складної економічної ситуації, що склалася в умовах збройної агресії Росії проти нашої країни, директор заповідника зумів у три рази збільшити кількість відвідувачів, а відтак і фінансове надходження установи. За період його адміністрування Меджибізький замок став туристичним брендом і відродив історичну назву «Білий лебідь», адже сто років тому його стіни були білосніжними і відбивалися у водах Південного Бугу у вигляді граціозного птаха. О.Г.Погорілець проводить плідну науково-дослідну та культурно-освітню роботу, особистим прикладом заохочуючи до цієї важливої справи співробітників заповідника, всіляко допомагаючи їм у цьому. Так, за його сприяння та активної співпраці з науково-дослідними та освітніми закладами в 2009-2019 роках науковими співробітниками заповідника підготовлено та подано до друку понад 75 статей, видано 16 монографій та книг, видрукувано понад 130 наукових статей та повідомлень, перевидано 15 праць з історії містечка Меджибожа і фортеці, взято участь у виданні фотоальбому «Пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні», у понад 70 наукових форумах, в тому числі в 21 – міжнародних, 38 – всеукраїнських та 26 – регіональних.

17 серпня 1996 року відбулася перша науково-практична конференція «Меджибіж: 850 років історії». Ця конференція проводилася тоді у Будинку культури містечка, при переповненій актовій залі учасників та краян, а на центральній вулиці скупчилися сотні місцевих жителів з квітами, які радо вітали науковців та гостей, що проходили біля них. Робота конференції набула широкого резонансу в Україні і завершилася презентацією виданого наукового збірника матеріалів за назвою зібрання, який залишив помітний слід у науковому житті Хмельниччини, відіграв позитивну роль згодом у наданні фортеці статусу Державного історико-культурного заповідника і заклав засади формування його як науково-краєзнавчого центру[13]. Уже в 2008 році у замку було відкрито єдиний на Хмельниччині меморіальний музей жертв геноциду-голодомору в Україні у 1932-1933 роках[14, с.171-185; с. 182-184]. З приходом до установи нової ініціативної і творчої команди на чолі з директором О.Г. Погорільцем значно активізувалися та урізноманітнилися стратегічні пріоритети діяльності Державного історико-культурного заповідника «Межибіж».

Особливо вагомою заслугою Олега Григоровича було те, що за його ініціативою у червні 2009 року відбулася правонаступниця першої представницька друга науково-краєзнавча конференція «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України», яка започаткувала за цією темою всі наступні такі зібрання до 2019 року. До її підготовки новий директор, як талановитий організатор, долучив Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України та Хмельницьку обласну організацію Національної спілки краєзнавців України, що забезпечило

включення заповідника в краєзнавчий рух і розширення кола її учасників. У складі наукової програми другої конференції було заявлено 113 учасників з 12 областей України (Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Київська, Одеська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька), а також представники з Росії (м. Щолково Московської області), Білорусії (м. Мінськ) та Литви (м. Вільнюс), що надало зібранню статусу міжнародного. В числі учасників конференції було 8 докторів наук, 28 кандидатів наук, 32 члени Національної спілки краєзнавців України. Всього на конференцію прибуло до 80-ти науковців, краєзнавців, музейників, освітян. За результатами роботи цієї конференції доповіді і матеріали учасників були опубліковані в двох книгах у спеціально заснованих «Наукових записках ДІКЗ «Межибіж» (вміщено 100 статей, обсяг 783 с., 42 друк. арк.). Конференція внесла вагомий внесок у наукову новизну досліджень історії Меджибіжчини і Поділля загалом, що дозволило вже 11-12 червня 2010 року організувати третю таку ж конференцію й надалі їх проводити щорічно в червні та жовтні. Це давало можливість творити велику розгорнуту енциклопедію Поділля-Хмельниччини й Меджибіжчини та суміжних областей.

На даний час вже проведено майже два десятки масштабних науково-краєзнавчих конференцій всеукраїнського та міжнародного статусу, які вирізняються вузько тематичною спрямованістю роботи, що не виключає проблем розгляду етапів та конкретних подій історичного процесу від давнини до початку ХХІ століття. Так, друга конференція була присвячена 40-річчю створення музейного комплексу в замку та пам'яті одного з перших директорів музею М. Ягодзінського. Третя така конференція (червень 2010 року) була приурочена містам Правобережної України, їх історії, проблемам і перспективам розвитку. Головною темою четвертої конференції (жовтень 2010 року) була військова історія краю та створення українського війська в 1917 році. На п'ятій конференції (червень 2011 року) в основі наукової програми були краєзнавство і музейна справа на теренах краю та відзначення 10-ї річниці створення Державного історико-культурного заповідника «Межибіж». Проблеми археологічних та етнологічних досліджень й розвитку ремесел у регіоні були в центрі уваги шостої конференції (жовтень 2011 року). На сьомому зібранні (червень 2012 року) розглядалися проблеми з нагоди 650-річчя битви при Синіх Водах, яка визволила Україну та її Поділля від монголо-татарського ярма. Пріоритетом восьмої конференції (жовтень 2012 року) були проблеми, пов'язані з архітектурною спадщиною оборонних споруд Правобережної України. На дев'ятій конференції (червень 2013 року) розглядалися результати досліджень пам'яткоохоронної справи в Україні. Головною темою десятої конференції (жовтень 2013 року) було відзначення 365-ї річниці початку

Національно-визвольної війни українського народу 1648-1676 років. Історія Поділля та Південно-Східної Волині 60-х років XIX – 40-х років XX століття складала основу наукової програми одинадцятої програми (червень 2014 року).

Актуальні проблеми історії українського народу, Поділля-Хмельниччини аналізувалися і на наступних конференціях. За результатами їх роботи (крім останніх, що зумовлено значним фінансовим навантаженням), видавалися праці «Наукового вісника «Межибіж» – регіональна історія та пам'яткознавство» (за загальною редакцією О.Г. Погорільця, Л.В. Баженова та ін.). Окремі з них виходили в світ в двох-трьох книгах (частинах). Ці праці залишили помітний слід в українській історичній науці, національному краєзнавстві, регіоналістиці та поділлязнавстві.

В результаті проведення організованих О.Г. Погорільцем науково-краєзнавчих конференцій «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» сформувався сталий колектив учасників, який складає від їх загальної кількості пересічно до 70 відсотків, решта – це нове поповнення дослідників за рахунок підростаючої когорти молодих науковців і краєзнавців. Ці конференції стали справжньою науковою школою для учасників, відомої вже в Україні і зарубіжжі, школою обміну досвідом в розвитку дослідництва і наукового зростання. Тут полубляють виступати і друкувати свої матеріали в збірниках конференцій магістри, аспіранти, докторанти, краєзнавці, а також вже досвідчені науковці – доктори і кандидати наук, доценти, професори, академіки, що підсилює науковість цих видань.

У грудні 2012 року Олег Григорович став ініціатором проведення в заповіднику перших «Археологічних читань», присвячених 125-річчю відомого українського археолога Михайла Рудинського та 75-річчю від дня смерті видатного дослідника історії Поділля Юхима Сіцінського, в яких взяло участь 40 науковців і краєзнавців з чотирьох областей України, у тому числі 15 докторів і кандидатів наук, котрі оприлюднили тут новітні досягнення з археологічних досліджень Меджибіжчини, Поділля та суміжних областей України. Матеріали цього зібрання були опубліковані в заснованому науковому збірнику-щорічнику «Археологічні студії «Межибіж». З цього часу на початку грудня стали щороку проводитися і розбудовуватися «Археологічні читання» та видаватися «Археологічні студії «Межибіж», як нова серія тематичних наукових зібрань та їх щорічника. В грудні 2019 року відбулися VIII Археологічні читання, присвячені пам'яті дослідника історії фортифікації Поділля Ігоря Данілова. Їх учасниками були представники з усіх регіонів країни. Жваву дискусію викликали доповіді Олександра Надвірняка, координатора проекту «Terra Ammadosiae», Олега Петраускаса, кандидата історичних наук, старшого

наукового співробітника відділу археології раннях слов'ян та регіональних польових досліджень Інституту археології НАН України, Олега Погорільця, директора Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» «Чергове поховання з присутністю римського бронзового посуду з об'єкту черняхівської культури поблизу с. Ставниця (Летичівський район Хмельницької області)»; Олександра Григоренка, доктора історичних наук, професора (м. Хмельницький) «Дитячі та юнацькі роки визначного вченого-археолога, педагога та популяризатора історичної науки Іона Винокура»; Сергія Семенчука, кандидата історичних наук, викладача кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії «Кам'яні антропоморфи із села Буша Вінницької області» та інших. Короткі тези виступів учасників «Археологічних читань» надруковані у Віснику ДІКЗ «Межибіж» «Меджибізький замок» [15].

Крім організації науково-краєзнавчих конференцій та археологічних читань, у Державному історико-культурному заповіднику «Межибіж» з 2010 року щороку проводяться три-п'ять тематичних міжнародних наукових конференцій, симпозіумів, наукових круглих столів та семінарів, які значно розширюють і поглиблюють сферу науково-регіональних досліджень. За своїм науковим значенням увагу привертають наукові зібрання, які відбулися у 2012 році. Зокрема, 27 червня того року там відбувся міжнародний науковий симпозіум «Меджибіж і хасидизм в історії України», який зібрав 37 науковців з України, Єрусалимського університету (Ізраїль), Єврейського університету в Петербурзі, Києво-Могилянської академії та інших інституцій. 20-23 липня того ж року за організаторською співучастю історичного факультету Київського національного університету імені Т. Шевченка, Інституту археології НАН України, Національного науково-природничого музею НАН України проведено Міжнародний польовий семінар «Місцезнаходження «Меджибіж» та проблеми вивчення нижнього палеоліту Східно-Європейської рівнини», в якому взяли участь 16 науковців з Росії, Франції та шести областей України (Київська, Луганська, Рівненська, Сумська, Хмельницька, Чернівецька), в тому числі 5 докторів і 10 кандидатів наук.

Титанічних зусиль докладав і докладає Олег Григорович для проведення в заповіднику і інших знакових наукових форумів, що привертають зацікавлення наукової спільноти Європи і світу. У жовтні 2015 року тут пройшла міжнародна наукова конференція «Етнокультурні процеси на півдні Східної Європи у I тис. н.е.», присвяченої 85-річчю від дня народження доктора історичних наук, професора, академіка І. Винокура. Для того, щоб вшанувати пам'ять цього відомого вченого історика-археолога, який відіграв немаловажну роль у становленні і розвитку заповідника «Межибіж», О.Г. Погорілець запросив 15 наукових співробітників Інституту

археології НАН України, учнів, вихованців, послідовників, дослідників його творчості з 31 міста України та зарубіжжя. Крім пленарних засідань, конференція працювала за секціями «Археологія римського часу на теренах України» та «Археологія доби середньовіччя на теренах України», в ході роботи яких у доповідях та повідомленнях проаналізована творча спадщина І. Винокура, значення її для сучасної історичної науки та були оприлюднені здобутки нових археологічних та історичних досліджень з тематики зібрання.

Такі наукові зібрання вітчизняних та зарубіжних дослідників в невеличкому українському містечку Меджибожі завдяки невтомній діяльності Олега Григоровича вже стали звичним явищем. Наприклад, в минулому 2019 році було проведено на високому організаційному рівні чотири міжнародні наукові зустрічі, на яких аналізувалися актуальні для світової спільноти проблеми. Зокрема, 26 вересня відбувся міжнародний фаховий семінар «Проблеми і перспективи нумізматики античної та римської доби на теренах Південно-Східної Європи», присвячений пам'яті В. Анохіна. В роботі семінару взяли участь фахівці з античної та римської нумізматики з Інституту історії Варшавського університету, Білоруського державного університету, Глухівського національного педагогічного університету імені О. Довженка, Національного музею історії України, Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», незалежні дослідники з Києва, Одеси, Варшави, Хмельницького, Вінниці. На деяких аспектах збереження наукової спадщини В. Анохіна в своїх доповідях акцентували увагу О. Погорілець та О. Надвірняк. В доповіді К. Мизгіна були розглянуті проблеми і перспективи нумізматики римської доби на теренах Південно-Східної Європи. Робота семінару пройшла в рамках програми двох тематичних блоків: «Сторінки античної нумізматики» та «Римська монета в ареалі розповсюдження варварських племен Південно-Східної Європи». За підсумками обговорення учасниками семінару було прийнято проект Резолюції щодо заходів з відзначення 90-річчя В. Анохіна у 2020 році.

Сама представницька міжнародна наукова конференція на тему «Археологія життя» в Державному історико-культурному заповіднику «Межибіж» відбулася восени того ж року. Було виголошено доповіді 56 науковців, які репрезентували Інститут археології НАН України, Інститут історії НАН Білорусі, Інститут археології РАН, Інститут археології Варшавського університету, Євразійський відділ Германського археологічного інституту, Національний музей історії України, Національний науково-природничий музей, Національний історико-культурний заповідник «Ольвія» НАН України, Державний історико-культурний заповідник «Межибіж», Київський національний університет імені Т. Шевченка, Харківський національний університет імені В. Каразіна, Харківський національний

педагогічний університет імені Г. Сковороди, Білоруський державний університет, Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова, Національний університет «Києво-Могилянська Академія», Східноєвропейський національний університет імені Л. Українки, Національний університет «Чернігівський колегіум» ім. Т. Шевченка, Кишинівський державний педагогічний університет імені І. Крянге, КЗК «Харківська гуманітарно-педагогічна академія», Харківський історичний музей імені М. Сумцова, КЗК «Хмельницький обласний краєзнавчий музей».

Протягом трьох днів науковці працювали за програмами тематичних блоків: «Їжа та напої (асортимент, сировинна база та ресурси, технології виробництва і приготування, зберігання, імпорт тощо)»; «Посуд, столові та кухонні приладдя (утилітарна та сакральна функції, призначення та форми, об'єми, декор і символіка)»; «Кухонний простір (житла, печі і вогнища; літні майданчики, льохи, господарські ями)» та «Археологія життя. Нариси до повсякдення минувшини». На початку роботи конференції було відкрито виставку «До музейної скарбниці», де було експоновано нові надходження в фонди Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» та речі, які прийняті на тимчасове зберігання. Під час круглого столу «Новини археологічного польового сезону 2019 року» учасники конференції ознайомилися з виконаними роботами на території Меджибізької фортеці та об'єктах культурної спадщини історичної частини Меджибожа та округи. Паралельно з роботою конференції під керівництвом О. Бугая – заступника завідувача відділу ядерно-фізичних досліджень, завідувача сектору ЦКК «Прискорювальний мас-спектрометр» Інституту прикладної фізики НАН України, в археологічній лабораторії Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» проходили дослідження по програмі вивчення елементного складу металу кількох груп археологічних та нумізматичних комплексів [16, с. 12].

За підтримки та активної участі О.Г. Погорільця в заповіднику систематично проводяться також урочисті академії; зимові фестивалі середньовічної культури «Стародавній Меджибіж – Зимова вежа»; історичні реконструкції подій Української революції 1917-1921 років; історичні реконструкції подій визволення території сучасної Хмельницької області від німецьких окупантів в лютому-квітні 1944 року; дні Європейської культурної спадщини «Україна – країна замків і фортець»; музейні гостини; дні «Відкритих дверей»; акції «Подаруй бібліотеці Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» книгу»; уроки народознавства; уроки «Школи традиційного мистецтва»; презентації книжкової продукції; презентації проєктів; огляди нових надходжень археологічних та етнографічних експедицій; семінари для керівників районних органів соціальної сфери Хмельницької області з впровадження пілотного проєкту «Розвиток

комплексних превентивних послуг для дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах», що реалізується в Хмельницькій області за підтримки Європейського Союзу та представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні; тимчасові персональні, різнопланові тематичні та книжкові виставки. Спільно з Хмельницьким інститутом Міжрегіональної академії управління персоналом Державний історико-культурний заповідник «Межибіж» організовує проведення всеукраїнських науково-теоретичних конференцій «Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: причини, соціально-психологічні та демографічні наслідки, правова оцінка» та всеукраїнських науково-практичних конференцій «Збереження національної ідеї та національної свідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ ст.».

Така багатогранна діяльність Олега Григоровича на посаді директора Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» вимагає надзвичайно багато зусиль. Але для цього він не шкодує ні часу, ні сил, ні здоров'я. Як зазначає видатний представник наукової еліти нашої країни доктор історичних наук, академік Української академії історичних наук, професор Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка Л. Баженов, що Державний історико-культурний заповідник «Межибіж» під керівництвом О.Г. Погорільця досяг таких вражаючих результатів, що характеризує його як «провідний академічний заклад, науковий центр, який по праву є лідером серед державних історико-культурних заповідників та музеїв України й рідної Хмельниччини» [17, с.14].

Глибокий аналітичний розум, масштабність мислення дали можливість О.Г.Погорільцю стати бажаним доповідачем на вітчизняних і зарубіжних наукових конференціях. Директор заповідника гідно представляв Україну з науковими доповідями на всесвітніх конгресах, конференціях і інших міжнародних наукових форумах у Литві, Польщі, Словаччині, Росії, Молдові, Білорусі й інших країнах. Він відразу звертає увагу до себе керівників делегацій вільним спілкуванням іноземними мовами, ерудицією, глибоким знанням питань, що обговорюються. Він вміє бути цікавим і привабливим для інших. Його слухають з особливою увагою, коли він говорить про проблеми археології, архітектури, нумізматики, музеєзнавства, охорони пам'яток історії та культури, Україну, Поділля, Меджибізьку фортецю.

Як талановита і всебічно творча особистість Олег Григорович вже впродовж багатьох років підтримує тісні ділові контакти з такими відомими в усій країні вченими і громадсько-політичними діячами як з народними депутатами України О.Герогою, Р. Стефанчуком, І. Кириленком, С. Лабазюком, директором Інституту історії України НАН України, академіком НАН України В. Смолієм, ректором Кам'янець-Подільського національ-

ного університету імені І. Огієнка, доктором історичних наук, професором С. Копиловим, директором Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України, доктором історичних наук, професором, академіком Л. Баженовим, доктором історичних наук, професором Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича П. Брицьким, першим проректором Хмельницького національного університету, доктором економічних наук, заслуженим діячем науки і техніки України, членом-кореспондентом НАН України М. Войнаренком, заслуженим працівником фізичної культури і спорту України, кандидатом педагогічних наук, професором Є. Свіргунцем, головою Хмельницького обласного територіального відділення Антимонопольного комітету України, доктором наук з державного управління, професором В. Олуйком, директором Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець» В. Фенцуром, директором Державного історико-архітектурного заповідника «Самчики» Старокостянтинівського району Хмельницької області Б. Пажимським, кандидатом історичних наук, провідним науковим співробітником Хмельницького обласного краєзнавчого музею С. Єсюніним, директором Державного архіву Хмельницької області, кандидатом історичних наук В. Байдичем, Почесним громадянином міста Хмельницького, Олімпійським чемпіоном С. Нагорним, кандидатом історичних наук, заслуженим працівником культури України П. Слободянюком, кандидатом історичних наук, головою Хмельницької міської ради О. Симчишиним, головою Хмельницької обласної ради М. Загороднім, головою Хмельницької обласної державної адміністрації Д. Габінетом. Висловлені директором Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» О.Г. Погорільцем думки, зауваження і пропозиції уважно аналізуються в Міністерстві культури, молоді і спорту України, Міністерстві освіти і науки України, інших урядових структурах, місцевих органах влади, громадських організаціях.

Вагомою заслугою Олега Григоровича є формування стабільного, працездатного, дружнього, ініціативного та перспективного колективу співробітників, що можуть працювати в умовах жорсткої конкуренції. Вони є надійною опорою директора у всіх його новаторських ініціативах. «Я дуже пишаюся тим, що мені випала така щаслива можливість працювати в такому згуртованому колективі під керівництвом О.Г. Погорільця. Це добра, чуйна, дуже виважена в словах і діях людина. Він вміє організувати нас для досягнення поставленої мети. Одночасно він і дуже вимогливий директор, - зазначає провідний науковий співробітник заповідника Вероніка Візнюк.- Водночас ми бачимо, що він є також дуже вимогливим насамперед до себе. І ми прагнемо виправдати його довір'я. Це дає свої результати. Сьогодні цікаві музейні експозиції збирають тисячі відвідувачів,

переважно молоді, що виховується на місцевих традиціях в дусі любові до рідного краю».

Про професіоналізм і мужність, вихованість і чесність, порядність Олега Григоровича переконливо засвідчує, зокрема, і поява в Державному історико-культурному заповіднику «Межибіж» на посаді старшого наукового співробітника археолога з міста Луганська Віктора Сергійовича Ветрова.

Вперше він мав можливість побувати в Меджибожі у 2012 році. Приїзд був пов'язаний з дослідженням ранньопалеолітичних стоянок Меджибіж-1 і дещо пізніше Меджибіж-А. Незважаючи на те, що на Поділлі бувати йому не доводилося, цей приїзд дуже схвилював його. Справа в тому, що з юних років одним з улюблених авторів майбутнього археолога був Генріх Сенкевич і події, що описані в його відомих романах «Потоп», «Вогнем і мечем» відбувалися саме в цих краях. Дуже хотілося йому доторкнутися до артефактів, які були епіцентром подій в Пиляві, Кам'янці-Подільському, Меджибожі, Старокостянтиніві. Під враженням і першим зачаруванням від того, що він побачив в Меджибожі і відбулося знайомство з очільником фортеці О. Г. Погорільцем.

Перше враження, яке залишилося в нього після першого короткочасного приїзду – це дружня, практично домашня атмосфера, яка існувала в фортеці і якою були пройняті всі її працівники. Сам директор Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» Олег Григорович вразив В. Ветрова невідступною привітністю, чемністю, щирою гостинністю, професіоналізмом і всебічною інформованістю. Повернувшись до Луганська Віктор Сергійович загорівся думкою привезти влітку дружину і дітей для того, щоб вони побачили ці чудові місця і познайомилися з гарними людьми. Однак цим мріям судилося збутися тільки через декілька років і поштовхом до цього послужили трагічні події, які розгорнулися на сході країни у зв'язку з агресією Росії проти України. Зима 2014 року в Луганську була катастрофічною. Постійні обстріли, відсутність засобів для існування і повна відсутність перспективи. Нікуди було виїхати з трьома маленькими дітьми. Археолог в нашій країні практично не може знайти роботу (не кажучи вже про житло). За зиму він обдзвонив всіх друзів і знайомих, зв'язався з масою музеїв та керівництвом історичних факультетів закладів вищої освіти, але ніяких варіантів не було. І ось одного холодного лютого вечора, в повному розпачі, луганчанину згадалася заспокійлива обстановка в Меджибожі. Ні нащо не сподіваючись, він зателефонував директору заповідника. Відповідь була короткою: «Так, зрозумів. Ситуація зрозуміла. Будемо допомагати, зателефонуємо через кілька днів». Не дивлячись на вихідні дні, О.Г. Погорілець зустрівся і мав тривалу розмову з начальником обласного управління культури, національностей, релігії та

туризму Іриною Труновою, побував на прийомі в голови Хмельницької обласної ради Михайла Загороднього, переговорив з своїм давнім другом і однокласником, благодійником Олегом Калюжним. Вони з повним розумінням сприйняли прохання О.Г. Погорільця допомогти хоч і невідомій, але в даній ситуації такій близькій людині, науковцю і патріоту. За кілька днів було знайдено роботу, вирішено питання з переїздом, житлом, облаштуванням на новому місці, дитячим садком і школою для дітей. Знайшлися варіанти роботи і для дружини археолога Тетяни Миколаївни. Завдяки старанням Олега Григоровича обласне управління культури, національностей, релігії та туризму взяло шефство над цим сімейством. Вихований в сім'ї з високими християнськими чеснотами Олег Григорович, порадившись з своєю дружиною, вніс суттєву частку коштів на першочергові життєві потреби свого нового співробітника. З того часу Меджибіж остаточно став місцем, де луганчанин В. Ветров знову став більш впевнено жити і дивитися в майбутнє.

Важко сказати, – зазначає В. Ветров, – наскільки пощастило Олегу Григоровичу з Меджибожем. Можливо в Парижі, Берліні або Лондоні він був би міністром або парламентарем. Але те, що Меджибожу пощастило в тому, що у нього є Олег Григорович, це безсумнівно. Мало хто вклав стільки сил в організацію дослідження історії та відновлення Меджибізької фортеці, скільки О.Г. Погорілець. За близькою В. Ветрову темою, – археологією, – за ці п'ять років, що він працює тут, були здійснені якісні прориви в декількох напрямках. В цілому приємні риси робочого стилю, сформованого Олегом Григоровичем в Меджибізькому заповіднику. Ось деякі з них. Перш за все робота ведеться в наростаючому темпі. Немає поняття «досить». Обсяги наукової роботи та її результати повинні збільшуватися паралельно з покращенням її якості. Планування наступних етапів роботи (або заходів) повинно йти під час виконання біжучих.

В. Ветров звертає увагу ще на один близький йому напрямок наукової роботи, в якому працює директор заповідника. Кожен археолог знає, що на шляху до отримання археологічних матеріалів є найскладніший і невдячний етап – організація експедиції. Потрібно знайти людей, транспорт, обладнання, харчування, налагодити робочий процес. При повній відсутності державного фінансування все менше і менше археологів хочуть звалювати на себе такі проблеми. Багато в чому цим і пояснюється спад археологічних досліджень в останні десятиліття. Але в цей же час археологічні роботи в Меджибожі з року в рік розширюються і збільшуються. Досить перерахувати тільки кілька проєктів, організація яких повністю або в значній мірі пов'язана з роботою Олега Григоровича. Це початок робіт на абсолютно недослідженому археологами замку Ракочі, вивчення широкого кола пам'яток черняхівської культури пізньої бронзи, розкопки

трипільського поселення поблизу Русановець, пошук полів битв XVII ст. (зокрема битви під Пилявцями), пошук і попереднє дослідження широкого спектра різночасових пам'яток Меджибзького археологічного мікро-регіону і, звичайно, розкопки в самій Меджибзькій фортеці. Окремим фундаментальним дослідженням можна виділити пошук і вивчення групи нижньопалеолітичних стоянок в окрузі Меджибожа. Ці складні багатошарові пам'ятки, вік ранніх шарів яких визначається в межах 1 мільйона років, вивчаються із залученням фахівців в геології, палеонології, археозоології, палеонтології, петрографії, мікроморфології, геохімії, палеокліматології. В останні роки до цих робіт залучалися фахівці та волонтери України, Франції, Японії, Росії, Туреччини, Чехії, Англії, Литви, Польщі. На даний момент закладається фундамент перспективної фондової і наукової бази Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» як потужного міжнародного наукового центру. Про біжучий науковий рівень археологічних досліджень засвідчує сам факт проведення восьми Археологічних читань, які підводять проміжні підсумки і ставлять завдання на перспективи розвитку Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», - наголошує В. Ветров.

Завдяки такій скромній, благородній і безкорисливій людині, Людині з великої букви, як О.Г. Погорілець, була влаштована доля сім'ї, яка опинилася не з своєї волі в надзвичайно складних життєвих обставинах. Як би не склався в подальшому життєвий шлях родини археолога з Луганська В. Ветрова, віриться, що ніколи і при жодних ситуаціях вони не забудуть щирих і щедрих подолан, яскравим представником яких є людина і християнин, гуманіст О.Г. Погорілець.

Кожен робочий день директора Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» розпочинається вдосвіта і завершується пізнім вечором. Всюди потрібно встигнути, всім потрібно приділити належну увагу. Важка ця дорога. Але Олег Григорович впевнений, що її здолає той, хто йде, не зупиняється, що якщо штурмувати, то лише вершини, якщо ставити завдання, то лише реальні й неодмінно домагатися їх виконання, уміти повноцінно жити й завжди залишатися людиною. В домашньому робочому кабінеті на нього чекають значна кількість незавершених змістовних наукових праць, що вражають унікальним фактичним матеріалом. Вони могли б бути важливою документальною основою не тільки для підготовки кандидатської, але й докторської дисертації. Це вже справа часу.

В проміжках між адміністративною і науковою роботою, які не так часто бувають, Олег Григорович одягає стародавні шати або однострій початку XX століття і перевтілюється в суворого і водночас гостинного Коменданта – для учасників історичних фестивалів, реконструкторських турнірів, мотозльотів, гостей традиційної Ночі музеїв у Меджибзькій

фортеці тощо [18, с.133]. Мета цієї багатопланової роботи не лише академічна, а насамперед просвітницька: зацікавити, привабити захоплюючою історією тисячі співвітчизників, спонукати їх пізнавати свою Батьківщину та пишатися її унікальним спадком.

Держава високо оцінила трудові і творчі заслуги свого славного сина. За титанічну і самовіддану працю О.Г. Погорілець неодноразово нагороджувався грамотами і подяками Міністерством культури, молоді і спорту України, Хмельницької обласної ради, обласної державної адміністрації. У серпні 2011 року портрет Олега Григоровича розмістили на обласній Дошці Пошани «Кращі люди Хмельниччини». У 2010 році він став лауреатом обласної премії імені Фараонова, а в 2012 – лауреатом обласної премії імені Ю. Сіцінського. Рішенням науково-методичної ради Державного архіву Хмельницької області від 18 грудня 2013 року за особистий внесок у дослідження та популяризацію історико-культурної спадщини Подільського краю до галереї «Провідні дослідники історії Хмельниччини» занесено портрет О.Г.Погорільця – Директора Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», члена Українського комітету ICOMOS, члена правління Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, члена Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України. Олег Григорович також нагороджений: відзнакою Міністерства культури, молоді і спорту України «За досягнення в розвитку культури і мистецтва»; орденом «Миколай Чудотворець» Православної Церкви України; орденом «10 лет Всероссийскому геральдическому обществу»; медаллю науково-популярного журналу «Гербовед» за «За Заслуги»; орденом «Козацька слава» ВГО «Козацька територіальна оборона»; медаллю науково-популярного журналу «Гербовед» «За труды»; медаллю «За збереження історії» ВГО «Спілка ветеранів працівників силових структур України «Звитяга»». У жовтні 2015 року рішенням Президії Національної спілки краєзнавців України «За значний внесок у розвиток краєзнавчого руху, збереження національної історико-культурної спадщини та природних скарбів України» О.Г. Погорільцю присвоєно звання «Почесний краєзнавець України» [19, с.127]. В листопаді того ж року департамент освіти і науки Хмельницької обласної державної адміністрації «За допомогу в організації та проведенні Всеукраїнського науково-методичного семінару методистів географії обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти «Вивчення географії України в умовах переходу на нові навчальні програми у 8-9 класах загальноосвітніх навчальних закладах» відзначив його Подякою. У 2017 році Олег Григорович був відзначений особливо престижною для кожного музеєзнавця, пам'яткоохоронця та археолога премією Національної спілки краєзнавців України імені Героя України Михайла Сікорського.

Попри великі творчі здобутки, високі нагороди, О.Г. Погорілець залишається взірцем скромності для своїх підлеглих. Високий професіоналізм, професійне сумління і принциповість, чітка громадянська позиція, вимогливість у поєднанні з щирістю і доброзичливістю притягують до нього як його колеги, істориків, так і численних відвідувачів. Олег Григорович усім своїм єством, усією душею відданий Україні. Це трибун, державотворець, борець, громадянин, людина, яка не може миритися з неправдою та несправедливістю. Від цього йому не завжди легко і комфортно в житті, він зазнає багато душевних страждань. Але інакше жити він не може. Приятелюючи з ним протягом багатьох років об'єктивно стверджую, що директор Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» О.Г. Погорілець не став дуже багатим матеріально, але духовно, творчо, науково він є надзвичайно багатою людиною. Як річка в час весняної повені вбирає в себе потужні потоки води і наповнює своє русло могутньою енергією, так і Олег Григорович сповнений творчими планами, реалізація яких сприятиме зміцненню молодій Українській державі. Маючи великий життєвий досвід з подивом спостерігає він за тим, як чимало людей (а серед них висококласні спеціалісти), які могли б своїми знаннями, досвідом прислужитися народу, витрачають багато енергії, часу і матеріальних коштів, щоб зайняти певну посаду в органах влади, бути обраним депутатом ради хоча б будь-якого рівня. На думку Олега Григоровича нормальним, мислячим людям у владі робити нічого – це поле інтриг, підніжок, грошей і понтів. Туди рвуться лише нереалізовані, зажаті і жадібні наполеончики. У більшості з них уявлення про правильну, моральну світобудову відсутнє. Виграє той, хто обманює, хитрощами або насильством, підступом досягає своєї мети.

Обравши ще в юності своїм життєвим компасом совість, О.Г. Погорілець не звертає з цієї дороги вже кілька десятиліть. Займаючи в своєму житті важливі посади, він володів і володіє певною владою, але ніколи не зловживав нею, завжди ставив державні й громадські справи вище особистих. Навіть коротка розмова з такою прекрасною людиною, серце якої запрограмоване на добро, облагороджує душу, поліпшує настрій, налаштовує на добрі справи, породжує прагнення бути в усьому схожим на нього. Організаторська, професійна, наукова і громадська діяльність органічно поєднується з духовним багатством його душі. Він уважний і спостережливий природолюб, підтримує всі екологічні рухи, спрямовані на захист навколишнього середовища. В Олега Григоровича надійний тил, що сприяє повному розкриттю фізичного здоров'я і морального стану. Вже впродовж тривалого часу вірним і надійним супутником, єдиним справжнім коханням є Марина Олександрівна. Чимало років вони живуть у повній гармонії, в мирі і згоді. З плином літ, в бурхливому житейському морі, за

суетою суєт вони не розгубили своїх почуттів. З кожним прожитим днем вони стають ще ніжнішими і романтичнішими. «Я вдячна своєму коханому Олегу за щастя, яке він щоденно дарує мені», - зазначає дружина директора заповідника. Марину Олександрівну поєднує з чоловіком духовне багатство, радість спілкування, єдине розуміння подолання проблем, що неминуче виникають у подружньому житті. Вони живуть дуже насиченим, але надзвичайно цікавим життям. Марина Олександрівна дуже мила і розумна, привітна і завжди гостинна жінка. Все підвіконня в їх квартирі заставлено вазонами, які вона підбрала таким чином, що вони квітнуть протягом всього року. Завжди частує гостей дуже смачними пирогами з яблуками, які так полюбляє її чоловік. Вона займається юриспруденцією, здійснює значну благодійну діяльність. Добрими і щирими людьми, вихованими на принципах християнської моралі, виростили вони своїх дітей. Доньки Ірина і Наталія, син Євген перейняли від Олега Григоровича і Марини Олександрівни їх найкращі людські якості, а головне – жадібність не до багатства, а до знань, творчої праці, здатність зрозуміти ближнього і готовність прийти йому на допомогу. Вони прищепили їм почуття гідності, віру в людину, розуміння того, що на довгому життєвому шляху будуть не лише успіхи і перемоги, а й труднощі і всілякі інші виклики, до яких завжди потрібно бути готовими і мати мужність їх долати. Особливо радують подружжя Погорільців онуки Іван, Матвій, Леон, Еріка і Ганна. Щасливої їм доли! Щиру родинну підтримку від брата постійно відчуває і старша сестра Олега Григоровича Любов.

29 серпня 2020 року О.Г.Погорільцю, який уособлює собою кращі риси українського народу, виповнюється 60 років. Набуто великого фахового, організаторського та наукового досвіду. Олег Григорович перебуває у розквіті творчих сил. Кожен день приносить задоволення від праці, спілкування з колегами. Попереду у відомого в усій країні фахівця нові здобутки. Адже він лише вступає в зеніт свого творчого життя. Голова Хмельницької обласної ради М.В. Загородній, який високо цінує діяльність Олега Григоровича, відзначає: «Йому притаманні природний талант керівника, виняткова працездатність, цілеспрямованість, висока суспільна активність, вимогливість у поєднанні з доброзичливістю і сердечністю у спілкуванні з людьми. В кожному із своїх працівників він знаходить те краще, що без сумніву є в кожній людині, тільки його потрібно побачити і розвинути. О.Г. Погорілець – організатор високого рівня, тонкий психолог, особистість, яка своїми рішеннями, вчинками, способом життя, ставленням до людей стверджує свій високий авторитет. Винятково доброзичливе ставлення до людей створило довкола нього атмосферу глибокої шани. Директор Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» є тією особою, хто визначає професійний і моральний авторитет обласно-

го корпусу працівників культури, його творчий тонус і шляхи розвитку. Оптимізм, розуміння проблем сьогодення, прогресивне мислення, невтомна результативна праця є головними рисами життя цієї непересічної постаті». Такою людиною по праву може пишатися наша земля.

Джерела та література:

1. Вервес Ю. Карл Лінней. Король систематики// Україна молода, 2007, 7 червня. – С.12.
2. З спогадів директора Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» Погорільця О.Г.
3. Григоренко О.П., Хоптяр Ю.А. Життєвий шлях і творчі здобутки директора Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» Олега Григоровича Погорільця// Історія, культура та освіта: християнський вимір. Збірник наукових праць. Випуск 6. – Хмельницький, 2016.- С. 121.
4. Директору історико-культурного заповідника «Межибіж» Олегу Погорільцю – 55// Краєзнавець Хмельниччини. Науково-краєзнавчий збірник. Випуск 8. – Кам'янець-Подільський, 2015. – С.181-182.
5. З родинного архіву директора Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» Погорільця О.Г.
6. Хоптяр Ю.А. Олег Григорович Погорілець// Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Том 17. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 309.
7. Пінчак М., Погорілець О., Стопенчук С., Толкачов Ю. Попередні результати археологічних досліджень території Меджибізької фортеці// Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 130-133; Погорілець О.Г., Стопенчук С.М. Дослідження залишків укріплення періоду пізнього середньовіччя поблизу смт. Меджибіж Летичівського р-ну Хмельницької обл.// АБУ 2000-2001 рр. – К., 2002. – С. 35-56; Погорілець О.Г., Стопенчук С.М. Про початок систематичного дослідження замчища «Ракочі», поблизу смт. Меджибожа Летичівського р-ну Хмельницької обл.// Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К., 2001. – Випуск 10. – С. 48-53; Погорілець О. Меджибізький археологічний мікрорегіон – до визначення терміну// Археологія і фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів. – Кам'янець-Подільський, 2014. – С. 383-387.
8. Погорілець О.Г. Меджибож: город меж Бугами// Гербовед. – М., 2001. – № 52. – С. 24-33; Погорілець О.Г. До історії єврейської громади містечка Меджибожа// Матеріали Шостої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України». Науковий вісник «Межибіж». – Хмельницький, 2012. – Ч. 2. – С. 241-246.
9. Погорілець О.Г., Стопенчук С. М. Роль замків Верхнього Побужжя у європейському торговому сполученні пізнього середньовіччя// Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні.- К., 2007. – Випуск 16. – С. 87-90; Погорілець О.Г. Свинцовая западноевропейская товарная плomba с геральдическим изображением из раскопок замчища XVI

- века «Замок Ракочи», находящегося вблизи пгт. Меджибож Летичевского района Хмельницкой области (Украина)// Гербовед. – Москва-Хмельницкий, 2004. – № 72. – С. 28-31.
10. Саввов Р.В., Погорілець О. Г. Історія Подільського князівства в монетах литовських князів Коріатовичів// Матеріали другої науково-практичної конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України». – Хмельницький, 2007. – С.100-106; Погорілець О.Г. Нумізматична збірка з досліджень пізньосередньовічного укріплення «Замок Ракочі»// Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Випуск 12. – К., 2003.- С. 98-106.
 11. Начало чеканки монеты в южных землях Великого княжества Литовского (вторая половина XIV в.// Международная нумизматическая конференция, посвященная 150-летию Национального музея Литвы. Тезисы докладов. – Вильнюс, 2006. – С.238; Погорілець О. Г., Саввов Р.В. К вопросу о происхождении типа монеты Подольского княжества (I пол. XIV в.)// Материали международного симпозиума «Иконография денег Средней и Восточной Европы».- Гуменне (Словакия), 2017. – С. 12-14; Погорілець О. Г., Надвірняк О.О. Нумізматический комплекс римского времени из Хмельниччины (Украина)// Материали международного симпозиума. – Гуменне (Словакия), 2010. – С.13-15.
 12. Погорілець О.Г. До проблеми пошуку місця битви під Пилявцями// Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Випуск 16. – К., 2007. – С. 27-31; Погорілець О., Лукашук В. До питання локалізації місця битви під Зеленцями (Жилинцями) на Волині// Матеріали XXX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк, 2009. – С.113-115.
 13. Меджибіж: 850 років історії. Матеріали науково-практичної конференції 17 серпня 1996 р.- Меджибіж, 1996.- 172 с.
 14. Візнюк В. Музей пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років на Хмельниччині// Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченій 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 171-175; Баженов Л.В., Баженова С.Е. Музей Голодомору 1932-1933 років на Хмельниччині у Меджибожі// Геноцид: Голодомор 1932-1933 рр. на Хмельниччині: причини, жертви, наслідки. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. (19-20 листопада 2008 року). – Хмельницький – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 182-184.
 15. Меджибізький замок. Вісник Державного історико-культурного заповідника «Межибіж». – 2019. – № 3-4. – 28 с.
 16. Надвірняк Олександр. STRAVA. Міжнародна наукова конференція у Меджибожі// Меджибізький замок. Вісник Державного історико-культурного заповідника «Межибіж». – 2019. – № 3-4. – С.12.
 17. Баженов Л. Державний історико-культурний заповідник «Межибіж» провідний науково-краєзнавчий центр України та Поділля-Хмельнич-

- чини// Досягнення та тенденції розвитку охорони, дослідження та реставрації пам'яток історії і архітектури Східної Європи. Матеріали XV науково-краснознавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України». – Хмельницький, 2016. – С. 14.
18. Григоренко О., Шпаковський С. Комендант вічної фортеці// Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2020 рік. – Хмельницький, 2019. – С.133.
 19. Григоренко О.П., Хоптяр Ю.А. Життєвий шлях і творчі здобутки директора Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» Олега Григоровича Погорільця// Історія, культура та освіта: християнський вимір. Збірник наукових праць. – Випуск 6. – Хмельницький, 2016. – С. 127.

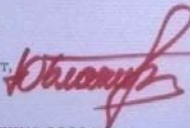
ПОЧЕСНА ГРАМОТА

Правління Хмельницької міської організації
Національної спілки краєзнавців України
нагороджує цією Почесною Грамотою

**Погорільца
Олега Григоровича,**

*директора Державного історико-архітектурного заповідника
«Межибіж», Почесного краєзнавця України, члена міського
краєзнавчого осередку, активного дослідника краєзнавчої спадщини
Хмельниччини і Межибіжчини, організатора всеукраїнських,
міжнародних і регіональних наукових конференцій, археологічних
читань, круглих столів, етнічних фестивалів, невтомного
організатора реставраційних робіт по відродженню героїчної слави
Межибізького замку-фортеці та з нагоди 60-річного ювілею.*

З глибокою шанобою і повагою
Голова правління Хмельницької
міської організації НСКУ,
кандидат історичних наук, доцент,
Почесний краєзнавець України

Ю. Блажевич

29 серпня 2020 року
м. Хмельницький

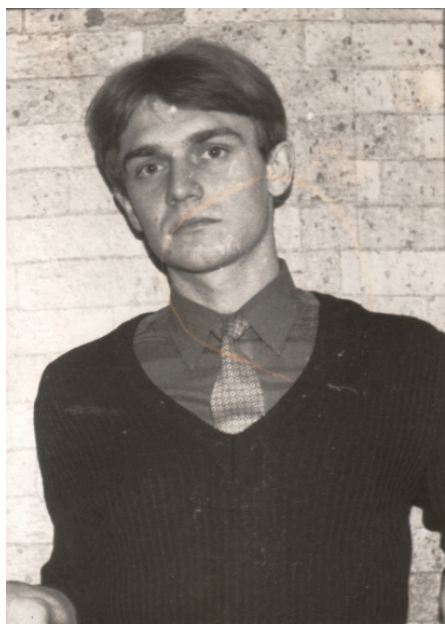
МИТТЕВОСТІ ЖИТТЯ ПОГОРІЛЬЦЯ О.Г.

Сорок років тому – Грамота за дослідницьку роботу, 1980 р.

*Сорок років потому – Грамота Верховної Ради України
«За заслуги перед Українським народом», 2020 р.*

Студентське фото (1981)

*В археологічній експедиції Василя Якубовського
(с. Теліженці Старосинявського району Хмельницької області), 1979 р.*

В археологічній експедиції Сергія Стопенчука («Замок Ракочі» поблизу ї с. Ставниця Летичівського району Хмельницької області), 2006 р.

В археологічній експедиції Сергія Стопенчука на «Замку Ракочі». Третій зліва - Іон Винокур, перший справа - Сергій Демидко, 2003 р.

*З когорти директорів.
Зліва направо: Михайло Ягодзінський, Олег Погорілець,
Мирослав Пінчак, 2000 р.*

Марина Кот та Олег Погорілець, 2010 р.

*Під час відзначення 85-ліття Бориса Возницького
(«Замок Паланок»), 2011 р.*

*Історична реконструкція в проєкті виставка «Ренесанс образів»
(м. Рівне), 2020 р.*

Історична реконструкція подій 1919 р. (фото 2017 р.)

© Андрей Швачко, 99.91.9911

Історична реконструкція подій 1919 р. (фото 2011 р.)

Особистий герб Погорільця Олега Григоровича (автор Юрій Адамчук)

Нас чекають нові дослідження та відкриття, 2020 р.

*Прокопчук В.С.
м. Дунаївці*

ЮВІЛЕЙНІ ОБРІЇ МИТЦЯ (до 80-річчя В.С. Шевченка)

У статті аналізується творчий доробок члена трьох національних спілок України – Національної спілки журналістів України, Національної спілки письменників України і Національної спілки краєзнавців України – Володимира Станіславовича Шевченка, уродженця Дунаєвеччини і жителя м. Хмельницького.

Ключові слова: *Ганнівка, Дунаєвеччина, Хмельницький, журналіст, письменник, краєзнавець, кармалюкознавець, лауреат.*

Володимир Шевченко народився в с. Ганнівка Дунаєвечкого району. Започатковував свій трудовий шлях на культосвітній ниві. 1961 року закінчив бібліотечний відділ Кам'янець-Подільського культосвітнього технікуму.

Та після служби в армії, з 1965 року, перейшов на журналістську роботу. 1971-го став членом Спілки журналістів України. Водночас здобував і вищу освіту, факультет журналістики Київського державного університету імені Тараса Шевченка закінчив 1972 року.

Журналістській ниві віддав майже 43 роки: сім – у Летичівській райгазеті, майже чотири – у Дунаєвечкій, десять – в обласній «Радянське Поділля» (нині «Подільські вісті») і беззмінно, майже 22 роки – власним кореспондентом Українського національного інформаційного агентства «Укрінформ» у Хмельницькій області. За сумлінну журналістську працю удостоєний високих нагород: 2001 року став заслуженим журналістом України, 2008-го – нагороджений Почесним знаком «Укрінформу», 2010-го – Почесною грамотою Кабінету Міністрів України[2].

Паралельно з журналістикою Володимир Станіславович наполегливо займається літературною, а також і краєзнавчою працею. Починаючи з 1984 р. видав 27 книг прози, поезії і художньої документалістики. Завдяки цьому 2016 року прийнятий до Національної спілки письменників України, а наступного – і до Національної спілки краєзнавців України.

Письменницьку діяльність В.Шевченко, як і більшість літераторів, розпочинав з поезії – першим опублікованим його твором ще коли працював у Летичівському айоні завідувачем сільської бібліотеки якраз був вірш «Зміна чатових» [5]. Вже коли з листопада того року перейшов на постійну роботу до редакції, ще продовжував друкувати поезії та віршовані гуморески.

Та водночас не полишав і творчих спроб у прозі, що згодом набуло переваги. Почастішала публікація ліричних етюдів й особливо коротких оповідань. І не лише в місцевій пресі, а й у «Молоді України», «Сільських вістях» та ін. 1977 року деб'ютував в альманасі «Вітрила» київського видавництва «Молодь» досить вагомим оповіданням «Зелений хліб».

1979 року брав участь у республіканській нараді молодих літераторів у Києві, а 1984-го – у міжнародному літературному святі «Златен клас» («Золотий колос») у Болгарії.

Наступний деб'ют припав на той же 1984 рік: у престижному столичному видавництві «Радянський письменник» (нині «Український письменник») вийшла друком солідна прозова збірка «Глибока Долина». Редактор відділу пропаганди цього видавництва Володимир Зленко, зокрема наголошував: *«Більшістю вміщених оповідань і невеликою повістю книга свідчить: до читача прийшов цікавий спостережливий художник слова, якому є що сказати, який прагне знайти власний почерк... Колгоспники й робітники, студенти й військовослужбовці, сільські й міські інтелігенти – образи кращих оповідань Володимира Шевченка – наші сучасники. Він пише про красу людських відносин, викриває міщанство, користололюбство, бездуховність. Показуючи наступальну боротьбу з негативними явищами в нашому житті, автор вселяє віру в неминучу перевагу високих моральних цінностей»* [6]. Позитивні відгуки та рецензії на цю книгу подали також київські «Літературна Україна» і щотижневик «Друг читача», обласна молодіжка «Корчагінець», районні газети Волочиська, Летичева, Віньківців та ін.

Далі автор працює переважно над прозовими творами більшої епічної форми – повістями. 1987 року побачила світ книга «Біля Довгого мосту», через три роки – «Весна в Яснозір'ї». У першій простежується доля подільського села Вербки і його мешканців з повоєнних років, включаючи й часи «хрущовської відлиги». Друга оповідає про діяння і настрої сільських жителів під час нашумілої так званої горбачовської перебудови.

Відтворюючи наполегливу працю простих, скромних і духовно багатих сільських трудівників, автор все-таки чимало уваги приділяє негативним явищам, викриває міщанські принципи співіснування, виводить на чисту воду нахаб, крутіїв – бюрократів, пристосуванців, хапуг та інших антиподів. У їх числі – Данило Вороновський і Трохим Бляхарський, Антон Вівсяний і Франк Бичаківський, Катька-Пустодзвонка й Олександр Сливка («Біля Довгого мосту»), доярка Варвара, завфермою Тихін, Семен Негрій – або ж Скиглій, керівник господарства Боценюк, бухгалтер Марфуша, партійний функціонер Глухій («Весна в Яснозір'ї»).

Водночас автор не полишає поза увагою і менші форми, тобто оповідання. З новонаписаних до чергової збірки увійшли «Стоптані калачики» (1991) Відгукуючись на неї, письменник-хмельничанин Микола Мачківський зазначав, що автор значно наростив свою літературну майстерність. В ній йдеться про невігдані події, про реальних людей. Колоритні, різні описи природи, населених пунктів. Тепло і зворушливо розповідається про дітей і юнацтво, вміло вибудовується діалог. Автор – співець села, а коли й переноситься в міські умови, то задля того, щоб простежити, як там живеться сільській людині [7].

Приваблює читача задумана серія невеликих сумовито-ліричних повістей, над якою автор працював більше десятка років. Це – «На чиєму возі твоя доля?», «Відшуміла пора солов'їних весіль», «Не прийдеш крізь печалі і болі», «Терпкі ягоди із пізньоквіту», «Невідправлені листи до Мавки», «Цвітуть фіалки не для всіх», «Мліли чебрецеві роси», інші. Окремі з них увіходили до книг вибраних творів «Соняхів спалахи в серпні» (1987) та «У погоні за козирним тузом» (2010). Хмельничанин-колега Анатолій Ненцінський, характеризуючи їх, свого часу відгукувався: *«Є письменники, твори яких подужаєш читати щонайбільше до десятої сторінки і відкладаєш книжку: «Ух-х». Все ніби є: і діалоги персонажів, і густа, як то кажуть, авторська мова, а читати не хочеться, бо нудота. А ось повісті Володимира читаєш, і читати хочеться. Бо є головне для читача: «А що ж далі?» У кожній Шевченковій повісті «закручено» сюжет. Так само і в тих, що зібрані, скажімо, в книжці «У погоні за козирним тузом». Хоч і інтригуюче, передбачається мало не детектив, але повість, що дала назву книзі, – сумна життєвська історія. Як і всі інші повісті. Цим і бере Шевченко: сюжети вихоплені з життя, ніякої надуманості, а тим паче – фальшування. Так було, письменник просто поклав життєвську історію на папір...».*

Окремі твори, крім рідної, публікувалися також білоруською та болгарською мовами.

Паралельно автор впевнено освоював і художньо-документальну тематику. Наприклад, 1988 року опублікував повість «Не хвилюйтеся, я встиг-

ну!» В ній ідеться про один з боїв у жовтні 1987 року під час непопулярної і нікому непотрібної війни в Афганістані, в якому брала участь група десантників на чолі із старшим лейтенантом Олегом Онищуком з Ізяслава на Хмельниччині. Виконуючи завдання перехоплення караванів, якими доправляли до Афганістану із сусіднього Пакистану зброю, боєприпасами та іншим військовим спорядженням, тоді загинули з 16-ти розвідників одинадцять, у тому числі й О.Онищук. Глибоко вникаючи в подробиці, письменник з'ясував, що трагедія сталася через злочинне недбальство командирів батальйону та вертолітної ескадрильї. У результаті гвинтокрили прилетіли на виручку із запізненням... А військове відомство просто «відкупилося»: полеглі удостоєні ержавних нагород – двоє з них посмертно стали Героями Радянського Союзу. Але наскільки це рівнозначно із безглуздо загубленими життями молодих хлопців?

Скорочений варіант випущеної 1989 року іншої художньо-документальної повісті «Крізь кров і попіл» – про трагічну долю одного з 27-ми спалених фашистами сіл на Хмельниччині під час Другої світової війни – Сьомаків, що в Старосинявському районі, до речі, увійшов до п'ятої книги із серії «Дзвони пам'яті», у котрій оповідається про знищені ворогом села Вінницької, Тернопільської і Хмельницької областей і яка вийшла друком у київському «Радянському письменникові» 1990 року.

У доробку автора царині воєнної художньої документалістики належне місце займають також книги-дослідження, написані і видані у співавторстві, про прославленого розвідника, командира партизанської бригади Героя Радянського Союзу Миколу Архиповича Прокоп'юка – уродженця села Самчики Старокостянтинівського району. Перша під назвою «Людина з легенди» побачила світ 2005-го, до 60-річчя Перемоги. Друге її видання, поглиблене і розширене, назване «Легендарний розвідник команданте Ніколас», опубліковане п'ятьма роками пізніше, вже до 65-річчя Перемоги.

З плином років художня документалістика В.С.Шевченка набирала дедалі глибших дослідницьких аспектів. Це добре засвідчує випущена 2016 року книга «Чи всі трави хиляться за водою?» про події, які довго перебували під грифом суворої секретності, про спробу збройного повстання на початку 1930-х років проти сталінської колективізації на теренах теперішнього Дунаєвського району. Серед населених пунктів, причетних до цього, була і Ганнівка, де народився і виростав автор. Тож закономірно, що саме тут було влаштовано презентацію цього видання. Повідомляючи про неї, київська газета «Голос України» 5 листопада 2016 року, зокрема, зазначала, що автор майстерно вималював справжнє полотно драматичного життя обездоленого села напередодні Голодомору. Знання багатотомної архівної справи дало можливість не тільки правдиво відобразити події,

власне, не спокуситися на героїзацію вчинку земляків, а й дати аналіз помилок і перекручень, яких допустилися в публікаціях з цього питання попередники. Читацька громада одностайно визнала книгу своєрідним актом моральної реабілітації невинно убієнних земляків.

Та найважливішою дослідницькою для В.С. Шевченка стала і залишається Кармалюкова тема. Вивчення документальних матеріалів про незламного Подолянина він розпочав ще 1970 року, працюючи в Летичеві. Відтоді й почали з'являтися в місцевих та столичних періодичних виданнях його історичні нариси. 2002 року автор об'єднав їх у книжковий варіант і видав до 215-річчя народження Кармалюка розгорнутий історико-біографічний нарис «Подільський лицар волі». На цьому, здавалося б, намітки щодо цієї величної постаті в історії України могли бути й вичерпані. Однак ще наприкінці минулого століття спливали інші погляди на Устима Кармалюка. Він нібито був лише «розбійником» та «злодієм», а народним героєм, мовляв, його зробили радянські ідеологи від історії. Тож довелося не на один рік засісти за поглиблене вивчення численних архівних, історичних та документальних джерел. І внаслідок цього 2013 року з'явилася фундаментальна книга «Ой, Кармелюче, по світу ходиш...», в якій, роздумуючи над дослідженнями про Кармалюка, давніми і недавніми, автор узяв під захист улюбленця українського народу, ним же оспіваного. Зважаючи на викликаний інтерес і попит, 2017 року було додруковано тираж книги, додавши до неї і принагідні додатки, для читацької громадськості не лише Хмельниччини, а й сусідньої Вінницької області й інших регіонів.

Оскільки деякі дослідники з числа нової генерації, всіяко заперечуючи фольклор, брались навіть звинувачувати представників красного письменства, хто використанням у своїх повістях чи романах усної народної творчості нібито завдавав непоправної шкоди задля надмірної романтизації Устимового образу, автор написав і 2017 року видав другу книгу-дослідження «Ой родився Кармалюка в селі на Поділлі...». У ній проаналізовано художні твори більших епічних форм на предмет відтворення історичної правди в змалюванні образу Кармалюка. Тим самим узято під захист звитязну працю авторів української літературної Кармалюкани.

Всебічно «озброївшись» таким чином, В. Шевченко врешті видає у формі цілої дюжини художніх оповідок третю книгу «Вийся, вийся, хміль листатий», в якій, на відміну від відомих досі художніх творів, відтворює життєпис Устима Кармалюка найближче до історичної правди [4].

Книга оповідок про Кармалюка і, власне, загалом уся трилогія дістали високу оцінку під час презентації, влаштованої у Хмельницькій державній обласній універсальній науковій бібліотеці. Письменники, журналісти, краєзнавці, культосвітні працівники наголошували на актуальності цього

видання і на тому, що автор наполегливою титанічною і фундаментальною працею здійснив справжній життєвий подвиг, повертаючи реального Кармалюка, яким він був за життя в своїх діяннях. Водночас дано гідну відсіч тим дослідникам, хто, очорнюючи окремі постаті народних месників, намагається тим самим дискредитувати і деякі сторінки української історії стосовно селянської боротьби проти ненависного кріпосницького гніту. На цьому масовому заході прозвучала слухна пропозиція: клопотатися про присудження авторові цієї унікальної трилогії Національної премії України імені Тараса Шевченка [8]. Ця пропозиція одержала належну підтримку і під час презентації трилогії в Летичеві, де знайшов свій вічний спочинок легендарний Кармалюк (Летичівська газета. 2019. 19 верес.), у розлогій рецензії «Трилогія на захист Устима Кармалюка» завідувачки музею історії села Кармалюкове на Вінниччині Людмили Крайнік, опублікованій в трьох подачах «Жмеринської газети» (29 листопада, 6 і 13 грудня 2019 р.). Висловився за це також і відомий вчений з Чернівців доктор історичних наук, професор, член Національних спілок краєзнавців та журналістів України Петро Павлович Брицький: *«Така нагорода, на мій погляд, була б цілком заслуженою, оскільки таких фундаментально-всехоплюючих книг, здається, ще не створено досі про жодного з ватажків, які уособлювали в собі прагнення простого люду до волі»* [1].

Загалом більш ніж за 50 років літературної творчості побачили світ 26 його книг прози, поезій та художньої документалістики [3].

Удостоєний В.Шевченко немало нагород і за письменницьку, й краєзнавчу діяльність. 2008 та 2015 рр. нагороджений міжрегіональними літературними преміями імені Володимира Сосюри (м. Луганськ) та Юрія Каплана (м. Київ), а в 2011 і 2017 рр. – обласними преміями імені Івана Іова, Василя Баженова та Дмитра Прилюка.

Нинішній, 2020-й рік особливо пам'ятний і для Володимира Станіславовича, і читачів його книг та прихильників адже він відзначає 80-річчя від дня народження, а також 55-річчя журналістської та письменницької праці. Тепло вітаючи його з цими ювілейними датами, залишається тільки щиросердно бажати йому міцного здоров'я й плідного довголіття з тим, аби вдячна читацька громадськість змогла ознайомитися ще з багатьма іншими його працями .

Джерела і література:

1. Брицький П.П. Устима Кармалюка взято нарешті під захист // Хмельницькі краєзнавчі студії: наук.-краєзн. зб. Хмельницький: Стрихар А.М., 2019. Вип. 23. С. 224-226.
2. Заслужені працівники України – уродженці Дунаєвеччини: біогр. нарис/ автор-упорядник Прокопчук В.С. Дунаївці-Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г. 2019. С. 329-336.

3. **Глибока Долина.** Оповідання та повість. Київ: «Рад. письменник», 1984. 200 с.; **Біля Довгого мосту:** повість у двох частинах, з двома епілогами. Хмельницький: Цюпак А.А., 2017. 272 с. (Перевидання випуску 1987 р.); **«Не хвилюйтеся, я встигну!»:** худож.-док. повість. Хмельницький: Цюпак А.А., 2014. 40 с. (Перевидання випуску 1988 р.); **Крізь кров і попіл:** худож.- док. повість. Хмельницький: Цюпак А.А., 2014. 32 с. (Перевидання випуску 1989 р.); **Весна в Яснозір'ї:** повість. Хмельницький: Цюпак А.А., 2012. 140 с. (Перевидання випуску 1990 р.); **Стоптани калачики:** оповідання. Хмельницький: Облполіграфвидав, 1991. 128 с.; **На чьому возі твоя доля?:** сумовито-лірична повість. Хмельницький: «Поділля», 1995. 42 с.; **Відшуміла пора солов'їних весілі:** сумовито-лірична повість. Хмельницький: «Поділля», 1996. 68 с.; **Не прийдеш крізь печалі і болі:** повість зі щоденника, оповідання. Хмельницький: Цюпак А.А., 2014. 136 с. (Перевидання 1996 р.); **Троянди в дуплі:** поезія, проза. Хмельницький, «Сервіс-Друк», 1996. 122 с.; **Соняхів спалахи в серпні:** вибрані твори. Хмельницький: «Поділля», 1997. Кн. 1. 480 с.; Хмельницький: «Поділля», 2001. Кн. 2. 480 с.; **Подільський лицар** волі: іст. - біогр.нарис. Хмельницький: «Сервіс-Друк», 2002. 48 с.; **Людина з легенди:** іст.-біогр. нарис про Героя Радянського Союзу М.А.Прокоп'юка/ Микола Вавринчук, Володимир Шевченко. Хмельницький: «Поділля», 2005. 128 с.; **Де сам ходив, де воду носять** ріки: поетичні посвяти деяким струмкам, річкам і рікам подільського краю. Хмельницький: Цюпак А.А., 2013. 32 с. (Перевидання випуску 2006 р.); **Терпкі ягоди із пізнього цвіту:** сумовито-лірична повість. Хмельницький: «Сервіс-Друк», 2009. 52 с.; **Невідправлені листи до Мавки:** сумовито-лірична повість. Хмельницький: «Сервіс-Друк», 2009. 76 с.; **Легендарний розвідник команданте Ніколас:** іст.-літ. дослідж. про Героя Радянського Союзу М.А. Прокоп'юка/ Микола Вавринчук, Володимир Шевченко. Вид. 2-ге. Хмельницький: «Поліграфіст», 2010. 272 с.; **У погоні за козирним тузом:** сумовито-ліричні повісті, оповідання. – Хмельницький: Цюпак А.А., 2010. 324 с.; **Цвітуть фіалки не для всіх:** повість-сполин. Хмельницький: Цюпак А.А., 2011. 32 с.; **Ой, Кармелюче, по світу ходиш...** Роздуми над дослідженнями про Устима Кармалюка – давніми і недавніми. Вид. 2-ге. Хмельницький: Цюпак А.А., 2013. 280 с.; **Чи потрібна опудалу «швидка»?** З Юрасикових пригод на дачі. Для середнього шкільного віку. Хмельницький: Цюпак А.А., 2014. 48 с.; **Мліли чебрецеві роси:** сумовито-лірична повість. Хмельницький: Цюпак А.А., 2015. 44 с.; **Хто буває лиш інколи в людській подобі?** Проза сьогоденного життя-буття. Хмельницький: Цюпак А.А., 2015. 148 с.; **Чи всі трави хиляться за водою?** Дослідження спроби повстання проти колективізації на прикордонній Кам'янецьчині. У 2 частинах. Хмельницький: Цюпак А.А., 2016. 184 с.; **Ой родився Кармалюка в селі на Поділлі...** Погляд на художню Кармалюкіану у співставленні з історичною правдою. Хмельницький: Цюпак А.А., 2017. 248 с.; **Вийся, вийся, хміль** листатий: дюжина художніх опові-

док про Устима Кармалюка. Хмельницький: Цюпак А.А., 2018. 312 с.;
Міханьо і Броня, або ж - Полонез Огінського: повість-пошук. Хмельницький: Цюпак А.А., 2019. 56 с.

4. Прокопчук В.С. «Непрофесійний історик» Володимир Шевченко і його кармалюкіана// Шевченко В.С. Вийся, вийся, хміль листатий: дюжина оповідок про Устима Кармалюка. Хмельницький: Цюпак А.А., 2018. С.3-6.
5. Колгоспна правда. 1965. 4 верес.
6. Радянське Поділля. 1984. 2 листоп.
7. Подільські вісті. 1994. 26 лют.
8. Подільські вісті. 2019. 23 трав.

Блажевич Ю.І.

Блажевич О.І.

Ващук Н.І.

м. Хмельницький

ТРИЛОГІЯ ВОЛОДИМИРА ШЕВЧЕНКА ПРО УСТИМА КАРМАЛЮКА: ВІДНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ДОСТОВІРНОСТІ ПРО НАРОДНОГО ГЕРОЯ

17 квітня 2019 р. в рамках Всесвітнього дня книги і авторського права, заснованого Генеральною конференцією ЮНЕСКО у квітні 1995 р., в Хмельницькій обласній державній універсальній науковій бібліотеці відбувся XIII обласний форум «Книжкова весна на Хмельниччині» – щорічний проект, метою якого є популяризація читання книг як унікального засобу самовираження, спілкування та комунікації, привернення уваги громадськості до друкованого слова, книговидання та авторського права, ознайомлення з кращими творами письменників Хмельниччини та кращими зразками сучасної української літератури.

Згідно з програмою цього дійства відбулися презентації виставок книг, рейтингових видань, заходи за окремими локаціями, авторські презентації подільських письменників і краєзнавців. В читальному залі бібліотеки знаковою стала презентація літературно-художнього видання члена національних спілок письменників, журналістів та краєзнавців Володимира Шевченка «Вийся, вийся, хміль листатий: дюжина художніх оповідок про Устима Кармалюка», останньої книги з авторської трилогії про подільського народного месника, «лицаря волі», який в першій третині XIX ст. боровся проти кріпосництва, проти панської сваволі на теренах Поділля.

На презентацію зібралися подільські письменники, члени міської організації Національної спілки краєзнавців України, бібліотекарі, освітяни,

журналісти та культпрацівники. Модератором презентації стала Маковська Валентина Володимирівна – заступник директора обласної наукової бібліотеки, яка у вступному слові наголосила на актуальності цього видання, гідній відсічі спробам сучасних «неодослідників» перетворити Устима Кармалюка із народного борця за справедливість у звичайного «бандита», «розбійника», «п'яницю», «гвалтівника» і безжалісного «вбивцю».

Володимир Шевченко у своєму виступі розповів про багатолітні дослідження історичних, архівних і художніх матеріалів, клопітку вивчення сотень і тисяч слідчих та судових актів першої третини XIX ст., які донині збереглися в державних архівах Хмельниччини, Вінниччини та Кисва, а також всебічний аналіз розвідок та літературно-художніх видань від найперших згадок аж до сьогодення.

Після цього розпочалось жваве обговорення не тільки третьої книги, а й трилогії в цілому. Голова міського краєзнавчого осередку, кандидат історичних наук Юрій Блажевич підкреслив, що автор трилогії здійснив справжній життєвий подвиг, повертаючи нам реального Кармалюка, яким він був у своїх діях. Як науковець і історик він наголосив, що, на жаль, професійні й дипломовані вчені, бачачи хвилю спроб в добу незалежності деяких дослідників української історії очорнити окремі постаті народних месників XVIII – першої половини XIX ст. (Олекси Довбуша, Івана Гонти, Максима Залізняка, Лук'яна Кобилиці та ін.), й особливо Устима Кармалюка – незламного подолянина, захисника кріпаків нашого краю від злуцків, насилля і сваволі польських панів та їх посіпак, на жаль не виступили проти таких фальсифікаторів. Як вже зазначалось, ці, так звані «неодослідники», обливаючи чорною зливою бруду ці легендарні постаті, особливо Устима Кармалюка, вдаються до прямої фальсифікації окремих архівних та документальних джерел, до заперечень і навіть шкідливості народного фольклору, зв'язаного з іменем подільського месника. Тому В. Шевченко, який долею був пов'язаний з Летичівським краєм, де півтора століття перед цим діяв Устим Кармалюк, як журналіст і початкуючий письменник, звичайно не міг обійти такий багатогатний матеріал. Збір фольклору, знайомство з кармалюковими місцями, запис розповідей, легенд, пісень, вивчення художніх творів про Кармалюка викликали потребу познайомитись з архівними документами. В результаті у 2002 р. з'явився історико-біографічний нарис «Подільський лицар волі».

Дещо пізніше доля звела молодого дослідника «кармалюкіани» з вченим Віктором Тищенкою та краєзнавцем В. Вовкодавом, які займалися дослідженням життєвого шляху Кармалюка, що значно активізувало й самого В. Шевченка. І нарешті, коли в наукових збірниках, в деяких підручниках з історії України та на газетних шпальтах з'явилась, як вже зазначалось, чорна злива бруду щодо Кармалюка, Володимир Шевченко, не

чекаючи, поки це зроблять професійні історики, став на захист народного героя і почав активно діяти, щоб відновити історичну справедливість і повернути правдивий образ історичної особи, нашого земляка, а не придуманих «робінгудів».

Так, після довгих років клопіткої роботи в архівах у 2013 р. з'явилося науково-популярне видання «Ой, Кармалюче, по світу ходиш...» з підназвою «Роздуми над дослідженнями про Устима Кармалюка – давніми і недавніми», а в 2017 р. – ще одне науково-популярне видання, «Ой родився Кармалюка в селі на Поділлі», з підназвою «Погляд на художню Кармалюкіану у співставленні з історичною правдою». І нарешті, в 2019 р. до читачів дійшла третя частина трилогії «Вийся, вийся, хміль листатий» з підназвою «Дюжина художніх оповідок про Устима Кармалюка». Трилогія – це гостра полемічна відповідь новоявленим горе-дослідникам, які намагались перекреслити і сфальсифікувати декілька десятиріч української історії селянської боротьби проти кріпосницького гніту на чолі з Устимом Кармалюком. Ця епопея, як і титанічна робота автора заслуговують на відповідну державну нагороду.

У виступі Віталія Мацька, доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри української мови і літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії підкреслювалось, що автору трилогії вдалось показати Устима Кармалюка і його побратимів як простих людей з їх позитивними і негативними рисами та характерами, з їхніми ставленнями до селянських бід, невгасимою жадобою покінчити з кріпосницьким гнітом, сваволею панів і їх поплічників. В. Мацько також детально проаналізував мову творів, ту своєрідну подільську говірку, притаманну людям тієї епохи, підкреслив значення трилогії щодо розвінчування фальсифікацій «неодослідників».

Глибоко проаналізували трилогію В. Шевченка, особливо його третю книгу, друзі по перу, члени обласної організації Національної спілки письменників України Микола Мачківський, Анатолій Ненцінський, Петро Маліш, Василь Горбатюк. Узагальнюючи, необхідно зазначити, що всі вони підкреслили титанічну роботу автора над архівними та історичними джерелами, його скрупульозний підхід до матеріалів, які звучали останнім часом в публікаціях цих «неодослідників» і співставлення їх заключень з дійсним цитуванням архівних джерел. Побратими по письменницькому цеху також відзначили образність літературно-художньої мови в 12 оповідках про життєву долю Устима Кармалюка у третій книзі «Вийся, вийся, хміль листатий», ще раз наголосили, що постать «лицаря волі» неоднозначна, однак він не був «бандитом» та «розбійником» з широкої дороги, а дійсним захисником кріпаків, інакше про нього не складали б десятки і сотні переказів, пісень, легенд і оповідок, інакше б він тричі не втік з

сибірської каторги і не терпів би шпіцрутенів і батогів та таврування і не повертався у рідний край, до сім'ї, та не продовжував би захищати пригноблений люд.

Цікавим і змістовним був виступ Людмили Крайнік – директора меморіального музею Устима Кармалюка в його рідному селі Головчинцях, яке нині носить назву село Кармалюкове (Вінницька обл.). Вона дала надзвичайно позитивну оцінку трилогії В. Шевченка для об'єктивного висвітлення історії подільського краю і легендарного борця за людську справедливість Устима Кармалюка, подякувала авторові за те, що він творчо продовжив таких сучасних дослідників «Кармалюкіани», як С. Лавров, В. Тищенко, В. Вовкодав, Б. Грищук, П. Маліш та інші небайдужі письменники, журналісти і краєзнавці. Водночас Л. Крайнік внесла пропозицію про представлення цієї трилогії до присвоєння Національної премії імені Тараса Шевченка.

Таким чином українська історія і подільська «кармалюкіана» збагатились об'єктивними і неупередженими дослідженнями, які так необхідні для становлення сучасного бачення багатостраждальної минувшини нашої молодій незалежній Українській держави.

ПОЧЕСНА ГРАМОТА

Правління Хмельницької міської організації
Національної спілки краєзнавців України
нагороджує цією Почесною Грамотою

**Шевченка
Володимира Станіславовича,**

*відомого українського майстра пера, члена Національної спілки
письменників, краєзнавців і журналістів за активну участь в
історико-краєзнавчих дослідженнях на теренах Хмельниччини і
України, відродження історичної правди про Устима Кармалюка –
народного борця за справедливість на Поділлі в першій половині
XIX ст., низку інших документальних творів про трагічні сторінки
історії краю та з нагоди 80-ліття від дня народження.*

З глибокою шанобою і повагою
Голова правління Хмельницької
міської організації НСКУ,
кандидат історичних наук, доцент,
Почесний краєзнавець України

Ю. Блажевич Ю. Блажевич

21 серпня 2020 року
м. Хмельницький

НАУКОВІ СТАТТІ

*Адамський В. Р.
м. Хмельницький*

ПРОСКУРІВСЬКА ПОВІТОВА РАДА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ІНСТИТУЦІЙНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ТА ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД

У статті висвітлено процес формування Прокурівської ради громадських організацій та її виконавчого комітету. Показано участь у цьому міських та повітових державних, самоврядних та громадських структур, наведено персональний склад ради та виконавчого комітету.

Ключові слова: *революція, рада громадських організацій, виконавчий комітет, Прокурівський повіт, вибори, збори, службовці.*

Крах самодержавства в Росії у лютому 1917 р. призвів до активної політичної діяльності як партійних структур, так і представників громадського сектору. За умов, коли 2 березня Микола II зрікся престолу за себе і свого малолітнього сина, а наступного дня наслідувати престол відмовився і Михайло Олександрович, в імперії утворився певний вакуум верховної влади, за яку розпочалася гостра боротьба. У результаті перемовин Виконкому Петроградської Ради з Тимчасовим комітетом Державної думи влада тимчасово до скликання Установчих зборів була передана Тимчасовому уряду.

На місцях ситуація виглядала ще більш заплутаною. Внаслідок революційної «правотворчості» мас у регіонах масово виникали ради робітних депутатів, ради солдатських депутатів, громадські комітети, робітничі комітети, селянські спілки та інші повноважні структури, які жодним чином не вписувалися в Основні закони Російської імперії.

Особливо активно йшов процес формування рад громадських організацій, зокрема на Поділлі, які в значній мірі визначали розвиток політичних процесів. Однак до сьогодні вони залишаються поза увагою дослідників, являючись предметом лише опосередкованого аналізу [1; 2; 3; 4; 5; 6].

У пропонованому повідомленні автор ставить за мету проаналізувати процес формування Прокурівської ради громадських організацій крізь призму інституційної репрезентації та персонального складу.

6 березня 1917 р. на Поділлі відбулася зміна влади. Подільський губернатор О. П. Мякінін передав справи управління губернією представникові губернської земської управи С. Л. Градовському. Про цю подію 8 березня

повідомив офіційний орган місцевої влади часопис «Подольские губернские ведомости» [7].

На місцях масово збиралися різні професійні групи людей, які активно обговорювали актуальні питання дня та намагалися самоорганізуватися. 7 березня 1917 р. в Проскуріві зібралось представницьке зібрання, на якому було вирішено заснувати в місті «Громадський комітет» шляхом делегування до нього кожною державною, самоврядною, професійною, громадською та іншими інституціями по два делегати [8]. В такий спосіб було започатковано процес формування міської громадської структури, яка б змогла допомогти «закріпити завоювання революції».

Перші публічні зібрання у Проскуріві з метою делегування своїх представників до міської громадської інституції відбулися 8 березня 1917 р. Принаймні нам не вдалося віднайти більш ранніх документів, які б спростовували це твердження.

Достатньо репрезентативним за своїм складом було об'єднане зібрання чоботарів та слюсарів, які представляли майстерні Проскурівської земської управи. Усього на зборах було присутніми біля 300 осіб. Головою обрали котельника А. Я. Ягубинського, а секретарем чоботаря С. Я. Кирика. Протокол засідання лаконічно фіксує, що «для наради в попередньому засіданні депутатів усіх станів» обрано Я. М. Матисиса та А. Й. Грума [9].

Цього ж дня, 8 березня 1917 р., відбулося ще одне робітниче зібрання. Головував на ньому Я. Матус, а обов'язки секретаря виконував Е. Гелібтерман. До ради робітничих депутатів м. Проскурова було обрано п'ятеро делегатів: О. Дубініна, Д. Будька, Е. Гелібтермана, О. Левідія та Я. Матуса [10].

Поштово-телеграфна контора міста до громадського комітету відрядила чиновника 4 розряду А. Свідерського [11]. 13 березня 1917 р. відбулося зібрання службовців Проскурівської поштово-телеграфної контори, в якому брало участь 76 осіб. Відкритим голосуванням присутні одногослодно підтримали кандидатуру А. Свідерського до «громадського комітету». Його заступника обирали таємним голосуванням. Більшість голосів отримав Ільницький [12].

Проскурівський відділ польського товариства допомоги жертвам війни 8 березня делегував до «тимчасового Виконавчого комітету по м. Проскуріву та Проскурівському повіту» ксьондза Я. Свідерського та І. Старорвепинського [13]. В свою чергу, Проскурівський осередок сіоністської організації уповноважив до громадського комітету П. Н. Зекпера та І. Ш. Розеншвайга. Щоправда, на виписці з протоколу зафіксована помітка: «відмовити» [14].

Врешті, 8 березня 1917 р. відбулося зібрання української громади м. Проскурова. Головував на ньому М. Іл'яшенко. До громадського ко-

мітету делегували лікарів П. І. Блонського та М. А. Стаховського. За підписами на протоколі можна зробити висновок, що участь у зборах брало щонайменше 20 осіб. Серед них, зокрема, були Браницький, Кушнар'ов, В. Швед, Гілько Варяниця, Маковей Петровський, Олександр Іваницький, Іван Яровенко, Блонська, Липникова, І. Качуровський [15].

Ціла низка зібрань відбулася 9 березня. Співробітники Головного та Південно-Західного фронтового Всеросійського земського союзу, які перебували у Проскуріві, обрали до громадського комітету О. К. Єлачича, а його заступниками – завідуючого постачанням Г. І. Воловика та завідуючого господарством К. Й. Панкратьєва [16].

На спільному зібранні усіх службовців Проскурівського реального училища, Проскурівської жіночої гімназії, Проскурівського комерційного училища та батьківського комітету Проскурівського реального училища, де загалом були присутніми понад 40 осіб, одногосно до «тимчасового комітету м. Проскурова та повіту» обрали В. В. Гофмана [17].

Так само цього дня спільні збори провели представники 1 та 2 Проскурівських ощадно-споживчих товариств. З огляду на той факт, що у місті існувало два споживчих та два позичкових кооперативи, зібрання вирішило справедливим визначити норму, за якою одного кандидата до комітету мало делегувати споживче товариство, а іншого – позичкове. Від ощадно-споживчого товариства одногосно обрали Л. І. Гольдмана [18].

Достатньо розлогу резолюцію з поточного моменту ухвалили робітники механічних майстерень Всеросійського земського союзу, солдати 11-ї армії команди речового складу та солдати 15-ї автомобільної роти: «1) День 10 березня вважати святом свободи, але, беручи до уваги, що Росія потребує технічної допомоги, ми, робітники, вирішили цей день відпрацювати по вечорам і гроші, які поступають як заробіток за цей день, відправити у Петроград на допомогу сім'ям борців, що загинули за свободу. 2) Звернутися до Етапного Коменданта з проханням про те, аби він наказав командирам окремих частин, щоб ті не забороняли солдатам вільно збиратися на зібрання (які цього не дозволяють). Також звернутися до Коменданта з проханням про розклеювання по місту відозв до солдат з правом організації вільних зібрань. 3) Обраними від усіх робітників (близько 150 осіб) стали Данило Будько, Меєр Лискара та Йосиф Дзенцголь» [19].

Свої застереження щодо засад формування громадської організації Проскурова висловили представники єврейських просвітніх, благодійних та інших товариств. Обговоривши питання про делегування лише двох представників від усіх єврейських організацій, вони констатували вкрай обмежене представництво від єврейських інституцій, що провадили діяльність у різних царинах. Однак, зважаючи на важливість моменту, зібрання все ж таки обрало до Проскурівського виконавчого комітету Б. З. Когана

та Р. Н. Копита, зауваживши при цьому, що єврейське громадянство таки сподівається на збільшення свого представництва у міській громадській структурі [20].

9 березня 1917 р. посвідчення про участь у «Комітеті громадських організацій по м. Проскурову та Проскурівському повіту» отримав С. М. Полозов. Він був обраним від кооперативів «Самодопомога» та «Єдність». Його заступником виступав П. В. Любинський [21]. Цього ж дня відбулося зібрання Управління Подільськими залізницями. До Проскурівського виконавчого комітету обрали інженера С. Р. Резцова [22].

Доволі представницьким було зібрання Проскурівських міщан, скликане виконуючим обов'язки міщанського старости Ф. І. Гаюром. Із загального складу 70 осіб на збори з'явилось 44. Присутні уповноважили П. М. Дуневича та М. І. Тарашука представляти їхні інтереси у Проскурівському виконавчому комітеті і ухвалювати рішення щодо затвердження нового порядку [23].

У приміщенні військової присутності зібралися на збори службовці урядових та громадських установ м. Проскурова та повіту. Загалом були присутніми 12 осіб, які репрезентували 11 інституцій. Представників до комітету обирали таємним голосуванням. Більшістю голосів обраними стали податковий інспектор 1 дільниці Проскурівського повіту Ю. А. Сенькевич, а кандидатом до нього – службовець повітової земської управи П. І. Яровенко [24].

Наразі у залі Проскурівської земської управи зібралися представники «ліберальних професій». Протокол зборів містить прізвища усіх його учасників. Присутніми, зокрема, були: лікар Френкель, лікар Тарнопольський, Савицький, Яглонг, Коган, Блонська, Бушуєв, Лісер, Блонський, Фойхицький, Шамраєвський, лаборантка Сиркіна, Казинська, Манденов, зубні лікарі Вансбунд та Хаселев, кандидати права Домбровська та Коган, приватний повірений Домбровський, провізор Оксман, інженер Коган, лікар Штрамберг, інженер Типіцин, приватний повірений Копит, лікар Глушков. Головою обрали І. Лісера. Зібрання вирішило допустимим вважати шкільних фельдшерів особами, які займаються «вільною професією». До виконавчого комітету тимчасово обрали інженера Типіцина [25].

О 7 год. вечора 9 березня 1917 р. зібралися на своє засідання гласні Проскурівської міської думи. Щоправда, прийшло на зібрання лише 12 гласних. Засідання відбувалося за керівництва виконуючого обов'язки міського голови М. В. Сікори. Процедурно гласні визначились провести таємне голосування. Обраним став М. І. Ставинський, а його заступником – С. Л. Деревод [26].

Спілка службовців та бухгалтерів м. Проскурова більшістю голосів делегувала до «комітету міських організацій» Ш.-Я. Л. Бертера [27].

Наступного дня, 10 березня, для вирішення суспільно важливого питання зібралися представники Проскурівського міського та повітового Римо-Католицького духовенства. Усього було присутніми 8 ксьондзів. До «тимчасового виконавчого комітету» делегували ксьондза Казимира Носалевського [28]. На станції Проскурів Південно-Західної залізниці заідали робітники, майстри та службовці залізниці. До «Проскурівського Виконавчого Комітету» обрали В. Д. Сергова, а кандидатом до нього – В. С. Кузьминського [29].

Низка зібрань відбулася 11 березня 1917 р. Вчителі єврейських навчальних закладів у кількості 22 осіб своїм кандидатом до «Ради об'єднаних громадських організацій» обрали завідуючого Проскурівським казенним єврейським училищем П. З. Зільбермана [30].

Достатньо репрезентативним було зібрання Проскурівських ремісників. На збори з'явилося біля 150 осіб. Обирали своїх представників відразу до двох громадських структур: тимчасового комітету громадських організацій та ради робітничих депутатів. До комітету делегували С.-Ф. М. Вілера [31].

У залі міського банку на пастирське зібрання з'явилося 11 священників, які служили в церквах м. Проскурова. Головою обрали священника Іакова Байдаліна, а секретарем – священника Філіпа Шумилевича. Одноголосно до «Тимчасового комітету» обрали священника Ксенофонта Олександровича Ванькевича, кандидатом до нього – священника Олександра Захаровича Левитського [32].

12 березня 1917 р. заідали представники судового відомства та канцелярії м. Проскурова і повіту. Голосування проводили за таємною процедурою. Обраними стали голова з'їзду мирових суддів Проскурівського повіту Д. М. Ципурдєєв, а кандидатом до нього – мировий суддя В. В. Юркевич [33].

Загальне зібрання вчителів Проскурівського повіту делегувало до «повітового Комітету Тимчасового Уряду» І. В. Качеровського. Його заступниками виступали Ф. С. Ганжук та В. Я. Гуменний [34]. Викладачі Проскурівських вищих навчальних училищ уконституювалися на зібранні в «союз викладачів вищої початкової школи» та одноголосно обрали до «Проскурівського виконавчого комітету» В. Т. Богацького [35].

15 березня 1917 р. на свої збори зібралися уповноважені від робітників з будівництва дороги Проскурів-Волочиськ і маршрутних тилових шляхів. 8 дистанцію представляли А. І. Марцон та С. М. Ковальчук, 103 дорожній загін – Д. С. Бойко, В. А. Мамаєв, В. К. Комочкін, 3 дистанцію – К. І. Бондар і 103 загін І. В. Мельников. Присутні ухвалили обрати до Проскурівського виконавчого комітету для «обговорення робітничих питань» старшого робітника 112 тилового дорожнього загону мешканця

містечка Сатанова М. В. Глоговика. Кандидатом до нього був обраний проскурівчанин робітник 8 дистанції А. І. Марцон. Ще одним кандидатом став К. І. Бондар [36].

За тиждень, 22 березня 1917 р., своїх представників до громадської інституції обрали службовці Проскурівського повітового земства. В загальному зібранні брали участь 103 особи. Уповноваженого делегата обирали на альтернативній основі. Усього було висунуто дев'ять кандидатів. Найбільше голосів набрав секретар повітової управи К. Н. Корицький, а його заступником став К. О. Мишакін [37].

Самі гласні Проскурівського повітового земства зібралися на особливе засідання наступного дня. На пропозицію голови управи С. І. Кисельова гласні одноголосно обрали трьох представників до «Комітету громадських і національних організацій». Ними стали В. Р. Маровський, Н. І. Баран та В. М. Скібневський [38].

Цього ж дня в приміщенні міської управи зібралися на засідання лікарі м. Проскурова та Проскурівського повіту. На зборах були присутніми 16 осіб. Вони заснували медичне товариство, а також звернулися до комітету допустити до участі в його роботі фахового представника від медичної корпорації. Зокрема, йшлося про делегування до комітету лікаря П. К. Фальницького [39].

26 березня 1917 р. принципове рішення під час роботи українського з'їзду у Проскурові винесла українська громада. Зокрема, було вирішено збільшити представництво громади в виконавчому комітеті за рахунок додаткового делегування до громадської інституції двох делегатів від Проскурівського повіту. На форумі обрали отця Туркала та вчителя Чухрія [40].

Цього ж дня відбулося загальне зібрання службовців робіт з будівництва стратегічної дороги Проскурів-Волочиськ, її збудованої експлуатаційної частини (колишня 3 будівельна дільниця), експлуатації вузькоколійної залізниці Проскурів-Русанівці, господарської заготовки камінних матеріалів, транспортної частини, відділу механічних снарядів та ремонту і підтримці тилових корпусних шляхів Острог-Берездово, Постуловка-Антонівці, Старокостянтинів-Білозерка, Шепетівка-Ізяслав-Мала Боровиця, Солиха-Ямпіль Волинський. Усього на зборах було присутніми 79 осіб. Головою обрали М. М. Гусарука, його заступником – І. А. Огнева та секретарем – Л. Г. Ковалевського. Більшістю голосів до Проскурівської ради громадських організацій обрали завідуючого роботами інженера І. І. Урбана, а в заступники до нього інженера С. С. Коритіна-Щербокова, та техніка В. В. Мілевського [41].

Наступного дня надійшов витяг із протоколу засідання правління Петроградського товариства допомоги полякам жертвам війни, в якому йшлося про затвердження В. В. Топтковського та К. Г. Добровольського заступниками членів ради громадських організацій від товариства [42].

Ще одне подання до Проскурівського виконавчого комітету громадських організацій надійшло у цей час від Ф. Ф. Каніговського. У ньому він зазначав, що польським виконавчим комітетом у Києві, в район діяльності якого входило й місто Проскурів, він призначений комісаром комітету на місто Проскурів. В його обов'язки входило завдання сприяти організації діяльності усіх поляків, які мешкали в місті. Заявник звертався з проханням допустити його до участі в громадському комітеті. Однак задоволено воно не було. На документі зафіксовано, що в засіданні 31 березня виконавчий комітет відмовив заявнику [43].

4 квітня 1917 р. відбувся з'їзд кооперативів, у якому брало участь 62 уповноважених від 43 споживчих та ощадно-позичкових товариств. До Проскурівської ради громадських обрали М. К. Лозицького та А. М. Козловського [44]. 22 квітня свої окремі збори провів кооператив «Рівність». Його пайовиками виступали понад 400 осіб. На зібранні одногослосно до «Ради об'єднаних громадських організацій» обрали голову правління М. І. Шильмана [45].

12-13 квітня 1917 р. у Проскурові відбулося пастирське зібрання. В його роботі також брали участь вчителі, церковні старости та миряни. Збори відбулися за керівництва протоієрея Проскурівського собору о. Олександра Зелінського. Обговоривши низку актуальних питань, присутні обрали своїх представників до «тимчасового повітового комітету громадських організацій». Ними стали священник с. Ружичної Григорій Шумилевич та законовчитель реального училища священник Володимир Трембовецький. Кандидатом до них був обраний священник с. Лезнева Володимир Любинський [46].

Так само 12 квітня засідали члени Проскурівської «Просвіти». Вони також обрали свого представника до Проскурівського комітету громадських організацій. Ним стала Н. В. Дорошенко. Її уповноваження підписав голова «Просвіти» священник Ванькевич [47].

19 квітня 1917 р. до Проскурівського виконавчого комітету подав заяву делегат від службовців поштово-телеграфної контори П. Т. Ільницький. Додатково він додав копію протоколу зібрання службовців, в якому йому делегувалося право брати участь у засіданнях комітету на період, допоки був відсутній у місті Свідерський [48].

4 травня 1917 р. відбулося засідання службовців Подільської залізниці. Замість Резцова, який склав свої повноваження, збори підтримали кандидатуру С. Ф. Морозова [49]. 17 травня своїх представників у раді громадських організацій замінила й Проскурівська українська громада. До складу ради вони делегували Т. Верхолу та К. Місевича [50].

20 травня 1917 р. до Проскурівської ради громадських організацій звернулася повітова продовольча управа з проханням надати місце в раді

її представнику. При чому, громадській інституції пропонувалося самій визначитися із делегованими кандидатами. На розгляд ради управа ввела кандидатури голови управи М. К. Лозицького та його заступника Н. Є. Мельника, а також одного із членів управи – В. М. Скібневського, Ф. А. Молдавського, Г. Н. Недоборовського та С. В. Країнського [51].

Впродовж березня-травня 1917 р. персональний склад Проскурівської ради громадських організацій не був сталим, він мав тенденцію до перманентних змін. За умов революційних змін навряд чи могло бути інакше. В архіві нам вдалося відшукати зведений список, який ілюструє інституційну репрезентацію та персональний склад ради та її виконавчого комітету. Рада була представлена такими структурами: «1) Від Всеросійського земського союзу А. К. Слачич, заступники Г. І. Воловик і К. Панкрат'єв. 2) Від представників Проскурівських Вищих Навчальних Училищ Василь Тимофійович Богацький. 3) Від службовців і робітників ст. Проскурів В. Д. Сергов, заступник В. С. Кузьминський. 4) Від представників Єврейських Навчальних Закладів П. З. Зільберман. 5) Від Проскурівського Православного Духовенства священник К. Л. Ванькевич, заступник А. З. Левитський. 6) Від Римо-католицького духовенства Проскурівського повіту ксьондз К. Носилевський. 7) Від Спільки службовців та бухгалтерів Ш.-Я. Л. Бертер. 8) Від чиновників Судового Відомства Д. М. Ципурдєєв, заступник Б. Б. Юркевич. 9) Від солдат місцевого гарнізону солдат Сарана, заступник Девоскін. 10) Від середніх навчальних закладів В. В. Гофмон. 11) Від 1-го і 2-го ошадно-позичкових товариств Л. І. Гольдман. 12) Міський голова. 13) Від польських товариств: ксьондз Ян Свідерський і Йосиф Мечиславович Старорипінський. 14) Від Українського товариства Верхола і Кость Місевич. 15) Від Єврейських організацій Коган і Копит. 16) Споживчого товариства: С. Н. Полозов, заступник П. В. Любинський. 17) Міщанського товариства: Тарашук, заступник Н. Н. Дункевич. 18) Службовців Урядових і казенних Установ У. А. Сенькевич. 19) Від ліберальних професій інженер Ф. П. Тепіцин. 20) Поштово-телеграфного відомства: А. І. Свідерський. 21) Міської думи Ставинський, заступник С. Л. Деревойд. 22) Службовців Подільської залізниці Морозов. 23) Ради Робітничих Депутатів А. А. Дубінін, Д. Будько, Е. Гелібтерман, А. Левідій і Я. Матисес. 24) Від Міської і Повітової Лікарської корпорації лікар П. К. Файницький. 25) Від Установ Червоного Хреста лікар Тушинський, 1-й заразний шпиталь. 26) Від вчителів Проскурівських Народних Училищ І. Б. Качеровський, заступник Ф. С. Ганук. 27) Повітовий Комісар Шостаковський. 28) Від службовців Проскурівських Земської та Продовольчої Управ К. Н. Корицький. 29) Від службовців Округу шляхів сполучення інженер І. І. Урбан. 30) Від Проскурівського Повітового Земського зібрання В. М. Скібневський, Н. І. Баран і Маровський. 31) Від шосейних робітників округу шляхів сполучення Н. В. Глогов'як. 32) Від ремісників м. Проскурова С. Віллер. 33) Від 15-ї

Автомобільної роти Ф. Т. Корельцев. 34) Від офіцерів місцевого гарнізону полковник Іванов і штабс-капітан Попов. 35) Від Проскурівського товариства споживачів «Самопоміч» Мар'ян Костянтинівич Лозицький і Адріан Михайлович Козлов. 36) Від Української організації «Просвіти» Наталя Вікторівна Дорошенко. 37) Від Проскурівського кооперативу «Рівність» Михайло Ізраїлевич Шильман. 38) Від Проскурівської Повітової Продовольчої Управи С. В. Країнський і С. І. Кац. 39) Від Проскурівського Відділення Подільського Товариства сільського господарства і сільсько-господарської промисловості Леонід Борисович Мандельштам» [52].

До виконавчого комітету громадських організацій входили: «1) Полозов. 2) Єлачич. 3) Дубінін. 4) Швед. 5) Маровський. 6) Рожко. 7) Корельцев. 8) Іванов. 9) Матисес. 10) Повітовий Комісар. 11) Анциферов. 12) Голова Земської Управи. 13) Скібневський. 14) Міський голова. 15) Коган. 16) Ципурдеев. 17) Гальперін. 18) Чухрій. 19) Мойсеев. 20) Лікар Ціммерман. 21) Від Кузьминського Волосного Комітету Роман Долгій. 22) Від Малинського Волосного Комітету Дияк Матвій Іванов. 23) Від Чорно-Острівського Волосного Комітету Белевський Михайло Лук'янов. 24) Від Пашковецького Волосного Комітету Качан Роман. 25) Від Третьникського Волосного Комітету Дячина Петро Іванов. 26) Від Сарновського Волосного Комітету Яшук Філіп Власьєв. 27) Від Фельштинського Волосного Комітету Ілля Максимович Музика. 28) Від Ярмолинецького Волосного Комітету Чернявський. 29) Від Шарівської волості... 30) Від Юринецької волості...» [53].

Таким чином, громадськість Проскурівського повіту досить швидко зреагувала на зміну політичної ситуації в державі, пов'язаної з падінням інституту самодержавства. Уже 7 березня 1917 р. відбулася нарада громадських діячів, на якій було вирішено приступити до формування представницької інституції, яка б допомогла справитися з наявними викликами, забезпечити порядок та утвердити завоювання революції. Наступного дня розпочався процес народних та фахових зібрань, на яких обиралися уповноважені представники до громадської структури, сталої назви якої ще ніхто не знав. Однак впродовж березня-травня Проскурівська рада громадських організацій була не лише сформована, але істотно впливала на вирішення різних питань, пов'язаних із життєзабезпеченням жителів міста та повіту.

Джерела та література:

1. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Подільські містечка в добу Української революції 1917–1920 рр. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. 320 с.
2. Завальнюк О. М., Стецюк В. Б. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 216 с.

3. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Кам'янець-Подільський в Українській революції 1917–1920 рр.: Навчальний посібник зі спецкурсу для студентів історичного факультету. Кам'янець-Подільський: «Аксиома», 2010. 116 с.
4. Логінов О. В., Семенко Л. І. Вінниця у 1917 році: Революція у провінційному місті. Вид. 2-е. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. 272 с.
5. Реєнт О. П., Рекрут В. П. Нариси життя Літинщини 1917–1921 рр.: революційні події та повсякденність /наук. ред. В. А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. 298 с.
6. Рекрут В. П. Нариси життя Гайсинщини. Українська революція (1917–1921 рр.): Події. Особи. Роздуми. Книга 1: Доба Української Центральної Ради (4 березня 1917 – 29 квітня 1918 рр.). Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2018. 420 с.
7. Поділля в добу Української революції. Рік 1917: Док. та мат. / ред. кол.: І. М. Шоробура (відп. ред.), В. Р. Адамський, В. Г. Байдич, Ю. І. Блажевич, О. М. Галус, Ю. В. Легун, Н. В. Маковська, В. М. Островий; упоряд.: В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2017. С. 39.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАВО України). Ф. 1116. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 6.
9. Там само. Арк. 1–2.
10. Там само. Арк. 3.
11. Там само. Арк. 4.
12. Там само. Арк. 24–24 зв.
13. Там само. Арк. 5.
14. Там само. Арк. 7.
15. Там само. Арк. 6–6 зв.
16. Там само. Арк. 8–8 зв.
17. Там само. Арк. 9.
18. Там само. Арк. 10.
19. Там само. Арк. 11.
20. Там само. Арк. 13.
21. Там само. Арк. 14.
22. Там само. Арк. 15.
23. Там само. Арк. 16.
24. Там само. Арк. 17.
25. Там само. Арк. 18–18 зв.
26. Там само. Арк. 19.
27. Там само. Арк. 29.
28. Там само. Арк. 30.
29. Там само. Арк. 32.
30. Там само. Арк. 20, 23.
31. Там само. Арк. 21.
32. Там само. Арк. 25.
33. Там само. Арк. 22.
34. Там само. Арк. 27.

35. Там само. Арк. 31.
36. Там само. Арк. 28.
37. Там само. Арк. 33.
38. Там само. Арк. 34.
39. Там само. Арк. 38.
40. Там само. Арк. 35.
41. Там само. Арк. 36–36 зв.
42. Там само. Арк. 37.
43. Там само. Арк. 40.
44. Там само. Арк. 41.
45. Там само. Арк. 56–56 зв.
46. Там само. Арк. 52.
47. Там само. Арк. 59.
48. Там само. Арк. 50.
49. Там само. Арк. 57.
50. Там само. Арк. 60.
51. Там само. Арк. 61.
52. Там само. Арк. 85–85 зв.
53. Там само. Арк. 86–86 зв.

*Байдич В.Г.
м. Хмельницький*

ДЕПОРТАЦІЯ (ПЕРЕСЕЛЕННЯ) СЕЛЯН З ТЕРИТОРІЇ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В БЕРЕЗНІ 1935-ГО РОКУ (НА ПРИКЛАДІ ПОЛОНСЬКОГО ТА ШЕПЕТІВСЬКОГО РАЙОНІВ)

У статті досліджується процес та мотиви переселення населення з сіл прикордонної полоси Полонського та Шепетівського районів на територію Чернігівської області.

***Ключові слова:** одноосібники, Полонський район, Шепетівський район.*

Перехід до суцільної колективізації в Україні проводився в основному із застосуванням адміністративних заходів, примусово, створювалися ТОЗи – товариство спільної обробки землі, комуни, сільгоспартілі. Побоювання можливості воєнної інтервенції проти держави зі сторони Польщі спонукало партійне керівництво до репресивних заходів проти заможних селян, які підкріплювалися відповідними законодавчими актами. Так, протягом 1930 – 1931рр. з України було примусово вивезено 63817 сімей на заслання [1, арк. 336], які не бажали вступати в колективні господарства. На підставі

Постанови ЦК КП(б)У від 20-го грудня 1934 року «Про переселення з прикордонних районів німецького та польського населення» до Сибіру в січні 1935-го року депортували близько 40000 осіб. 23-го січня 1935 року політбюро ЦК прийняло чергову постанову «Про переселення з прикордонної лінії 8300 господарств в зв'язку з оборонними міркуваннями...» в розрізі якої 2835 господарств, як політично ненадійні [2, арк. 1] виселялись з території Вінницької області (до вересня 1937 р. Хмельниччина була у складі Вінницької області). Ще пізніше 16-го листопада була ухвалена постанова «Про переселення 1500 польських сімей з прикордонних районів Вінницької області». Маховик депортації селянства був запущений.

Що ж стосується рішення про переселення з прикордонної зони території «укріпрайонів» Вінниччини, то вже 25.01. секретарі райкомів партії отримали виписки зі сумнозвісного протоколу №30, де чітко була визначена причина депортації «...пояснити переселенцям, що вони переселяються у віддалені райони, як такі, що не проявили себе у зміцненні кордону, та колгоспного ладу [3, арк.4]». В той же час наголошувалося, що радянська влада надає пільги, а одноосібникам можливість вступити у колгоспи. При цьому заяви про вступ можуть приймати начальники ешелонів, під час етапування з пізнішою передачею у відповідні колгоспи на новому місці проживання. Переселенцям дозволяли вести з собою худобу, птицю, інвентар, особисте майно та продукти (хліб, картопля, овочі і т.д.), а також пресоване сіно та дрова для палива [4, арк.5].

Переселення (депортація) стосувалася Полонського, Шепетівського, Любарського, Держинського, Славутського, Лeticівського, Заславського, Проскурівського, Ляховецького та Городоцького районів.

Вже через 2 дні, 25.02. секретарю Полонського райпарткому Руню обком партії визначив в сімох селах 180 господарств з резервом (+32 двори). В основному були вибрані населенні пункти, в яких ступінь колективізації складав 30-70%, де проживало українське, польське, єврейське, німецьке населення (одноосібники, і так звані куркулі(див. таблицю)).

Назва населеного пункту	кількість		національність			депортовано	
	дворів	населення	українці	поляки	євреї	г о с п о - дарств	населення
Горошки	992	3662	3217	430	15	50	117
Буртин	262	2702	530	2172	78	25	113
НовоПолонне	712	2157	2007	150	—	30	137
Новоселиця Польска	306	1341	—	1341	—	15	62
Лодзянівка	124	572	117	1451	4	20	98
Тиранівка	237	1872	1872	—	—	20	112
Котелянка	347	1255	1041	210	14	20	70

В підготовлених списках було включено 60 чоловік, що служили в петлюрівській та білій арміях, 193 чоловіки, як куркульські елементи, а також сім'ї :113 поляків, 94 українців, 1 чеська, 89 – одноосібників та 91 сім'я колгоспників. Серед депортованих було 339 дітей до 16 років [5, арк. 125]. В свою чергу, для зміцнення колгоспів прикордонної полоси, планувалось допереселити 110 господарств з числа «кращих колгоспників ударників Київської та Чернігівської областей» [6, арк. 2].

Безпосередньо керівництво цією роботою ЦК партії поклало на районні комісії у складі: секретаря райкому партії, голови РВК, голови комісії ЦК і начальника відділу в даному випадку НКВС (Руня, Малютіна, Варфоломеєва, Оксса). Відповідно були визначені члени обласної комісії – Чернявський, Соколинський, Піонтковський, яких обком відряджував у розпорядження райкомісій та яких потрібно було використовувати для підготовчої роботи по депортації. Крім того, з Києва направляли мобілізованих спеціально для цієї цілі робітників, яким райкомісії зобов'язанні всіляко сприяти в складанні списків господарств по депортації. Якість списків повинна забезпечити виселення тих елементів, знаходження яких у районах неможливе [7, арк. 7]. Особлива увага зверталась на «цілком таємну та конспіративну роботу». Зобов'язати районні комісії оголошувати господарства про переселення не раніше, як за 7 днів до дати відправки з району «передбачивши живе тягло, автотранспорт та необхідне паливо, намітивши маршрути, обминаючи великі населенні пункти, забезпечивши охорону [8, арк.8]». В свою чергу вселяти допересельців з Чернігівщини планувалося в першу чергу у ті села та колгоспи, звідки буде проведено масове та суцільне виселення. Рекомендували поселяти не менше 7-10 сімей, при цьому, отримавши погодження з прикордонним загоном та військовими відомствами. Частина приміщень переселенців, які знаходилися близько до кордону, по рішенню НКВС, зносилися без компенсації, все інше залишалось безкоштовне для допереселенців. Що стосувалося допереселенців-ударників на Полонщинну, райком зобов'язувався оточити їх особливою увагою. Малося на увазі – переселенці подоляни залишати хати, клуні, хліви, посіви для допереселенців, приміщення всі повинні бути відремонтовані. Крім того, потрібно було заготовити паливо на зиму, фураж для коней, корів, також встановлювалася жорстка охорона всіх будівель, які залишають депортовані. Була підключена облспоживспілка, яка виділяла спеціальний фонд товарів в першу чергу для обслуговування колгоспників ударників з розрахунку на одне господарство: 2 пари взуття, 2 кілограми мила, 5 пачок махорки, 10 метрів матеріалу сатину, 1 кг цукру, 3 літри гасу та 100 карбованців на придбання готової одяжі.

Особливий сектор ЦК(б)У 29.01. прислав на місце план відправки ешалонів з Полонського району, з якого впливало, що місцем погруз-

ки визначено станцію Полонне, а поселення – «бараки тупіка гранітних кар'єрів.» Сама ж відправка планувалась 23.02. – 95 сімей, 24.02. – 85 сімей в Дніпропетровську область. Термін перебування в дорозі склав 3 дні, станції розгрузки значились відповідно Шарівка і Понтаєвка. Серед відповідальних за села працівники: Геллер, Трегубов, Винокур, Айзенберг і тд. З цього приводу з 4-го лютого по 15-те березня 1935-го року відбулося у Вінниці 10 засідань обласної комісії. На першому засіданні було визначено кількість допереселенців з Київської і Чернігівської областей – 918 господарств. Для депортованих з Поділля встановлювалося обмеження по вивозу кількості зерна, картоплі, овочів та господарства зобов'язувались здавати в пункти прийому до 2 тонн продукції з можливістю компенсації по місцю прибуття в Дніпропетровській області.

Мобілізованих партійних діячів для підготовчої роботи було недостатньо, тому по мірі звільнення від роботи в одних районах їх «перекидали» в інші. Про «добровільність» переселення годі було й говорити. Свідченням того були факти, що забирали паспорти у переселенців – однак свавілля було вчасно припинено. У списки ні комсомольці, ні члени партії не попадали. При цьому, в кожному селі проводилися збори колгоспного активу, де шельмували переселенців за те, що не вступали в колгоспи і що вони вороги радянської влади. З метою забезпечення революційного порядку та охорони переселенців, попередженню втечі за кордон у всі ці райони були відрядженні 14 оперативних працівників НКВС, а також прикордонники. Паралельно створені оперативні групи міліціонерів в кількості 110 кінних та 50 піших чоловік, а також утворена резервна група у складі 100 чоловік, на Понінківській паперовій фабриці сформована група з 15-ти міліціонерів [9, арк. 87]. В цей час на кордон було перекинуто додаткові маневрені групи та навчальні військові підрозділи. Перед командуванням військових об'єднань №99 та №52 було поставлено завдання – на час підготовчих робіт по переселенню вести «тактичні» заняття в Любарському, Дзержинському та Лєтичівським районах, де були заворушення.

Районні комісії кожні 5 днів інформували ЦК партії про обстановку на місцях. Що стосувалося допереселенців то в день прибуття було зобов'язано всіх дітей негайно зарахувати в школи (на Полонщину було виділено не менше 2000 зошитів та олівців). Стояло завдання – забезпечити дітей гарячими сніданками та матеріальною допомогою за рахунок міського бюджету. Всіх неграмотних дорослих зобов'язували навчатись у весняний період. Що ж стосується санітарно-медичного обслуговування, то цією роботою відав представник комісії Піонтковський. За кожним ешеленом був закріплений 1 лікар та 2-3 помічники. Для прикладу: за Полонним – Бідер, Шепетівкою – Дробніс, Любаром-Гуртфінкель, Заславом – Зусман, Проскуровим – Гельтман.

В цей час був утворений з частин Заславського району новий Плужнянський район. Колонія Карсфельд, де проживало лише німецьке населення, стовідсотково депортовувалось за межі області, а на її місці утворювалася тимчасова прикордонна застава. При цьому всі посіви, сади, майно конфісковувалось, а райвиконком видавав зобов'язання про розрахунок в майбутньому. Для погрузки майна господарств колонії необхідно було виділити то 70-ти вагонів, а фактично було наряджено лише один ешелон, тому влада на місцях шукала допомоги у Києві.

6-го лютого ЦК партії надіслала на місця кінцевий план відправки ешелонів, адреси були змінені на Ново-Пражський район Дніпропетровської області та визначені села – замість Шарівки – Куцовка (Понтаївка залишилися). Планувалася компенсація депортованим по виплатам: за один гектар оранки на зяб – 18 карбованців, оранки під культури – 23 карбованці, за посів на зиму – від 18 до 80 карбованців в залежності від довідки райземвідділу. Розрахунок за трудовні нараховані в 1935 р. планувалося проводити по приїзду на нове місце [10, арк. 87]. Щоб зацікавити переселенців до вступу в колгоспи на Дніпропетровщині встановлювались пільги:

- зняття всіх недоїдок по сільськогосподарському податку;
- повністю звільнення від сільськогосподарського податку та культзбору
- зняття 50% страхових внесків за 1935 р.;
- звільнення від поставок молока та м'яса;

В процесі підготовки до переселення одночасно була проведена робота по усунуванню корів селян, які недавно вступили в колгоспи. Адже на основі статуту колгоспник мав право тримати лише одну корову, а у багатьох, хто вступив в колгосп було по 2, 3 корови. Для тих, хто не бажав вступати в колгоспи, пільги не передбачалися, була лише одна поступка – зменшення податку на 50% по м'ясу за 1935 рік. 13.02. постановою Вінницького обкому затверджено 2800 господарств по переселенню на Дніпропетровщину і 1010 господарств, завербованих у Чернігівській області на Поділля. З метою запобігання втеч колгоспників-ударників влада на місцях зобов'язувалася давати таку роботу «яка товаришам була знайома». 20-го лютого перший ешелон з Вінницької області з переселенцями було відправлено зі Славутського району. Як відмічав в інформації секретар обкому Чернявський В. «погрузка проведена організовано без всякої затримки».

В Полонському районі до оголошення про переселення приступили 24.02. Перші збори проводилися лише за участю членів партії, комсомольців та активістів, на яких підтримували виселення селян. Було багато виступів незадоволених колгоспників «що мало переселяють, бо села сильні засмічені класово чужими елементами, яким не можна довіряти кордони».

Наголошували про вороже відношення переселенців до радянської влади, проведення контрреволюційної агітації, «багато ще ворогів не занесено в списки переселенців, що багато не виправдали довіру радянської влади і не зміцнювали колгоспи і що радянська влада, переселяючи їх, дає можливість на новому місці себе виправдати.» Переселенці реагували – «Зрозуміло чого нас переселяють, ці будинки потрібні для комсомольців, а виселяють то чесних людей» (село Войцехівка Чук Ганна). Донька Івана Пробатюка заявила голові Тирновської сільради, що накладе на себе руки. В селі Горошки – «скоро кінець національній політиці, закриють польські школи, вже ліквідована районна польська газета, а нас поляків-вчителів в любу хвилину можна вислати, тому, що влада з народом робить, що хоче. Радянська влада все зруйнувала – народ бідує», з цього ж села учителька Макарович – « в Теофіпольському районі вже закрили всі польські школи і ліквідували польські сільради. З Проскурова перевели всі інститути і технікуми, а їх місце займає військо, все це говорить про те, що буде війна». В Ново Полонному в колгоспі було виявлено конюха, в минулому активного петлюрівця, який «погано відносився до колгоспного коня, а також бригадира, що підривав трудову дисципліну. Цих людей включили в списки переселенців». Селянин Шкварун в минулому петлюровець – «в мене в жилах тече чорна мужицька кров, лише одна провина, що Керенський зробив мене офіцером». На зборах обговорювали кожну кандидатуру, реакція активістів була: «правильно», «давно вже пора йому подальше від кордонів», «бандит», «а цей добрий кулацюга», «добре підібрали». В той же час факти непокори населення офіційно, попри заборону та секретність інформації, про виселення, фіксувалися відповідними органами. Для прикладу: в селі Мозорки Заславського району – три брати Озимовські побили голову колгоспу та комсомольця, залякували активістів. У Волочиському районі село Петереса, депортовані розпускали слухи, що після них буде виселено все село. В селі Лодзянівка переселенка Островська – «з чим я поїду на чужину, що скажете дітей мені подушити»; Богінський Казимир – «я поїду, но діти пропадуть»; по селу розповзаються слухи про погані матеріальні умови в селах Дніпропетровщини. Переселенець Левицький говорив – «нас переселяють не тому, що ми являємося неблагонадійними, а тому що в районі куди нас переселяють в 1933 р. 90% населення вимерло від голоду». В окремих випадках люди говорили, що необхідно вступати в колгосп, бо радянська влада всіх одноосібників, як своїх ворогів вишле на північ. «Зараз по всьому Союзу йде наступ на одноосібника» – село Горошки Боцман. Пятницький Томаш заявив «коли я визнаю, хто мене вніс в список по переселенню, то я його вбю.» Гавронський «а чому не переселяють євреїв?». Сідорський з села Горошки «все це робить жидівська влада, щоб помститись нам за службу в Петлюри» с. НовоПолонне колгоспники

Олійник «народ не буде боротися за радянську владу, бо дуже багато обіжених. В польських селах ходили чутки, що радянська влада мстить полякам за вбивство Кірова, поляком Миколаєвим.» В цей час мобілізований ЦК партії Волков залишив в одній з селянській хат Шепетівського району списки переселенців і секретна інформація стала відома населенню завдогдо до встановлення терміну оповіщення. За халатне відношення останнього відізнавали з роботи і притягнули до партійної відповідальності.

Тим часом вербування в Чернігівській області проходила незадовільно. Так, згідно списку колгоспників переселенців, затверджених комісією Чернігівської області, 55 родин було завербовано в 23 селах області, найбільше по 3-4 сім'ї з сіл: Сеньковка, Велика Городня, Здраговка, Мошценка, Конотоп, Дубравне, з інших сіл – по одній родині [11, арк. 93]. Декілька раз мінялися дати відправки ешелонів. План транспортування колгоспників ударників, розроблений ЦК був складений без врахування термінів переселень з районів Вінницької області (Летичівський район – виселення закінчили 06.03., а розселення розпочато 11.03., відповідно Любарський – 10.03. – 16.03. Таке рішення поставило райони в умови коли вони не змогли серйозно підготуватися до переселенців.

На початку березня на місця був розісланий лист Постишева про факти куркульської агітації проти переселення в райони Вінницької області, де також ставилися завдання пришвидшення приїзду ударників до початку весняної сівби. А яка ж реальна ситуація була на Полонщині? Згідно інформації партійних органів показники по колективізації становили: 1932 р. – 63%, 1933 р. – 75.4%, 1934 р. – 84%. Фактично в багатьох селах реальна картина колективізації була зовсім іншою: Понінка – 46.7%; Горошки – 51%; Мала Лабонь – 47%; Забоління – 71.7%; Польська Новоселиця, м. Волянськ – 72%; Адамів – 76% [12, арк.54]. Земельні площі під посіви в районі становили 36265 га. Колгоспів було 27, а поза МТС – 20. В 1934 р. урожайність цукрового буряку становила 60 ц з га, жита – 7 ц з га, пшениці – 12.5, овесу – 11.5, ячменю – 12 ц з га. На протязі року проведено недостатню механізацію сільського господарства, закуплено 27 жаток, лобогрійок, 11 сівалок. В колгоспах нарахувалося 5067 коней, з них 4321 в одноосібників, а реально робочих коней в колгоспах було лише 85 голів. В зв'язку з зміцненням колгоспів, більша частина коней одноосібників «перейшла» в їх користування – забрано 2678 голів «максимальний приріст за рахунок усупільнення робочих коней». Що стосується великої рогатої худоби, то люди неохоче розставалися з годувальниками сімей: корів в колгоспах нараховувалося 457 од., в колгоспників вдома – 4483 од., в одноосібників 3018 од.

На жаль на 04.05. 1948 р. в справі було підшито 110 листів інформації, а 22.04.1957 р. залишилося 34 – зникло 76 листів. Які вони були за змістом сьогодні можна лише здогадуватись. З куцої інформації дізнаємося, що

під час голодомору, частина керівників рятували людей. Так, в селі Велика Новоселиця «член партії, зав школою допустив нищення 7 телят (рятував учнів, авт).» Подібна ситуація була в селах: Буртин, Горошки, Кіпчинці... Як відмічав Пленум райкому партії «через притупленість класової пильності, ворожі елементи, куркулі і петлюрівці, скориставшись слабкістю провели свою ганебну роботу – знищення поголів'я тваринництва: коней – на 1279, корів – на 947, свиней – 625, зовсім зліквідовані вівці, кролі і птиця [13, арк. 120].

По графіку, перший ешелон, що відправлявся 03.03. о 19:00 на ст. Куцовка мав об'єднувати 41 критий вагон, в тому числі 17 вагонів для людей, 7 платформ, 19 – для тварин, 11- для вантажів та 1 вагон – супровід для охорони.

Для другого ешелону, що відправлявся 04.03. о 19:00 на станцію Понтаївка виділялося 34 критих вагони, з них 16 для людей, 14 для тварин, 9 – для домашніх речей, 6 платформ і 1 вагон для охорони. Однак при погрузці переселенців вагонів виявилось недостатньо – додатково виділено 2 вагони першому і 8 другому ешелонам. По вечірній інформації 04.03. «ніяких непорозумінь та ексцесів не було, три чоловіки захворіли, їх розмістили в міську лікарню і 2 людей (Муравський з с. Горошки і ще один не відомий) втекли».

Переселення було проведено в семи з 28 сіл та розцінювалось, як «міроприємство по очистці прикордонної полоси від антирадянських елементів та осіб, зв'язаних з Польщею, в зв'язку з неминучою війною на заході» – з інформації від 06.03. НКВС [14, арк. 120].

В основному сім'ї переселенців склалися з 3-5 осіб, однак були і великі сім'ї. Наприклад, село Тиранівка: сім'ї Дідковського – 15 чоловік, Бортюк, Цибулі, Крисюка, Якимчука, Бортика, Пробатюк – по 8 чоловік(з них 6 дітей).

Якщо депортовані з Вінниччини могли розраховувати лише на свої власні кошти при купівлі хлібу на станції (з розрахунку 6 кілограм на одну сім'ю за готівку) та одяжі, то для допереселенців виділялися кредитні кошти, включаючи на ремонт та устаткування кожного будинку. Хоча траплялися і непорозуміння між районною та центральними владами. Так, Полонський район звернувся з додатковим фінансуванням та фуражною допомогою для ударників, на що отримав категоричну відмову. Рішенням комісії було відмічено, що «секретар Рунь не зрозумів вказівок про необхідність утворення відповідних умов для до переселенців, звернення визнати як несерйозне» [15, арк. 93]. 14.03. по новому календарному плану підтвердилася відправка з Ічні та Городнянки по 55 господарств на Поділля. Кожній сім'ї надавалися відповідні пільги, а також виділявся посуд та по 1 центнеру зерна.

В інструкції по прийому колгоспників-ударників першим пунктом стояло «недопущення надмірного розпиття алкоголю завербованими» (отримавши підйомні кошти відбувалось святкування приїзду, при цьому села були оточені прикордонниками, щоб ніхто не втік). Поряд з цим переселення визвало небачений вступ одноосібників у колгоспи, люди не бажали покидати рідні місця. Наприклад, на протязі останньої неділі по селу Горошки в колгосп вступило 100 господарств. Аналогічна ситуація була по іншим селам [16, арк. 116].

Що стосується переселення з Шепетівського району, то дії влади були визначені відповідною постановою та вказівками партійних функціонерів. Деякі заходи і на сьогоднішній час викликають подив про «організований підхід» та проведення прийому допереселенців. Села та хати, куди вселяли допереселенців потрібно було прикрасити лозунгами, повісити портрети вождів, влаштувати дитячі ранки на станціях прибуття – Майдан Вила та Шепетівка, організувати кімнату матері та дитини. Колгоспи зобов'язували привезти молоко дітям та продукти, а також мобілізувати комсомольців, профспілки і зустрічати гостей з духовими оркестрами (військові гарнізони), організувати вечір зустрічі приїзжих зі старими колгоспниками, з постановкою картини чи спектаклю [17, арк. 4]. На Шепетівщину переселялися жителі Бахмачського району, сіл: Красне, Корбутівка, Нові Млини, Обмачево, Городище, Матіївка, Пальчики, Горохово, Атюша, Митчинки, Курінь, Варварівка, Красилівка – загальною чисельністю 120 сімей та жителі Березнянського району, сіл: Леніно, Синява, Бігаць, Городища, Семенів, Гусав, Березань – 30 сімей.

В архіви Хмельницької області в наявності є списки та характеристики на перселенців-подолян, з яких видно, що були депортовані: Польське населення сіл Городнявка (16 сімей – 62 особи), Мальованка (14 сімей – 61 особа), Цмовка (24 сім'ї – 126 осіб), Городище (25 сім'ї – 81 особа), Судимонд та хутір Добрий (34 сім'ї – 153 особи); німці та поляки з Михайлючки (29 сімей – 151 особа), Дерманки та хутору Антоніка (47 сімей – 197 осіб) та Шепетівки (Василева Гребля, Косецьке поселення, Залізничний вузол – 48 сімей та 190 осіб, в тому числі 2 сім'ї чехів, 1 євреїв, 1 німців, 1 поляків). Були підготовлені відповідні характеристики в яких зазначалося по якій причині виселялися: «...куркуль, розкуркулений, був на засланні, вороже налаштований проти радянської влади, за кордоном має родичів, активний петлюровець, має зв'язок з бандитським елементом, має намір нелегально втекти за кордон, активний учасник волинок...» Серед відомих особистостей – Микола Дзюба – охоронець Петлюри; Василь Линник – повітовий комісар; Франц Чижевський – командир загону армії УНР. Провини німців переселенців перед радянською владою: «...куркуль, бандин, виключений з колгоспу, отримував гітлерівську допомогу...» Що

стосується характеристики, рекомендацій колгоспників-ударників Чернігівської області: «...служив в червоній армії, по соціальному стану бідняк, виробив стільки-то трудоднів, родичів куркулів немає, майна немає, немає нічого...». Ешелони з переселенцями були відправлені згідно плану – 26-го та 28-го лютого та 1-го і 2-го березня 1935-го року, через 4 дні на станціях вивезли Сахновщина та Кишчевка прикордонники та працівники НКВС зустрічали подолян на новому місці проживання. Однак це тема іншого дослідження.

Таким чином проведене дослідження показує, що в 1935 р. рішенням ЦК партії була проведена депортація(переселення) українців, поляків, німців і євреїв, так званих політично-ненадійних сімей з метою зміцнення прикордонної зони та укріпайонів Вінницької області, з метою створення колгоспів. Виселення проводилося примусово під керівництвом районних комісій та охороною прикордонників, міліціонерів, працівників НКВС. В основному виселяли одноосібників, куркулів, не членів колгоспу, людей які в часи української революції 1917–1921 рр. боролися проти радянської влади. Документи що зберігаються у фондах ДАХМО підтверджують, що дані питання вивчені недостатньо, висвітлюють білі сторінки становлення радянської влади на Поділлі та боротьбу населення проти примусової колективізації.

Джерела та література:

1. Енциклопедія історії України: т.2 /редкол. В.А.Смолій (голова) та ін. – К:Наукова думка, 2004 р, с.336
2. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХМО) Ф 269. Оп. 1. Спр 156. Арк. 1
3. ДАХМО Ф 459. Оп. 1. Спр 152. Арк.4
4. ДАХМО Ф 459. Оп. 1. Спр. 152. Арк. 5
5. ДАХМО Ф 269. Оп. 1. Спр. 156. Арк. 125
6. Там само Арк. 2
7. Там само Арк.7
8. ДАХМО Ф 459. Оп. 1. Спр. 152. Арк. 12
9. Там само Арк.87
10. Там само Арк.87
11. Там само Арк.93
12. Там само Арк.54
13. Там само Арк.120
14. Там само Арк.124
15. Там само Арк.93
16. Там само Арк.116
17. ДАХМО Ф 459. Оп. 1 Спр 152 Арк.4.

ДОКУМЕНТ З ІСТОРІЇ М. СТАРОКОСТЯНТИНОВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 60-Х РР. ХІХ СТ.

В цьому повідомленні наводиться документ про епізод боротьби міщан-християн м. Старокостянтинова за свої чиншові права та землі у другій половині 60-х років ХІХ ст.

Ключові слова: *60-ті рр. ХІХ ст., Старокостянтинів, міщани-християни, магдебурзьке право, чиншові права, землі та угіддя, свавілля орендаря*

Вже кілька років нами ведеться робота по дослідженню документів Старокостянтинівського повітового суду. З них можна багато чого дізнатися про життя мешканців краю періоду ХІХ століття. Чимало таких матеріалів уже опубліковано в різних наукових та краєзнавчих збірках. Значна увага приділяється вивченню протоколів засідань цього суду. Один із них й пропонується увазі читачів.

Він охоплює період з 1561 р. по 1869 р. й стосується надбання чиншових прав міщанами-християнами м. Старокостянтинова ще в часи польського короля Сигізмунда Августа II. Саме на його пожалування й посилаються скривджені орендним власником цього міста Антоном Завадзьким у 1854 р. вищезгадані міщани. Він відібрав у них землі, якими їхні предки користувалися, починаючи з другої половини ХVІ ст. У цьому йому допоміг адміністратор конкурсової комісії в справах та боргах графині Ржевуської Познанський, який підробив акт про нібито згоду вищезгаданих міщан перейти на гірші землі. Як далі розвивалися події та які перешкоди в російському законодавстві перешкоджали відновити справедливість, читач дізнається з наведеного документа – протоколу засідання суду.

Значачу лише, що остаточного результату цієї суперечки поки що відшукати не вдалося. Але цікавості наявних відомостей це не применшує. Адже задіяні були й Київський, Подільський та Волинський Генерал-Губернатор, Міністр внутрішніх справ Російської імперії та Правлячий Сенат.

Документ

Прошение коренных оседлых жителей домохозяев г. Староконстантинова ниже подписавшіеся мещане христьяне, в коем прописывает: бывший король Польскій Сигизмунд Август выданною князю Константину Острожскому 26 Марта 1561 г. Грамотою на заложеніе г. Староконстантинова и постройку замка, для удобнейшего при том увеличенія в этом городе народонаселенія дал привилегію этому городу, как то посилвшимся и имеемым поселится в оном

мещанам пользоваться правом Немецким Магдебургским с тем: чтобы оным судились и радились; и пользовались всеми вольностями описанными в том праве. На основании прописанной грамоты предки их еще в оное время поселились в г. Староконстантинове и пользовались пахотными и сенокосными полями за уплату чинша, исполнение других городских повинностей и за тем по переходе сего города во владение покойной уже графини Констанции Ржевуской, чему проходит около 60 лет, по примеру прежнем дабы и предкам их и им просителям Кондрату Демчинскому, Юхтиму и Федору Лозинским Григорию Сильвестрову Помпару; Григорию Трояновскому, Димитрию Трояновскому, Павлу Боціоновскому, Миرونу Голубу; Осипу Масицкому, Давиду Самборскому, Данилу Шмирецкому, Ивану Чернецкому и Флоряну Средзинскому на староконстантиновских грунтах пахотные и сенокосные поля, т. е. пахотных полей в трех сменах каждому по четыре морга, как то 1 смену в старом Закузминском Форштата возле дороги из г. Староконстантинова в с. Лагодинцы ведущей, а с другой стороны от границы, ведущей от Григоровецких полей; 2 смену в стороне Заслуцкого форштата за хутором Аптекаря Цимермана возле дороги ведущей из города в С. Свинну и 3-й на Малашихе от границы села Погорелы и сенокоса тоже по 4 морга в одной стороне на степу от Жеребецкой корчмы состоящего с уплатою вечного чинша всяким хозяином вместе с усадьбы по 8 р. 78^{1/2} коп. в год, а двум из них предкам Оксентия и Ефима Лозинских два огорода с фруктовыми деревьями без уплаты за оные поземельного чинша; каковыми полями сенокосами и огородами, деды, отцы их и потом мы беспрепятственно владели до 1859 года, как это удостоверяют инвентари сего имени из давних лет, которые хранятся ныне в Архиве сего Суда и квитанции в уплате ими чиншов, а также имеющиеся под делом по сему предмету дознания, наконец в 1854 г. Бывший Арендный владделец г. Староконстантинов дворянин Антон Завадзкий, видя что поля их ухожены и приносят хороший урожай, самопроизвольно отобрал от них эти поля, а им было даны худшие, а от них двух Оксентия и Ефима Лозинских вовсе огороды, то мы не принимая предложенных им неудобные поля о таком захвате у них б Арендным владельцем Завадским означенных полей и огородов тотчас приносили жалобу бывшей Комиссии Высочайше утвержденной по делам и долгам Графини Ржевуской и Г.Генерал Губернатору, вследствие чего производимо было членом названной комиссии по сему предмету дознание и когда по таковому оказалось, что оно действительно с незапамятных времен пользовались пахотными сенокосными землями и огородами с уплатою положенного было оброка владельцу города, а из них Евфимий Лозинский, Юлиан Лозинский и Федор Лозинский имели на Заслуцком форштате огороды, что все бывший Арендный владделец Завадский отобрал и на сем основании, так равно сходно предложению Г.Генерал Губернатора бывшая Комиссия по делам и долгам Графини Ржевуской распорядилась

было объ удовлетвореніи их землями; то бывшій конкурсный Администратор Познанскій видимо будучи в сделке с бывшим Арендным владельцем Завадзким как они впоследствии узнали, составил без бытности их Акт 19 Іюня 1856 г. будтобы они добровольно приняли взамен отобранных от них как то выше значится пахотных и сенокосных полей а также огородов /которых/ другіе поля, так равно и огороды которых они никогда непринимали и таковыми по настоящее время непользуются и объ означенной Миролубной сделке в то время ничего небыло им известно; таким образом они, не получая удовлетворенія по вышепоясненным жалобам их, в прошлом 1868 г. вынуждены были утруждать по сему предмету всепокорнейшею жалобою их Его Высокопревосходительство Г. Министра внутренних дел Валуева с представлением копии вышеизясненной мировой сделке будьтобы заключенной ими с бывшим Арендатором Староконстантиновского имения Познанским. – По этой жалобе их, были собираемы Староконстантиновским Уездным Исправником вследствие данного было ему порученія документы и сведенія, где при дознаніи учиненном Полицейским Надзирателем 1 участка г. Староконстантинова. , как это из заключенного им 6 Декабря 1868 г. Акта видно: что вызванные крестьяне собственники г. Староконстантинова Заслуцкого форштата Никифор Романов Соськ лет 80, Юрій Федоров Ирый лет 75, Петр Иванов Жарко лет 58 и Закузьминского форштата: Григорій Евтихiev Гедзь лет 70, Демид Демянов лет 70, Иван Николаев Маринка лет 80 объявили: что им достаточно известно из их просителей мещан христіанского общества, как то: Кузьма Самборскій, Лазарь Лозинскій, Григорій Трояновскій, Павел Колодницкій, Семен Лозинскій, Иван Чернецкій, Леонтій Лозинскій, Кондрат Демчинскій, Юліян Лозинскій, Григорій Помпарь и прочіе, которые с незапамятных времен пользовались пахотными сенокосными землями и огородами с уплатою положенного было оброка владельцу города, а из их Евфимій Лозинскій – Юліян Лозинскій и Федор Лозинскій имели на заслуцком Форштате огороды, что все бывшим Арендным владельцем города Антоном Завадзким около 12 лет от них мещан отобраны, и хотя мещанам Дворянином Завадзким отведены были в замен забратых полей сенокосов и огородов в других местах, но принять таковых отведенных Завадзким земель не согласились по неудобству оных, каковое заявленіе их, они крестьяне в случае надобности могут подтвердить под присягой. Засим по представленіи означенных документов и сведеній на разсмотреніе Гг. Генерал Губернатору и Министру Внутренних Дел Его Высопревосходительство Господин Министр Внутренних дел в отношеніи своем к Господину Генерал Губернатору от 16 Іюня 1869 г. за № 6569 в копии препровожденном при предписаніи Вольнского Губернского Управления, от 28 Августа настоящаго же 1869 года за № 10862 для объявленія им к Староконстантиновскому Уездному Исправнику прописал: что впоследствии отзыва Его Сіятельства за № 2568 по жалобе

их просителей мещан христиан г. Староконстантинова на самовольный захват бывшим Арендным владельцем г. Староконстантинова Завадским состоявших было в пользовании их участков пахотной и сенокосной земли уведомлено: что указом Правительствующаго Сената 30 Октября 1865 г. по спорному делу жителей М. Придруйска с Помещиком Милошем о поземельных правах разъяснено было следующее: В Западных Губерниях возвращенных от Польши издревле существует обычай отдавать земли в так называемый вечный чинш, при чем чиншевый владелец, внося определенную плату собственнику земли, имеет право извлекать из этой земли все возможные выгоды, строиться на ней, отчуждать возведенные постройки каким бы то ни было способом, как своею собственностью, причем обязанность платить чинш переходит на нового владельца. Такая отдача в вечный чинш совершалась посредством форменных Актов и допускалась прежде действовавшими в том крае узаконениями, затем хотя ныне действующие законы не дают прямого указания на то, чтобы вечное и чиншевое право было допускаемо в имениях частных лиц, тем не менее относительно Казенных и Городских земель допускают подобного рода владения землею в виде потомственного пользования /п. 3 ст. 43 п. 2.5 ст. 108 Уст. Городс. Сельхоз. Т. XII/ потому подобный вечный чинш не может быть признанным противным духу действующаго законодательства – притом же это разъяснение к настоящему делу и имея при том в виду, что при заключении Администратором Староконстантиновскаго имения с мещанами мировой сделки не были соблюдены установленныя законом правила /Ст. 1133 и 1136 т. X ч. 2/, а потому сделка сия не может быть кажется признана за основание к окончанию дела, с своей стороны Его Высочайшее Превосходительство Г. Министр Внутренних Дел изволили положить: что едвали следовало бы признать правильным отобрание от них просителей земельных участков состоявших в чиншевом их пользовании; как однако же по закону /ст. 841 т. X ч. II/ Дела тяжёбныя какого либо городского имущества производятся порядком установленным для тяжёбных дел казны, то от них просителей зависит, в виду вышеизложенных данных начать иск о возврате отобранных у них просителей мещан Арендным владельцем г. Староконстантинова Завадским земель, судебным порядком. То так как предки их поселились в г. Староконстантинове на основании грамоты бывшего короля Польскаго Сигизмунда Августа, выданной 26 марта 1561 года и и пользовались всеми вольностями описанными в праве Немецком Магдебурском, которыя правила помещены из перевода в статьях Волынских Губернских ведомостей 1867 г. Октября 2 дня № 116 и в приложении № 105 106 107, так равно на основании приведенной резолюции Г. Министра Внутренних Дел, последовавшей по жалобе их о самовольном захвате б. Арендным владельцем г. Староконстантинова Завадским поясненные в сей земле состоявшей в вечном чиншевом владении их, а также указ Правительствующаго сената от 19 Июня 1857 г. за № 28295 про-

писанном в циркулярном Указе Волынского Губернского Управленія, данном для сведенія и руководства всем присутственным местам Волынской Губерніи, от 8 Іюня 1857 г. за № 9236, которым велено все земли и вообще оброчные статьи принадлежащія в собственность разным ведомствам, но находящіяся в пользованіи частных лиц на правах вечного чинша, или оставить в пользованіи этих лиц на тех же самых основаніях, какіе присвоены им по первоначальным документам, не стесняя перехода подобных земель от одного лица к другому но какими новыми условіями настоящая владелица г. Староконстантинова княжна Абамелек обязана возвратить им как коренным жителям г. Староконстантинова самовольно захваченныя у них бывшим Арендным владельцем г. Староконстантинова Дворянином Антоном Завадским в 1854 г. поясненныя в сем пахотныя и сенокосныя земли, а также огороды, которые даны были в вечный чинш еще в давныя времена предкам их и на тех самых условіях, а так как они означенными землями и огородами по случаю уклонности княжны Абамелек в возврате таковых им наносили ежегодного убытка по 270 руб. а потому согласно резолюціи Господина Министра Внутренних дел объявленной им 10 ноября сего 1869 г. и ссылаясь на документы и сведенія находящіяся при деле в сем Суде по сему предмету, а также представляя исковых пошлин 1 р. 80 к. с. И точную копию сего прошенія, просят на основаніи проведенных узаконеній и находящихся в деле по жалобам их хранящимся ныне в сем Суде документов и сведеній по сему предмету учинить распоряженіе о заставленіи настоящую владелицу г. Староконстантинова княжну Абамелек к возврату самовольно захваченных б. Арендным владельцем г. Староконстантинова дворянином Антоном Завадским в 1854 году состоявших из давних времен в вечном чиншовом пользованіи предков их поясненных в сем прошеніи пахотных и сенокосных земель, а также огородов на прежних Условіях, так как из древле составляют коренное народонаселеніе г. Староконстантинова согласно объявленной им резолюціи Господина Министра Внутренних дел по последующему объявить им резолюцію. – Из присланной Староконстантиновским Уездным Полицейским Управленіем при постановленіи от 19 Декабря 1869 г. за № 23157 переписки, между прочим видно, что под оною имеется копія отзыва Министра Внутренних Дел от 16 Іюня 1869 г. № 6569, последовавшего к г. Кіевскому, подольскому и Волынскому Генерал Губернатору которым предоставлено просителям по сему делу обратиться с иском. При сем доложено: 1 что представленные просителями исковыя пошлины 1 р. 80 к. отосланы в декабре м-це вместе с другими в Уездное Казначейство для причисленія к Государственным доходам. 2, что в прошеніи просителей не означено цены иска. И 3, что как видно из заслушанного прошенія, что просители простирают претензію по Староконстантиновскому именію за убытки чрез 16 лет каждый год по 270 р., из

чого виходить що хоча би даже прийняти це заявленіє за цену иска, то такавая простирається на 4320 руб. серебром.

Так как из доложенного видно, что в присланном искомом прошеніи своем не означена цена иска в противность 5 п. 267 ст. X ч. 4. Если бы принять поясненныя в прошеніи убытки за цену иска, которые как видно из доклада, простираются до 4320 р., а подобные иски начинаются в Гражданских Палатах, так как по силе правил 11 Октября 1865 года в Уездных Судах иски лишь простираются по сумме не превышающіе 500 р. сер., а потому Уездный Суд полагает: прошеніе просителіє на основаніи 268 Ст. X т. ч. II возратить им с надписью чрез Староконстантиновское Уездное Полицейское Управление, которое просит взыскать с них за два листа негербовой бумаги употребленной вместо Гербовой на производство на их прошеніє, всего 40 коп., с отсылкою такихъ в казну. О предложенном в казну взысканіи донести Волынской Казенной Палате и записать в установленную на сей предмет книгу. Представленныя просителієми исковыє пошлины 1 р. 80 коп. возратить им обратно, на каковой предмет составить ассигновку, талон коей вручить им за явкою в Канцелярію Суда, о чем приходорасходчику Суда дать указ. –

Держархів Хмельницької області – Ф. 692 оп. 1 спр. 847 арк. 82-87зв

Балабуст Н.Ю.

Блажевич Ю.І.

м. Хмельницький

Ващук Н.І.

м. Кам'янець-Подільський

ЗЛОДІЯННЯ НАЦИСТСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ ПРОТИ МИРНОГО НАСЕЛЕННЯ І ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В ЛЕТИЧІВСЬКОМУ ГЕБІТСКОМІСАРІАТІ (1941 – 1944 РР.)

В статті на основі архівних, документальних та історичних матеріалів, публікацій місцевих періодичних видань висвітлено злочинну діяльність нацистського режиму щодо знущань і знищення мирного населення і військовополонених, рабської праці на примусових роботах.

Актуальність проблеми та стан її вивчення. В травні цього року виповнилося 75 років завершення Другої світової війни в Європі, а у вересні – закінчення цього найбільшого збройного конфлікту у світі за всю історію

людської цивілізації. Друга світова війна тривала 2194 дні від 1 вересня 1939 року до 2 вересня 1945 року. В ній брали участь 62 держави з 73, які тоді існували. Загинуло до 70 млн. людей, з яких СРСР втратив майже 30 млн. військових та біля 15 млн. цивільних в Україні відповідно – 2,5 млн. загинули під час військових дій, 5,5 млн. – втрати серед військовополонених та мирного населення, тобто п'ята частина населення України станом на 1941 рік. Плануючи війну на Сході проти Радянського Союзу Гітлер під час наради вищого генералітету підкреслював, що вона буде різко відрізнятися від війни на Заході «На Сході, – заявив він, – жорстокість є благом для майбутнього». Відповідно до такої тези поряд з військовими діями планувався і здійснювався в реальних окупаційних умовах тотальний фізичний, духовний та адміністративний терор проти цивільного населення та військовополонених [1, с. 6, 14].

Як відомо, серед цих людських втрат майже половина – це цивільні жертви, зокрема й 6 млн. євреїв в світі, й зокрема 1,5 млн. осіб єврейської національності в СРСР. Так, наприклад, у «Пам'ятці німецького солдата» чітко зазначалося: «У тебе немає серця і нервів, на війні вони не потрібні... не зупиняйся, якщо перед тобою старий або жінка, дівчина чи хлопчик. Убиваючи, тим самим рятуєш себе від загибелі, забезпечивши майбутнє своїй сім'ї і прославившись у віках» [2, с. 766-772].

В директивах плану «Барбароса», затвердженого верховним командуванням вермахту 13 березня 1941 року, рейхсфюрер СС Гімлер отримав пряму вказівку на знищення євреїв, слов'ян і циган, а також комуністів, військових комісарів і політпрацівників без суду і слідства. Для здійснення цього завдання були створені чотири оперативні групи СС, які безпосередньо займалися фізичною ліквідацією цих категорій і груп населення (А, В, С, Д). «Ейзацгрупи С і Д» отримали наказ про такі звірячі дії в Україні, зокрема й на Поділлі [3, с. X-XI].

Подіям Другої Світової війни в цілому присвячено сотні тисяч статей, монографій, спогадів, документів, світлин тощо. Стосовно нашого краю є також тисячі публікацій вітчизняних та зарубіжних вчених, краєзнавців, дослідників, журналістів, пересічних громадян. На тему, заявлену в статті, певні матеріали є в недавніх дослідженнях М. Михайлюка, П. Слободянюка, В. Прокопчука, Ю. Олійника, С. Демченка, А. Філінюка, О. Круглова, М. Гориної, Л. Качуровської, В. Галатиря, автора статті, в наукових публікаціях «Черная книга», «Матеріали Кам'янець-Подільської обласної комісії із встановлення і розслідування злочинів нацистів в регіоні (1941–1944 рр.)», «Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944. Документи і матеріали», «Подолани в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.)», в матеріалах наукових збірників наукових конференцій різних рівнів, журналів, публікацій місцевих періодичних видань тощо.

Метою цієї статті є більш глибоке детальніше вивчення зазначеної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Летичівський гебітскомісаріат об'єднав чотири райони: Деражнянський (населення 31,2 тис. осіб), Летичівський (28,8 тис.), Меджибіжський (29,6 тис.), Вовковинецький (21,7 тис.) [1, с.32]. На території цього гебіту нацистські окупанти застосували ті ж жорстокі методи поводження з мирним цивільним населенням і військовополоненими, які використовувались на всій території Кам'янець-Подільської області, а також і в Україні. Це – знущання, пограбування і розстріли людей, за найменшу провину їх били резиновими палками, гвалтували жінок і дівчаток-підлітків, штрафували немилосердно, оподатковували все, що було в господарстві, навіть собак і кішок. Однак найбільше потерпало цивільне населення і військовополонені. Так, наприклад, в м. Деражні і на території Деражнянського району, починаючи з липня 1942 року розпочалися акції нищення безневинних людей. Спочатку взялись за єврейське населення, яке було загнано в гетто, що розташовувалося в будинках євреїв за мостом через шосе та в кварталі напроти базару. Всього за підрахунками там було 1848 осіб, з них – дітей від одного місяця до 14 років – 579, працездатних – 715, непрацездатних, зокрема й інвалідів, – 554 особи. [6, арк.101]. Гетто було обплутано колючим дротом висотою до 3,5 м в три ряди. Гетто постійно охороняла німецька поліція, тому якщо євреї намагались вибратись за межі гетто, їх розстрілювали. А для тих, хто був загнаний в гетто, чекали голод, страх, епідемії, безвихідь, регулярні акції щодо ліквідації хворих, людей похилого віку, дітей. Організованого харчування, медичного обслуговування в гетто не було, не вистачало навіть води, євреям заборонялось дотримуватися релігійних обрядів, проведення будь – яких громадських зібрань. За будь-який непослух – розстріл.

Необхідно також зазначити, що німецька окупаційна влада створила ще одне гетто в селі Вовковинці. До речі, в цих два єврейські концтабори були зігнані всі євреї, які жили в навколишніх селах регіону. У Вовковинцях гетто діяло впродовж серпня 1941 року до пізньої осені 1942 року. Єврейське населення утримувалося у власних будинках, до них підселяли сім'ї з сільської місцевості. Охорону здійснювала місцева поліція. Харчування здійснювалось за рахунок місцевого населення за гроші, дорожочінності, одяг, взуття тощо. На роботах євреї не використовувались. Під час ув'язнення був зроблений перепис усіх євреїв, кожного з них примушували пришивати на лівій стороні грудей жовту тканину із зіркою Давида (розмірами 8 x10 см), на спині – жовтий круг з тканини. Євреям заборонялося виїжджати за межі гетто, користуватися тротуарами, громадським транспортом, культосвітніми установами, проводити кошерний забій худоби, займатися торгівлею тощо [5, с. 332].

Водночас нацисти, жандармерія, поліція, шудмани безжалісно грабували євреїв в гетто, забирали гроші, прикраси, дорогоцінності, продукти тощо. За підрахунками районної комісії із розслідування злочинів, завданих окупаційним режимом у м. Деражні євреям в гетто, їх було пограбовано на суму 8, 2 млн. крб, зокрема – радянськими грішми на 200, 0 тис. крб, американськими доларами – на суму 59, 5 тис., 115 кг золота, 195,0 тис. кг срібла, десятки кілограмів прикрас тощо [2, арк. 74-75]. Частина працездатних євреїв залучалась до важких підневільних робіт на різних об'єктах поза гетто в місті Деражні або вивозились за межі району, наприклад, в Летичів – 200 осіб, в інші райони- понад 300 осіб.

В другій половині вересня 1942 року розпочалась страшна «акція» повного знищення жителів гетто: в перший день розстріляно чоловіків, жінок і дітей понад 1500 осіб, пізніше продовжувалась ця «акція» до кінця вересня – початку жовтня меншими групами. Всього ж було знищено 3810 осіб, з них з Деражні 3777 осіб, на єврейському кладовищі ще 270 осіб. В с. Нижньому було знищено 70 осіб, в с. Божиківці було розстріляно 11 сільських активістів, в с. Копачівка – 9, в с. Кринична – 3, в селах Богданівці, Шпиченці, Черешенька, Яблунівка і Теперівка – по двоє осіб. Окупаційною владою на каторжні роботи в Німеччину було насильно відправлено 2764 особи [2, арк. 75-76].

Не обминула Деражнянщину й трагедія військовополонених. Бійців та офіцерів, що потрапили в полон на території району гітлерівці утримували у таборі села Нижне. Необхідно зазначити, що політика гітлерівців щодо особового складу Червоної Армії була визначена, ще в березні 1941 року в інструкції, яка у вермахті стала відомою під назвою «Директива про комісарів». У ній наказувалося не вважати військовополоненими і розстрілювати на місці командирів та офіцерів як представників політичної влади. На радянських військовополонених нацисти не поширювали положення Гаазької та Женевської конференцій.

Військовополонені у селі Нижне утримувалися на території колишнього панського маєтку, який був огорожений колючим дротом висотою понад 3 метри. Тут перебувало 500 бранців. Охорону табору забезпечувала місцева поліція, а згодом – угорські солдати. До їх функцій входило патрулювання навколо табору, конвоювання полонених на роботу. Військовополонених використовували на сільськогосподарських роботах навколишніх сіл (Лозове, Черешенька, Радівці, Кайтанівка та в місцевий кар'єр), а також на розвантаженні та навантаженні продукції на місцевий заготпункт, що в подальшому відправлялась в Німеччину і на потреби німецької армії. Полоненим заборонялося спілкування з місцевим населенням та отримувати від нього продукти харчування. Їх годували раз на добу «бандою» з відсівів зернових з собачим м'ясом та здохлою кониною. Одяг був цілком

зношений, деякі полонені не мали взуття. Медичне обслуговування було відсутнє. Умови існування в таборі створювалися нестерпними. Внаслідок них розпочалися хвороби та різко підвищилася смертність. Щодня в таборі помирало до 10 полонених. З настанням холодів усіх полонених відправили на деякий час до такого ж табору в Дунаївцях [5, с.331]. Під час ліквідації Дунаєвського табору всіх військовополонених направили до Проскурівського концтабору. Раківський концтабір смерті – центральний шталаг №355, розташовувався в передмісті Проскурова (нині Хмельницького), в районі Раково, на території колишніх військових казарм, а два відділення – біля залізничної станції Гречани і на вулиці Кам'янецькій (в районі нинішньої філармонії). Все це були пересильні табори, в яких одночасно утримувалося біля 15-20 тисяч рядових і сержантів. Тепер вже неможливо встановити, де тримали бранців з Деражні, адже в умовах голоду, холоду, епідемії смертність була великою, а частину полонених переправляли до таборів до міст Кам'янець-Подільського, Старокостянтинова, Шепетівки, а в грудні 1943 року всіх військовополонених, які вижили, відправили до Німеччини. Доля їх була зрозумілою – смерть. А в Раково в братських могилах було біля 20,0 тис. трупів, а могилах-траншеях – до 45 тисяч осіб [1, с.65-66].

Згідно з висновками Летичівської районної комісії із розслідування гітлерівських злочинів у Летичівському районі розстріли цивільного населення і військово-полонених розпочались у вересні, листопаді 1942 року, а також у травні 1944 року. Як засвідчено в акті №1 комісії від 1 червня 1944 року, у вересні 1942 року в 4 км від центру міста Летичева за селом Летичівка була досліджена могила-яма (розміри 6x4x2 м), в якій знаходилось 3,0 тис. трупів мирних громадян, по-звірячому замучених німецькими окупантами. Знищення людей проходило на дві глиняного яру, глибиною 15 метрів. Трупи засипали глиною, яку брали з боків цього яру. До речі, всі вбивці, будучи п'яними, перед розстрілом заганяли жінок і дівчат в будинки, що розташовувались за 100-150 м від місця страти, і по-звірячому їх гвалтували. Всіх приречених на смерть під дулами автоматів примушували роздягатись, відбирали особисті речі, гроші, прикраси, дорогоцінності і голими заганяли по 5-6 осіб в могилу і примушували лягати один біля одного, обличчям до низу, а тоді зверху розстрілювали з автоматів [3, арк. 146].

Акт №2 Летичівської районної комісії від 4 червня 1944 року засвідчив, що в листопаді 1942 року було проведено другий етап знищення мирного населення краю, до речі, в тому ж місці. Порядок розстрілу педантичні німецькі вбивці не змінювали, всього було знищено понад 4,0 тис. євреїв і поховано в могилі-траншеї розміром 50x4x2 метрів. Найбільш жорстоко поводитись озвірілі гітлерівці з молодими жінками, які тримали в руках немовлят і малих дітей. Вони заставляли спочатку вкладати немовлят і ді-

тей рядами в могилу, тоді розстрілювали їх, а зверху примушували лягати матерів і також їх розстрілювали [3, арк.147].

Летичівська районна комісія із розслідування злочинів окупантів у смт. Летичів в акті №3 від 3 травня 1944 року встановила, що в листопаді 1942 року на подвір'ї костьолу, що в центрі Летичева без суду і слідства відбулась жорстока розправа над 200 євреями, яких перед розстрілом, як завжди, роздягали до гола, забирали все цінне, примушували лягати на землю обличчям вниз і вбивали їх пострілом в потилицю [3, арк. 150].

А в акті комісії №4 від 30 травня 1944 року було зафіксовано, що приміщення костьолу, як це вже зазначалось, розташованому в центрі Летичева, німці розмістили табір військовополонених. В минулі часи костьол був побудований поляками як оборонна споруда-фортеця, з круглими баштами, вузькими вікнами й окремими внутрішніми приміщеннями, які були перетворені німецькими окупантами в камери. Весь костьол був обнесений колючим дротом, вибиті вікна також були затягнуті сіткою з колючого дроту.

Охорону здійснювали німецькі солдати та шуцмани з собаками. Полонені харчувалися частиною продуктів, які приносили місцеві жителі, однак більшість продуктів забирала охорона. Бранці були одягнені в зношену власну військову форму, медичне обслуговування було відсутнє. Внаслідок важких умов та великого скупчення високою була смертність серед військовополонених. У дворі костьолу викопали рів, у який скидали трупи бранців, присипаючи їх тонким шаром землі. Пізніше, коли рів наповнили повністю, трупи почали вивозити на Летичівське кладовище і хоронили у великих ямах-могилах, присипаючи вапном. Їх розстрілювали за найменші провини.

Полонених використовували на сільськогосподарських роботах у навколишніх селах. Так, наприклад, у липні 1941 року з Летичівського концтабору на роботу в село Коричинці Деражнянського району конвоювали 120 осіб. Їх розмістили в приміщенні сільської кооперації. Декому вдалося втекти, іншим заборонялося спілкуватися з місцевим населенням. В листопаді 1941 року до Летичівського концтабору поліцаї відконвоювали військовополонених із села Макарів Деражнянського району. Без сумніву, всіх бранців чекала одна страшна доля – жаклива смерть [1, с.64-65]. На дощаній стінці складу, що був збудований впритул до костьольної стіни, було зафіксовано такий напис: «Здесь похоронено девять бойцов русской армии. Они пленные». Коли трупи були викопані, встановлено, що їх позвірячому катували: очі виколоті, вуха відрізані тощо [3, арк. 148-149].

Меджибівська районна комісія із розслідування злочинів окупаційного режиму в смт Меджибіж встановила, що з 21 серпня по 31 жовтня 1942 року німецькими варварами по-звірячому були знищені 2558 осіб, мирних мешканців селища, зокрема серед них найбільше євреїв. Ці жертви

німецького терору були закопані в трьох ярах, розташованих в двох кілометрах на північно-західній дорозі, що вела до с. Русанівці. Методика розстрілів була незмінною, хоча трупи немовлят були знайдені в обіймах вбитих матерів [3, арк. 130-131].

По Деражнянському району – знищено 3810 осіб, 432 військовополонених і 2771 осіб вивезено в Німеччину; по Летичівському району – 7200 осіб знищено 2162 особи вивезено в Німеччину; по Меджибізькому району – знищено 2588 осіб, вивезено в Німеччину 1710 молодих осіб [4, с.497]. По Вовковинецькому району встановлено, що німецькими окупантами було знищено 369 осіб мирних громадян, зокрема й євреїв, а також 5 військовополонених, 1830 осіб відправлено на каторжні роботи в Німеччину.

На території містечка Меджибіж військові полонені утримувалися в приміщенні тюрми біля будинку поліції. Харчування і медичне обслуговування практично було відсутнє, охорону здійснювали поліцаї, вони ж деколи дозволяли місцевим жителям приносити продукти харчування, однак молоко і молочні продукти, яйця, м'ясні вироби забирали собі, полоненим діставалась картопля, буряки, морква, фрукти. Військовополонених використовували на сільськогосподарських роботах і на ремонті шосейних доріг. Опору в'язні не чинили, однак дехто здійснював втечу, перебуваючи на таких роботах. При ліквідації концтабору полонені були переведені до Летичівського концтабору, де їх чекала жахлива смерть [1, с.65].

Висновок. Як бачимо, нищення мирного населення на окупованих німцями територіях, зокрема й у нашому краї, було державно-військовою доктриною Гітлера і його камарильї, жадобною нацистів утвердити на планеті панування арійської раси і повністю ліквідувати, на їхню думку, і таких «недолюдей», як євреї, слов'яни і цигани.

Джерела та література:

1. Слободянюк П.Я. Воєнне лихоліття на Поділлі (1941 – 1945 рр.): монограф. / Слободянюк П.Я., Вавринчук М.П., Олійник Ю.В., Смоленюк П.С., Телячий Ю.В.- Кам'янець – Подільський: ПП «Медобори – 2006», 2007. – 312 с.
2. Держархів Хмельницької обл., ф. Р – 863, оп.2,спр 38, арк. 74-76.
3. Держархів Хмельницької обл., ф. Р – 863, оп.2, спр. 38, арк. 146
4. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941 – 1944. Документи і матеріали. / Кам'янець – Подільський: Оіюм, 2009. – 576 с.
5. Олійник Ю В. Деражнянщина в переддень та в роки Великої Вітчизняної війни //Деражнянщина: минуле і сучасне: Матеріали Всеукраїнської науково- краєзнавчої конференції / Ред.кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова), Кохановський О.Б. (співголова) та ін. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2013.- С. 328-333.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань. – ф. 1, оп. 20, спр.7386, арк. 101.

ПЛОСКИРІВСЬКЕ СТАРОСТВО В ДОБУ ТОМАША-ЮЗЕФА ЗАМОЙСЬКОГО. ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ¹

Королівський маєток над Південним Бугом потрапив до рук Замойських гербу «Сліта» у другій половині XVII ст. 14 березня 1665 р. плоскирівський староста Ян-Кароль Белецький² отримав монарший дозвіл поступитися ним на користь львівського стольника Марціна Замойського³. Згодом у якомусь із судів мали спорядити формальну відмову від староства на користь останнього та здійснити юридичне введення (ув'язання) нового старости в користування королівщиною. Про те, чи дотрималися сторони правової процедури, джерела мовчать.

Монарший документ із «натяжкою» міг би стати відправним пунктом, початком господарської присутності цього магнатського роду на Плоскирівщині. Однак, на заваді стоїть одне-єдине, відоме нам, джерело – лист Марціна Замойського від 9 березня 1663 р., у якому він уже іменує себе плоскирівським старостою⁴. Знаємо, що Белецький із титулом плоскирівського старости ще виступає в одному з офіційних текстів за 1664 р.⁵, а всі інші згадки про Замойського як плоскирівського старосту розпочинаються

¹ Автор дякує проф. Петру Кулаковському (НаУОА, м. Острог) за консультацію в ході написання цієї статті.

² Про нього див.: Єсюнін С. Плоскирів: давня історія. – Хмельницький, 2015. – С. 38; Вихованець Т. Плоскирівське староство в 2-й половині XVII – 1-й половині XVIII століть: причинки до історії // Матеріали I Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України». – Хмельницький, 2016. – С. 17-18.

³ Chłapowski K. Starostowie niegrodowi w Koronie 1565 – 1795 (materiały źródłowe). – Warszawa, 2017. – S. 251. В книзі коротких відомостей про документи, що вийшли з польської королівської канцелярії, про цей документ зазначено таке: «*Consensus cedendi capneatu ploskirouien. in palatinatu Podoliae sito gnoso Ioanni Bielecki in personam gnosi Martini Zamoyski dapiferi leopolien. et colonelli S. R. Mtis datu. Varsaviae die 14 men. Marty Ao 1665*» (Archiwum główne akt dawnych w Warszawie (далі скорочення: AGAD w Warszawie) (Polska), Metryka Koronna, Sigillata, sygn. 9, k. 31 v.).

⁴ AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 455, s. 1-2. Навіть припускаючи можливість описки в цифрах року (замість 1665 – 1663), пам'ятаємо, що дозвіл на передачу королівщини попередній староста отримав шойно 14 березня 1665 р., а лист Марціна Замойського датований 9 березня. Див. також реґести листа від 9 березня 1663 р.: AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 11, s. 3; Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаніка (далі скорочення: ЛННБ України), відділ рукописів, ф. 4: Зібрання рукописів Бібліотеки Баворовських, опис 1, спр. 1069, арк. 162).

⁵ ЛННБ України, ф. 91: Архів Радзимицьких, спр. 244, арк. 16-17.

з 1665 р.¹ Можна гадати, що магнат у той час тримав Плоскирівську королівщину на якихось особливих умовах. Однак, лише поступка (цесія) попереднього господаря чи королівське розпорядження могли дозволити йому іменуватися старостою. Тож, ситуація потребує додаткового з'ясування.

Схоже на те, що впродовж майже десятиліття львівський стольник користувався прибутками з маєтку, не маючи щодо нього жодних адресованих саме йому монарших розпоряджень. Нарешті, 11 травня 1674 р. король Ян III Собеський видав Марцинові Замойському та його дружині Анні з Гнінських привілей на староство при Південному Бузі². Сталося це тоді, коли Подільське воєводство внаслідок Бучацького мирного договору (1672) вже перебувало під владою Османської імперії³. Геополітична ситуація й утрата королівщини не завадили магнатові надалі титулуватися плоскирівським старостою⁴. Марцин Замойський ступив за межу 1689 р.⁵, так і не дочекавшись повернення маєтку.

Після смерті Замойського уряд плоскирівського старости, можливо, короткий час перебував у руках його малолітнього сина Марцина-Леопольда⁶. На початку XVIII ст. Плоскирівську «державу»⁷ тримала Марцинова вдова – Анна-Францішка. 28 червня 1701 р. вона отримала королівський дозвіл поступитися староством на користь свого сина Томаша-Юзефа⁸.

¹ AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 455, s. 4-5; Ibidem, *Metryka Koronna*, dział XVIII, sygn. 74, s. 326; *Єсюнін С.* Місто Хмельницький: історія, події, факти. — Хмельницький, 2004. — С. 21; *Вихованець Т.* Плоскирівське староство в 2-й половині XVII – 1-й половині XVIII століть... — С. 18.

² AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 3, s. 508.

³ *Kołodziejczyk D.* Podole pod panowaniem tureckim: Ejalet Kamieniecki. 1672 – 1699. — Warszawa, 1994. — S. 134-135. Поділля повернулося до Польщі в 1699 р. (*Колодзейчик Д.* Кам'янецький еялет: турецькі джерела до історії Поділля 1672 – 1699 років // Український археографічний щорічник. — Київ, 1992. — Нова серія. Вип. 1. — С. 113-118).

⁴ *Żychliński T.* Złota księga szlachty polskiej. — Poznań, 1892. — R. 14. — S. 156; *Volumina legum.* — Petersburg, 1860. — T. 5. — S. 138; *Hundert Z.* Siły ordynacji zamojskiej w latach 1674 – 1676 – przyczynek do badań nad funkcjonowaniem wojsk ordynacji rodowych w XVII wieku // *Studia nad staropolską sztuką wojenną.* — Oświęcim, 2015. — S. 204; *Kłodziński A.* O archiwum Skarbcza Koronnego na zamku krakowskim // Archiwum Komisji Historycznej. — Kraków, 1923. — Ser. 2. — T. 1. — S. 511.

⁵ *Zielińska T.* Poczet polskich rodów arystokratycznych. — Warszawa, 1997. — S. 470; *Witusik A. A.* O Zamoyskich, Zamościu i Akademii Zamojskiej. — Lublin, 1978. — S. 212.

⁶ В проповіді єзуїта Станіслава Калуського, виголошеній у Замості в 1694 р. та опублікованій того ж року в Любліні, сини М. Замойського поійменовані так: Томаш-Юзеф – ординатом, Міхал(-Здислав) – старостою болімівським, а Марцин(-Леопольд) – плоскирівським (*Streicher K.* Bibliografia polska. — Kraków, 1903. — Ogólnego zbioru T. 19. — S. 69. Порів.: *Zielińska T.* Poczet polskich rodów arystokratycznych. — S. 470). Приведений факт потребує додаткового розгляду.

⁷ Від слова «держати» – управляти, користуватися прибутками.

⁸ AGAD w Warszawie, *Metryka Koronna*, *Sigillata*, sygn. 15/II. — S. 88. Порів.: Ibidem, Archiwum Zamoyskich, sygn. 3, s. 508.

Невдовзі, 14 липня 1703 р. Анна Замойська мала монаршу згоду й на те, щоб передати тому ж синові сусіднє Пłosкирову с. Гречани з околицями¹. (Воно, хоч нібито потім і входило до староства, проте виступає як окремий королівський маєток).

В 1703 р. у Грабовецькому гродському суді, неподалік Замостя, Анна з Гнінських формально передала право на Пłosкирівське староство синові, замойському ординату Томашу-Юзефові². 27 лютого 1703 р. він уже фігурує в документі як пłosкирівський староста³. А завершився процес процедуурою ув'язання – про нього засвідчив документ, уписаний 27 червня 1704 р. до книг Летичівського гроду⁴.

21 серпня 1718 р. польський король Август II видав привілей, згідно з яким друга дружина Томаша-Юзефа Замойського, Антоніна з Загородських отримала право управляти Пłosкирівською королівщиною в тому випадку, якщо її чоловік помре раніше від неї⁵. Наступного дня, 22 серпня 1718 р., Антоніна Замойська одержала від короля ще й довічне право на с. Гречани⁶. (Обидва документи 1719 р. було внесено до книг Летичівського гродського суду)⁷.

Пłosкирівський староста Томаш-Юзеф Замойський помер 26 грудня 1725 р.⁸

Державці. Вповноважені особи. Урядники. Традиційно, староста не господарював у маєтку особисто, а доручав це довіреним людям або на певних умовах передавав управління королівщиною стороннім особам – державцям (посесорам). Невдовзі по тому, як Пłosкирівське староство повернулося до Замойських, схоже, управителем маєтку був *Адам Бельовський*⁹. Останній від свого та від імені пłosкирівського старости Томаша-

¹ AGAD w Warszawie, Metryka Koronna, Sigillata, sygn. 16. – S. 68. Порів.: Ibidem, Archiwum Zamoyskich, sygn. 3, s. 508.

² AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 3, s. 508.

³ Архив Юго-Западной России (далі скорочення: АЮЗР). – Київ, 1868. – Ч. 3: Акты о козаках (1679 – 1716). – Т. 2. – С. 551-552.

⁴ AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 3, s. 508.

⁵ Ibidem, s. 509.

⁶ Ibidem, s. 509.

⁷ Ibidem, s. 509.

⁸ *Chłapowski K.* Starostowie niegrodowi w Koronie... – S. 252; *Zielińska T.* Poczec polskich rodów arystokratycznych. – S. 470.

⁹ Упорядники видання, присвяченого подільським урядникам, особі з таким ім'ям приписують титул летичівського скарбника та зазначають, що він помер у 1736 р. (*Urządnicy podolscy XIV – XVIII wieku. Spisy / Opr. E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka.* – Kórnik, 1998. – S. 191). Однак, Адам Бонецький, на якого вони покликаються, не зазначав чітко ні про те, що Адам Бельовський був летичівським скарбником, ні про те, що він помер 1736 р. (*Boniecki A.* Herbarz Polski. – Cz. 1: Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. – Warszawa, 1899. – Т. 1. – S. 234).

Юзефа Замойського 1703 р. заніс до Кам'янець-Подільського суду скаргу про напад на плоскирівську винокурню й пограбування майна¹.

Невдовзі по тому Плоскирівське староство відійшло у державу *Антонію Віжховському*. В листі до Замойського від 3 червня 1707 р. він згадав, що разом із дружиною тримав маєток на той час уже протягом двох років за умовами трирічного контракту². В історіографії фігурує особа з таким самим ім'ям, що жила в середині – другій половині XVIII ст. і мала титули венденського чашника, венденського підстоля. Однак, суттєвий часовий відрив між цими згадками змушує сумніватись у тому, що йдеться про одну людину³.

Після Віжховського державцею Плоскирівської королівщини, ймовірно, став *Маріуш (Марк) Лігенза Мінор* (пом. 1709), холмський підстолий у 1699 – 1709 рр. Його дружиною була Анна Курдвановська⁴. Збереглося два листи Замойського до Лігензи Мінора від 1708 і 1709 рр., пов'язані з фінансовими потребами старости⁵. Не виключено, що після смерті чоловіка королівщиною певний час розпоряджалася його вдова Анна⁶.

Приблизно в цей час вповноваженими особами, що мали стосунок до Плоскирівського староства, були новгородський підстолий *Ян Юрковський* (зг. 7 липня 1710 р.)⁷ та мазирський скарбник *Ян Хоєцький* (зг. 24 квітня 1711 р.)⁸. 7 липня 1710 р. як майбутній губернатор королівщини згадується *пан Томашовський*⁹.

28 березня 1713 р. королівщина над Південним Бугом відповідно до річного орендного контракту відійшла в управління летичівському хорунжому *Станіславу Кавецькому* і його дружині Агнешці Ташицькій¹⁰. Подання маєтку здійснював комісар староства, брацлавський підстолий *Феліціан Михайловський*¹¹. Відомо, що Кавецький був вінницьким гродським суд-

¹ АЮЗР. – Ч. 3. – Т. 2. – С. 551-552.

² AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 1658, s. 2, 7.

³ *Machynia M.* Wojskowość ordynacji ostrogskiej za Sanguszków (1720 – 1766). Wybrane elementy // *Острозька давнина*. – 2019. – Вип. 6. – С. 65, 73, див. також покажчик до т. 6 «Острозької давнини», с. 367; *Urządnicy inflanccy XVI – XVIII. Spisy / Opr. K. Mikulski, A. Rachuba*. – Kórnik, 1994. – S. 283.

⁴ *Urządnicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV – XVIII wieku. Spisy / Opr. H. Gmiterek, R. Szczygieł*. – Kórnik, 1992. – S. 180; *Uruski S. Kosiński A. A. Włodarski A.* Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. – Warszawa, 1914. – Т. 11. – S. 107; AGAD w Warszawie, *Metryka Koronna, Sigillata*, sygn. 17, s. 44.

⁵ AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 552, s. 132-133; sygn. 1669, s. 23.

⁶ *Ibidem*, sygn. 553, s. 18-21.

⁷ *Ibidem*, sygn. 553, s. 18; sygn. 554, s. 72.

⁸ *Ibidem*, sygn. 563, s. 68.

⁹ *Ibidem*, sygn. 553, s. 18. Про нього див. також: sygn. 566, s. 11.

¹⁰ *Ibidem*, sygn. 3, s. 508; sygn. 554, s. 3; *Boniecki A.* Herbarz Polski. – Cz. 1. – Warszawa, 1906. – Т. 9. – S. 351.

¹¹ AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 554, s. 3.

дею, полковником Його Королівської Милості. Протягом 1710 – 1715 рр. обіймав уряд летичівського хорунжого¹. Тримав королівські маєтки на Поділлі, як от: Шийнці, Козярове, Шелехів і вїтївство в Йолтушкові². Вважається, що помер у 1715 р.³, хоча це могло статися й наприкінці 1714 р.⁴ Його управління Пłosкирівським староством позначилося, серед іншого, надуживаннями, порушенням умов контракту⁵. Врегулюванням стосунків зі Станіславом Кавецьким у березні 1714 р. займався зумисне призначений комісар, жидачівський чашник *Войцех Поплавський*⁶.

Можливо, після Станіслава Кавецького королівщина деякий час перебувала під орудою вже відомого нам комісара Войцеха Поплавського (зг. 1715 р.)⁷ та адміністратора *пана Сікорського* (зг. 1715 р.)⁸.

3 липня 1716 р. у м. Кам'янці-Подільському замойський канонік *кс. Чарковський*, уповноважена особа від пłosкирівського старости й комісар староства, уклав щодо Пłosкирівського староства дворічний контракт із Анджеем Гловером і його дружиною Ельжбетю Грушецькою⁹. *Арчибальд-Анджей Гловер із Глейдена* (пом. 1738) був оберштерлейтенантом коронного війська. За воєнні заслуги¹⁰ отримав на сеймі 1726 р. індигенат. Обіймав уряд інфлянтського стольника (1726 – 1738)¹¹. В квітні 1717 р. шукав також можливості взяти в заставу чи оренду маєтки в Жовківському ключі на Львівщині¹².

Певне, «співпраця» Замойського із Гловерами виявилась ефективною, бо 25 липня 1718 р. з'явилися чергові «пункти» до контракту з цією родиною щодо подальшого тримання королівщини¹³. Схоже на те, що 5 вересня 1719 р. із Гловерами уклали наступний договір¹⁴; 6 липня 1620 р. – ще

¹ Urządnicy podolscy XIV – XVIII wieku. – S. 209.

² AGAD w Warszawie, Metryka Koronna, Sigillata, sygn. 17, s. 252; sygn. 18, s. 113; Libri inscriptionum, sygn. 247, k. 121 v.-122; *Boniecki A. Herbarz Polski.* – Cz. 1. – T. 9. – S. 351.

³ Urządnicy podolscy XIV – XVIII wieku. – S. 209.

⁴ В одному з королівських маєткових надань від 22 січня 1715 р. Станіслав Кавецький вже фігурує як покійний (AGAD w Warszawie, Metryka Koronna, Sigillata, sygn. 18, s. 113; Libri inscriptionum, sygn. 247, k. 121 v.-122).

⁵ AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 572, s. 24-27.

⁶ Ibidem, sygn. 554, s. 3.

⁷ Ibidem, sygn. 575, s. 146-147; sygn. 3, s. 512.

⁸ Ibidem, sygn. 3, s. 512.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Про воєнні заслуги А. Гловера див.: AGAD w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, dz. V, sygn. 4261, s. 7-9.

¹¹ *Boniecki A. Herbarz Polski.* – Cz. 1. – Warszawa, 1903. – Т. 6. – S. 89-90; Urządnicy inflanccy XVI – XVIII. – S. 229.

¹² AGAD w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, dz. V, sygn. 4261, s. 4-5.

¹³ Ibidem, Archiwum Zamoyskich, sygn. 3, s. 512.

¹⁴ Ibidem, s. 513.

один¹. Виходячи з кореспонденції, Анджей Гловер тримав Пłosкирівське староство ще й у перші місяці 1722 р. і, попри труднощі, мав намір робити це далі².

У 1722 р. у Кам'янець-Подільському гродському суді з боку Замойського до Гловерів звучали якісь претензії³. Можливо, заключним акордом у цих фінансово-господарських взаєминах стали документ від 3 листопада 1723 р. щодо погодження претезій від Гловерів до Замойського, пов'язаних із держанням Пłosкирівської королівщини⁴, та перспектива виплати державцеві деякої заборгованості⁵. У цей період в одному з джерел від 30 червня 1721 р. фігурує летичівський чашник *Домінік-Марек Залеський* як особа з повноваженнями щодо Пłosкирівського староства⁶. Протягом 1721-1722 рр. згадується й *А. І. Липчинський*, один раз як губернатор королівщини над Південним Бугом⁷.

Згодом маєток відійшов у тримання до рук подружжя *Н Крушинського* та *Анни Кавецької*. Якщо тільки укладач реєстрів «пłosкирівських» документів не припустився помилки, то 28 січня 1724 р. в Замості між Томашем-Юзефом Замойським і подружжям Крушинських було споряджено контракт щодо тримання цього староства⁸. А того ж самого року, але аж 28 грудня, польський король Август II видав пłosкирівському старості дозвіл віддати королівщину в оренду Крушинським⁹.

Територія. Населення. Окреслення земельних обширів Пłosкирівської королівщини упродовж її історії могло б стати предметом спеціальної дослідницької уваги. З люстрації монарших маєтків на Поділлі від 1665 р. відомо, що до Пłosкирова як головного населеного пункту староства належали сусідні сс. Голишин, Лешнів (Глезнів), Мацьківці, Волиця й Заріччя¹⁰. В першій половині XVIII ст. до складу маєтку разом із головним містом вже входили сс. Заріччя, Гречана, Шаровечка, Голишин, Іванківці та Глезнів¹¹. Коли й за яких обставин відбулися зміни в «особовому складі» господарства – ще потрібно з'ясувати.

¹ Ibidem.

² Ibidem, sygn. 1500, s. 5-8; sygn. 566, s. 97-98.

³ Ibidem, sygn. 3, s. 513.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, sygn. 556, s. 35.

⁶ Ibidem, sygn. 582, s. 10-11.

⁷ Ibidem, sygn. 3, s. 509; sygn. 570, s. 49.

⁸ Ibidem, sygn. 3, s. 509.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem, *Metryka Koronna*, dz. XVIII, sygn. 74, s. 326-327.

¹¹ ЛННБ України, відділ рукописів, ф. 5: Рукописи бібліотеки Національного закладу ім. Осолінських, спр. 3268/І: *Cerenowicz Szymon Jerzy*. Plac prawnych prac..., t. 1, s. 264.

Відкритою залишається й проблема детальних кордонів маєтку. Навряд чи вони були чітко окреслені в передосманську добу. Після ж Карловицького договору (1699), з поверненням Поділля до Речі Посполитої потреба у їх верифікації постала по-особливому гостро. В історичних джерелах натрапляємо на численні спроби «пригадати» й узаконити межі Пłosкирівської королівщини.

Так, 8 грудня 1715 р. з'явилося два свідчення якогось Левка Темного щодо границь Пłosкирівського староства¹. 29 червня 1716 р. у Пłosкирові спорядили опис кордонів усього староства згідно зі свідченнями людей, «гідних віри»². 17 вересня 1717 р. записали якісь «пункти» Левка з Глезнева щодо пłosкирівських меж³. 25 липня 1718 р. відбулось означення деяких границь Пłosкирівського староства та сусідніх земських маєтків⁴.

Потребу врегулювати межі королівщини над Південним Бугом відзначив у своєму листі до Томаша-Юзефа Замойського від 11 серпня 1718 р. державця маєтку Анджей Гловер⁵. Наступного року, 20 червня, у Пłosкирові створили опис границь староства з уст тамтешніх старих людей⁶. Про ймовірну перспективу визначення кордону з маєтками київського воєводи Юзефа Потоцького той самий державця написав у листі від 22 січня 1722 р.⁷

Демаркаційна лінія між Пłosкирівським староством та сусідньою Меджибізькою волостю, належною родині Сенявських, відбилась була на спорядженій 1718 р. спеціальній мапі⁸. Через два роки врегулювання тутешніх приграничних «контроверсій» мало продовжитись. До участі в цьому власник Меджибіжчини, краківський каштелян Адам-Миколай Сенявський у червні запросив київського стольника Яна-Самуеля Воронича. Однак, від пłosкирівського старости для такої справи чомусь ніхто не прибув⁹. Нарешті, 15 листопада 1723 р. було здійснено об'їзд кордонів Пłosкирівського староства у присутності шляхти й судового урядника – возного¹⁰.

¹ AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 3, s. 514.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, sygn. 1500, s. 2-4. Див. також: *Трубчанинов С.* Пłosкирівське староство в II-й половині XVII — XVIII ст. // *Культура Поділля: історія і сучасність.* М-ли другої науково-практичної конференції, присвячної 500-річчю м. Хмельницького (27-29 серпня 1993 р.). — Хмельницький, б. р. — С. 12-13.

⁶ AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 3, s. 514.

⁷ Ibidem, sygn. 1500, s. 7-8.

⁸ ЛННБ України, відділ рукописів, ф. 5, спр. 3268/І, т. 1, s. 264. Порів.: Там само, спр. 3268/І: *Cerenowicz Szymon Jerzy.* Plac prawnych prac..., t. 2, s. 406.

⁹ Там само, спр. 3268/І, т. 1, s. 265.

¹⁰ AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 3, s. 514.

Брак історичних джерел не дає змоги належно оцінити і ступінь залюдненості Пłosкирівської королівщини в першій чверті XVIII ст. В добу османського панування, близько 1681 р., за гіпотетичним підрахунком Даріюша Колодзейчика, населення Пłosкирівської нахії (округи) становило 1 542 особи, тоді як людність усього турецького Поділля дослідник лічить у 37 596 осіб, не беручи до уваги війська¹. Про те, якою була кількість тутешнього населення у перші «постосманські» десятиліття, могли б розповісти відповідні джерела з історії цього староства. На жаль, вони або ж не збереглися, або ще не потрапили в поле зору зацікавлених дослідників.

Чи не найраніший «перепис населення» Пłosкирівської королівщини тієї доби було створено вже відомим нам державцею Антонієм Віжховським². 25 березня 1713 р. уклали інвентар староства³, у якому теж мав би бути вміщений перелік тутешніх міщан і селян. Теоретично, кожного разу, коли староство відходило в користування черговому державцеві, до його рук мав потрапити й інвентарний опис маєтку з переліком, принаймні, голів родин тутешніх підданих. На жаль, про ці матеріали ми маємо або тільки згадки, або ж здогадки. Виходячи з відомих нам історичних джерел, вважаємо, що на початку XVIII ст. громада Пłosкирівського староства не була численною. Для того, щоб привабити сюди нових поселенців, пłosкирівський староста дозволив прибульцям осідати в королівщині на пільгових умовах – користуючись т. зв. «слободою».

Період після повернення Поділля до Польщі не без підстав вважається часом потужної колонізаційної хвилі, що рухалась у ці краї з-над Вісли, а також від Санока та Перемишля⁴. Тоді, коли пłosкирівським старостою був Томаш-Юзеф Замойський, з метою залюднення спустошених територій із населених пунктів Замойської ординації до староства було переселено 900 родин⁵. На думку Миколи Крикуна, ця цифра є трохи завищеною, *«але навряд чи слід сумніватися в тому, що вона була значною»*⁶.

Соціальна історія Пłosкирівської королівщини першої чверті XVIII ст. позначена не тільки рухом нових поселенців «до» староства, а й у зворотньому напрямку. Державця Антоній Віжховський скаржився старості про те, що піддані *«в інших господарств то на оренди, то з інших причин*

¹ *Kołodziejczyk D.* Podole pod panowaniem tureckim... – S. 142-143.

² AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 3, s. 508.

³ Ibidem.

⁴ *Osadczy W.* Podole w polskiej historii i kulturze // TeKa Kom. Pol.-Ukr. Związ. Kult. – OL PAN, 2007. – S. 8-9. Порів.: *Компан О.* Міста України в другій половині XVII ст. — Київ, 1963. – С. 132-133.

⁵ ЛННБ України, відділ рукописів, ф. 5, спр. 3268/1, т. 1, с. 267.

⁶ *Крикун М.* Переселення в Подільське воєводство у першій половині XVIII століття // *М. Крикун.* Подільське воєводство у XV – XVIII століттях. Статті і матеріали. – Львів, 2011. – С. 409.

*перебираються, і за ними йде увесь пожиток»*¹. В історичних джерелах у цей час згадуються утечі плоскирівських підданих до маєтків Рожична², Чорний Острів, Мелешівці, Осташки³ та ін.⁴

Господарство. Тогочасний маєток у широкому сенсі цього слова – це, насамперед, джерело прибутку для його господарів – короля, магната чи збіднілого шляхтича. Плоскирівське староство як маєток, що належав до земельного домену очільника Польської держави, повинне було слугувати для утримання найманого державного війська, а також поповнювати особистий скарб старости – особи, котрій монарх офіційно передавав маєток у користування та управління.

Воєнні кампанії, геополітична ситуація Поділля середини – другої половини XVII ст. від’ємно вплинули на стан господарства у Плоскирівському старостві⁵. З реінтеграцією терену в кордони Речі Посполитої та поверненням королівщини над Південним Бугом до рук Замойських у черговий раз окреслилось непросте завдання – відновити економічний потенціал староства, перетворити спустошену територію на механізм отримання прибутку. При цьому, господарські потуги очільників королівщини та її державців ускладнювались новими політичними подіями, військовими переходами тощо.

Рушійну силу економічного піднесення території становили піддани. Для того, щоб привабити до староства нових поселенців, Замойські вимушені були звільняти їх на деякий час від традиційних податків та обов’язків⁶. Про цю ситуацію яскраво й емоційно написав у листі від 3 червня 1707 р. державця Антоній Віжховський. Почавши з того, що застав тут *«велику руїну, власне пустиню, тільки протягом усього часу забудовуватися й городитися заледве був у змозі»*, управитель скаржився старості: *«Бо вважає собі ваша милість милостивий пане добродію, як я тут маю показати прибуток вашій милості добродієві, звідки може бути, коли люди тут постійно мають слободу, за якої, насамперед, нічого не роблять, тільки особливий день шарварку, по-друге, податку жодного ані на єди-*

¹ AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 1658, s. 8.

² Ibidem, sygn. 3, s. 508.

³ Ibidem, s. 509.

⁴ Ibidem.

⁵ *Вихованець Т.* Плоскирівське староство в 2-й половині XVII – 1-й половині XVIII століть... – С. 18-19; *Трубчанинов С.* Плоскирівське староство в II-й половині XVII – XVIII ст. – С. 12; *Петров М. Яков’юк О.* Плоскирів – старовинне містечко Поділля XV – XVIII ст. // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам’янець-Подільський, 2004. – С. 423.

⁶ *Трубчанинов С.* Плоскирівське староство в II-й половині XVII – XVIII ст... – С. 12; *Петров М. Яков’юк О.* Плоскирів – старовинне містечко Поділля XV – XVIII ст. – С. 424.

ний шеляг до прибутку скарбу вашої милості милостивого пана добродія не дають, ані однієї зернини. А кожному з них дозволено курити горілку, ситити мед, варити пиво і скільки хочеш використовувати і поля, й лісів, від того усього нічогосінько не даючи до скарбу...»¹.

Державця, зважаючи на деяке поліпшення добробуту підданих, спонукав їх до того, щоб, принаймні, належним чином будувалися, «як те є в інших містечках». Але це йому не вдавалося – «тільки по халупках, кожна друга з яких не варта й злого, туляться». Більше того, громадячи протягом тривалого часу пожитки, піддані утікали до інших господарів, забираючи майно з собою. «Я ж тут не як державця, але як осадчий і будівничий сиджу, живучи з однієї тільки оренди, з котрої й видатки з наказу вашої милості милостивого добродія сплачую», – зазначав Антоній Віжховський².

З обуренням і розпачем державця продовжував: «Бо вже досить тієї слободи, а радше свавілля, бо хоча б тут, як бачу, й на сто років дав їм слободу, то ваша милість милостивий пане добродію повір мені, що так жодного пожитку до скарбу не буде, тільки їм же самим». Пан Віжховський просив у старости розпорядитися запровадити оренду у виробництві горілки та пива, «як те діється тут по всьому воеводству», а також встановити інші податки. «То допіру за згодою вашої милості мого милостивого пана добродія дозволю собі [це зробити. – Т.В.] й покажу вашій милості милостивому панові добродію протягом першого року прибутку»³.

Шкода, але, як і в попередніх випадках, брак історичних джерел не дає змоги детально охарактеризувати стан господарства у Пłosкирівському старостві у першій чверті XVIII ст. В цілому подана нижче картина нагадує мозаїку з окремих сентенцій, документів, деякі місця у якій ще потрібно з'ясувати й заповнити. Залишається сподіватися, що в майбутньому цю картину-мозаїку вдасться поліпшити, удосконалити.

Важливою статтею поповнення старостинського скарбу були прибуткові об'єкти. Впродовж першої декади XVIII ст. на території Пłosкирівської королівщини згадується лише одна винокурня (1703)⁴. За урядування Антонія Віжховського у старостві з огляду на перманентний суспільний неспокій ще не було викопано ставу, не поставлено млинів. Державця

¹ AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 1658, s. 7-8.

² Ibidem, s. 8.

³ Ibidem, s. 3-4. Див. також: Крикун М. Колонізація Подільського воеводства в першій половині XVIII століття // М. Крикун. Подільське воеводство у XV — XVIII століттях. Статті і матеріали. — Львів, 2011. — С. 422; Трубчанінов С. Пłosкирівське староство в II-й половині XVII — XVIII ст... — С. 12; Петров М. Яков'юк О. Пłosкирів — старовинне містечко Поділля XV — XVIII ст. — С. 425.

⁴ АЮЗР. — Ч. 3. — Т. 2. — С. 551-552.

повідомляв старості про те, що «нам вже набридло за н'ять, за шість миль до млинів їздити, без яких уже другий рік сидимо»¹. Томаш-Юзеф Замайський у листі до Яна Юрковського від 7 липня 1710 р. просив, аби на території староства запровадити «млини, ставки, греблі і що тільки може здатися прибуткового»².

Схоже, що того часу в королівщині ще не було і шляхетського господарства – фільварку. Замайський у тому ж листі від 1710 р. наказував: «... трапиться бути фільваркам, і ті, і взагалі запроваджувати прошу, наказавши їй підданам, щоб у всьому допомогли»³. Тут же прозвучала й інша важлива фраза: «Паницину також постановити й інвентарем подати»⁴, що свідчило про закінчення «слободи», принаймні, частині підданих. І хоча оформленого повноцінного панського господарства попервах ще не було, Антоній Віжховський вже згадував про тамтешнє «стадо», яке через небезпеку московського війська змушений був відправити за межі староства⁵. Плоскирівський староста волів, аби в королівщині розвинулося і бджільництво: «Пасіку якнайліпше закласти, і хоча б із неї в цьому році (1710. – Т.В.) й не мати користі, прошу, щоб її якнайбільше примножити, якби її і на кілька місць розділити»⁶.

В другій декаді XVIII ст. на теренах Плоскирівської королівщини з'являється ще один господарський об'єкт – селітряний майдан. Про нього довідуємося з листа Феліціана-Казимира Михайловського від 27 травня 1713 р. Наголошуючи на важливості об'єкта для подальшого отримання прибутків зі староства й натякаючи на небезпеку розкрадання, автор переконливо просить плоскирівського старосту, щоб він приставив до підприємства свого «дозорцю»⁷. Чергові відомості про майдан походять зі ще одного листа Михайловського до Замайського від 29 липня 1713 р. У ньому брацлавський підстолий розповідає про суттєві надуживання тогочасного державці, летичівського хорунжого Станіслава Кавецького, зокрема, що «привласнив собі його милість не тільки те, що йому подане, але й майдан, і все...». «Селітри вже напаковано шість бочок, котрі привласнив собі його милість пан державця і хоче їх кудись вивезти. Взяв два камені⁸, щоб показати вашій милості милостивому панові, котрі знаю, що ані не дійшли, ані не дійдуть до вашої милості пана»⁹. Попри труднощі, селітряне виробництво в Плоскирівському старості, як видається, тривало й про-

¹ AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 1658, s. 6.

² Ibidem, sygn. 553, s. 20.

³ Ibidem, s. 19-20.

⁴ Ibidem, s. 20.

⁵ Ibidem, sygn. 1658, s. 6.

⁶ Ibidem, sygn. 553, s. 20.

⁷ Ibidem, sygn. 1561, s. 1-3.

⁸ Камінь – старопольська міра ваги = 12,96 кг.

⁹ AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 572, s. 24, 26.

тягом наступних років. Згадку про тутешню селітру знаходимо і в одному з документів від 1724 р.¹

З цитованого щойно епістолірного джерела довідуємося й про інші аспекти тамтешнього господарювання. Зокрема про те, що на території староства вже було кілька ставків, і що державця, всупереч контракту, *«скрині на рибу наказав зробити й ловити в усіх ставках»*. Більше того, *«побільшив панщину над угоду і так поневолив людей, що не тільки скаржитися, а й писка відкрити побоюються з огляду на важке биття, калічення й нечуване тиранство, через що, вневнений, мусять розійтись»*, – пише Михайловський і додає: *«Тому волій ваша милість милостивий пане і добродію сам розпорядитися щодо своєї власності, бо ж то ваша милість пан вовка впустив до вівчарні»*².

Паралельно з передаванням у посесію всього Пłosкирівського староства практикувалася й оренда окремих прибуткових об'єктів на території королівщини. Схоже, здебільшого це входило до компетенції державців. У 1714 р. згадується оренда водяних млинів³. Під 24 червня 1718 р. фігурує відомість про укладений у Пłosкирові контракт із євреями Менделем Марковичем і Манашком Захаровичем на пłosкирівську корчемну оренду⁴. Під 1723 р. є коротка нотатка про побиття пłosкирівських орендарів⁵.

Подальшого пошуку документальних свідчень і скрупульозних досліджень потребують тогочасне міське життя, зокрема його господарський бік, економічні взаємини між підданими, сплата державних податків. З кількох відомих нам згадок про пłosкирівських вейтів – Н Жезавського (1720), NN (1722) і Лешка N (1724) приходимо до висновку, що у Пłosкирові функціонував міський уряд⁶. Під 1720 роком згадується і проведення міського ярмарку (*«nundinae»*)⁷. Лише один раз вдалося натрапити на повідомлення про внесення кварти: 21 березня 1717 р. датується квит, виданий Анджею Гловерові зі сплати цього військового податку⁸.

Насамкінець, серйозною проблемою, ба навіть завадою господарському розвитку Пłosкирівської королівщини в першій чверті XVIII ст. стали військові переходи та постої. Антоній Віжховський у 1707 р. писав про те, що *«люди дуже стривожені і рідко хто сидить вдома, бо тут якраз Москва вибирає страшенну контрибуцію, котра дотепер на нас не поширювалась, але зараз побоюємось, після відходу хоругви, котра тут у нас*

¹ Ibidem, sygn. 556, s. 35.

² Ibidem, sygn. 572, s. 24-27.

³ Ibidem, sygn. 554, s. 3-5.

⁴ Ibidem, sygn. 3, s. 512.

⁵ Ibidem, s. 513.

⁶ Ibidem; sygn. 556, s. 35; sygn. 1500, s. 7.

⁷ Ibidem, sygn. 3, s. 513.

⁸ Ibidem, s. 512.

стояла, на котру ми також потратились кілька тисяч з мізерного староства» й додає: «Про стадо повідомляю вашу милість добродія, що йому тут було небезпечно, бо тут скрізь не тільки у селян коней Москва забурає..., а ще більше по шляхетських дворах їздять і забирають всюди»¹. Кілька років тягнулася справа про незаконне вибрання 12 000 злотих з Пłosкирівського староства панцирною хоругвою подільського стольника Станіслава-Пйотра Телефуса². 4 червня 1715 р. великий коронний гетьман Адам-Миколай Сенявський наказав панцирній хоругві берестейського старости Яна-Фридерика Сапіги, аби вийшли з Пłosкирівського староства й учинили підданам компенсацію за кривди³.

До цього додавалися й легальні військові видатки, що вибиралися, до прикладу, на військові потреби замойського ордината і пłosкирівського старости Томаша-Юзефа Замойського. Так, 30 серпня 1709 р. Замойський звернувся до холмського підстоля Маріуша (Марка) Лігензи Мінора з проханням видати 500 зл. зі староства на потреби пішого відділу ордината⁴. Іншим разом, 19 серпня 1716 р. ординат писав до новгородського підстоля Яна Юрковського щодо утримання пішого відділу війська, належного Замойському, з прибутків Пłosкирівського староства⁵.

Позірне багатство відомостей не дозволяє, однак, зробити жодних системних висновків із життя Пłosкирівської королівщини впродовж першої чверті XVIII ст. Це спонукає зацікавлених істориків і краєзнавців до подальших джерельних пошуків. Сподіваємося, дане дослідження, марковане як «постановка проблеми», стане у пригоді кожному, хто продовжить справу вивчення минувшини Пłosкирівського староства на Поділлі.

¹ Ibidem, sygn. 1658, s. 5-6.

² Ibidem, sygn. 2969, s. 2; sygn. 575, s. 146-147.

³ Ibidem, sygn. 3, s. 512.

⁴ Ibidem, sygn. 1669, s. 23.

⁵ Ibidem, sygn. 554, s. 61.

ДОДАТКИ¹

№ 1.

1707 р., червня 3. Пłosкирів. – Лист державці Пłosкирівського староства Антонія Вїжховського до пłosкирівського старости Томаша-Юзефа Замойського з повідомленням про стан справ у королівщинї.

Iasnie wielmozny mci dobrodzieiu.

Usilniem sie starał, abym był sam za nogi scisnął wmm. pana dobrodzieia y ustnie o tuteyszym tu prodcierze moim wespoł z poddanstwem z starostwa tego opowiedział. Ale nie podobna mi się ztąd y na piędz oddalić dla ustawicznych przechodzących roznych woysk. Osobliwie teraz ktorych się co dziennie spodziewamy, iako to kozakow, ktorzy iusz nie daleko od nas są.

Maiąc tedy list || [s. 2] od wmcі pana y dobrodzieia mego, w ktorym wm. mcm. pan dobrodziey piszesz, ze wmm. pan dobrodziey, maiąc doskonałą od kogos relację, ze mi sie iusz z łaski wmm. panstwa dobrodzieystwa za dosc stało według kontraktu wmmc panstwa y dobrodzieystwa, nam danego na lat trzy. Ia zas maiąc sumnienie, przy ktorym staraiąc się o dalszą łaskę wmc panstwa dobrodzieystwa, gdy bym iusz odebrał łaskę wmmc panstwa, pewniebym się znał na *tym*, abym nad to nic na osobe moię nie zabrał, nic łaski wmcм. panstwa dobrodzieystwa.

Kiedy zas do tąd nie widząc przy tuteczney słobodzie y terazniejszych rozruchach zadnego sposobu, || [s. 7] abym mógł y wmmcm. pana rozkazom, y *expensom* zadosć uczynić, y sobie odebrać z tuteczney intraty, bo przez te dwie lecie nic tu nie robie, tylko zastawszy tak wielką ruginę, własnie pustynią, tylko przez wszytek czas obudować sie y gorodzić ledwom mógł, co się wszytko pokazę za zesłaniem od wmcmm. pana dobrodzieia na lustrację tego tu starostwa, o com iusz nie raz upraszał wmm. pana dobrodzieia.

Bo uwaz wmcм. pan dobrodziey sobie, iak ia tu mam pokazać intratę wmc dobrodzieiowi, zkąd moze bydz, kiedy ludzie ustawicznie tu słobodę maią, przy ktorey na samprzod nic nie robią, tylko szczegulny dzien szarwarku, druga (!) podatku zadnego ani za szeląg ieden do intraty skarby (!) wmm. pana dobrodzieia niedaią, [s. 8] ani tez ziarna iednego. A kazdemu z nich wolno gorzałki kurzyć, miody sycić, piwa warzyć y pola co chciec zazywać, y lasow, od tego wszytkiego nic a nic nie daiąc do skarbu tak żydom, iako y chrzescianom.

¹ Тексти публікуються близько до оригіналу. При цьому написання великої літери подане відповідно до сучасних вимог. Додано розділові знаки. Місця, які не вдалося прочитати, позначені [...]. Елементи тексту, відчитання яких викликає сумнів, марковано (?). Суттєві описки підкреслено (!). Закінчення сторінки позначено ||. Номер нової сторінки в документі подано у []. Літери «l» та «i» у значенні «J» і «j» залишено як є. Літери, схожі на «J» і «j» у значенні «J» і «j» передано як «l» та «i». Реконструйовані фрагменти подано у квадратних дужках []. Надрядкові літери передані *курсивом*, надрядкові фрагменти тексту – звичайним шрифтом із відповідним коментарем.

Y kiedy ich widząc pozytki, przywodzę do tego, aby sie przynamniej budowali nalezycie, iako to przy inszych miasteczkach. Ale do tego przywiesc nie mogę, bo sie tylko po chałupkach, co druga y złotego niewarta, przytulaią, y w nich przez tak długi czas pozytki biorąc tak wielkie, w insze panstwa to na arędy, to roznie wynoszą sie, y za nimi wszytek pozytek idzie. Ia zas tu nie iako dzierzawcza, ale iako osadca y budowniczy siedzę, z iedney tylko arędy zyiąc, z ktorey y expensa wmm. dobrodzieia rozkazu wypłacam, na co wszytko przy zenie moiey rejestrami y kwitami pokaze sie, com tu z tego wziął (y com, y na com wydał z tego), bo choc bym [s. 3] bym chciał podniec arędy y insze wynalesc do skarbu intratę, to nie moge nic czynić bez konsensu wmm. mnc pana y dobrodzieia mego, bo mi zaraz suplikami grozą, y udaiać mię nie słusznie do wmm. pana dobrodzieia. Co się y teraz pokaze, iak zona moja scisnie za nogi wmm. panstwa dobrodzieystwa. Bogiem tylko iednym swiadczę, który niech mie karze na wszytkim, osobliwie na duszy, iezeli się nie sczyrzę staramy o łaskę wmm. panstwa dobrodzieystwa.

Zaczyn mci dobrodzieiu, prosze wmm. pana dobrodzieia mego, chcey mie wmm. pan dobrodziey rzetelnie resolwować. Iezeli wmm. pan zyczysz sobie, abym tu dłuzy był na tym tu mieyscu, i komu mam naybarzies sprzyiać, y pozytek pokazać, iezeli nie samemu wmm. panu dobrodzieiowi memu. Boć iusz dosć tey słobody, a barzies sweywoli, bo chocby tu, iako widzę, y na sto lat dał im słobodę, || [s. 4] to wmm. pan dobrodziey wierz mi, ze przez to pozytku zadnego do skarbu nie będzie, tylko im ze samym.

Zaczyn zyczę mci dobrodzieiu, rozkaz mi wmm. pan dobrodziey aręde iedne na gorzałkę y na piwo postanowic, iako się tu w całym w[oiewo]dzwie dzieie, y insze podatki. To dopiero za konsensem wmm. pana dobrodzieia pozwole sobie y pokaze wmm. panu dobrodzieiowi w pierwszym roku intrate. Wiem, ze oto będą suplikować do wmm. pana dobrodzieia, gdzie wolno będzie wmm. panu dobrodzieiowi co chceć z tym czynić, bo oni tylko na mnie zli będą.

Co zas wmm. pan dobrodziey piszesz o pogorzenie drzewa, ktos to niesłusznie udał, bo ia mam wszytkie drzewa pod rachunkiem, iakim od traczow odebrał: z tych ani trzaska zadna nie zgorzała. Bo sie to pokaze, wielem odebrał, tylko pokaze, komu będzie należało. Ale to omyłką ktos czynił relacyę wmm. panu dobrodzieiowi, || [s. 5] bo to nieszczęście Bog dopuscil na nas przy ludziach wmm. pana dobrodzieia, ktorzy na ten czas ze stadem przysli, gdzie patrzyli nato. Cokolwiek miałem z wysługi z dziecinnych lat moich, tom to wszytko na ten czas stracił. Co powiedziano, ze drzewo zgorzało wszytko, to wmm. pan dobrodziey będziesz wiedział za zesłaniem kogo tu, iako nas nie słusznie nie słuszni w łasce wmm. panstwa dobrodzieystwa ruginią.

Strony zas doniesienia roboty około stawu, to teraz zadną miarą bydź nie moze, bo ludzie barzo potrwozeni y rzatko kiedy kto w domu siedzi, bo tu okolicznie Moskwa strasne wybiera kontrybucye, ktorey my do tąd nie podlegli byli, ale sie teraz obawiamy, po wysciu chorągwi, ktora tu u nas stała, ktora także wydaliśmy

na kilka tysięcy z mizernego starostwa. Dla tego, mci dobrodzieiu, ludzie nie mogą bydz bezpieczeni, bo im y sam to perswaduię, aby iak mogli, tak tey biedy uchodzili, poki się od nas nie oddali[li]. Barzo by to rzecz była dobra y łatwa do zaięcia, gdyby || [s. 6] to spokojniejszych czasow, bo y nam się iuz naprzykrzyło o pięć, o szesć mil do młynow iezdzic, bez ktorych iuz drugi rok siedziemy. Dla tego wszyscy bysmy się szczerze wzięli do sporządzenia y zastawienia tego stawu.

O stadzie oznaymuję wmc dobrodzieiowi, ze mu tu niebezpieczno było, bo tu wszędzie nie tylko u chłopow konie Moskwa zabiera pod piechoty, ale ieszcze barziesz po szlacheckich dworach iezdzą y zabieraią wszędzie. Dlatego odesłałem go do imc dobrodzieia do Horodenki, bo y sam tu tylko iednego konia pod kulbaką trzymać musze.

Co wszytko doniozszy wmmcm. panu dobrodzieiowi memu, tym konczę, zem iest

wmmcm pana y dobrodzie-
ia mego nazawsze szczerze życzli-
wym sługą y naynizszym podnozkim
Antoni Wirzchosky (!).

Z Płosk[ierowa]¹, die 3 Iunÿ,
anno 1707.

AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich,
sygn. 1658, s. 1-8 (порушення в пагінації). Оригінал.

№ 2.

1708 р., січня 3. Львів. – Лист плоскирівського старости Томаша-Юзефа Замойського до холмського підстоля, регіментаря війська Речі Посполитої Маріуша (Марка) Лігензи Мінора щодо вибирання 1 000 злотих із прибутків Плоскирівського староства.

We Lwowie², d[ie] 3 Ianua[rii] 1708.

Wielmozny mci panie stolniku chełmiński³,
moy wielie mci panie y bracie.

¹ Нині – м. Хмельницький, обласний центр в Україні.

² Нині – м. Львів, обласний центр в Україні.

³ Йдеться про *Маріуша (Марка) Лігензу Мінора* (пом. 1709), холмського підстоля (1699 – 1709), помилково поименованого в листі хелмінським стольником (Urządnicę województwa bełskiego i ziemi chełmskiej. – S. 180; *Uruski S. Kosiński A. A. Włodarski A. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej.* – T. 11. – S. 107; AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 552, s. 133; *Ibidem, Metryka Koronna, Sigillata*, sygn. 17, s. 44).

Według deklarowanego dnia wczorayszego słowa wmm. pana posełam po ten tysiąc złotych, ktory, proszę unizenie, racz wmm. pan exnunc wyliczyc. Odbierzesz go wmm. pan z prowentow z starostwa płoskirowskiego. Zaty m siebie braterskiemu wmm. pana affektowi zaleciwszy, piszę się

w. wmm. pana
uprzejmie zyczliwym
bratem y unizonym
sługą
Thomasz Zamoyski [...]¹.

[PS.] Upraszam m[iłosciwego] d[obro]dz[ieia] o tę łaskę.

AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich,
sygn. 552, s. 132-133. Оригінал.

Перест листа: Ibidem, sygn. 12, s. 32.

№ 3.

1709 р., серпня 30. Замостя. – Лист плоскирівського старости Томаша-Юзефа Замойського до холмського підстоля Маріуша (Марка) Лігензи Мінора з проханням видати 500 зл. із Пłosкирівського староства на потреби пішого відділу ордината.

Wielmozny mci panie podstoli chełminski²,
moy wielce mciwy panie y bracie.

Sama mię potrzeba do tego przywodzi, ze się muszę przykrzyc wm. wm. panu in defectu meo, wielce upraszaiąc wm. wm. pana, abys ze starostwa płoskirowskiego pochodzących wydac rozkazał imc panu Koszelowskiemu, kapitanowi męmu, na ludzi moich regimentu pieszego, w obozie zostaiących, złotych pięćset. Oco iterate upraszam. A sam się dawney zalecam łasce, zostaiąc

wmm. pana
uprzejmie zyczliwym
bratem y unizonym
sługą
T[omasz] Zamoyski [...].

¹ Тут напис, схожий на: «СПУКМ». Можливо, s[tarosta], p[ułkownik] Y[ego] K[rólewskiy] M[iłosci]. Схожі абрєвіатури (?) вміщені й на інших листах за підписом цієї особи.

² Йдеться про Маріуша (Марка) Лігензу Мінора. Див. примітку 3, додаток № 2.

W Zamosciu¹, die 30 Aug[usti],
1709.

AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich,
sygn. 1669, s. 23. Оригінал.

№ 4.

1710 р., липня 7. Замостя. – Лист плоскирівського старости Томаша-Юзефа Замойського до новгородського підстоля Яна Юрковського з розпорядженнями щодо ведення господарства у Плоскирівському старостві.

Mci panie podstoli nowogrodzki².

Wszelka wm. wm. pana actiuitas w utrzymaniu interessow moich y constitucyey starostwa płoskirowskiego iest mi tym większą obligacyą do recompensy y regratificacyey wm. wm. panu, którą sobie biorę pro confirmatione doswiadczoney wm. wm. pana zyczliwosci.

Poniewaz im. x. officyał non comparuit propter interesse pryncypała swego, więc poddaię libero arbitrio wmm. pana wziąć sobie in socium kogo wm. wm. pan rozumiec bedziesz. Sufficiet mi dexteritas wmm. pana, ze cum emolumento (?) mei, iako wyrozumiwam z listu aukcyej prowentow tameyszych, pana Tomaszowskiego na gubernią tameyszą posyłam, bo p. Dubanskiego niemogę, maiąc go tu sobie potrzebniejszego. || [s. 19]

Z którym panem Tomaszowskim, lubo ieszcze nie doswiadczonym, proszę, racz wm. wm. pan constituere solarium, ordynaryą, inwentarz nalezyty redukowawszy iemu podac salva tamorz (?) [...] Substituere człeka niespodzianego a wierneho, aby miał po nim oko, iego zyczliwosci y rzadu. A iemu zas to iniungere, aby sie pytał ludzi y informował z naywiększym profitem moim, zeby pokazał dokument zyczliwosci swej, iezeli sobie chce na dalszy moj zasłużyć respekt.

Kocień piwny nowy y porzanny posyłam. Trzy banie ze wszystkim nowę, zelaza snopow dziesięc, kos trzydziesci, co wszystko ad dispositionem wmm. pana remitto. A poniewaz sie zdadzą bydz y folwarki, y te, y owszem constituere proszę, nakazawszy y poddan- || [s. 20] stwu, aby dopomogli do wszystkiego. Pasiękę iak naylepiey ugruntowac y chocby z niey w tym roku me profitowac, aby ią iako naywięcey rozkrzewic proszę, gdyby ią y na kilka mieysc rozdzielic. Panszczyzne także postanowic y inwentarzem podac P. Thomaszowskiemu

¹ Нині – м. Замосць (Замостя) у Люблінському воєводстві в Польщі.

² Ян Юрковський з титулом новгородського підстоля фігурує в листі від 27 вересня 1716 р. (AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 554, s. 72). Згадується як слуга Терези з Потоцьких Замойської, першої дружини Томаша-Юзефа Замойського (Ibidem, sygn. 616, s. 16, 27, порів.: s. 69).

proszę. Młyny, stawy, groble y cokolwiek tylko in proficuum zdac się bedzie wmm panu, proszę constituere. A u mnie wszystko [...] na osm kol zelaza deponowane w Grodeczczyźnie¹ posyłam. Inwentarz oborny y domowy, iakowy wm. wm. pan mozesz naylepszy aedificare, czyli z arendy, czyli od ieymci pani podstolinę chełmiskiej² z pochodzących mi prowentow, czyli tez protunc z naydujących się prosze wm. wm. pana, abyś postanowił, skupił y ufundował, aby mi się || [s. 21] tez mogło co y na kuchnię okroic.

Nie pretenduje profitu z tamąd y pieniadzy³, tylko dobrej wm. wm. pana fundacye. Plenipotencya imu panu Młodzieiowskiemu regentowi latyczowskiemu posyłam. Areszt na Fedora Sienkiewicza zleciłem im p[an]u Pawłowskiemu, aby się postarał, ktory on sam odeszł. Co wszystko wm. wm. panu activitati et aedeateritati cokolwiek inwencya sposob (?), iako to chocby tez y poddanstwo udało na obory (?) zapomnienie byłe bez ich przykrosci zmanczenia czoło przyszło. Wszystkie recomenda rege constitue, wszystko ut sit in proficuum mei a obligacyą możę dalszą wm. wmm. panu. Przy tym się zwykłem [...] affectowi y zostaię

wmwm. pana
zyczliwym bratem
y służą
T. Zamoyski [...].

PS. Proszę sie wmm pan ztamtad pospieszay, a o Knyszynie⁴ pamiętay.

Z Zamosci[a], die 7 Iuly 1710.

AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich,
sygn. 553, s. 18-21. Original.

Перест листа: Ibidem, sygn. 12, s. 35.

¹ Городоччина. Назва походить від міста Городок. Нині – місто у Хмельницькому р-ні Хмельницької обл. в Україні.

² Йдеться про Анну Курдвановську, вдову після смерті холмського підстоля Маріуша (Марка) Лігензи Мінора (пом. 1709) (*Uruski S. Kosiniński A. A. Włodarski A. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej.* – T. 11. – S. 107; AGAD w Warszawie, Metryka Koronna, Sigillata, sygn. 17, s. 44).

³ Вираз «у *pieniadzu*» написаний над рядком.

⁴ Нині – м. Книшин у Підляському воєводстві в Польщі.

№ 5.

1711 р., квітня 24. Пłosкирів. – Лист Яна Хоєцького до пłosкирівського старости Томаша-Юзефа Замойського, у якому адресант погоджувався стати слугою останнього.

S Proskirowa, di[e] 24 Aprilis,
An[n]o 1711.

Iasnie wielmozny mosci dobrodzieiu.

Zaszedł mnie roskaz pana y dobrodzieia mego, abim sie tytułował bic slugo iw. pana y dobrodzieia mego. Mam sobie za honor y szenscie osobliwe. Tylko sie obawiam przy terazniejszym wielkim zamieszaniu w tutejszych naszych kraiach, abim mug wistarczic uslugami memy. Wien (!) za błogosławienstwem Stwurci mego y za powolno protekcio pana y dobrodzieia mego bende sie oto starał, abim uslugami memi mug ukontentowac wienci nietrudnione blaħo. Litero moio pana y dobrodzieia mego istem (!) nazawsze zicliwim

i unizonim slugo.
Ian Choiecki,
s[karbnik] m[ozyrski]¹.

AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich,
sygn. 563, s. 68. Оригінал.

Перест листа: Ibidem, sygn. 12, s. 69.

№ 6.

1712 р., березня 13. Радом. – Розпорядження великого коронного гетьмана Адама-Миколая Сенявського у справі про незаконне забрання 12 000 злотих з Пłosкирівського староства панцирною хоругвою подільського стольника Станіслава-Пйотра Телефуса.

Adam Mikołaj z Granowa² Sieniawski³, hrabia na Szklowie⁴
y Myszy⁵, kasztelan krakowski, hetman wielki kor[onny].

¹ З урядом мозирського скарбника *Ян Хоєцький* фігурує в документі від 5 березня 1714 р. (AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 554, s. 5).

² Нині – с. Гранів у Гайсинському р-ні Вінницької обл. в Україні.

³ *Адам-Миколай Сенявський* (пом. 1726), краківський каштелян (1710 – 1726), великий коронний гетьман (1706 – 1726) (Urządnicy województwa krakowskiego XVI – XVIII wieku. Spisy / Opr. S. Cynarski, A. Falniowska-Gradowska. – Kórnik, 1990. – S. 63, 257).

⁴ Нині – м. Шклов, райцентр у Могилівській обл. в Білорусі.

⁵ Нині – с. Нова Миш у Барановицькому р-ні Брестської обл. в Білорусі.

Na instancją iw. imsci pana ordynata zamoyskie[g]o wydaię ten moy areoszt do Skarbu R[zec]z[y]p[ospo]l[i]tey Koronnego, aby z zasług naypierwszych Radą warszawską immediate uchwalanych zatrzymac y niewydawac chorągwi pancerney imsci pana Telefusa¹ stolnika podolskiego zł[otych] dziewięciu tysięcy, ato vigore decretu woyskowego w Radomiu² die 1ma Marty Anno 1712 o zabraną nienalezycie summę dwunastu tysięcy z starostwa płoskirowskie[g]o ferowanego. Inqoantum by zas chorągiew stante hoc areosto nieuspokoila pomienionego imsci, tedy satisfactionem tych dziewięciu tysięcy per medium ze Skarbu z zasług, a per medium ex ultima consumentia iuxta obloqoentiam [...] temuz imsci panu ordynatowi do odebrania w tym ze Skarbie Koronnym przekazuję, ktory to potrąci (?) chorągwi w zasługach wyzey mianowanych.

Działo się w Radomiu, die 13 Marty Anno D[omi]ni 1712.

A[dam] M[ikołay] Sienia[w]ski,
k[asztelan] k[rakowski], h[etman] w[ielki] k[oronny].

AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich,
sygn. 2969, s. 2. Оригінал.

№ 7.

1713 р., липня 29. Бахматівці. – Лист Феліціана-Казимира Михайловського до плоскирівського старости Томаша-Юзефа Замойського з донесенням про свавілля та порушення контракту державцею плоскирівського староства летицівським хорунжим Станіславом Кавецьким.

29 Iulÿ, z Bachmatowiec³, A[nn]o 1713.

Iasnie wielmozny msci panie ordynacie zamoyski,
moy wielce msciwy panie y dobrodzieiu.

Iuz potrzenie moje ordiniuie do iwwm. pana y dobrodzieia litere w interessach starostwa płoskirowskiego, na którą avidissime czekałem noty iakiey kolwiek od wm. pana. Y zatrzymałem imsci p. Złotnickiego dla dozoru Maydanu, ktory takze czeka na ordynans wmm. pana, czyli go ma dozirac, czyli iechac do boku panskiego wm. pana. Bo go tu gwałtem imsc p. dzierzawca wygania y konfuzują go ciężką nakarmił przy dozorze dobra wm. pana, ba y zabic chciał,

¹ Станіслав-Пйотр Телефус (пом. 1748), теробовельський підчаший (1695 – 1702), летицівський стольник (1702 – 1706), кам'янецький стольник (1706 – 1729), кам'янецький хорунжий (1729 – 1746) (Urządnicy podolscy XIV – XVIII wieku. – S. 241. – S. 237).

² Нині – м. Радом у Мазовецькому в-ві в Польщі.

³ Нині – с. Бахматівці Хмельницького р-ну Хмельницької обл. в Україні.

obaczywszy żywy pożytek z Maydanu, który bez dozorce w m. pana assecuruie, ze przypadnie. Appropriat sobie imść nie tylko to, co mu podaną, ale y Maydan, y wszystko, powiadaiać, ze dał || [s. 25] w m m. panu 70 tysięcy na starostwo.

Skrzynie na ryby kazał robic y łowic we wszystkich stawach, czego mu kontrakt niepozwoił, tylko rybakom w rzece na posty kazał się starac dla imsci. Pansczyzne podwyższył nad kontrakt y tak zniewolił ludzi, ze nie tylko suplikowac, ale gęby się otworzyc obawiaią dla ciężkiego bicia, kaliczenia y niesłychanego tyranstwa, przez co pewnikiem rozyść się muszą.

Dla czego chcey w m m. pan y dobrodziey sam radzic o swoiey fortunie, bos to w m. pan wilka do owczarni wpuscił. Iam mu dość z woli w m. pana sufficientem intrate wynoszącą dług imscim (?) puscił, zeby nie ciemnył ludzi. A imsc sobie tak || [s. 26] siłę pozwoił. Zebym tedy nie był w suspicyey o conniwencyą z imscią, donosze w m m. panu, bo ia chce byc sine nota w m m. pana sługą, iakom zawsze kazdemu zwykł słuzyc godnemu.

Salitry iuz beczek sześć napakowaną, ktore appropriat sobie imsc p. dzierzawca y chce ią wywieść do kąd inąd. Wzioł dwa kamienie na pokazanie w m m. panu, ktore wiem ze ani doszły, ani doydó w m. pana. Stawom przypadaią spusty, więc w m. pan chcey kogo ordynowac dla dozoru ich y rozporządzenia. Moze w tym im. p. Złotnicki usłuzyc w m. panu, iako się tu iuz przeyzrał (!) poczęsci we wszystkim. Ktory y rzetelniey wszystkie doniesie actus imsci p[an]a dzierzawcy.

Ia zas nie dla zadnego awantazu donosze w m m. panu y dobrodzieiowi, tylko ze mi ciężko || [s. 27] zał krzywdy ubogich ludzi y ich opressyey, y w m. pana y dobrodzieia uszczerbku, y zebym nie był na potym incubiatus donosze w m. panu. Gdzie więcy iuz mi nic nie zostaie, tylko pod nogi panskie moią scieląc submissią, iestem na zawsze

m w m m pana y dobrodzie-
ia uprzejmie zyczliwym
sługą

Felicjan Kaz[imierz] Michałowski,
p[odstoli] b[raclawski], m[anu] p[ropria]¹.

AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich,
sygn. 572, s. 24-27. Оригінал.

Перест листа: Ibidem, sygn. 12, s. 79.

¹ Як брацлавський підстолій *Феліціан-Казимир Михайловський* фігурує в документі від 5 березня 1714 р. (AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 554, s. 5).

1714 р., березня 5. Пłosкирів. – Погодження претензій між пłosкирівським старостою Томашем-Юзефом Замоїським і державцею Пłosкирівського староства, летичівським хорунжим Станіславом Кавецьким щодо тримання останнім Пłosкирівського староства у 1713-1714 роках.

Міędzy іасне wielmożnym imcią panem Thomaszem ordynatem zamoyskim, płoskirowskim, kneszynskim, grodeckim starostą przez wielmożnego imci pana Woyciecha Popławskiego czesnika żydaczowskiego, tegosz zwwyż mianowanego іасне wielmożnego imci pana ordynata zamoyskiego, do starostwa płoskirowskiego specjaliter ordynowanego kommisarza, a wielmożnym imcią panem Stanisławem z Kawieczyna na Hermakach¹ Kawieckim chorążym latyczowskim².

My, nizey podpisani, y z obudwoch stron do pomiarkowania pretensyi respektem arędownego kontraktu starostwa płoskirowskiego uproszeni przyiaciele, taką czyniemy dyspozycyą. A naprzod, kontrakt roczni o wzwyż pomienione starostwo przeczytawszy, lubo od srodoposcia kalendarza rzymskiego w roku przeszłym тисяcznym siedmsetnym trzynastым do takowegoz czasu srodoposcia w roku terazniejszym тисяcznym siedmsetnym czternastym kurrencyą swoią opiewa. A wielmożny imc pan Kawiecki possessyą starostwa y posluszenstwo poddanstwa dnia dwudziestego osmego marca od wielmożnego imci pana Felicjana Michałowskiego podstolego braclawskiego, na ten czas kommisarza, odebrał. Tedy tegosz wzwyż mianowanego imci pana chorążego latyczowskiego do takowegoz dnia, to іest do dnia dwudziestego osmego marca przy spokojney possessyi zostawuiemy. Po ktorым wytrzymanym czasie punktualnie w imc pan chorąży latyczowski starostwo oddac powinien będzie.

A ze na expensa maydanu salitrzanego, ktory na іасне w. imci pana ordynata robiono w Płoskirowie, wydane złotych тисяч dziewięćset czterdzieci y pięć y groszy dwadziescia, tak ze na inne expensa, іako z rachunkow znajduie sie, złotych dwiescie pięćdziesiąt y два y groszy dziesięć swoiey summy w imc pan chorąży || [s. 4] wydał, więc w. imc pan Popławski kommisarz pomienionemu w imci panu chorążemu przywrocic ma.

Ze zas arędarze według kontraktu swego arędarskiego temuz w. imci panu chorążemu summę nie wypłacili zupełney, przeto w. imc pan kommisarz onych wszelkim sposobem do wypłacenia nachylic, y іezeliby tego była potrzeba sequestrowac, aby przed expiracyą kontraktu rzetelną uczynili satysfakcyą,

¹ Нині – с. Гармаки Жмеринського р-ну Вінницької обл. в Україні.

² *Станіслав Кавецький* (пом. 1715), вінницький ґродський суддя, полковник Його Королівської Милості, летичівський хорунжий (1710 – 1715) (Urzednicy podolscy XIV – XVIII wieku. Spisy / Opr. E. Janas, W. Klaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka. – Kórnik, 1998. – S. 209).

deklaruie. Ktory to to uczyniony na pomienionych arędarzow rigor zadney w imci panu chorążemu latyczowskiemu niema przynieśc urazy, ze to za iego dziać się będzie possessyi. Ciz arędarze kartę, na złotych tysiäc z osobna w. imci panu chorążemu latyczowskiemu danä, także za possessyi imci wypłacic będą powinni. Do czego w. imc pan kommisarz przywodzie onych powinien będzie. A wniedosyc uczynieniu w. imci panu chorążemu wydac ich ze wsztykim deklaruie.

A poniewaz iw. imc pan ordynat poddanym tegoz starostwa ploskirowskiego z miłosierdzia swego dla zruinowanych pasiek dziesiecinę darował, która w. imci panu chorążemu latyczowskiemu w intracie położona złotych trzysta, tedy w. imc pan kommisarz te kwote kompensowac obliguie się.

Te tedy summy wraz zebrane tak na maydan y inne expensa wydane, y za intratę miodową wynoszą złotych polskich dwa tysiäce czterysta dziewiędziesiąt (!) y osm. W zas imc pan chorąży latyczowski miodu pułbeczek z pasieki panskiey nabity zostawic powinien będzie. Także zboza iare w tey kwocie, iako odebrał ze szpiklerza, y zyta ozimego czetwerykow ploskirowskich dwadziescia y inne sobie inwentarzem podane ruchomosci oddac obliguie się. Item karte i. w. imci pana ordynata Zamoyskiego na talerow bitych trzysta y druga, w Warszawie danä, poniewaz przez dzierzawę starostwa ploskirowskiego staie się onych satysfakcyä, ten ze w. imc pan chorąży latyczowski || [s. 5] do räk w. imci kommisarza oddac powinien.

Poniewaz w kontrakcie specyfikuje się styrta siana, która na potrzebe w. imci chorążego latyczowskiego wyszła, więc w rekompense oney pomieniony w. imc pan chorąży na Hermanszczyźnie ukoszoney połowe styrty wielkiey w. imci panu kommisarzowi w rekompense oddaie.

Maiąc zas kompassyją nad tymiz arędarzami, ze przez niedziel dwadziescia y kilka dla zatopienia młynow w arędzie defekt mieli, y, iako z poboczney relacyi bierze się informacyä, w intracie swey upadac musieli. Za tymiz wnieslismy nasze instancyä tak do w. imci pana chorążego latyczowskiego, iako y w. imci pana kommisarza, maiącego zupełną władzą dyspozycyi tegosz starostwa, aby onym cokolwiek defalki uczynił. Wiec, widząc ichmc ostatnią ich utratę, w. imc pan chorąży latyczowski z swoiey percepty, od arędarzow należącey, na expostulacyä nasze ustępuie złotych dwiescie. W. zas imc pan kommisarz dla dalszey konserwacyi poddanych i w pryncypala swego władzą swä kommisarską przeymuie za nich ze złotych trzysta y w. imci panu chorążemu latyczowskiemu kompensowac deklaruie.

Ktore to punkta y pretensye stron obudwoch my, przyiaciele, pomiarkowawszy, dla więkzsey wagi rękami naszemi przy pieczęciach zwyczajnych podpisuie się.

Działo się w zamku ploskirowskim dnia piątego marca roku Panskiego 1714.

Stanisław Kawiecki, ch[oraży] l[atyczowski], p[odsędek] (?) g[rodzki] (?) w[innicki] (?), m[anu] p[ropria].

Woyciech Popławski.

Dominik Marek Zaleski¹, pis[arz] g[rodzki] laty[czowski], do tey complanacyey uproszony przyjaciel.

Felicyan Michałowski, podstoli bract[awski], przyjaciel.

Ian Choiecki, skarb[nik] mozyrski, przyjaciel.

Antoni Iozef Włodkowski², w[oiski] l[atyczowski], do kombinacyi przyziacielskiej uproszony przyjaciel.

Piotr Rzyszczowski, ch[oraży] (?), przyjaciel.

AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich,
sygn. 554, s. 3-5. Копія.

Регест документа: Ibidem, sygn. 3, s. 508.

№ 9.

1715 р., квітня 12. Пłosкирів. – Лист Войцеха Поплавського до пłosкирівського старости Томаша-Юзефа Замойського щодо фінансових справ, пов'язаних із Пłosкирівським староством.

Iasnie wielmozny mosci dobrodzieiu.

Była pierwszą razą kompania chorogwi iego mosci pana Telefusza stolnika podolskiego, y teraz powtornie był iego mosc pan porucznik z kompanią, to iest iego mosc pan Choiecki, skarbnik mozierski, traktuiąc zemno, abym z arestu wypuścił zasługi chorogwiane, o ktore się z panami exaktorami pozywam.

Życzyłbym iasnie wielmozny msci dobrodzieiu zgodzić się z chorogwią, byle na dobrzym fundamencie, bo z exaktorami podatku, do ktorych assignacye mają, wielka trudność będzie. Gdys iego mosc pan Micha[y]ło[w]ski pierwszy ma praetensyą do starostwa y z osobna pretenduje sobie za komissyą, ktoren był proszony od i. w. w. dobrodzieia. || [s. 147] Także u iegomosci pana Łakuczeskiego burgrabiego kamienieckiego iesce trudniejsze będzie odebranie, bo nietylko ten interesz miał bydz wypłacony, ale y woiewustwo niewi z nim co ma robic, a panowie żołnierze swoiemi sposobami mogliby co u ichmosciow wyciognąć.

¹ Можливо, то він згодом обіймав уряд летичівського чашника (Urządnicy podolscy XIV – XVIII wieku. – S. 241).

² Антоній-Юзеф Влодковський (пом. 1735 чи 1738), летичівський війський (1714 – 1727) (Ibidem. – S. 240).

W tym interessie iedzie iegomosc pan porucznik tey chorągwy do p. w. waseci dobrodzieia dla zakonczenia tego interessu. Ia zas, będąc sługą pana y dobrodzieia moiego, wszystką prawdę donosze iakoten,

ktoren iest nazawszę iasnie
wielmoznemu panu męmu
y dobrodzieiowi nainyszym
sługo
W[oyciech] Popławski.

Z Płoskirowa, – 12 – 1715 kwietnia.

AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich,
sygn. 575, s. 146-147. Оригінал.

Регест документа: Ibidem, sygn. 12, s. 84.

№ 10.

1716 р., серпня 19. Звіринець. – Лист плоскирівського старости То-маша-Юзефа Замойського до новгородського підстоля Яна Юрковського щодо утримання належного ординатові пішого відділу війська з прибутків Плоскирівського староства.

Mospanie podstoli nowogrodzki.

Za ordynansem iw. im. pana krakowskiego¹ wychodzi regiment moy pieszy z Zamoscia do Kamieńca² na praesidium. Dla ktorego regimentu starostwo moie Płoskierowskie na prowiant iest ordynowane. Proszę tedy unizenie, aby ten list do im. pana kommandanta miedzybozkiego iak nayprędzey odesłać, zeby więcey iuz nie aggrawował tego starostwa y zaraz ustąpili ztamtąd ludzie. Ktory list volanti aquillo (?) posełam wmm. pana, bytnosci wmm. pana прędko się spodziewam. Zostaiąć

wmm. pana
zyczliwym bratem
y sługą niskim
T. Zamoyski [...]

W Zwierzyncu³, die 19 Aug[usti] 1716.

¹ *Адам-Миколай Сенявський* (пом. 1726), краківський каштелян (1710 – 1726), великий коронний гетьман (1706 – 1726) (Urządnicy województwa krakowskiego XVI – XVIII wieku. Spisy / Opr. S. Cynarski, A. Falniowska-Gradowska. – Kórnik, 1990. – S. 63, 257).

² Нині – м. Кам'янець-Подільський, райцентр у Хмельницькій області в Україні.

³ Нині – м. Звезинець у Люблінському воєводстві в Польщі.

AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich,
sygn. 554, s. 61. Оригінал.

Регест документа: Ibidem, sygn. 12, s. 44.

№ 11.

1718 р., серпня 11. Кам'янець-Подільський. – Лист державці Пłosкирiвського староства Анджея Гловера до пłosкирiвського старости Томаша-Юзефа Замойського щодо господарських справ та потреби верифікувати кордони королівщини.

Iasnie wielmozný mosci dobrodzieiu.

Przý oddaniu winney weneracyëy, nie szerzę pisaniem, gdýsz imc xiądz Czarkowski obszerniey (iako inwentarze swiadcza) da relacyę o aukcyi poddanstwa ý intratý w starostwie płoskirowskim. Luboc tego roku urodaie wielce słabý na Podolu. A do tego ze dokolicznie bydło odchodzi, iakos ý poddanstwa w Szarawce¹ ý Maczkowcach² mało iuz. Bydło zostało się iednak, tych calamitates nie uwazaiąc.

Chętnie iako w naylepszym depoziece dał bym większey summy, alecz pro interesse Kamienca spenduiąc kilka lat, w cały iestem exhaustus, chýba || [s. 2] da Bog na seýmie będe mógł dochodzić expensa de proprio pro publico interesse wyłożonych ý swoje retenta. Atoli po drodze w Zamoście będe się starał, abým mógł doliczyć złotych 4 tysięcy do tych zł. 16 tysięcy, ktore są na mieýscia werifikowane ad complementum tych zł. 16 tysięcy in paratis (?) dałem w Płoskirowie zł. 2321.

Według informacyę imci xiędza kanonika Czarkowskiego posyłam relacyi pozwow ý arresztow sztuk № 16 o poddanych panskich. Protestacyę o granicy informacyę odda imci x. Czarkowski. Aze summa necessitatas requirit, abý było pomiarkowanie || [s. 3] granic, do tego uwazaiąc koszt na commissiey particularney optandum na przod, abý na seým mogła bydz postanowiana (!) commissya trzy letnia dla całego woiewodztwa podolskiego. Poniewaz przez lat 27 kraię te będac in possessione Turków, granicy wszędy sub diseromiene (?) in controwersia zostaię. Iezeli od seýmu nie będzie ta commýssia dla woýwodztwa podolskiego, bez wielkiego kosztu moze bydz pomiarkowanie per lokationem przýciaciół salten do czasu az do commissiey, ktora sola ma potestatem definitiue granic dobr krolewskich dislimitare. Do Warszawy pisalem nie raz ý spodziewam || [s. 4] z Metryki granic abo przýnamniey lustracyą starostwa,

¹ Певне, йдеться про с. Шаровечку Хмельницького р-ну Хмельницької обл. в Україні.

² Нині – с. Мацьківці Хмельницького р-ну Хмельницької обл. в Україні.

ÿ ta wielce potrzebna, poniewaz pp. Błeszÿnsci pretenduią, ze Wolka¹ do ich dziedzictwa (!) należÿ.

Co doniosszy y łasce się panskiey cum omni zelo et debita ueneratione (?) oddawszy iestem

iasnie wielmoznego pana
pana y dobrodzieia
naynizszym sługą
A[ndrzej] Glouer²
m[anu] p[ro]pria].

W Kamieńcu, 11me
Augusti 1718.

AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich,
sygn. 1500, s. 1-4. Оригінал.

№ 12.

1721 р., червня 30. Замостя. – Лист Домініка-Марека Залеського до плоскирівського старости Томаша-Юзефа Замойського щодо виданої на користь першого пленипотенції а також господарських справ Плоскирівського староства.

Iasnie wielmozny młsciwy dobrodzieiu.

Według dyspozycyi panskiey po plenipotencyą in personam mei służącą w interessach wmm. pana y dobrodzieia do Krasnostawu³ wstępowałem, ale ob absentem im. pa[na] regenta nie odebrałem. Chyba mi wmm. dobrodziey kazesz odesłać przy deklarowanej informacyi o interessie starostwa płoskirowskiego iezeli cedet en tenutam komu, iakos mię wm. dobrodziey uwiadomił. Potrzebna rzecz przysłać kontrakt pana Głowera y inwentarz, według ktorego odbierzę się starostwo y poda alio possessori osiadłosc, gdzie patebit deces v. auctio poddanstwa. Wyglądam wszelkich panskich rozkazow. || [s. 11]

¹ Можливо, це с. Волиця Хмельницького р-ну Хмельницької обл. в Україні.

² Ім'я цієї людини ідентифікується за документом від 3 липня 1716 р. (AGAD, Archiwum Zamoyskich, sygn. 3, s. 512). *Арчибальд-Анджей Гловер з Глейдена* (пом. 1738), оберштерлейтенант коронного війська. Інфлянтський стольник (1726 – 1738) (*Boniecki A. Herbarz Polski. – Cz. 1. – T. 6. – S. 89-90; Urzędnicy inflanccy XVI – XVIII. – S. 229*).

³ Нині – м. Красностав, повітовий центр у Люблінському воєводстві в Польщі.

Wszak lubo wmm. pan y dobrodzyi nie zeslesz kogo drugiego do dyspozycyi starostwa, to y ia potrafię, aby nie było z uszczyrbiem skarbu panskiego, y z konserwacją poddanstwa, y według zwyczaiu tantecznego mieysca et dabo probam virtutis, zem na zawsze

iasnie wielm[oznego] wmm. pana
y dobrodzieia zyczliwy y nay-
nizszy sługa
Dominik Marek Zaleski cz[esnik latyczowski]¹
ma[nu propria] (?).

Z Zamoscia die 30 Iuny 1721

AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich,
sygn. 582, s. 10-11. Оригінал.

Регест документа: Ibidem, sygn. 12, s. 92.

№ 13.

1722 р, січня 29. Кам'янець-Подільський. – Лист Анджея Гловера до плоскирівського старости Томаша-Юзефа Замойського щодо стану справ у Плоскирівському старостві.

Iasnie wielmoznÿ mosci dobrodzieiu.

Przy oddaniu winney weneracyey donoszę, iz do Płoskierowa zapuszczizszy się dla koncludowania z iego mcią panem Szanskim², nie zastałem iego mci, który infectis rebus odiechal był do Szarogroda³. Zastalem tam imc pana Iurkowskiego. A uiszczaiąc się assygnacyey panskiey, naznaczylem imci złotych tysiąc. A imc panu (?) von der Mulbe obersterleÿtnantowi na złotych 4 000 assygnowanych stala się satifacyą. Z porachowania się będzie mi należało incirca złotych 9 000. Lecz tego nie oddaia, a wszystkie dispozicye mi odebrano. Lub in peius, bo imc pan Szanski mmc pan lub ekonom dobrÿ, ÿ dawney experientiey, iednak nazbyt prawa naszego podolskiego postponuie. Pierwey podczas seymu warszawskiego, gdzie na ten czas ia się znajdowałem,

¹ Urzędnicy podolscy XIV – XVIII wieku. – S. 241.

² *Александр Шанський*. В 1719 р. фігурує як уповноважений Томаша-Юзефа Замойського (AGAD, Archiwum Zamoyskich, sygn. 3, s. 513). Про нього див. також: Ibidem, sygn. 616, s.81-82.

³ Нині – м. Шаргород Жмеринського р-ну Вінницької обл. в Україні.

в Warszawie¹, а імц на ten czas в Пłosкиrowie, даł kondemnaty otrzymać од nieboszczyka pana Konarzewskiego. А зона teraz pretendeuie fl. 1 300².

Mieszczan || [s. 6] dwóch uciekło, którzy tego piwa nawarzyli. Ieden tylko krawczyk, który szablą nieboszczyka płazował, ieszcze się został, Ten krawczyk potym complex był spalenia dwóch mieszczanow. Ieden sam zgorzał на węглы y syn iego. Lecz wywiązał się tym, iz зміysłał на Leszka, korego domostwo spalono, iz czerwonych złotych znalazł, y tak spalonego, y sprawiedliwości proszącego в каyданach осадzał. На tey справы zasiadali імц пан Michałowski sędzia winicki y імц пан Zaleski pisarz latyczowski. Y dekret, y poena stanęła на calumniatores, którzy mię uczynili participem skarbu зміysłonego. Daią tedy на wole iasnie wielmoznego mwmci pana, iezeli ten dekret ma byćdз pro rato, czyli powtornie dekretu mam на tych obwinionych calumniatores szukać.

Pan Nazaraki, który siedzi в dobrach xcia імци we wsi Kolobanie, до klucza Czarnego Ostrowa³, otrzymał dekret в sądach ziemskich barzo ostry на Пłoskirow, aby двух хлоппов traczone, а trzech абы rok в kaydanach робыли. Meritum справы iest taki. Zona pana Nazarakiego prowadziła przez Пłoskirow хлоппа mazura в dybkach. Co wiekszą powiedaią, iz ten mazur iest poddany || [s. 7] dziedziczny pański. Kilka tedy хлоппов з instinctu pana woјta в polu (?) zastąpiły, zle traktowali panią Nazarakową y wieznia odbili. Rozumiem, iz xiáže імц, będąc informowany од iasnie wielmoznego mwmci pana, napisze до імц pana Nazarakiego, aby од rigoru tego dekretu odstąpił⁴.

Drugi stanął dekret, aby wydać імц пану staroście mogilnickiemu poddanego на imie Borysa, korego ocieć iest poddanym dziedzicznym panskim. Lecz сам miał się urodzić zagranicą, за Dnieprým, а з Ukrainy przyszedszy, помieszkał kilkanaście lat у pana starostы y там з wdową się ozenił. Tandem przed lat kilka przyszedł на mieszkanie до Пłoskirowa. а⁵ В dobrach⁶ tegoz pana starostы iest poddanych dziedzичных panskich⁷ коło 20, y u⁸ pana Nazarakiego iest их з dziesięć. Zyczyłem імц пану Szanskiemu их арrestować y о них dac pozew до Tribunalu, lecz nondum factum.

Tymi czasы administrator Zielinca⁹, to iest klucz Xięstwa Zbaraszkiego¹⁰, 5 koni в lesie in fundo controverso zabrał, kilkadziesiąt wozow siana.

¹ Нині – м. Варшава, столиця Польщі.

² Див. також: AGAD, Archiwum Zamoyskich, sygn. 3, s. 513.

³ Нині – смт Чорний Острів Хмельницького р-ну Хмельницької обл. в Україні.

⁴ Див. також: AGAD, Archiwum Zamoyskich, sygn. 3, s. 513.

⁵ Літера «а» в тексті закреслена.

⁶ Вираз «w dobrach» у тексті написаний над рядком.

⁷ Слово «panskich» у тексті написане над рядком.

⁸ Літера «и» в тексті написана над рядком.

⁹ Певне, йдеться про нинішнє с. Дзеленці, Хмельницького р-ну Хмельницької обл. в Україні. Порів.: Інвентар Збараського князівства від 1756 р. (ЛННБ України, відділ рукописів, ф.: 4: Зібрання рукописів Бібліотеки Баворовських, оп. 1, спр. 1366, арк. 41зв.-42).

¹⁰ Нині – м. Збараж Тернопільського р-ну Тернопільської обл. в Україні.

Spodziewać tedy mamy graniczic z imcią panem woiedodą kirowskim¹. Lecz granicę powinni || [s. 8] iść y procedere² in forma iuris, nie takim sposobem. Dla wszelkich tých trudności y impeticyi chętnie odbiore reszty mi z Płoskirowa należącey. A gumno kazałem oddać na dispozycyą imci pana Szanskiego mwmci pana. Niech sprobuie pozytek tameczney crescentiey.

Co przÿ nanizczeÿ moieÿ submissieÿ doniozszÿ, cum omni zelo ac cultu iestem

iasnie wielmoznego mwmci
pana y dobrodzieia
naynizszym sługą
A[ndrzej] Glouer,
m[anu] p[ropria].

W Kamieńcu, die
29na Ianuary 1722.

AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich,
sygn. 1500, s. 5-8. Оригінал.

№ 14.

1722 р., березня 28. Кам'янець-Подільський. – Лист державці Пłosкирівського староства Анджея Гловера до пłosкирівського старости Томаша-Юзефа Замойського щодо можливості надалі тримати королівщину.

Jasnie wielmoznÿ mości dobrodzieiu.

Dla doskonaleÿ informatieÿ panskieÿ o intratÿ y prowentow starostwa płoskirowskiego, skoro tam stanął imc pan Szanski commisarz, kazałem iego mci oddać y crescentią, y wszÿtkich prowentow, y czekam patienter summę, co się pokaze z liquidacyi, mi należącą. Osobliwie imci panu Iurkowskiemu iako wielce potrzebnemu dalem czerwonych 25.

Ze mi przÿchodzi z cięszkością wÿiechac z Kamieńca, ieszcze nie widziałem się z iego mcią panem commisarzem, y czasem raz w rok ledwie mi przyidzie bÿdz w Płoskirowie. Dla czego nie mialem intencyą || [s. 98] daley trzÿmac. Lecz ze mi się trafia spolnik imc pan Kiczewski, który moze na mieysciu

¹ Юзеф Потоцький (пом. 1751), київський воєвода (1702 – 1744) (Urzednicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV – XVIII wieku. Spisy / Opr. E. Janas, W. Kłaczewski. – Kórnik, 2002. – S. 68, 312).

² Вираз «y procedere» написаний над рядком.

mieszkać. Jeżeli będzie wola iasnie wielmożnego pana ŷ dobrodzieia, niech imc pan commisarz da nam kontrakt od s. Iana, a intraty teraznieyszego roku niech odbiera in usus panskich. Co na rok ieden pokaze się intrata, dolicze się in paratis do summÿ, mi restuiąceÿ.

Upraszam tedÿ o deklaracÿą panską, a z winną weneracÿą iestem

iasnie wielmożnego pana
mwmc. pana y dobrodzieia
naynizszym słuğą
A[ndrzei] Glouer
m[anu] p[ropria].

W Kamiencu, die
28wa Martÿ 1722.

AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich,
sygn. 566, s. 97-98. Оригінал.

Перест документа: Ibidem, sygn. 12, s. 73.

№ 15.

1722 r., вересня 7. Пłosкирів. – Лист А. І. Лїпчинського до пłosкирівського старости Томаша-Юзефа Замойського щодо стану оренди в Пłosкирівському старостві.

Iasnie wielmożny miłosciwy panie ŷ dobrodzieiu.

Donoszę iasnie wielmożnemu panu ŷ dobrodzieiowi, że dotąd w Płoskirowie arenda do wiernÿch rąk idzie. Bo arendarze przeszli kontraktu nie wzięli, y ten blankiet, ręką iw. pana ŷ dobrodzieia podpisany, został przy wielmożnym im. panu podstolim chełmskim¹.

Po kontrakt mieli teraz wyiezdzać kilka zydow, albo tesz dla prawa, aby się mogli budowac. Ale ich święta zaszły, tak się przytrzymali. Ale ze tak oziębło około tego chodzą, tak mi się widzi, że się czegos obawiaią. Naywięcey tego, że niema zkąd co brac, kiedÿ miasto pogorzało. Y tak czas będzie uchodził, a w skarbie panskim szkoda będzie. Ÿ w. im. pan oberszterleÿtnant dał im dyspozycÿą, aby się starali o kontrakt, a oni cale uporem idą.

To wyróżziwszy, iezdem (!)

¹ *Антоній-Людвик Бонецький, холмський підстолій (1718 – 1736) (Urzędnicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej... – S. 219).*

iasnie wielmoznego wm. pa-
na y dobrodzieia naŷniz-
szym podnozkem
A. I. Lipczyński.

Dat[um] w Płoskirowie,
die 7 7bris A[nn]o 1722.

AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich,
sygn. 570, s. 49. Оригінал.

Регест документа: Ibidem, sygn. 12, s. 77.

№ 16.

1724 р., серпня 23. Кам'янець-Подільський. – Розпорядження плоскирівського старости Томаша-Юзефа Замойського плоскирівському війтові Лешкові видати Анджею Гловерові певну кількість селітри у якості компенсації боргу.

Lesko, woicie płoskierowski. Iako iuz pisał do ciebie ze Zwierzynca imc p. Wierzbowski, ekonom moi, abŷs odwazył saletry kamieni sto ieden wielmoznemu iegomosci panu Glowerowi obszteuleitnantowi artŷleryey koronney. A to za należąca się pewną kwote odemnie iegomości, to iest za złotych тисяч двіście dziesięć.

Ktorą saletrę pozwalam imci p[an]u obszteuleitnantowi na moim burtaku litrowac, tylko kosztem iegomoscinym. Z odebrania zas tey saletry odbierz kwit od iegomosci pana obszteuleitnanta.

D[a]t[u]m w Kamiencu Podolskim,
die 23 Augusti 1724 Anno.

T. Zamoyski [...]

AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich,
sygn. 556, s. 35. Оригінал.

Регест документа: Ibidem, sygn. 12, s. 54.

№ 17.

1725 р., квітня 3. Дубно. – Лист князя Павла Сангушка до плоскирівського старости Томаша-Юзефа Замойського щодо підданих першого, що перебували на території Пłosкирівського староства.

Monseigneur.

Nie pierwsza to iuz moia requizycya o tych dwuch poddanych, to iest iednego Miska Boyczenka, drugiego Leszka Wendzego z bratem Moysieiem, nayduiących się w starostwie poskirowskim. O których iuz od kilku lat locies wmwm. panu przykrzyłem się. Y teraz recentissime miasto finalney rezolucy odbieram w responsie indyferencyą y protrakcyą do dalszey o tych ludziach cognity. W których bym się cale niewpierał indebite, gdybym nie miał doskonałej wiadomości, ze są moi dziedziczni y gdzie się nayduią.

A iako ia przez obserwancyę przyiazni y łaski wmwm. pana nie trudniłem extradycy kilkudziesiąt poddanych z dobr moich, reciproce unizenie upraszam wmwm. pana o ordynans, aby ci poddani || [s. 110] moi dziedziczni z starostwa ploskirowskiego byli wydani, nie wchodząc w prawne processae, czego sobie nie zycząc, chcą być perenni aestimacione et cultu

wmwm. pana
uprzejmie zyczliwym bratem
y unizonym sługą
P[aweł] xiąże Sanguszko¹
m[arszałek] n[adworny] W[ielkiego] x[ięstwa] L[itewskiego].

Z Dubna² die 3tia Aprilis
1725

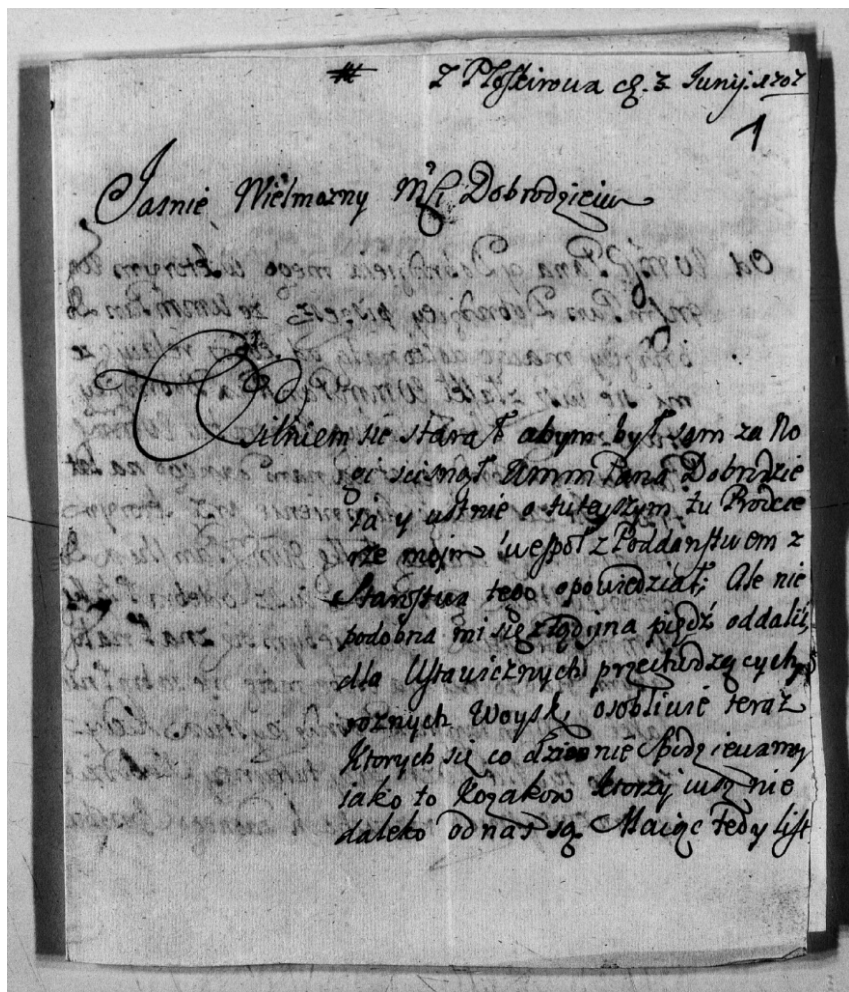
AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich,
sygn. 578, s. 109-110. Оригінал.
Перест документа: Ibidem, sygn. 12, s. 87.

¹ Князь *Павел-Кароль Сангушко* (пом. 1750), литовський надвірний маршалок з 1713 р., великий литовський маршалок з 1734 р. (Urządnicy wołyńscy XIV – XVIII wieku. Spisy / Opr. *M. Wolski*. – Kórnik, 2007. – S. 180).

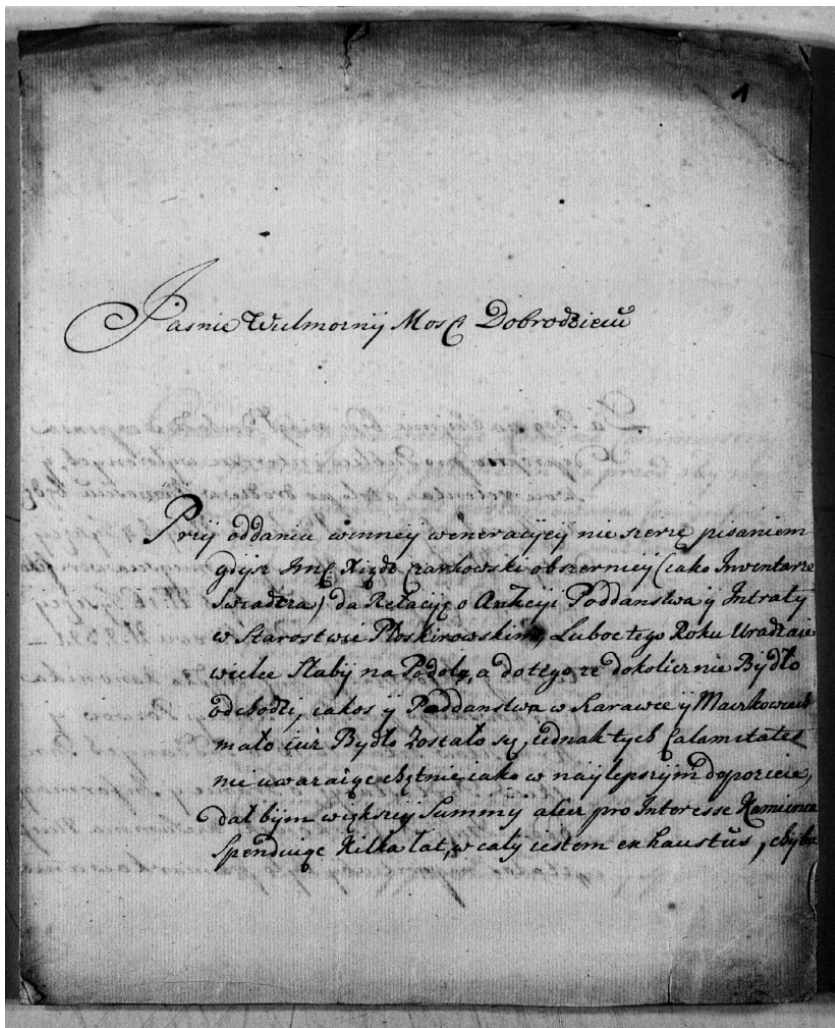
² Нині – м. Дубно, райцентр у Рівненській області в Україні.

ІЛЮСТРАЦІЇ

№ 1.

Початок листа А. Віжховського до Т.-Ю. Замойського,
3 червня 1707 р., Пłosкюріє
(AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 1658, s. 1.)

Початок листа А. Гловера до Т.-Ю. Замоїського,
 11 серпня 1718 р., Кам'янець-Подільський
 (AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 1500, s. 1.)

4

Z Metryki Granic, або призначенній Лustracyi
 Народу, і та wiele potrzebna pomiaru P. P.
 Bleszynski pretenduje ze Wolka do ied. Dziud
 ietewa naterij, co Donogony y Lajce s
 Panickij um. omni Lelo et debito
 uenonafione oddawany iestem

Janie Wietnowiczego Pań
 Pań y Dobrodziecia

W Kamioncu 11me
 Augustu 1718.

Magistrowi Augu
 A. Glover

Закінчення листа А. Гловера до Т.-Ю. Замойського,
 11 серпня 1718 р., Кам'янець-Подільський
 (AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 1500, s. 4.)

48

655
Jan 1719.
p. 110.
1719.

#

Jasnie Wielmożnyj Miłosiwyj Panie y Dobrodzieciu

Zonoszę Jasnie Wielmożnemu Panu y Dobrodzieciu że doświadczyłem w Płockim mieście, a przedem do uieny ok. rok 1712
 to przedem przeszli kontraktu me w Płocku y ten
 Blankiet Boka J. W. Pana y Dobrodzieciu podpisany
 został przy Wielmożnym Miłosiwym Podstolim Chętnym
 po kontrakt mieli teraz wyprzedzić kilka tysięcy albo
 też dla prawa aby się mogli budować ale ich się
 za zasady tak się przyjęli, ale że tak ozięto
 o to tego chodzą tak mi się widzi że się czego obawia
 iż Najwyższej Jego ce nie ma czego co brać kiedyś
 to pogrzebano y tak czas będzie ustródzić a w kształcie
 Panem takoby być y w tym Pan Bierzterkejskim
 dat im dyspozycję aby się skarali o kontrakt a
 oni całe uporem ię to wyraził y serdecznie

Jasnie Wielmożnego y Miłosiwego
 na y Dobrodzieciu Najwyższego
 z tym Jod nożkiem
 A. J. Lipczyński

Zatt. w Płockim mieście
 7. 7. 1722

Лист А. І. Липчинського до Т.-Ю. Замоїського,
 7 вересня 1722 р., Пłosкiрiв
 (AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoyskich, sygn. 570, s. 49.)

387
 esko Woicie Ploskierowski. Tado jay pisat do Pevie
 ze Zwierzynca Smi P. Wienbawski. Plonom moi abys od
 watury Saletry, kamieni Stoicow. Wielmo nemu Legomosci
 Panu Glowerowi. Obepsteuleitnantowi, Wylney ey ko.
 ronney, a to za nalezaca si pewna kwote odemnie
 Legomosci. to jest za dotych tysiac dwiekie. dziesiec.
 Stora Saletre porwalam Smi P. Obepsteuleitnantowi, za
 moim Burtaku, Litrawa. Wylko spoztem Legomosciym
 Zodebrania zas tej Saletry odbierz kwit. do Legomosci.
 Pana Obepsteuleitnanta. Dalmi w Kamieniu Polockim
 d. 23. Augusti. 1724 Anno. *Tamoyshko*
 Jan LIII.
 Pali 96.
 Armi 308

Доручення Т.-Ю. Замоїського плоскирівському вйтові Лешкові,
 23 серпня 1724 р., Кам'янець-Подільський
 (AGAD w Warszawie, Archiwum Zamoykich, sygn. 556, s. 35.)

КОМПЛЕКСНЕ КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ С. ВЕЛИКІ КАЛЕНИЧІ, КОХАНІВКА ТА МАЛІ КАЛЕНИЧІ

У статті розповідається про заснування с. Великі Каленичі, Коханівка, Малі Каленичі, історичні події які відбувалися в різні часи на їх теренах, демографічний стан населення, місцеве сільськогосподарське підприємство. Крім цього схарактеризовано природу прилеглої території, рослинний і тваринний світ, реальний стан зооценозів.

Ключові слова: *Хмельницька область, Полонщина, с. Великі Каленичі, Коханівка, Малі Каленичі, історія, населення, колгосп, природа, рельєф, ландшафт, іхтіофауна, земноводні, плазуни, ссавці, орнітофауна, зооценоз.*

Село Великі Каленичі засноване у 1615 році, проте існує перша згадка, яка датується 1589 роком, у якій згадується, що воно було спустошене і спалене татарами. Цю місцину людина населяла досить давно, бо на березі річки Хвосо, в околицях Великих Каленичів знайдено уламки посуду черняхівської культури, а по дорозі до міста Полонне виявлено лезо кам'яної шліфованої сокири доби міді (енеоліту). [6]

У 1620 році в інвентарі маєтностей князя Олександра Острозького, який було складено після татарського набігу, описані Великі Каленичі як посесорська маєтність, яка складалась з світлиці з алькіром, пекарні, броваря з солодовнею, стайні та кількох господарських приміщень. У селі не тільки обробляли землю, розводили худобу, вирощували коноплі, але й варили пиво. У Великих Каленичах крім посесорської садиби було 32 селянських подвір'я, але заселеними залишилось лише 18 хат, тому що решту людей татари забрали в ясир. У селі на той час були стави, млин, бджільна десятина та корчма. [6]

Після зруйнування Запорізької Січі у Великих Каленичах поселилося декілька козаків, першим прибув до села Нестор Бученко. Про це свідчать на сільському цвинтарі козацькі могили XIII століття, тут є вцілілі кам'яні козацькі хрести мальтійського типу.

У 1787 році у Великих Каленичах була побудована на кошти парафіян дерев'яна, на кам'яному підмурку, вкрита бляхою церква Трьох Святителів: Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Златоустого, яка мала дзвіницю вкриту гонтою, котра стояла окремо. Священиком був Аркадій Григорович Кушпівовський з 9 грудня 1849 року, дяком – Тимофій Андрійович Балковський з 1852 року, в храмі зберігалися копії метричних книг

з 1800 року. У 1934 році церква була закрита більшовицькою владою, але знову відкрилась у 1941 році, а в 1944 році вона згоріла, під час військового наступу Червоної армії.[6]

У кінці XIX століття у Великих Каленичах нараховувалося 118 подвір'їв, проживало 930 осіб, а на початку XX століття у селі вже було 218 хат і мешкало 1060 осіб. У 1911 році у цьому населеному пункті діяло кредитне товариство, кооператив, млин і випозичальна сільськогосподарських машин.

Великі Каленичі в 1906 році належать до Хролинської волості, відстань до якої була 12 верст, Ізяславського повіту – 46 верст в межах Волинської губернії. У селі на той час нараховувалося 111 подвір'їв, проживала 591 особа.

Село Великі Каленичі пережило Визвольні змагання 1917-1921 років, багато мешканців воювали в лавах армії УНР. Після проголошення Центральною Радою III універсалом Української Народної Республіки в Полонному і найближчих населених пунктах Лабуні, Великих Каленичах, Кустівцях були створені народні управи, які від імені Центральної Ради взяли на себе обов'язки виконавчої влади.

У червні 1920 року радянські війська перейшли в контрнаступ, польське командування створило в районі Полонного-Новоград-Волинська міцний оборонний рубіж, його захищала армійська група на чолі з генералом Ромером, під яким було 24 тисячі багнетів і шабель, 360 кулеметів, 60 гармат. Проте 28 червня червоноармійці форсували річку Случ біля Мирополя і розгромили наступ з обох боків залізниці Мирополь-Полонне-Шепетівка. Наступного дня в Полонне увійшов 401-й полк 45-ї стрілецької дивізії, якою командував Й. Якір. Інші радянські частини оволоділи Понінкою, Буртином, Великими і Малими Каленичами. Спроби поляків пробитися до Полонного через Лабунь успіху не мали. В районі села Великі Каленичі точилися запеклі бої кавалерійської бригади Г. І. Котовського проти польських інтервентів. [6]

Однак опір встановленню радянської влади на Полонщині продовжували чинити війська 3-ї російської білогвардійської армії, зокрема донські та кубанські козаки. Але 21 листопада 1920 року радянські частини, вдаривши по них, все-таки займають Полонне, Понінку, Буртин, Великі і Малі Каленичі, Лабунь, Кустівці.

У 1932 – 1933 роках Голодомор був не випадковим явищем природного чи соціального походження, а наслідком цілеспрямовано застосованого тоталітарною владою терору голодом, тобто геноцидом. Відбулося масове фізичне винищення українських хліборобів штучним голодом – то свідомий терористичний акт сталінської політичної системи проти мирних людей, проти української нації. Було підірвано соціальні основи нації, її

традиції, духовну культуру і самобутність. У часі Голодомору 1932 – 1933 років село Великі Каленичі постраждало, бо за різними даними, померло до 40 осіб. [6]

У період апогею Великого терору 1937-1938 років в селі Великі та Малі Каленичі були політично репресовані жителі Никитюк Гнат Романович – селянин-одноосібник, Бученко Михайло Павлович – селянин-одноосібник і Гулько Семен Андрійович – колгоспник. [7]

Під час Великої Вітчизняної війни жителі села Великі Каленичі зазнали насилля окупаційної німецько-фашистської влади. Але вже через чотири роки упродовж січнево-лютневих операцій Червоної армії штрафні підрозділи взяли участь у визволенні Хмельницької області. Так 17 січня 1944 року 1087 СП вів запеклі бої в селі Адамів, а 254 ОШР (322-й СД) тримали зайняті позиції на перехресті доріг на південь від села Свине, сприяючи оточенню противника в цьому районі. Біля 11 години 18 січня 1944 року 1087-й СП і 254 ОШР вели запеклі бої поблизу сіл Коханівка та Великі і Малі Каленичі, за короткий проміжок часу воїни очистили цю територію від ворога. [6]

У післявоєнні роки другої половини ХХ століття село Великі Каленичі стало відбудовуватися, у ньому був розташований центр сільської Ради. Сільраді підпорядковувалися населенні пункти – Коханівка і Малі Каленичі. Великі Каленичі розкинулись на лівому березі річки Скрипівка, за 15 км від районного центру, за 11 від залізничної станції Полонне на лінії Бердичів-Шепетівка. У селі проживало 514 осіб, які працювали в колгоспі імені Петровського, центральна садиба якого розміщувалася у Великих Каленичах, при цьому ним оброблялося 2,4 тис. га орної землі. У колгоспі вирощували озиму пшеницю, жито, цукрові буряки, розводили м'ясо-молочну худобу, до того було розвинуте садівництво. У селі працювала восьмирічна школа, фельдшерсько-акушерський пункт, клуб, бібліотека та швейна майстерня.

Село Коханівка засноване 1610 року, хоча і в цій місцині людина проживала давно, про це свідчить курган епохи бронзи, що датується II тисячоліттям до н. е. який знаходиться біля кладовища на південно-східній околиці цього населеного пункту та є історичною пам'яткою. У XIX столітті археологами було розкопано цей курган, у ньому знайдено людський кістяк, металевий гудзик і шматок шерстяної тканини. [6]

В інвентарі маєтностей князя Острозького в 1620 році теж згадується село Коханівка, яке тоді належало до Полонської волості.

У 1906 році Коханівка належить до Хролинської волості, центр якої знаходився на відстані 14 верст, Ізяславського повіту – 46 верст і відносилось до Волинської губернії. У селі було 134 подвір'я, мешкало 636 осіб. [6]

У часі Голодомору 1932-1933 років населений пункт постраждав, бо за різними даними, померло до 120 осіб переважно дітей і стариків. [6]

У роки Великого терору в с. Коханівка були політично репресовані Адамець Макар Кирилович – селянин-одноосібник і Бадрак Сидір Еммануїлович – селянин-одноосібник. [7]

У с. Коханівка 8 січня 1939 року народився в родині колгоспників український поет, член НСПУ Петро Прокопович Карась, який у 1952 році закінчив семирічну школу і вступив до Славутського педагогічного училища. Потім навчався в Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка, на факультеті журналістики, і з 1960 року, будучи студентом четвертого курсу, вже працював у Хмельницькій обласній газеті «Подільські вісті». Перші свої поетичні твори надрукував у Славутській районній газеті, потім друкувався в літературних альманахах, журналах і в республіканських газетах. У 1965 році побачила світ збірка «Озаріння», 1967 рік – «Два крила», 1972 рік – «Чорнозем», 1985 рік – «За правом жити», а далі з'явилися «Колиска», «Соломія», «Жінка», «Вибране», «Кардіограма», «Соната подільської осені», «Небо і земля», «Часу вічний чар», «Високе причастя», «Житечка жменя», «Серце підказало...», «Сонтрава», «Ромен цвіте», «Мазепа», «Будьмо гонорові», «Небозводи», «Ти – божественна», «Спасибі!», книга вибраного «Свята моя любов». Помер Петро Прокопович Карась 16 серпня 2019 року. [6]

Село Малі Каленичі було засноване в 1695 році. Населення за переписом 2001 року становило 200 осіб, а на 01. 01. 2018 року його чисельність уже була 138 осіб. Пояснюється досить різке скорочення населення переважанням у селі людей похилого віку, які у цей період, нажаль, помирали, міграцією молоді до міст через відсутність роботи, низькою народжуваністю.

Поряд з селом протікає річка Скрипівка, яка протікає у мальовничому рельєфі та довколишній природі.

У 1906 році цей населений пункт належав теж до Хролинської волості, відстань до центру якої становила 11 верст, до Ізяславського повіту – 45 верст Волинської губернії. На той час у Малих Каленичах було 99 подвір'їв, проживало 510 осіб.

У часі Голодомору 1932-1933 років село досить постраждало, бо за різними даними, у ньому померло 38 осіб.

Села Великі Каленичі, Коханівка, Малі Каленичі розташовані в Горинь-Слуцькому геоморфологічному окрузі, який належить до басейну Прип'яті, що відзначається складною геоморфологічною будовою, до якого належить Скрипівський район – то досить горбиста височина з ерозійним балочним розчленуванням, розташована між Хоморою та орографічним уступом Шепетівка-Полонне. Для цієї території характерно те, що четвертинні лесовидні суглинки більшою частиною залягають безпосередньо на докембрійських кристалічних породах. Північна та південна

межі Скрипівського району досить виразні та чіткі – то підтверджують Поліська рівнина на півночі, а Хомора – на півдні, але західна межа все-таки умовна. Тоді як східна межа проходить по адміністративному кордону з Житомирською областю. У Скрипівському геоморфологічному районі середні максимальні абсолютні висоти досягають до 300 м, вони поступово спадають на схід, внаслідок чого вся поверхня даного району значно вирівнюється. Абсолютна висота над рівнем моря сіл Коханівка становить 256 м, Великі Каленичі – 280 м. Хоча лівий берег тутешньої річки Скрипівка має абсолютні висоти від 286 м біля села Коханівка – до 300 м поблизу Великих Каленичів.

Села Великі Каленичі, Коханівка, Малі Каленичі розташовані майже на межі Скрипівського і Случ-Хоморського природних районів, що належать до Лісостепового типу подільських ландшафтів, тому особливості географічного положення цієї території, геологічної будови, рельєфу зумовили поширення в доагрикультурну епоху просторів з лучно-степовою рослинністю, під якою утворилися глибокі малогумусні чорноземи високої природної родючості при майже повній відсутності лісів. Тільки на лівому березі річки Скрипівка, за 2 км на північний-схід від села Коханівка розкинувся малесенький лісок завдовжки до 1 км, а завширшки – до 400 м.

У межах сіл Великі Каленичі, Коханівка, Малі Каленичі за ландшафтно-екологотипологічним принципом на їх землях можна виділити домінуючий зооценоз оброблювальних угідь, суходільних лук і пасовищ; водно-болотняний зооценоз; майже знищений зооценоз широколистяних лісів.

У зооценозі оброблювальних угідь, суходільних лук і пасовищ вирощують кукурудзу на зерно, сою, пшеницю, ячмінь, раніше сіяли гречку, овес, цукровий буряк і конюшину. Масове проведення хімічної боротьби з комахами-шкідниками сільськогосподарських культур, періодичне застосування мінеральних добрив, через це, нажаль, досить багато гине молоді земноводних, плазунів, птахів і ссавців.

Проте серед земноводних у цьому зооценозі можна бачити ропуху сіру, ропуху зелену, часничницю звичайну, жабу трав'яну, дуже рідко квакшу, яка трапляється на розкиданих по луках куцах.

Плазуни оброблювальних угідь порівняно з земноводними дуже нечисленні, тут на орних землях, на пришлахових смугах, канавах вдається бачити ящірку прудку, вужа звичайного, ящірку живородящу. В останнє десятиліття у весняно-літній період випадково, але може потрапити у поле зору гадюка звичайна.

Птахи у цій місцині на сільськогосподарських угіддях є протягом року. Взимку тут трапляються граки, вівсянки звичайні, щиглики, ворони сірі, сороки, круки, горобці польові, коноплянки, куріпки сірі, зимняки, рюми,

пуночки, посмітюхи і навіть сорокопуди сірі. Навесні на цих угіддях залишаються все ті ж рюми, зимняки, посмітюхи, але прилітають перелітні птахи плиски білі, шпаки, жайворонки польові, ластівки сільські, шеврики польові. Крім того на луках можна бачити лелеку білого, чаплю сіру, боривітра звичайного, луня болотяного, канюка звичайного, сову болотяну, сиворакшу, мартина звичайного та навіть одуда.

Серед ссавців зооценозу оброблювальних угідь, суходільних лук і пасовищ вдається бачити зайця-русака, лисицю, горностая, ласку, крота, їжака, білозубку малу, полівку звичайну, хом'яка звичайного, мишу польову і мишу маленьку. Все-таки в літньо-осінній період заходять з Полонських лісів підвечір або вночі на тутешні угіддя козулі та дикі свині.

У цій місцині водно-болотяний зооценоз сформувався завдяки річкам Хоморі та Скрипівці, остання річка тече через Великі Каленичі, Коханівку. У селі Великі Каленичі вона розливається у став, який досягає завдовжки 2 км 200 м, а завширшки – до 220 м. Фауна риб цього зооценозу представлена такими родинами коропові, бичкові, окуневі, але є поодинокі види з родини шукових, сомових, колючкових і в'юнових. У тутешньому ставу на річці Скрипівка водяться риби карась, верховодка, короп, в'юн, гірчак, йорж, краснопірка, лин, лящ, марена, окунь, пічкур, плітка, сом, судак, товстолобик, амур білий і щука.

Земноводні зазначеного зооценозу особливо численні у весняно-літній час, коли жаби ставкові, жаби трав'яні, квакші, кумки червоночереві досягають максимальної чисельності. У цій місцині трапляються тритони звичайні, ропухи сірі, ропухи зелені та часничниці.

Плазуни у цьому водно-болотяному зооценозі досить рідкісні, проте іноді трапляється ящірка прудка, ящірка живородяща, вуж водяний, черепаха болотяна та вуж звичайний. Мала чисельність усіх видів плазунів цього зооценозу вимагає термінової і тривалої їх охорони, особливо це стосується черепахи болотяної.

Серед птахів луків, боліт і водойм тут вдається бачити або чути бугая, вівсянку очеретяну, грицика великого, деркача, квака, кобилочку річкову, крижня, крячка річкового, курочку водяну, ластівку берегову, лебедя шипуна, лиску, луня очеретяного, очеретянку лучну, очеретянку ставкову, плиску білу, серпокрильця, сову болотяну, трав'янку лучну, чаплю руду, чаплю сіру та шеврика лучного.

Теріофауна водно-болотяного зооценозу цієї місцини значно поступається в якісному і кількісному відношеннях орнітофауні. До характерних підводних ссавців тут належать ондатра, полівка водяна, видра річкова та кутора звичайна. На тутешніх вологих луках досить поширені полівка темна, горностай, ласка, миша маленька, миша польова, а також кріт, бузубка мала, лисиця, пацок сірий і заєць-русак.

Джерела та література:

1. Геренчук К. І. Природа Хмельницької області. Львів: Вища школа. 1980.
2. Говорун В. Д. Тимощук О. О. Антонюк Н. І. Риби, земноводні, плазуни і звірі Хмельниччини. Серія: «Фауна Поділля». Навчальний посібник для педагогів, учнівської та студентської молоді. – Хмельницький, «Поліграфіст-2», 2009. – 140 с.
3. Говорун В. Д. Тимощук О. О. Антонюк Н. І. Птахи Хмельниччини. Навчальний посібник. Хмельницький: «Поліграфіст» 2009. – 192 с. «Фауна Поділля» Випуск 3.
4. Говорун В. Д. Тимощук О. О. Річки Хмельниччини. Навчальний посібник. Видання друге. Хмельницький: Поліграфіст – 2, 2010. – 240 с.
5. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцинського і Миколи Теодоровича). Навчальний посібник/ упорядник Тимощук О. – Хмельницький: Поліграфіст – 2, 2011. – 560 с.
6. uk.m.wikipedia.org
7. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область. /Редакція тому: М.В. Загородний (голова) та ін. – Упорядники: Л.Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. – Біографічні довідки: Ю. А. Довгань, Л. А. Кривега, О. М. Фандуль. – Кн. 6. – Хмельницький, 2015. – 1174 с.
8. Зима В. Ф. Голод в СРСР 1946 – 1947 роки. Голод 1946 – 1947 років в Україні.

Єсюнін С.М.

м. Хмельницький

ПРОСКУРІВСЬКИЙ ПОЛЬСЬКИЙ КЛУБ: 1923-1935 РОКИ

Висвітлюється історія Польського клубу, який діяв у Проскурові (нині – м. Хмельницький) у 1923-1935 роках, був осередком культурно-освітньої, політично-виховної та фізкультурно-спортивної роботи серед польського населення міста та регіону.

Ключові слова: *поляки, просвітництво, політика, культура, фізкультура, гурток, Польський клуб, Проскурів, Поділля*

У 1923-1935 рр. Невід'ємною складовою частиною історії Пłosкирова – Проскурова (Хмельницького) є історія окремих національних груп, які мешкали у місті. Серед городян переважали українці, росіяни, євреї та поляки. Польське населення з'явилося у Пłosкирові фактично з часу його першої згадки – 1431 року. Наступні століття польська громада міста пережила різні часи, адже край пережив зміни державних інституцій, руїну, війни.

Новий етап у житті польського населення почався після встановлення на Поділлі наприкінці 1920 року радянської влади. Поляки, як і всі інші народи радянської України, були задіяні у процесах реалізації ідеї побудови комуністичного суспільства. І все це базувалось на принципах світового інтернаціоналізму та радянської політики «коренізації національних меншин», проголошеної у 1920-х роках.

Для проведення політики залучення польського населення у будівництві соціалізму, радянською владою в УСРР створювався відповідний партійно-адміністративний апарат. У квітні 1921 року почав діяти відділ з національних справ при Народному комісаріаті внутрішніх справ УСРР, а в серпні – Рада національностей при Народному комісаріаті освіти УСРР. У 1924 році ліквідується відділ з національних справ НКВС УСРР й створюється Центральна комісія національних меншостей (ЦК НМ) при ВУЦВК з польською секцією. При радах працювали спеціальні польські відділи, секції, комісії. Паралельно створювалися спеціальні органи для роботи з різними національностями і при партійних органах. Так, у 1921 р. було прийнято Положення про національні секції при партійних комітетах КП(б)У. При ЦК КП(б)У в 1921 році було створено Польське бюро, яке функціонувало до 1931 року. Діяли польські бюро при губернських партійних комітетах, зокрема, і при Подільському. У листопаді 1921 року у Москві на третій конференції комуністів-поляків було прийняте рішення про відрядження комуністичних кадрів, які володіють польською мовою, для проведення радянської пропагандистської роботи серед польського населення в Україні. Польське бюро ЦК КП(б)У в своїх звітах про роботу серед польського населення у 1922 році визначало основне завдання „проникнення партійного впливу в товщу польського трудового населення” [15, арк.1].

З початку 1920-х років радянська влада приділила велику увагу створенню широкої мережі польських культурно-освітніх закладів (сільбудів, лікнепів, хат-читалень, бібліотек, клубів). Особлива увага приділялась прикордонним з Польщею регіонах (Волинь та Поділля). Тут процес створення радянських польських культурно-освітніх структур розпочався вже у 1921 р. Перш за все, були створені польські секції та бюро (польське бюро) при відділах освіти. Вони мали два основних завдання: виявити і ліквідувати всі нерадянські школи, що знаходились під впливом католицьких священиків, та організувати нові радянські трудові школи (трудшколи). Чистки та арешти серед педагогічного персоналу польських нерадянських навчальних закладів були проведені чекістами в Київській, Подільській та Волинській губерніях. Одночасно, наприкінці 1922 року, відділи Народного комісаріату Освіти (НКО) розпочали створювати в Радянській Україні польські клуби та хати-читальні, через які вони намагалися поширювати радянський вплив на населення.

Перші польські клуби виникли у 1922 році у Києві та Харкові. У 1923 році вони були створені у Вінниці, Житомирі, Кам'янець-Подільському, Коростені та інших містах, серед яких був Проскурів. Польські клуби (або як їх називали у той час – «Польклуби») стали осередками передусім культурно-освітньої та політично-виховної праці серед польського населення. У 1926 році в УСРР вже налічувалось 24 польських клуби, 80 хат-читалень, 36 польських кутків при хатах-читальнях, 2 сільбуду, 189 лікнепів [8, арк.38]. Найбільше подібних закладів було у Шепетівській окрузі – в цей час нараховувалось 9 польських хат-читалень, 6 польських кутків при українських хатах-читальнях [6, арк. 12; 11, арк. 1]. За нею йшли Проскурівський та Волинський округи.

Названі міста та округи не випадково стали осередками розповсюдження польських закладів. Саме вони мали найбільшу чисельність польського населення в тодішній Україні. Так, за даними перепису на початку 1927 року польського населення в Україні проживало 476,4 тисяч чоловік. Отже, з 29 млн. населення республіки близько півмільйона були поляками. Серед національних меншин вони займали третє місце після росіян та євреїв. В основному поляки заселяли західні прикордонні регіони республіки. У Волинській окрузі їх проживало 86,6 тисяч осіб (18,2 % від усього польського населення України); Шепетівській – 60,2 тисяч (12,6 %); Проскурівській – 58,5 тисяч (12,3 %); Бердичівській – 48,4 тисяч (10,2 %); Коростенській – 40,6 тисяч (8,4 %); Кам'янецькій – 30,2 тисяч (6,3 %). Більшість поляків жила у сільській місцевості – 377 688 осіб (80,3 %), і 98 747 (19,7 %) – в містах [1, арк.1-18].

Отже, Проскурівський Польський клуб, розгорнув свою діяльність в одному з найбільш населених поляками округів України. У самому Проскуріві у 1926 році польське населення складало 3 398 мешканців із 26 567– це 12,8% [12, с.2]. Крім міста Проскурова, чимало поляків проживало в приміських селах – Гречанах, Заріччі, Шаровечці, Мацьківцях.

Проскурівський Польський клуб, створений у 1923 році, став осередком культурно-освітньої праці серед поляків міста та околиць.

Перший рік у діяльності Польклубу був організаційним. Кілька місяців актив клубу займався оформленням документів та підбором кадрів, водночас домагаючись у владних структур надання приміщення. З кадрами вишло швидко – найактивніші молоді представники польської громади міста майже одразу підключились до роботи клубу та розпочали громадську роботу у багатьох напрямках. З приміщенням довелось зачекати – лише у 1924 році Проскурівський окрвиконком виділив для роботи клубу другий поверх будинку на розі вулиць 25-го Жовтня (колишня – Олександрівська) та Рози Люксембург (колишня – Комерційна). Нині цей будинок зберігся (вул. Проскурівська,32), але значно перебудований в останні роки.

*Будинок по вул. 25 Жовтня (нині – Проскурівська), 32,
на другому поверсі якого у 1924-1929 роках працював Проскурівський
Польський клуб. Фото середини ХХ ст.*

Завідувачем Проскурівського Польського клубу спочатку (до 1928 року) був «товариш» Богуславський – так зазначалось у звітах, в яких ім'я нажалі, не вказували [2, с.640]. Він разом з активом Польклубу визначив пріоритетні напрямки роботи: культурний, політично-просвітницький та спортивний. Для організації такої роботи вирішили створити в структурі Польклубу гуртки, групи та секції.

Першим був створений, як того і вимагала більшовицька партія, гурток політпросвіти. Йому був складений план лекцій на актуальні політичні теми, агітаційних заходів щодо пропаганди радянського життя та ідей соціалізму. В цей гурток поляків пішло дуже мало, адже більшість польського населення міста у 1920-х роках не особливо підтримувало радянську владу. Так, у 1928 році із майже 3,5 тисяч польського населення Проскурова було лише 20 комуністів – членів ВКП (б) [7, арк.51]. Тим не менш, гурток був створений (мав усього 7 членів) та розпочав свою роботу вже наприкінці 1923 року.

Коли з'явилося приміщення, одразу був організований музичний та драматичний гурток. Сюди вже поляки, особливо молоді, пішли з більшим бажанням. В гуртку була театральна секція, яка ставила невеличкі сценки з різних творів, а з кінця 1920-х років навіть вистави. Виступали у школах, на підприємствах міста, в селах Проскурівської округи. Музична секція спочатку займалась здебільше хоровими співами. Згодом, придбавши інструменти, вдалось створити струнний музичний ансамбль [14].

Музичний та драматичний гурток Польського клубу, кінець 1920х рр.

Ще один гурток, який був створений при Польському клубі навесні 1924 року, був спортивний. Перш за все у ньому згуртувалась молодь, яка бажала займатись фізкультурою та спортом. Популярність спортгуртка була неймовірною – фактично одразу вдалось сформувати волейбольну і футбольну команди, стрілецьку секцію та групу з гімнастики. До останньої потягнулись переважно дівчата.

Тут слід зауважити, що гімнастика в ті роки було абсолютно не такою, до якої звикло людство сучасності. У 1920-х роках надзвичайною популярністю користувалась так звана партерна гімнастика. Це фактично – підготовлені спортивні номери у виконанні змішаних (хлопці та дівчата) груп, які на стадіонах, спортмайданчиках, на сценах клубів і будинків культури створювали різні акробатичні піраміди та композиції. Більшість груп партерної гімнастики функціонували при фізкультурних гуртках підприємств або навчальних закладів. Була така група і в Польклубі. Збереглись фотографії виступів гуртка, відомі нам деяких імена перших гімнастів – І. Дуда, В. Белопольський, К. Цердя, З. Колочинська, Н. Ляхович, К. Рудько [14].

Певний період – наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років, група партерної гімнастики Проскурівського Польклубу вважалась кращою у

місті. Група активно виступала не лише в місті, але й виїжджала до містечок і сіл Проскурівщини. Відзначимо, що у 1920-х роках, приїзд групи партерної гімнастики було надзвичайною подією у безпросвітному житті того чи іншого села, й на їхні виступи збиралась маса народу. Досить часто виступи гімнастів супроводжувались концертною програмою, а також політично-пропагандистськими лекціями агітаційних бригад.

Група партерної гімнастики Проскурівського Польклубу, 1928-29 рр.

Найбільшої популярності у спортивному гуртку Польського Клубу набув футбол. Відносно нова для Проскурова гра з початку 1920-х років за короткий час стала справжнім захопленням більшості чоловіків міста. Перші футбольні команди у Проскурові виникли у 1921 році серед військових місцевого гарнізону та серед молоді. Так, у Ведмедівському провулку (нині вул. Європейська) була організована молодіжна команда «Ведмеді», яка переважно складалася з учнів школи №1 та деяких членів фізкультурного гуртка міського земельного відділу [13]. У 1922-1924 роках масово почали створюватися футбольні колективи при спортивних гуртках профспілкових організацій, підприємств, закладів міста.

Не пасли задніх і представники спортивного гуртка Польклубу. Вже навесні 1924 року сформувалась футбольна команда. Зрозуміло, колектив був суто аматорським – хлопці за свій кошт купили м'яч, хто зміг – придбав спортивне взуття і форму. Тренував команду колишній військовий, майстер з класичної боротьби, вправний стрілець – Борис Григорович Абрамов, який на той час був інструктором з фізкультури у щойно створеній Проскурівській окружній раді фізкультури. Сам.

Досвідчений спортсмен і фізкультурник Б. Абрамов за короткий час зумів налагодити тренувальний процес в Польклубі. Успіх прийшов наступного року – у вересні 1925 року була проведена Перша Проскурівська окружна спартакіада, у програмі якої пройшла першість міста з футболу. На цих змаганнях чемпіоном стала команда Польського Клубу, яка зуміла у фіналі здолати футболістів цукрозаводу. Крім вищеназваних команд у змаганнях брали участь колективи залізничників станції Проскурів – «Желдор», центрального робітничого клубу – «ЦРК», працівників торгівлі – «Радторгслужбовці» та «Ленінці», працівників окружного відділу міліції – «Динамо» [13].

Цікаво, що у ті роки під час великих турнірів футбольні матчі проходили «комплексно». Спочатку між командами відбувались «попередні номери та змагання з елементів гри». Вони включали сім видів змагань: обведення м'ячом прапорців (такий собі футбольний слалом), удари по воротах з 35-ти метрів (м'яч повинен був потрапити у ворота повітрям), кидання м'яча із-за бокової на дальність, біг на 60 м, естафету 11x100, лазіння по канату та перетягування канату. У перших шести видах брали участь по три представника від команди, а от у перетягуванні канату – всі 11 гравців. Переможець визначався по залікових балах. А вже після таких змагань проходив футбольний матч [5, арк.51]. Якщо він завершувався унічию – перемогу віддавали переможцю попередніх оголошували. Погодьтесь – такий матч був надзвичайно цікавим для глядачів. А от для

футболістів велике фізичне навантаження – лише уявіть, пробіг 60 метрів, потім естафету, перетягував канат... а потім, ще витримати 90 хвилин гри!

Так от, у 1925 році команда Польського клубу вдало виступала як у елементах гри, так і футбольних матчах. До наших днів збереглося фото переможців Першої Проскурівської спартакіади – команди «КР» Польського Клубу [14]. На фото – у темному костюмі лежить тренер клубу Б. Абрамов.

Переможці Першої Проскурівської окружної спартакіади – команда Польського клубу, 1925 р.

Займаючись з футболістами, Борис Абрамов проводив також тренування серед юних спортсменів з інших видів спорту – волейболу, тенісу, боротьби.

Фізкультурним рухом і розвитком спорту у 1920-х роках в місті опікувався Проскурівський окружний відділ фізичної культури, який був створений у лютому 1924 року. Саме він організував і провів Першу Проскурівську спартакіаду, а згодом ряд інших змагань, сприяв будівництву в 1927 році першого в Проскуріві стадіону. Впливав відділ на діяльність спортивних гуртків, у тому числі слідкував за їх ідеологічним вихованням. Наприклад, у кожний клуб і гурток міста розсилали зразки гасел, які обов'язково мали використовуватись під час змагань. Клуб мав підготувати до змагань або плакати, або вивчити командні вигуки. В архівах збереглись зразки таких гасел 1925-1929 років [4, арк.2-9]:

ТОЛЬКО СИЛЬНЫЕ ТЕЛОМ И ДУХОМ
ВОЙДЕМ МЫ В ЦАРСТВО
КОММУНИЗМА.

Бюро Союз Физик. Культуры

СПОРТ—приятная забава буржуазной МОЛОДЕЖИ.
В ПРОЛЕТАРСКОМ ГОСУДАРСТВЕ
СПОРТ—необходимое достояние
широких масс трудящихся.

Бюро Союз Физик. Культуры

Физическое оздоровление трудящихся
есть дело САМИХ трудящихся

Бюро Союз Физик. Культуры

ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА
ДЛЯ ЖЕНЩИН—
ОСНОВА БЛАГОСОСТОЯНИЯ ПРОЛЕТАРСКОГО ГОСУДАРСТВА.

Бюро Союз Физик. Культуры

ЛУЧШЕ БЫТЬ—
СИЛЬНЫМ, ЧЕМ СЛАБЫМ,
ЗДОРОВЫМ, ЧЕМ БОЛЬНЫМ,
КРАСИВЫМ, ЧЕМ УРОДОМ.
ВСЕ ЭТО ДАСТСЯ ФИЗКУЛЬТУРОЙ

Бюро Союз Физик. Культуры

Крім участі в змаганнях, спортивні клуби та гуртки мали брати участь у різноманітних політично-просвітніх заходах. Про виступи груп партерної гімнастики ми згадували вище. А ще були – агітаційні марафони, пробіги легкоатлетів (влітку) та лижників (взимку). До речі, саме лижний спорт був головним видом занять у спортивному гуртку Польклубу.

Отже, Проскурівський Польський клуб брав активну участь у культурно-спортивному та громадському житті міста. За статистичними звітами, можна стверджувати, що Польклуб наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ століття став однією з найбільших громадських організацій міста. Так, у 1928 році він об'єднав майже три сотні людей за різними інтересами. Серед них – 111, – молодь [7, арк.51].

Крім міста, Польклуб поширював свою роботу серед поляків приміських сіл Проскурова. Він курирував діяльність польських хат-читалень у Гречанах, Мацьківцях і Шаровечці. При хаті-читальні у Шаровечці були організовані гуртки – агрономічний (60 членів), політичний (20 членів) та науковий (60 членів). У Гречанах створили радіогурток, гуртки ліквідації неписьменності та драматичний. Крім того був організований спортивний гурток, який став наймасовішим (нараховував до 80 учасників) та провадив активну роботу цілий рік [7, арк.7].

Для дівчат і жінок, які в силу різних причин (релігійних, сімейних та ін.), не бажали займатись у гуртках політичного, культурно-освітнього та спортивного напрямку, знайшли альтернативу. У 1927 році при Польклубі створили школу крою та шиття, яка з перших днів існування отримала надзвичайну популярність. Наприкінці року в школі навчалось до 150 жінок і дівчат. Наступного, 1928 року, при Польклубі була організована швейна артіль. Спочатку в ній працювало 9 жінок, згодом кількість працівниць збільшилась [7, арк.51].

Така масштабна діяльність Проскурівського Польського клубу потребувала нових приміщень. Серед польського населення міста та Гречан виникла ідея будівництва Польського Народного Дому, яку підтримала більшість громади, а також новий завідувач Польклубу «товарищ» Гороховський (очолив клуб з 1929 року) – так само, як і з попереднім завідувачем, не вдалось знайти у документах його імені [3, с.1055].

Доволі скоро ідея була втілена ужиття. Ударне будівництво силами громади і за активної участі представників Польклубу вдалось провести за короткий термін. Як результат – у 1929 році в передмісті Гречани по вулиці Вокзальній №59 спорудили двоповерховий цегляний Польський Народний Дім (Dom Ludowy). Вже наприкінці 1929 року до його приміщення перебрався Польський клуб. Крім того, в Польському Народному Домі почала діяти семирічна школа з польською мовою викладання (у 1930-х роках мала до 400 учнів), бібліотека та дитячий садок. Фактично, вперше

в історії Проскурова, національній громаді вдалось створити свій культурно-просвітній центр в окремому приміщенні.

Польський Народний Дім: фото початку 2000-х років

У вересні 1933 року в житті поляків Проскурова відбулась ще одна визначна подія – в місті був відкритий польський педагогічний технікум. Мета його створення – підготовка педагогічних кадрів для польських шкіл Вінницької (нагадаємо – у 1925-1937 роках до її складу входила теперішня Хмельниччина), Одеської та Дніпропетровської областей. Отже, планувалось, що технікум стане потужним міжрегіональним навчальним закладом. Для потреб технікуму надали три приміщення: по вул. Остаповича, 105 (нині – вул. Володимирська, приміщення не зберіглось) – для навчального корпусу, у Гречанах та по вул. Кам'янецькій 44 – для гуртожитків. За перший рік сформували педколектив (11 викладачів) та набрали 158 студентів на три курси [9, арк.13, 20].

З першого року існування керівництво польського педтехнікуму вирішило налагодити співпрацю з Польклубом. Зокрема, у виробничий план навчального закладу на перше півріччя 1934 рік окремим пунктом прописали: «Тісно зв'язатися з Проскурівським Польклубом і допомагати праці гуртків, силами студентів і викладачів» [9, арк.90-92].

OGŁOSZENIE

PŁOSKIROWSKA POLSKA TECHNIKA PEDAGOGICZNA

OGŁASZA ZACIĄG SŁUCHACZY NA KURS PIERWSZY I NA KURS PRZYGOTOWAWCZY

* Do Techniki przyjmowane są osoby w wieku od 15 do 30 lat (na kursy przygotowawczy, pierwszy i drugi), oraz do 35 lat na kurs TRZECI.

Podania należy nadsyłać do kancelarii TECHNIKI na adres: PŁOSKIRÓW, ulica OSTAPOWICZA Nr. 105.

Przyjęci do Techniki będą zabezpieczeni stypendjum, stółką, internatem i pościelą, zgodnie z instrukcją LKO.

Technika ma własną bazę gospodarczą dla polepszenia bytu materialnego studentów.

Do podań należy załączyć następujące dokumenty:

a) zaświadczenie o pochodzeniu socjalnym; b) świadectwo szkolne; c) metrykę; d) dokument stwierdzający stosunek do wojskowości; e) świadectwo lekarskie o stanie zdrowia.

Na kurs PRZYGOTOWAWCZY pożądana jest wiedza w zakresie grupy 6-ej, na kurs PIERWSZY—w zakresie grupy 7-ej.

UWAGA: W razie braku odpowiedniego świadectwa szkolnego, można składać egzamin.

Przy technice będą zorganizowane grupy WIECZOROWE—równorzędne do grup dziennych. Warunki przyjęć do grup wieczorowych te same, co i do dziennych.

Podania należy składać nie później, jak do 10-go września.

Początek zajęć we wszystkich grupach—15-go września 1934 roku.

Egzaminy wstępne—od 5-go do 12-go września.

DYREKCJA.

Państw. Bi. „Проскурівський” 1.09—300—31

*Оголошення про набір студентів
до Проскурівського польського педагогічного технікуму, 1934 рік*

Potrzebno відзначити, що така робота була налагоджена. У річному звіті за 1933-34 роки ми знаходимо інформацію що студентами педтехнікуму в Польклубі «провадиться належна робота» [9, арк.263]. Зокрема, під час посівної компанії члени польклубу та студенти разом виходили у поля

приміського колгоспу села Шаровечка для проведення культурно-масової роботи серед селян – проводили лекції, влаштували концерти. У військових частинах міста виступали представники драматичного гуртка та співочого гуртка. Допомогали армійцям малювати плакати та писати газети, а також провели кілька спільних змагань з волейболу і футболу.

Але, співпраця польського педтехнікуму та Польклубу була недовгою. Вже у лютому 1935 року рішенням вищих органів влади Наркомату освіти УРСР технікум був ліквідований [10, арк.13]. Наприкінці 1935 року припинив діяльність Проскурівський Польський Клуб та Польський Народний Дім. Приміщення останнього, яке будувалося коштом народними коштами, у 1936 році передали у державну власність.

Така швидка ліквідація польських національних закладів для проскурівчан не була несподіванкою. Починаючи з 1933 року у СРСР розгорнулось «згортання» політики «коренізації національностей» та почалось формування нового типу особистості – «радянської людини», для якої не було важливим її національне походження, мова, традиції. Наступ радянської влади на все національне (не важливо, яке – українське, польське та ін.) відбувся у всіх напрямках. Національно свідомих громадян звинувачували у націоналізмі та оголосили ворогами радянського народу. Всі установи та організації, що підтримували національну освіту, культуру та традиції, були визнані антирадянськими та почали закривати.

До провінційного Проскурова хвиля ліквідації національних (в т.ч. й польських) осередків культури та освіти дійшла на початку 1935 року. Після реформування польських шкіл, ліквідації польського педтехнікуму, закриття Народного Дому, припинив свою діяльність і Проскурівський Польський Клуб.

На сьогодні збереглося обмаль документів про життя та діяльність Проскурівського Польського Клубу. Але, навіть ті фрагментарні матеріали, які вдалось виявити у архівах та фондах музеїв, свідчать про його активну діяльність у 1923-1935 роках. Ця діяльність, особливо у спортивному житті Проскурова, стала яскравою сторінкою історії міста.

Джерела та література:

1. Відділ рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського. – Ф. 7. – оп. 1. – од.зб. 6.
2. Вся Україна та АМССР на 1929 год. Адресная и справочная книга. – Харків, 1929. – С.640
3. Вся Україна та АМССР на 1930 год. Адресная и справочная книга. – Харків, 1930. – С.1055
4. Держархів Вінницької обл., ф.р. 494, оп. 1, спр. 33
5. Держархів Вінницької обл., ф.р. 494, оп. 1, спр. 37
6. Держархів Хмельницької обл., ф.п. 3, оп. 1, спр. 340

7. Держархів Хмельницької обл., ф.р. 926, оп.1, спр.10
8. Держархів Хмельницької обл., ф.р. 1086, оп. 1, спр. 81
9. Держархів Хмельницької обл., ф.р. 2597, оп. 1, спр. 1
10. Держархів Хмельницької обл., ф.р. 2597, оп. 1, спр. 18
11. Держархів Хмельницької обл., ф.р. 2629, оп. 1, спр. 1
12. Проскурівська округа. Матеріяли до опису округ УСРР. – Харків, 1926.
13. Спогади К. Церді // Науковий архів ХОКМ. – В.54
14. Хмельницький обласний краєзнавчий музей. – гр. зб. «Ф»
15. Центральний держархів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20, спр. 1542

Западенко І.В.
с.м.т. Меджибіж

ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРНОГО СТИЛЮ ЗАМКОВОЇ ЦЕРКВИ У МЕДЖИБОЖІ

Замкова церква св. Миколая у Меджибізькій фортеці є однією з споруд складного замкового комплексу, який формувався поетапно, у різний час, під впливом різних потреб та бажань власників. Відтак, неможливо одним словом дати визначення стилістики цього комплексу пам'яток, який не є однозначно ані пізньоготичним, ані ренесансовим, ані бароковим, ані неоготичним, а поєднує у різних частинах різні стилі та прийоми. Ідентифікація ж стилістичної належності частин комплексу, у тому числі й замкової церкви, допомагає з'ясувати послідовність еволюції пам'ятки. Так, наприклад, типологічний і стилістичний аналіз палацового корпусу спонукав внести зміни до попередніх гіпотетичних реконструкцій його вигляду та спонукав шукати залишки двоповерхової аркадної галереї XVI ст., наявність якої у 2020 р. була підтверджена археологічно.

Так само є необхідність більш ретельно переглянути стилістичні оцінки та історичні версії походження замкової церкви. Її історію у популярних джерелах подають на основі коротких публікацій Г. Логвина та Є. Лопушинської, не враховуючи, що думка цих авторів ґрунтувалася на короткому ознайомленні та у більшій мірі на суб'єктивному досвіді мистецтвознавця, аніж на ґрунтовному дослідженні.

Слідом за Є. Лопушинською у багатьох публікаціях наводиться твердження, що церкву, яка існувала раніше, “наприкінці XV сторіччя переробили на костел, відтак вона набула готичних форм” (Лопушинська, с. 44), які прослідковуються донині, а за часів Чарторийських фасад церкви набув рис бароко (там само, с. 46), але під час реального ознайомлення з

пам'яткою ця впевненість викликає сумніви. Вже надто не схожа ця церква, чи костел, чи замкова каплиця на барокові католицькі храми Речі Посполитої, зокрема, на костели Поділля.

*Рис. 1. Замкова церква у Меджибізькій фортеці
(колишня каплиця св. Станіслава)*

Декор будівлі аскетичний, її інтер'єр поєднує стрілочасті готичні завершення з досить скромними елементами ренесансу, без жодного натяку на пишноту декоративності, яка є характерною для контрреформаційної доктрини бароко. Так само, цілковито відсутні барокові елементи в екстер'єрі, і навіть у разі припущення, що дрібну пластику втрачено під час руйнування, фасад будівлі побудований швидше з архаїчних ренесансних елементів (чітко видно стовпчики підперті волютами), які до барокової інтерпретації “не досерли”.

Рис. 2. Фрагмент інтер'єру замкової церкви

Рис. 3. Фронтон замкової церкви

Роком постановня культової споруди у замку *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* називає 1586 рік (Słownik, s. 366), але є інша, більш детальна та сучасна подія згадка, відповідно до якої мурована каплиця у замку постає на 5 років пізніше. У акті постановня парафії, який складено 4 травня 1632 року, єпископ П'ясецький подає інші відомості: «Спорохнявілий від старості, дерев'яний костел в Меджибожі під час «шаленіючої ересі» не мав вже плебана, а іновірці загарбали його дотації. У зв'язку з тим властитель Меджибожа Рафаїл Сенявський, каштелян Кам'янецький у 1588-1593 роках, зафундував у 1591 р. муровану замкову каплицю св. Станіслава, яку хотів передати францисканцям. Нову бенефіцію, однак, отримали капелани з дієцезіяльного кліру» (Trajdos, s. 421).

Прямих джерельних відомостей як про вказану Є. Лопушинською побудову кам'яної готичної каплиці наприкінці XV ст, так і про її подальші радикальні перебудови немає. Тому проаналізуємо наявний вигляд пам'ятки на відповідність тим чи іншим стилістичним напрямкам свого часу: рубежу XVI-XVII ст.

Поширеною є думка, що все, що будувалося до XVI ст., було готикою, у XVI ст. все було ренесансним, а на зміну ренесансній архітектурі, в якій втілювалися ідеї гуманізму та реформації, прийшла архітектурна стилістика

бароко як символ контрреформації та естетики католицизму. Але це не зовсім так, особливо коли йдеться про Річ Посполиту.

Історик архітектури і мистецтва Адам Мілобєдзький у праці “Нарис історії архітектури в Польщі” присвятив окремий розділ архітектурі доби контрреформації, як сакральній, так і світській. Цей період він окреслює 1570-1650 роками, тому характеристичні риси замкової церкви у Меджибожі можна порівняти з сформульованими ним стилістичними оцінками тогочасних архітектурних течій Речі Посполитої.

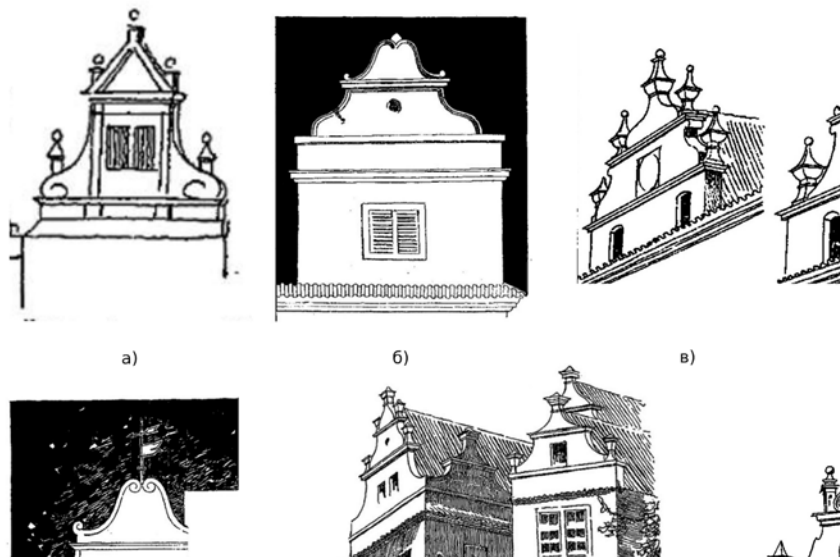
Велику цитату з праці Мілобєдзького варто навести дослівно: “Будівлі у формах виразно утворених потребами католицької пропаганди чи то у маньєристичній, чи то у ранньобароковій версії, з’являлися вкрай рідко. Повсюдне відродження релігійного життя проявлялося передусім у надмірному зростанні нових сакральних фундацій. Релігійна ревність заможних верств суспільства втілювалася у будівництві. Духівництво, підпорядковане післятридентській доктрині, єпископи нарівні з сільськими парафіяльними священиками і ченцями, охопленими новим місієним запалом, свіжонавернені до лона костелу можновладці і пересічна шляхта, для якої контрреформація була дуже зручним знаряддям суспільної і політичної боротьби, а також міщани, всі вони зводили костели чи кляштори або долучалися до зборових фундацій.

Цей великий будівельний рух лише малою частиною міг бути задовільнений видатними архітекторами. Більшість костелів, які зводилися на зламі XVI та XVII століть, буто витвором пересічних “цехових” мулярів, які ще не були ознайомлені з новою мистецькою програмою католицизму, будували відповідно до консервативних схем, обов’язкових у окремих середовищах. Переважав давній тип однонавового костелу з контрфорсними стінами і високими дахами.

<...> Костели низу польського, можливо, не стільки опиралися архітектурній програмі контрреформації, скільки її інтерпретації, яка користувалася новітніми мистецькими засобами. Контрреформаційний принцип, згідно якого костел своїми формами звертав на себе увагу вірян, знайшов тут відображення передусім у збагаченні декорації: її виконували частіше у заправі, аніж у камені, буквально обліплюючи нею традиційні зовнішні форми та інтер’єри костелів. Мотиви пізньоготичні, ренесансові, маньєристичні, і навіть ранньобарокові єдналися тут у фантазійні форми, відмінні від італійських канонів, часто наївні і напівнародні, що свідчило про винахідливість, але й водночас про брак мистецького смаку провінційних творців” (Miłobędzki, s. 158-159).

Архітектор Антонін Балшанек у праці, яку присвячено фронтонам і аттикам чеського ренесансу, наводить понад сотню ескізів фронтонів ренесансних будинків та костелів Праги, Крумлова та інших чеських міст

(Balšánek, s. 33-81). При тому у ренесансній стилістиці Чехії, Словаччини, Малопольщі у цей період є багато спільного, а про архітектурні запозичення Меджибожа з зататранського регіону вже наголошувалося раніше. Типологічна спорідненість фронтона замкової церкви з наведеним типом східноєвропейських ренесансних фронтонів є очевидною (окремі приклади див. на рис. 4). Показово, що у А. Балшанека наведено приклад фронтона барокового періоду, який, як наголошено, виконаний у стилі східноєвропейського ренесансу (Balšánek, s. 43, 45) і містить аналогічні декоративні елементи.

*Рис. 4. Східноєвропейські (чеські) ренесансні фронтони
(за А. Балшанеком)*

Якщо порівняти наведені Мілобендзьким загальні риси постререформаційного сакрального будівництва кінця XVI - початку XVII ст. на периферії Речі Посполитої з характеристичними рисами замкової церкви у Меджибожі, то очевидно, що вона дуже чітко їм відповідає.

1. У замковій церкві відсутні риси бароко - пишнота, яка мала приваблювати увагу вірян. Це зрозуміло ще й з погляду на її початкове призначення каплиці, тобто храму для приватних богослужінь.

2. Натомість, замкова церква у Меджибожі має характерну рису сакральних споруд польської периферії: поєднання кількох архаїчних стилів, які відстають від контрреформаційної барокової ідеології: пізньої готики і ренесансу.

3. Цю думку підсилює фасад церкви, який барокових рис не має, натомість його декор у вигляді волют та стовпчиків цілковито відповідає одній з формоутворюючих схем фронтонів і аттиків східноєвропейського ренесансу.

4. Пластику декору фронтона виконано у заправі (тобто ліпленням з тинькового розчину), вона є досить скромним елементом прикраси. До того ж виконана вона з помітною асиметрією у “народній” манері, якої неможливо уявити у бароковому костелі.

5. Від наведеного Мілобездзьким типу периферійного однонавового костелу з високим дахом і архаїчною архітектурною стилістикою замкова церква відрізняється тільки відсутністю контрфорсів.

Відтак, за переважною сукупністю архітектурних ознак замкова церква св. Миколая (колишня католицька каплиця св. Станіслава) відповідає архітектурній стилістиці костелів, які зводилися наново наверненими з “єресі протестантизму” католиками на периферії Речі Посполитої на межі XVI та XVII ст. Ознаки стилю бароко у ній відсутні, і слід поставити під сумнів твердження, що вони колись були. Натомість, будівля поєднує у собі риси пізньої готики і ренесансу - але готики не успадкованої від XV ст., а тієї готичної традиції, залишки якої будівничі Речі Посполитої застосовували аж до початку XVII ст. Отже, рік постання відомої нині кам'яної замкової каплиці (1586 чи 1591) є вірогідним. Слід припустити, що й радикальних перебудов, які б докорінно змінювали архітектурну стилістику замкової церкви та її окремих частин, не було.

Література:

1. 1885. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Vol. VI. Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego.
2. Balšánek A., 1929. *Štíty a motivy attikové v české renaissanci*. Praha: Česká matice technická.
3. Miłobędzki A., 1968. *Zarys dziejów architektury w Polsce*. Warszawa: Wiedza powszechna.
4. Trajdos T., 2003. Parafie diecezji kamienieckiej w średniowieczu. *Przegląd Historyczny*, Tom XCIV, z. 4, s 419-426.
5. Логвин Г., 1959. *Замок в Меджибожі*. Київ: Державне видавництво літератури з будівництва і архітектури.
6. Лопушинська Є., 1996. Меджибзька фортеця. *Пам'ятки України*, №3-4, с. 42-47.

*Іваневич Л.А.
Захар'єв В.А.
м. Хмельницький*

ДО ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СКЛЯНИХ «ГАЛ» НА ПОДІЛЛІ

У статті досліджується питання використання скляних «гал» для прасування в побуті українців Поділля. Подаються характеристика та систематизація матеріалів, що стосуються цієї тематики.

Ключові слова: *скляні «гали», українці Поділля, побут, традиційне вбрання, вишиті сорочки, музейні фонди.*

Почавши досліджувати в 2011 р. традиційні комплекси вбрання українців Поділля XIX – початку XX ст. у фондових колекціях місцевих музеїв, зокрема, Вінницького, Житомирського, Тернопільського, Хмельницького, Чернівецького обласних краєзнавчих музеїв та Одеського державного історико-краєзнавчого музею, постало запитання, чим же прасували речі? Тоді й чи не вперше почула інформацію від працівників фондів про скляне «гало» як засіб для розгладжування (прасування) тканини та мережива, яким оздоблювали вишиті сорочки [7]. Пізніше в своїх записках спогадів моєї бабусі по лінії батька – Трембіцької Тетяни Петрівни (02.02.1924 р.н., з с. Голозубинці Дунаєвського р-ну Хмельницької області) я віднайшла інформацію про застосування скляного «гала» в побуті тутешніх селян, адже моя прабабуся Гуцол Лукерія Томківна вміла вишивати та плести гачком мереживо, чого й навчила свою доньку. А вже від бабусі я теж навчилася вишивати хрестиком і гладдю. Як сьогодні пам'ятаю бабусину хату в с. Скіпче Городоцького р-ну, що на Хмельниччині повністю декоровану вишитими й тканими виробами: рушниками, скатертинами, фіранками, покривалами, наволочками, серветками, настінними килимками тощо. Вишивала бабуся й традиційні сорочки собі, дітям та онукам. І свого часу згадувала, що коли не було прасок для розгладжування тканини, предметів одягу й мережива застосовували скляні кулі під назвою «гала» [5].

Іншому автору цієї статті В.Захар'єву куля з темного скла трапилася у середині 80-их років минулого століття під час мешкання в м. Дунаївці Хмельницької області. Але у пам'яті зафіксувався лише факт чогось не до кінця зрозумілого. Тоді ж ніхто не зумів пояснити її призначення, а шматками різної форми чорного перетвореного у скло піску, що були відходами чавуноливарського виробництва місцевого арматурного заводу, у самому населеному пункті підсипали периферійні вулиці [6].

Схожий предмет В.Захар'єв виявив у квітні 2020 року під час археологічного нагляду за копанням котловану неподалік перехрестя вулиць Соборної та Староміської в м.Хмельницькому. Половина кулі із зеленого гутного скла діаметром 9,8 сантиметрів перебувала у потривоженому культурному шарі. Зараз знахідка тимчасово знаходиться у фондах відділу охорони пам'яток ХОНМЦКІМ, а після завершення нагляду й написання наукового звіту буде обов'язково передана до Музею історії м. Хмельницького [16].

Цікавий артефакт змусив розпочати пошуки його призначення. Оскільки знахідку зроблено на оборонній лінії «Нового міста» Плоскирова, яка зображена на картах Г.Боплана середини XVIII ст., спочатку було висунуто робочу версію, що це – боєприпас, призначений для обстрілу міст з метою завдання важких осколкових поранень оборонцям. У Пізньому середньовіччі скляні ядра та гранати інтенсивно використовували в арміях центрально-європейських країн. Друга версія відносила її до окультизму, бо завдяки поміщику з Сутковець Т.Грабянці у XVIII ст. на Поділлі була мода на таке.

Проте київський археолог Андрій Петраускас, який перебував на розкопках поселення Чанків-1 поблизу Дунаєвць, підказав, що то міг бути й прозаїчніший інструмент для прасування тканин та одягових складових традиційного строю. Про нього йому розповідав під час відвідин агрооселі в с.Івківці Чигиринського району Черкаської області її господар Назар Лавриненко. У свою чергу, цей кандидат історичних наук в телефонній розмові повідомив В.Захар'єву, що в народі предмет називали «гала», «гало», «галка» або «банька», і до винаходу звичної для нас металеві праски він мав широке застосування по обидва береги Дніпра, а прийшла ця традиція до нас ще з Римської імперії.

Іл.1. «Гала» з м. Хмельницького /у двох проєкціях/

На території українських земель скло почали варити за часів Київської Русі, оскільки складувну трубку винайшли у першій половині XI ст. Взагалі скло це сплав піску, вапна (або крейди) і поташу й варили його в спеціальних печах у глиняних горщиках при надзвичайно високій температурі. Зі скла виготовляли смальту для мозаїк, скляні прикраси, посуд та пізніше «гала».

Перші писемні джерела, які містять інформацію про українське скло датуються XV-XVI ст. Саме тоді розпочали свою роботу невеликі кустарні цехи під назвою гута з формування скляних виробів. Слово «гута» означає споруду, в якій розташовувалася скловарна піч. З плином часу навколо таких цехів виникали поселення, котрі почали йменуватися аналогічно – «Гута». До речі, населені пункти з такою назвою відомі на території України та Поділля й сьогодні. Знахідки здебільшого фрагментів скляних виробів часто трапляються на місцях колишніх гут чи старих поселень. Склоробні майстерні XVI-XVII ст. виготовляли віконне скло й посуд. Натомість у XVIII-XIX ст. зростає розвиток виробництва скла, його якість і асортимент, а також вдосконалюється технологія створення таких виробів. Промислове виготовлення скла формується в XIX-XX ст. [10].

У книзі Ф.Піскунова «Словарь живого народного письменного и актового языка русских южан Российской и Австро-Венгерской империи» зазначено, що: «Банька – стеклянный шар, которым разглаживают свои «намитки» т.е. покрывала из грубой кисеи» та «Галка – всякое круглое тело, шарик... «Жидівки шкляною галкою викачують свої леєри»» [11, С.11,47].

Ідентична інформація зустрічається у дослідженні «Гути на Чернігівщині» В.Модзалевського [10, С.174]. А у Вікіпедії за посиланням на «Етимологічний словник української мови» повідомляється, що «Гал – застаріле слово зі значенням “невелика скляна куля для прасування”» [2; 4].

У статті «Як давня українська праска зчинила сенсацію у наукових колах» висвітлюється факт знахідки у 1975 році кулі з чорного скла в одному з піщаних кар'єрів Західної України. Така ж скляна чорна куля, але менших розмірів виявлена колишнім викладачем Національного університету природокористування і біоресурсів В. Федоренко в процесі викорчовування пенька біля свого льоху в Голосієві у Києві. Аналогічні артефакти були віднайдені і на території Михайлівського Золотоверхого монастиря та в смт.Маневичі, що на Волині [18].

Вивчаючи історію прасок, завідувачі НДВ «Музей хліба» та НДС «Музей «Поштова станція» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» О.Жам і Т.Грудевич стверджують, що ще у IV ст. до нашої ери в Греції розгладжували одягові предмети за допомогою гарячої металеві калачки, або нагрітого дикого каменю. Згодом тканину та речі

прасували спеціальними дерев'яними «рублями» з качалками, а також скляними кулями з назвою «гала» [1].

Зразок подільської скляної «праски» у вигляді чорної кулі містить експозиція музею історії та етнографії м. Теплик, що на Вінничині [17].

Іл.2. Використання «гало» під час проведення лекції в музеї м. Теплик

У фондах Українського центру народної культури «Музей Івана Гончара» за інвентарним номером КН-20582 зберігається скляне «гало» чорного кольору вагою біля 1 кг для розгладжування рубців та країв швів жіночих і чоловічих полотняних сорочок кінця XVII – поч. XVIII ст. Його знайдено на хуторі поблизу міста Лиман Донецької обл. [14].

Іл.3. «Гало» з музею І.Гончара

Процес застосування «гала», який міститься в колекції Черкаського краєзнавчого музею розкритий у статті Ю. Вовкодав «Магічний вплив національного одягу». Дослідниця зауважує, що для прасування полотна потрібно двом людям взяти з двох боків полотно за кінці, покласти на нього скляну «галу» завбільшки як страусине яйце і по черзі присідати, опускаючи та підіймаючи руки, щоб куля рівномірно прокочувалася через усе полотно з одного краю до іншого [3].

Зоя Чегусова, науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики й етнології ім. М. Рильського НАН України, свого часу описала, як саме «гали» використовувалися у давні часи для вигладжування плахт і рукавів сорочок. Для цього насамперед скляну кулю кип'ятили у воді, і лише тоді гарячою користувалися за призначенням: качали нею по тканині. До речі, «гали» робили не з високоякісного скла, яке йшло на гутні вироби мистецького характеру, а із залишків скломаси в пічці, тобто, практично з відходів. Саме з цієї причини «гали» мали темний та непрозорий колір [18].

Харківський археолог Г. Свистун згадує, що його знайомі свого часу випадково виявили дивну скляну кулю біля с. Верхній Салтів Вовчанського р-ну Харківської обл., але через незрозумілість призначення викинули її у Печенізьке водосховище. Окрім того, в 2006 р. він оглядав аналогічну кулю в експозиції Чернігівського обласного історичного музею ім. В. Тарновського з підписом як «гладильний (прасувальний) шар». За поясненням музейного наукового працівника, підігріту скляну кулю клали в скручену в трубочку ряднину і, тримаючи її за кінці, переганяли кулю з одного краю в інший [9].

Головний зберігач фондів Миргородського краєзнавчого музею Н. Палець у своїй статті «Фондові зібрання Миргородського краєзнавчого музею» підкреслила, що «гало» (інші назви – «кулька», або «банька») у вигляді кулеподібної краплі гутного скла застосовувалось також для натирання й надання блиску вишивці, виконаної відомою й на Поділлі технікою «білим по білому» [12].

Чи не єдиним експозиційним закладом на Хмельниччині, де експонуються три «гала» з XIX ст. є Державний історико-культурного заповідника «Межибіж». У наукових описах зазначено, що «гало» – гутний виріб у формі круглої кулі з зеленого або чорного скла як предмет побуту для розгладжування тканини. На поверхні «гала» помітна дугоподібна виїмка – слід від процесу його виготовлення технікою вільне формування. А через верхній прозорий шар скла просвічувалися повітряні пухирці.

Ці рідкісні музейні експонати були отримані завдяки пошуковій роботі сьогоднішнього директора закладу О.Г. Погорільця ще 1984 року в жи-

тельки з с. Волосівці Летичівського р-ну. Розміри кожного з трьох предметів відповідно: D—8,5 см, 8,3 см, 7,5 см. Власниця скляних «гал» розповіла про їх застосування родичами в минулому для прасування [15, С –62-64)].

Іл.4. «Гала» з експозиції державного історико-культурного заповідника «Межибіж»

Таким чином, можна стверджувати, що українці усіх локальних зон Поділля використовували у своєму побуті для прасування тканин та різноманітних предметів одягу традиційної ноші скляні «гала», як і селяни інших історико-етнографічних регіонів. Однак, з огляду на їх крихкість, залишків цих виробів збережено на сьогодні не надто багато. Нові приклади цього надійшли, коли стаття вже була практично готовою до друку.

Наприкінці червня у Інтернеті з'явилося повідомлення, що під час археологічних розкопок периферії кам'яного замку в м. Бар Вінницької області у засипаному побутовим сміттям ХІХ- поч. ХХ ст. оборонному рові виявлено фрагмент скляної кулі. Її прийняли за бойове скляне ядро, але згодом фахівці дійшли думки, що мають справу із розбитою «галою»[8].

На початку липня житель м. Хмельницького повідомив, що на колишньому хуторі Ватьова між селами Пирогівці, Русанівці і Пархомівці, він з друзями знайшов круглий предмет з незрозумілого для них матеріалу, який в середині мав голубий прошарок. З елементарної цікавості, вони розбили його, але суті не вияснили. Представлені ним одному із авторів

фото фрагменту знахідки, виявилися ідентичними одній з волосівецьких «гал», що зберігаються у Меджибожі.

Гл.5. Фрагмент «гали» з м. Бар. Фото П.Нечитайла.

Гл.6. Приблизно такий вигляд мала «гала» з хутора Ватьова.

Джерела та література:

1. 6 червня – день народження електричної праски [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://niez.com.ua/museums/енциклопедія-заповідника/історичний-календар /події/1367-6-червня—день-народження-електричної-праски>. 01.07.2020. – Назва з екрану.
2. Вікіпедія [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%BB>. 01.07.2020. – Назва з екрану.
3. Вовкодав Ю. Магічний вплив національного одягу[Електронний ресурс] / Режим доступу: https://zn.ua/ukr/ART/magichniy-vpliv-nacionalnogo-odyagu-251632_.html. 01.07.2020. – Назва з екрану.
4. Етимологічний словник української мови. – Київ: Наукова думка, 1982. – 633 с.
5. Записала Іваневич Л. 5 липня 2005 р. у с. Скіпче Городоцького р-ну Хмельницької обл. від Трембіцької Тетяни Петрівни 1924 р. н.
6. Записав Захар'єв В. 17 квітня 1988 р. у м. Дунаївці Хмельницької обл. від місцевого жителя 1929 р. н.
7. Іваневич Л. Сучасний стан джерельної бази проблеми дослідження народного вбрання подільських українців / Лілія Іваневич // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Історія. – Кам'янець-Подільський : КПУ ім. І. Огієнка, 2014. – Вип. 7 : На пошану академіка П.Т. Тронька (до 100-річчя від дня народження). – С. 50-62.
8. Кулелійка і скляне ядро: археологи визначили глибину мурів Барського замку і знайшли кілька артефактів [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://vezha.ua/kulelijka-i-sklyane-yadro-arheology-vyznachyly-glybynu-muriv-barskogo-zamku-i-znajshly-kilka-artefaktiv/?fbclid=IwAR3_fh6d2_YQU5gMxkIglxmGDJk3BMz89kgZW67iMIctX78n-IA579oUU. 06.07.2020. – Назва з екрану.
9. Лист Г. Свистуна до В. Захар'єва від 25.05.2020 р. // Фонди приватної колекції В.А. Захар'єва (Хмельницький). Книга вступу. КВ – 19.
10. Метаморфози скла. Турбівський склозавод. Виставка колекції родини Косаківських [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://vinnytsiamuseum.in.ua/exhibitions/2019/turbiv-glass>. 01.07.2020. – Назва з екрану.
11. Модзалевський В. Гути на Чернігівщині / Вадим Модзалевський. – Київ, 1926. – 194 с.
12. Палець Н. Фондові зібрання Миргородського краєзнавчого музею [Електронний ресурс] /Режим доступу: <http://mirgorod.com.ua/index.php?module=Pages&func=display&pageid=150&cat=Pages%20of%20the%20history&page=1>. 01.07.2020. – Назва з екрану.
13. Пискунов Ф. Словарь живого народного, письменного и актового языка русских южан Российской и Австро-Венгерской империи / Ф. Пискунов. – 2-е изд., испр. и знач. пополненное. – Киев : Тип. Е. Я. Федорова, 1882. – 304 с.

14. Скло [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://honchar.org.ua/halereya/sklo/>. 01.07.2020. – Назва з екрану.
15. Фонди державного історико–культурного заповідника «Межибіж» (Хмельниччина). Група «скло». С – 62-64.
16. Фонди відділу охорони пам'яток ХОНМЦКІМ. Книга вступу. КВ – 34.
17. Цікава експозиція в музеї історії та етнографії Тепличчини [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.teplykrda.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=6343:2017-02-27-08-09-20&catid=36:2008-07-05-12-55-09&Itemid=1. 01.07.2020. – Назва з екрану.
18. Як давня українська праска зчинила сенсацію в наукових колах [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://provse.te.ua/2011/06/jak-davnja-ukrajinska-praska-zchynyla-sensaciju-v-naukovyh-kolah/>. 01.07.2020. – Назва з екрану.

Комарніцький О.Б.
м. Кам'янець-Подільський

УЧАСТЬ МОЛОДІ ПОДІЛЛЯ У КОЛЕКТИВІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ, РОЗКУРКУЛЕННІ ТА ХЛІБОЗАГОТІВЛІ: НА МАТЕРІАЛАХ ГАЗЕТИ «КОМСОМОЛЕЦЬ ПРИКОРДОННЯ»

У статті на основі матеріалів газети «Комсомолец Прикордоння» показано участь молоді Кам'янець-Подільського, Могилівського і Проскурівського округів у колективізаційних процесах, розкуркуленні, хлібозаготівлі наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. Автор зазначає, що комуністи і комсомольці, для реалізації колективізаційної кампанії, об'єднувалися у бригади, спочатку організовуючи артіль і ТСОЗи, а з кінця 1929 р. – колгоспи. Особливо широко молодь залучали до кампанії «ліквідації куркульства як класу», участі у хлібозаготівлях, до роботи із виявлення спекулянтів, які проводили операції із перепродажем хліба. Йдеться про те, що частина комуністів і комсомольців ігнорували заклики центральних органів партії і комсомолу про організацію колгоспів. Мали місце випадки, коли вони відверто співчували куркулям, ігнорували хлібозаготівлі.

Ключові слова: газета, комсомол, колективізація, куркуль, хлібозаготівля.

На сьогоднішній день недостатньо дослідженою залишається бути молодіжна газета «Комсомолец Прикордоння», яка виходила у 1928-

1930 рр. в Кам'янці-Подільському. Метою нашої статті є висвітлення на основі матеріалів цього видання участі молоді Кам'янець-Подільського, Могилівського і Проскурівського округів у колективізаційних процесах, розкуркуленні, хлібозаготівлі наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст.

Для реалізації колективізаційної кампанії у села надсилали бригади, до складу яких входили, насамперед, комуністи і комсомольці. Напередодні проводили підготовчу роботу. Так, Лучинецький райком комсомолу влаштував двотижневі курси підготовки колективізаторів сільського господарства, які мали проводити відповідну роботу у своїх осередках [1].

Сторінки газети рясніли звітками про організацію у селах колективних господарств. Обмаль даних про обсяги колективізації у розрізі округу чи району. Відомо, що силами комсомольців Проскурівського округу на 13 квітня 1929 р. було організовано 19 колгоспів. 490 комсомольців-селян було втягнуто в колгоспи [2]. У березні того ж року у колгоспах Проскурівського округу працювали 273 комсомольці (10% від загальної кількості), у травні – відповідно 731 і 32% [3]. У 9 селах Чемеровецького району до лав сільськогосподарських об'єднань вступив лише 31 комсомолец [4]. Звісно, такі результати не могли задовольнити більшовиків, які ставили завдання, щоб всі комсомольці вступили до колективних господарств.

Наприкінці 20-х рр. форми організації селян були різноманітними. Так, з с. Нове Поріччя Городоцького району повідомляли, що тут було створено три колективні об'єднання: артіль «Комсомолец, яка складалася з 62 господарств і мала 250 га; два Товариства спільного обробітку землі (ТСОЗи). Перше товариство об'єднувало 24 господарства, які володіли 90 га землі. До другого товариства вступили 22 господарства, які мали 78 га [5].

Найбільш популярною формою організації селян були ТСОЗи. У с. Підлісний Ялтушківського району роз'яснювальну роботу з питань організації в селі ТСОЗу проводили комсомольці. Товариство організували на польовій землі, яка під час землеустрою відходила до села [6]. У 1927 р. комсомольці с. Рахнівка утворили супряжну групу, яка організувала ТСОЗ і машинне товариство. Крім того, всі комсомольці були членами різних сільськогосподарських об'єднань [7]. У с. Борсуки Староушицького району створено 2 ТСОЗи і машино-тяглове товариство. З 12 комсомольців у товариство вступили 8 [8]. У с. Левада Купинського району до створеного ТСОЗу вступили 11 комсомольців [9]. У с. Воеводчинці Могилівського району створили 4 ТСОЗи, які охопили всіх комсомольців [10]. З ініціативи комсомольського осередку організували такі колективи у с. Бабшин Кам'янець-Подільського району [11], у с. Гулі та Чемериси Ялтушківського району [12], у селах Москалівка, Чабани, Хмелівка Фельштинського району [13], у с. Бахтинок Муровано-Куриловецького району [14], у с. Бахматинці Мурованоктурилоцького району [15], у с. Лянецкорунь Кам'янецького

округу [16]. Комсомольці Китайгородської професійної школи організували один ТСОЗ, а Нефедівський осередок Китайгородського району створив два машинних товариств, у с. Вихватнівці – 1 товариство [17].

Іншої формою організації селян була їх діяльність у складі сільськогосподарських артіль. Наприклад, у с. Скаржинці Проскурівського округу комсомольці організували сільськогосподарську артіль [18]. Така форма траплялася зрідка. У с. Тропова Лучинецького району з ініціативи комсомольців організовано сільськогосподарський колектив і машинне товариство [19].

В останні роки десятиліття найбільш поширеною формою стає колгосп, особливо з листопада 1929 р., коли у країні розпочалася суцільна колективізація. Так, у с. Гоголі Затонського району комсомольський осередок (6 осіб) колективно вступив у колгосп. Комсомольці, батьки яких відмовилися вступати в колгосп, відділилися від них і вступили в колгосп. Усі 15 комсомольців Татаринецького осередку виявили бажання вступити в колгосп. З ініціативи Д. Шершуна було створено ініціативну групу, яка займалася питанням створення колгоспу [20]. Колективно вступили до колгоспу комсомольці у селах Мілівці [21] і Ластівці Кам'янець-Подільського району [22], с. Коростова Волочиського району [23]. На 75% колективізували комсомольців с. Чаньків Дунаєвського району [24]. У с. Серби Могилівського району створили колгосп переважно з комсомольців і молоді. Тому назву дали таку «Комсомолец» [25]. Комсомольці організували колгосп у с. Павликівці Фельштинського району [13], у селах Шебутинці і Джурджівка Староушицького району [26].

Активізувалася робота на початку 1930 р., коли людей масово почали зганяти у колгоспи, взявши за основу принцип комунізації, який передбачав усупільнення всіх засобів виробництва. Так, у лютому у с. Сокілець Миньковецького району учасників 5 ТСОЗів об'єднали у єдиний колгосп, попередньо формально обговоривши це питання на загальних зборах [27]. З с. Вільховець Чемеровецького району повідомляли, що на січень 90% комсомольців були у колгоспі. Подібне було і в Лянцкоруні [28]. 21 комсомолец Староушицької кооперативної професійної школи виїхав до с. Грушка, де втягнули до колгоспу 57 осіб [29]. Цікаво, що у с. Нові Нетечинці Затонського району 7 комсомольців хотіли вступити у колгосп, але їм відмовили, аргументуючи тим, що вони приймали лише одружених, а «парубків не приймаємо» [20].

Водночас, на сторінках газети зустрічаються непоодинокі відомості, що частина комуністів і комсомольців ігнорували заклики центральних органів партії і комсомолу про організацію колгоспів. Так, у с. Кутківці Чемеровецького району секретар осередку Севастьянов, який мав 3 дес. землі, «балакав про колектив, а сам боявся вийти в колектив». Через це, дописувач газети

«Комсомолец Прикордоння» Нищук нагадував секретарю: «Потрібно знати, що комсомол перший допоміжник партії по перебудові сільського господарства, і ясно, - що комсомольці в першу чергу повинні кооперуватися» [30]. З с. Скаржинці Проскурівського округу повідомляли, що до артілі записалися 15 осіб, у т.ч. 5 комсомольців, хоча у селі був 21 комсомолец [18]. У с. Бахматівці Проскурівського району з 30 комсомольців у колгоспі було лише 3 [31]. На лютий 1930 р. лише 72% комсомольців Орининського району були в колгоспах (а в с. Ріпна взагалі лише 50%) [32]. У с. Гоголі Затонського району партосередок у цьому селі не виявляв ініціативи у колективізації села. Партійці О. Пустовий і З. Цибулько посилали селян у колгосп, а самі працювали у своїх індивідуальних господарствах [20]. Комсомольці В. Хрущ та Лищук з с. Рипно Юринецького району також мали власні господарства і відмовлялися колективізуватися. Комсомолец Слабкий з Жванчикського осередку Миньковецького району взагалі вів агітацію проти організації групи суспільного обробітку землі [33].

Таких прикладів десятки. Назвемо деякі з них:

1) У с. Порохня Волочиського району розпочали організацію колгоспу. Декілька комсомольців і 5 селян записалися, всі інші, у т.ч. і ряд комсомольців взяли паузу [34].

2) Комсомольцю осередку с. Купин Купинського району Бабію доручили організувати колгосп, але він справу «провалив», оскільки його дружина відмовилася йти в колгосп і заборонила це робити своєму чоловіку. Відмовився від колгоспу і комсомолец М. Бондар [35]. Подібне мало місце і в с. Копистиринці Мурафського району. Тут до колгоспу ніхто з комсомольців не вступив, оскільки «жінки та батьки заперечують» [36].

3) Секретар Гавриловецького осередку Кам'янецького району Завадський обіцяв колективізуватися, коли батько занедажує і майно переписе на нього [37].

4) У с. Верхівці Фельштинського району за колективізацію агітував П. Шевчук, але сам до колгоспу не вступив [38]. Теж саме секретар осередку ЛКСМУ с. Вільхівці Новоушицького району Г. Григоришен [39], секретар осередку с. Радківці Юринецького району Коцюрuba [40], секретар осередку с. Савчинці Солобковецького району Галацький [41], секретар осередку с. Попівці Копайгородського району Антонов (тут взагалі у колгосп вступила лише одна особа) [42], секретар осередку с. Мар'янівка Орининського району Олиновський [43], секретар осередку с. Бахматівці Проскурівського району [31].

5) Комсомолец з с. Ходорівці Кам'янецького району заявив: « Нашо мені вступати в ТСОЗ, як у мене є коні, корова, реманент і все... все...» [44].

6) Ігнорували колективізацію комсомольці с. Соколівка Ярмолинецького району [45], сіл Петриман і Бахтин Мурованокуриловецького району

[46]. Осередок ЛКСМУ с. Шостаківка Шаргородського району зовсім не брав участі в колективізації, через що «куркульня, маючи своїх прихильників, та не відчуваючи опору з боку передових організацій села, серед яких на першому місці мусить бути комсомол, енергійно проводить розкладницьку роботу» [47].

7) Комсомольці А. Катеринчик та Селюк з с. Дербчин Мурафського району говорили, що середняки йшли до колгоспу через те, що їх до цього змушували, а бідні через те, що вони ледачі [48].

8) Комсомолец С. Мороз з Михалпільського осередку агітував проти колективізації [49]. Комсомолец с. Радковиці Юринецького району вмовляв селян не йти в колгоспи, «бо в колектив йдуть лише службовці й в колективі заведуть загальне користування навіть жінками» [50].

Частина селян вкрай вороже поставилися до активістів-колективізаторів. Так, «глитаї» в с. Попелюхи Муровано-Куриловецького району вбили секретаря комсомольського осередку Нетрепчака [51]. Секретар Кам'янецького райкому ЛКСМУ, член бюро окружному Є. Волощук 11 вересня 1929 р. покінчив життя самогубством [52].

Поряд з суцільною колективізацією правлячий режим взяв курс на «ліквідацію куркульства як класу», про що Й. Сталін оголосив у своїй промові 27 грудня 1929 р. Влада до реалізації цієї політики широко залучала молодих комуністів і комсомольців. ЦК ЛКСМУ звертав увагу комсомольців на необхідність якомога активніше допомагати владі у виявленні «спекулянтів і куркулів, які держать велику лишку хліба» [53, с. 331-332]. Багато молодих людей, які були безпосередніми учасниками колективізаційних процесів, щиро ненавиділи «куркулів» й інших «класових ворогів», тому без жалю і сумніву вилучали заховане зерно, реквізували рухоме і нерухоме майно [54, с. 674]. Водночас, мали місце випадки, коли комсомольці відверто співчували куркулям. Наприклад, подібне мало місце у с. Хребтіїв Новоушицького району, де комсомольці співчували куркулям і «базікали», що забирають весь хліб. У цьому ж районі слабо проходила хлібозаготівля у селах Куча і Песець [55]. Секретар Суслівецького осередку Летичівського району Гембаровський вступився за куркуля Мацієвського, у якого хотіли забрати рештки хліба [56]. У с. Грішок Вовковинецького району комсомольці агітували «не за скоріше виконання плану хлібозаготівлі, а твердили, що хлібозаготівлі добровільні для всіх і жодної мови про доведення плану до двору куркулівсько-заможної частини села бути не може» [57]. Під впливом заможних селян-власників цілком був комсомольський осередок с. Андріївка Чемеровецького району [58].

Особливо широко молодь залучали до участі у хлібозаготівлях, які було запроваджено у січні 1928 р. Для проведення практичної роботи комуністів і комсомольців об'єднували у бригади. З с. Клембівка Ямпільського ра-

йону повідомляли: «Чотири дні провадили хлібозаготівлю. Постановили ж організувати червону валку до райз'їзду рад! Чотири дні грала музика. Червоні «купці» ходили скупляти хліб. Червоний обоз не переставав возити зі всіх закутків хліб до кооперації. Зібрали 920 пудів. Селянство погодилося безкоштовно відвезти хліб до м. Ямпіль. 60 підвід вишикувались, з музикою рушили в район. Гарно зустріли делегати Клембівську червону валку. Сама зустріч обернулася у бурхливу демонстрацію тісного союзу пролетаріату з основними масами селянства» [59]. «Червоною валкою» на заготівельний пункт з музикою вивезли хліб з с. Котюжани Лучинецького району [284]. Організувала «червону валку» і Вовковинецька районна організація комсомолу. Привезли 750 пудів хліба [60].

У газеті на перших шпальтах розповідали про виконання і перевиконання планів хлібозаготівлі. Так, перевиконав план Цекинівський комсомольський осередок Ямпільського району (на 25 серпня 1929 р. замість 440 пуд. заготовили 550) [61]. Комсомольський осередок с. Лісоводи Городоцького району спільно з сільрадою і правління кооперації у лютому 1928 р. виконали поставлене завдання на 100% [62]. У с. Велика Ольчедаїва Могилівського району у 1929 р. у день Паризької комуни зібрали 100 пудів хліба, а в с. Лучинчик – 50 пуд. [63]. Бокіївський осередок ЛКСМУ виконав план хлібозаготівлі за один день, заготовивши 100 пуд. хліба [64]. Брала участь у хлібозаготівлі також комсомольські осередки сіл Лисківці Староушицького району [65], Шарівка Ярмолинецького району [66], Чернелівка і Лука Барська Барського району [67].

Комсомольців залучали до роботи із виявлення спекулянтів, які проводили операції із перепродажем хліба. З Жванця повідомляли, що у містечку «вдарили по приватниках, що заготовляли хліб по базарах». У результаті роботи 3 спекулянтів посадили до БУПРу, а 5 дрібних торгівців змусили придбати патенти [68].

Однією із проблем було забезпечити хлібозаготівельників мішками, яких вкрай не вистачало, оскільки на деяких підприємствах їх приховували. Загін «легкої кінноти» Кам'янець-Подільського сільгоспінституту виявив 6578 мішків у господарів, які були приготовлені для конюшини [69].

Водночас, дописувачі сигналізували, що частина партійців і комсомольців ігнорували хлібозаготівлі. Так, із Зінькова повідомляли, що «серед комсомольців нічого й балакати, щоби вони продали кооперації свої лишки хліба. Скоріше комсомольці здадуть свої комсомольські квитки, ніж продадуть лишки хліба кооператзаготувачам» [33]. У с. Копистин Проскурівського району лише 50% комсомольців здали свої лишки хліба. У цьому ж селі були комсомольці продавали свій спекулянтам. Були такі «що не розуміли суті хлібозаготівлі і підпадали під вплив куркуля» [70]. Подібне мало місце і в с. Олешин Проскурівського району, де комсомоль-

ці відмовилися продати державі свій хліб [71]. Не продав хліб і секретар комітету комсомолу с. Бережанки Чемеровецького району Д. Котик [72]. Комсомолец Соцький із с. Грецьків Смотрицького району, який мав 6 дес. землі, також проігнорував заклики з Центру продати лишки зерна. За його прикладом пішли всі комсомольці, а за ними – все село [73]. Комсомолец з Могилівської кооперативної профшколи Грабовський агітував селян, щоб не продавали лишків хліба державі [74].

Таким чином, газета «Комсомолец Прикордоння» є важливим джерелом для вивчення участі молоді Кам'янець-Подільського, Могилівського і Проскурівського округів у колективізаційних процесах, розкуркуленні, хлібозаготівлі наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. Проаналізувавши матеріали, можна зробити висновок, що комуністи і комсомольці, для реалізації колективізаційної кампанії, об'єднувалися у бригади, спочатку організовуючи артіль і ТСОЗи, а з кінця 1929 р. – колгоспи. Природно, що частина селян вкрай вороже поставилися до активістів-колективізаторів. Особливо широко молодь залучали до кампанії «ліквідації куркульства як класу», участі у хлібозаготівлях, до роботи із виявлення спекулянтів, які проводили операції із перепродажем хліба. Водночас, на сторінках газети зустрічаються непоодинокі відомості, що частина комуністів і комсомольців ігнорували заклики центральних органів партії і комсомолу про організацію колгоспів. Мали місце випадки, коли вони відверто співчували куркулям, ігнорували хлібозаготівлі.

Джерела та література:

1. Готуються до засіву // Комсомолец Прикордоння. Кам'янець-Подільський, 1929. 16 лютого. №5 (46). С. 1.
2. Ціпріс М. Проскурівщина рапортує // Комсомолец Прикордоння. 1929. 13 квітня. №12 (53). С. 1.
3. А. Г. Список вовків в овечій шкурі ч. 2 // Комсомолец Прикордоння. 1929. 15 січня. №3 (44). С. 2.
4. Вайнштейн Я. Комсомольці Чемеровецького району готові до сівби // Комсомолец Прикордоння. 1929. 13 квітня. №12 (53). С. 1.
5. Лісовий. Колективізуємося // Комсомолец Прикордоння. 1929. 10 жовтня. №31 (72). С. 1.
6. Бурий. Об'єднуємо бідноту, б'єм некультурність // Комсомолец Прикордоння. 1928. 17 березня. №5. С. 2.
7. Монастирський. Всі комсомольці – члени с.-г. об'єднань // Комсомолец Прикордоння. 1928. 19 квітня. №11. С. 1.
8. Човта. Планові завдання виконали // Комсомолец Прикордоння. 1929. 9 травня. №13 (54). С. 2.
9. Постановили піднести врожайність – і піднесемо // Комсомолец Прикордоння. 1929. 6 квітня. №11 (52). С. 1.
10. Усі комсомольці осередку – члени СОЗу // Комсомолец Прикордоння. 1929. 3 серпня. №24 (65). С. 1.

11. С. Організують товариства спільного обробітку землі // Комсомолец Прикордоння. 1929. 7 березня. №8 (49). С. 1.
12. Непомітний. Колективізуємо сільське господарство // Комсомолец Прикордоння. 1928. 22 березня. №6. С. 1.
13. Комсомольці Фельштинського району завдання по колективізації виконають // Комсомолец Прикордоння. 1929. 28 березня. №10 (51). С. 1.
14. Вознюк. Бахтинські комсомольці – всі в колгоспі // Комсомолец Прикордоння. 1929. 27 серпня. №27 (68). С. 1.
15. Будяк. Всім осередкам колективізуватися // Комсомолец Прикордоння. 1929. 28 вересня. №30 (71). С. 1.
16. Грененко. Допомогли заснувати ТСОЗ // Комсомолец Прикордоння. 1929. 2 листопада. №33 (74). С. 3.
17. На передовій лінії вогню // Комсомолец Прикордоння. 1929. 21 березня. №9 (50). С. 1.
18. Беріть приклад із Скаржинець і Шарівки // Комсомолец Прикордоння. 1929. 21 березня. №9 (50). С. 1.
19. Піонер. Допомогаєм вилізти бідності зі злиднів // Комсомолец Прикордоння. 1928. 22 березня. №6. С. 1.
20. Павло. Перші вилазки затонської комсомолії на фронті колективізації // Комсомолец Прикордоння. 1929. 29 січня. №4 (45). С. 1.
21. Микитюк. Всі вступили до т-ва СОЗ // Комсомолец Прикордоння. 1929. 13 липня. №21 (62). С. 1.
22. Усім осередком – до колгоспу // Комсомолец Прикордоння. 1929. 7 березня. №8 (49). С.1.
23. Наконечний. Усім осередком до колгоспу // Комсомолец Прикордоння. 1929. 6 квітня. №11 (52). С. 1.
24. Коротко про передзасівну роботу осередків // Комсомолец Прикордоння. 1929. 13 квітня. №12 (53). С. 1.
25. Колектив «Комсомолец» // Комсомолец Прикордоння. 1929. 9 травня. №13 (54). С. 1.
26. Комсомолец. Організували два колгоспи // Комсомолец Прикордоння. 1929. 28 вересня. №30 (71). С. 1.
27. Ф. Утворили великий колгосп // Комсомолец Прикордоння. 1930. 10 лютого. №4 (83). С.1.
28. Мірочник. Жодного комсомольця поза колгоспом // Комсомолец Прикордоння. 1930. 20 лютого. №4 (84). С. 2.
29. Павлюківський. Втягнули до колгоспу 57 осіб // Комсомолец Прикордоння. 1930. 20 лютого. №4 (84). С. 4.
30. Нищук. Лякається колективу // Комсомолец Прикордоння. 1929. 9 травня. №13 (54). С.2.
31. Щиглик. Наші «активісти» не хочуть колективізуватися // Комсомолец Прикордоння. 1929. 28 вересня. №30 (71). С. 1.
32. Стернік М. Комсомолія Оринінського району недостатньо готується до весни // Комсомолец Прикордоння. 1930. 20 лютого. №4 (84). С. 2.

33. Класова суть в кожній ділянці роботи // Комсомолец Прикордоння. 1929. 8 січня. №2 (43). С. 2.
34. М-к. Обібрався грибом – лізь у кіш // Комсомолец Прикордоння. 1929. 6 квітня. №11 (52). С. 1.
35. Або колектив, або здавай комсомольський квиток! // Комсомолец Прикордоння. 1929. 6 квітня. №11 (52). С. 1.
36. Я. М. Слова й діла Копистиринського осередку // Комсомолец Прикордоння. 1929. 20 червня. №19 (60). С. 1.
37. М-ко. «Колективізуватимусь тоді, як батько занедужає» // Комсомолец Прикордоння. 1929. 20 червня. №19 (60). С. 1.
38. Бідний. На словах одне, а на ділі друге // Комсомолец Прикордоння. 1929. 15 червня. №18 (59). С. 1.
39. Комсомолец. За колективізацію агітує, а сам не колективізується // Комсомолец Прикордоння. 1929. 28 вересня. №30 (71). С. 1.
40. Рольський. Говорять – балакають // Комсомолец Прикордоння. 1929. 2 листопада. №33 (74). С. 3.
41. Колективіст. Секретар осередку – проти колективізації // Комсомолец Прикордоння. 1929. 7 грудня. №36 (77). С. 4.
42. Б-нін. Тільки один комсомолец вступив в колгосп // Комсомолец Прикордоння. 1929. 31 грудня. №38 (79). С. 4.
43. Відомий. Куркульський підлабузник // Комсомолец Прикордоння. 1929. 31 грудня. №38 (79). С. 4.
44. Жало. Грають в руку куркульні // Комсомолец Прикордоння. 1929. 29 червня. №20 (61). С. 2.
45. Войт. На словах за колектив, на ділі саботують // Комсомолец Прикордоння. 1929. 3 вересня. №28 (69). С. 1.
46. Чмельов П. Не дбають про колективізацію // Комсомолец Прикордоння. 1929. 10 жовтня. №31 (72). С. 1.
47. Комсомолія Шаргородщини до весни готується мляво // Комсомолец Прикордоння. 1930. 20 лютого. №4 (84). С. 2.
48. Трудяца молодь Мурафського району викликає на змагання молодь Шаргородщини // Комсомолец Прикордоння. 1930. 20 лютого. №4 (84). С. 2.
49. Виключити таких з комсомолу! // Комсомолец Прикордоння. 1929. 28 вересня. №30 (71). С. 3.
50. Уч. Петльований – шкідник колективізації // Комсомолец Прикордоння. 1929. 7 грудня. №36 (77). С. 4.
51. Г. О. Глитаї вбили секретаря КСМ осередку тов. Нетрепчака // Комсомолец Прикордоння. 1929. 29 січня. №4 (45). С. 1.
52. Волощук Євген // Комсомолец Прикордоння. 1929. 14 вересня. №29 (70). С. 3.
53. Прилуцький В. Комсомол – головний провідник більшовицького впливу на молодь України у 20-30-ті роки ХХ ст.//Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: зб. наук. пр./[редкол.: С. В. Кульчицький

- (відп. ред.), В. М. Даниленко, Я. В. Верменич та ін.]. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2003. Вип. 8. С. 331–355.
54. Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя: колект. монографія/[редкол.: С. В. Кульчицький (відп. ред.); авт. кол.: Н. Т. Гогохія, В. В. Головка, В. В. Гудзь та ін.]. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2012. 786 с.
 55. П. В. Комсомол Н.-Ушиччини в класовій боротьбі // Комсомолец Прикордоння. 1929. 10 жовтня. №31 (72). С. 1.
 56. 3-кий. Секретар – куркульський прихвостень // Комсомолец Прикордоння. 1929. 26 листопада. №35 (76). С. 1.
 57. А. М. Осередок с. Грішок у куркульському полоні // Комсомолец Прикордоння. 1929. 7 грудня. №36 (77). С. 1.
 58. Комсомольці й піонери в перевиборах рад // Комсомолец Прикордоння. 1929. 29 січня. №4 (45). С. 1.
 59. Зозуляк. За приклад візьміть Клембівку // Комсомолец Прикордоння. 1929. 6 квітня. №11 (52). С. 2.
 60. Лікерман О. Вовковинецька комсомолія організувала червону валку // Комсомолец Прикордоння. 1929. 7 грудня. №36 (77). С. 1.
 61. Скрипка. Серпневий план уже виконали // Комсомолец Прикордоння. 1929. 27 серпня. №27 (68). С. 1
 62. На всі 100 відс. // Комсомолец Прикордоння. 1928. 27 березня . №7. С. 1.
 63. Карманський. Ось так виконувати інтернаціональні зобов'язання // Комсомолец Прикордоння. 1929. 6 квітня. №11 (52). С. 2.
 64. Скорий. Завдання по хлібозаготівлі виконали // Комсомолец Прикордоння. 1929. 15 червня. №18 (59). С. 1.
 65. Трофанчук. Міцніємо // Комсомолец Прикордоння. 1928. 10 липня. №21. С. 2.
 66. Лисий. Гарна робота забезпечує гарні наслідки // Комсомолец Прикордоння. 1929. 15 січня. №3 (44). С. 2.
 67. Карлик. Треба усвідомити політичну суть заготівлі // Комсомолец Прикордоння. 1929. 15 січня. №3 (44). С. 2.
 68. Містечковий. Поклали край спекуляції хлібом // Комсомолец Прикордоння. 1929. 2 листопада. №33 (74). С. 1.
 69. А. В. Легка кіннота розгортає мобілізацію мішкотари // Комсомолец Прикордоння. 1929. 2 листопада. №33 (74). С. 1.
 70. Гриб. Язиками багато плещемо, а роботи нема // Комсомолец Прикордоння. 1929. 15 січня. №3 (44). С. 2.
 71. Лисий. Мало виносити постанови, треба й виконувати // Комсомолец Прикордоння. 1929. 15 січня. №3 (44). С. 2.
 72. Зозуля. Не здає хліба, бо «побожну» маму має // Комсомолец Прикордоння. 1929. 10 жовтня. №31 (72). С. 1.
 73. Сто. Ці теж «перед» ведуть // Комсомолец Прикордоння. 1929. 10 жовтня. №31 (72). С.1.
 74. Б. Вигнати ворожий елемент з комсомолу й зі школи // Комсомолец Прикордоння. 1929. 7 грудня. №36 (77). С. 2.

ДАВНЬОРУСЬКИЙ БРАСЛЕТ З-ПІД ЛІТОПИСНОГО МЕЖИБОЖА

Вироби давньоруського ремесла, зокрема прикраси, вже давно є предметом вивчення науковців. Однак, кожна нова знахідка доповнює і уточнює наші знання про такі вироби і загалом про суспільство Київської Русі. У даній публікації автор має на меті ввести у науковий обіг випадкову знахідку давньоруського браслета неподалік літописного Межибожа на Південному Бузі (власне у фонди ДІКЗ «Межибіж» її й було передано). Знахідка зроблена 2015 р. у чорноземному ґрунті на місці незначного заглиблення в лісовому урочищі за 3,1 км на північний схід від сусіднього з Межибожем с. Ставниця і 2,2 км західніше с. Михунки Летичівського району Хмельницької обл.

Задля кращого вивчення і подальшого експонування браслет був обережно розрівняний. Виріб виготовлено з мідного сплаву технікою ковки або лиття з подальшою орнаментациєю на «зовнішній» стороні у вигляді геометричної композиції із прямих заглиблених паралельних і перехрещених ліній. З'ясування семантичного значення орнаментів подібних браслетів може стати предметом окремого наукового пошуку [див.: Калашникова 2010]. Браслет «розімкнутий», в напрямку кінців поступово звужується. Кінці згорнуті у циліндричну трубочку діаметром близько 0,2 см і відігнуті назовні. Довжина браслета 13,3 см, товщина пластини близько 0,1 см, ширина від 1 см (посередині) до 0,3 см (на кінцях): отже, виріб належить до широкосерединного загнутокінцевого типу (Рис. 1).

Подібні давньоруські браслети («обручі», «зап'ястя») вважаються переважно жіночою прикрасою, їх носили здебільшого на руках в районі зап'ястя, рідше – в районі ліктя [3, с. 73]. На подільській частині Хмельниччини вони знайдені, зокрема, у Вербичній [9, табл. XXI], Жванці [1, с. 125], Сокільці [4, с. 18], Старій Ушиці, Великій Яромирці, Гринчуку, Івахнівцях [6, рис. 40; табл. 16]. Відомі такі вироби і за межами зазначеного регіону: у Середньому Подніпров'ї [7, рис. 52], на Буковині [2, с. 173], на Волині [8, с. 140] тощо. Найбільшого поширення вони набули протягом XII-XIII ст.

Джерела та література:

1. Бузян Г., Якубенко О. *Могильник та поселення давньоруського часу у с. Жванець на Дністрі* // «Археологія & Фортифікація України». Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції / [ред-

- кол.: В.С. Травінський (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. С. 116-126.
2. Возний І.П. *Історико-культурний розвиток населення межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра в X – XIV ст. Частина 2. Матеріальна, духовна культура та соціально-історичний розвиток*. Чернівці: Золоті Литаври, 2009. 568 с.
 3. Древняя Русь. Быт и культура. М.: Наука, 1997. 368 с.
 4. Захар'єв В. *Стародавня Русь на Дунаєвеччині* // Дивокрай. Науково-популярний альманах. Хмельниччина Подільська. Випуск 2. Хмельницький, 1997. С. 16–21.
 5. Калашникова Н.М. *Семиотика и семантика древнерусских створчатых браслетов* // Славяно-русское ювелирное дело и его истоки. Материалы Международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения Гали Фёдоровны Корзухиной (Санкт-Петербург, 10–16 апреля 2006 г.). СПб.: Нестор-История, 2010. С. 206-209
 6. Маярчак С.П. *Історико-культурний розвиток Середньодністровського Лівобережжя у IX-XIII ст. і формування Пониззя: Монографія*. Хмельницький: ФОП Сторожук О.В., 2018. 488 с.
 7. Південноруське село IX-XIII ст. (Нові пам'ятки матеріальної культури): Навч.-метод. посібник / Ред. кол.: О. П. Моця (керівник), В. П. Коваленко, В. О. Петрашенко. К.:ІЗМ Н, 1997. 180 с.
 8. Прищепя Б.А. *Дорогобуж на Горині у X – XIII ст*. Рівне: ПП ДМ, 2011. 250 с.
 9. Rauhut L. *Wczesnosredniowieczne materialy archeologiczne z terenow Ukrainy w Panstwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie* // *Materialy wczesnosredniowieczne*. 1960. T. 5. S. 231–259.

Рис. 1. Давньоруський браслет з-під літописного Межибожжя.

ІНДИВІДУАЛЬНІ КАРТКИ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ ДУНАЄВЕЧЧИНИ 20-Х РОКІВ ХХ СТ. ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ШКІЛ

*В статті досліджуються індивідуальні картки освітніх закладів Дунаєвеччини, аналізується чисельність учнів, прослідковується історія за-
снування шкіл.*

Ключові слова: *індивідуальні картки, освіта, шкільні ради, школи.*

Історія освітніх закладів Дунаєвеччини 20-х – 30 х років ХХ століття відклалася у фондї Р-5 „Кам’янецька Інспектура народної освіти”, у якому зберігається 6750 справ за 1922-1930 роки.

Інспектури народної освіти були утворені органами радянської влади в березні 1923 р. Вони забезпечували виконання заходів щодо організації роботи шкіл, дошкільних і позашкільних установ, закладів культури, масової професійної освіти. Також вели роботу з ліквідації неписьменності, бездоглядності дітей, займалися питаннями охорони пам’яток культури і природи. Ліквідовані в 1937 р. у зв’язку з утворенням Кам’янець-Подільської області.

Фонд зберігає значну кількість різнопланових документів з історії освіти в окрузі: плани, звіти, доповіді, інформації про діяльність шкіл, окружних і районних методичних кабінетів, загальноосвітніх та професійних шкіл, технікумів, інститутів, статистичні дані про Всесоюзний перепис шкіл по районах Кам’янецького округу (1927), про національний і соціальний склад учнів шкіл (1923-1924), акти обстежень учбових закладів, установ культури.

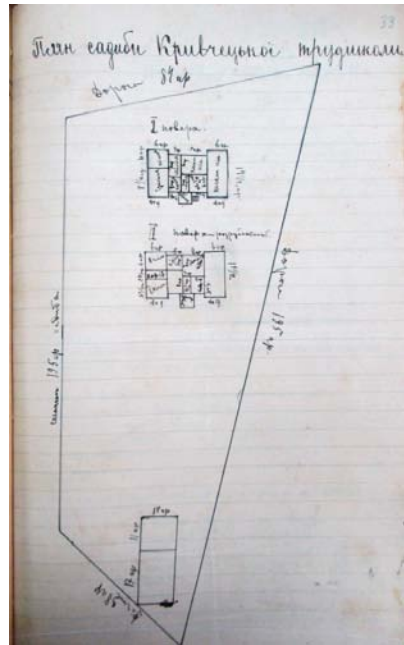
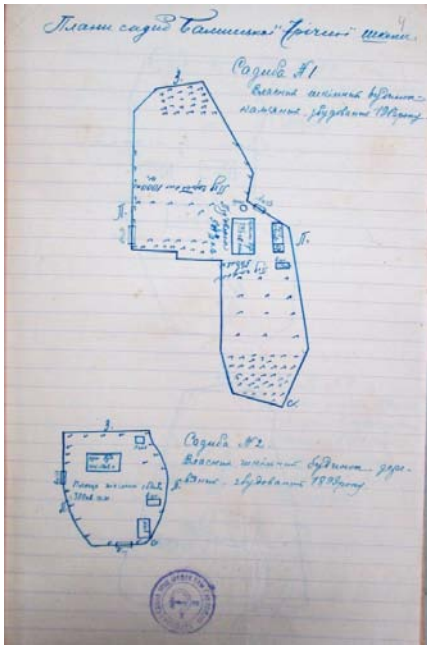
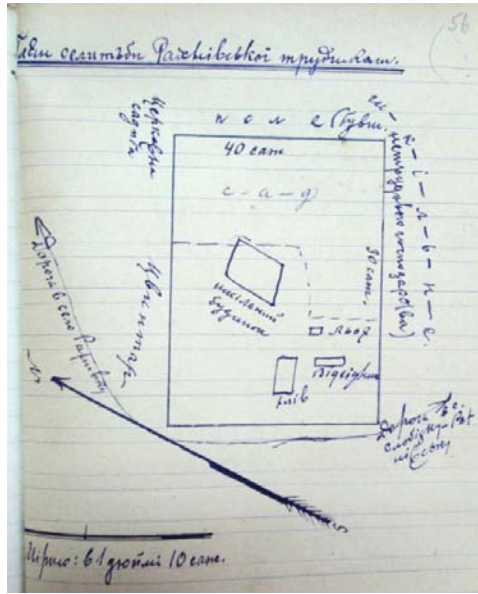
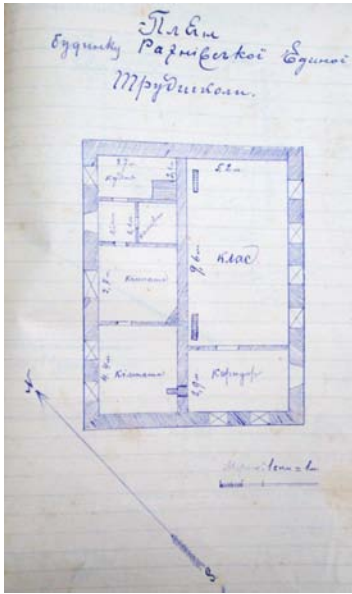
У фондї зберігаються також індивідуальні картки на початкові заклади округи. В картках міститься інформація про навчальний заклад: підпорядкованість установи, дату відкриття, динаміку руху учнів, їх кількість, наявність підручників, навчального обладнання тощо. Для прикладу, Шатавська чотирирічна трудова школа була заснована в 1893 р. (у навчальному звіті поданому вище 1894 р.). До 1917 р. вона підпорядковувалася єпархіальному управлінню, в 1917-1918 роках – міністерству народної освіти, 1918-1920 роки – шкільній раді, 1920-1929 роки – народіві. Школа за ці роки утримувалася за рахунок єпархіального управління, міністерства народної освіти, коштів земської управи, а з 20-х років за рахунок місцевого та державного бюджетів. Динаміка руху учнів прослідковується із таблиці [1, арк. 34 зв.]

роки	кількість груп	кількість дітей у групах		
		хлопчиків	дівчаток	всього
1918	3	39	15	54
1919	3	65	25	90
1920	3	61	21	82
1921	3	57	17	70
1922	3	28	8	36
1923	3	42	9	51
1924	3	40	6	46
1925	3	59	8	67
1926	4	51	11	62

Рахнівська трудова школа свою історію виводить із земської однокласної школи, яку було відкрито у 1913 р. Вона в різні роки підпорядковувалася земській училищній раді, віднарпросу, окросвіті та утримувалася на кошти цих адміністанов. В школі в різні роки навчалося [2, арк. 53 зв.].

роки	кількість груп	кількість дітей у групах		
		хлопчиків	дівчаток	всього
1918	-	-	-	-
1919	-	-	-	-
1920	-	-	-	-
1921	4			
1922	4	38	14	52
1923	4	36	11	47
1924	3	36	15	51
1925	3	52	12	64
1926	3	67	33	100

Смотрицька семирічна єдина трудова школа розпочала навчання дітей ще у 1882р. як церковно-парафіяльна. В 1918 р. вона була реорганізована у вищу початкову школу, а в 1920 р. у трудову. Навчальний заклад до 1917 р. підпорядковувався земській управі, в 1917 -1918 роках народній управі, з 1918 по 1923 роки віднаросу, з 1923 інспектурі народної освіти. У школі в різні роки навчалася наступна кількість учнів: 1923 р. 133 учні (96 хлопчиків та 37 дівчаток), 1924 р. 211 учнів (139 хлопчиків, 72 дівчинки), 1925 р. 174 учні (123 хлопчики та 51 дівчинка), 1926 р. 212 дітей (146 хлопчиків та 66 дівчаток). Навчання дітей велося у двох приміщеннях [3, арк.34].

В с. Балинівка єдина трудова школа була відкрита в 1921 році. Навчальний заклад з 1921 по 1923 роки підпорядковувався віднаросу, в 1924 році навчальний заклад не працював. З 1924 р. установа підпорядковується інспектурі народної освіти. В школі в 1921 р. навчалось 30 школярів (18 хлопчиків та 12 дівчаток), 1923 році 30 дітей (18 хлопчиків та 12 дівчаток), 1925 р. 22 дитини (12 хлопчиків та 10 дівчаток), 1926 р. 33 учні (17 хлопчиків та 16 дівчаток). Заклад був забезпечений 244 підручниками. Школа працювала під керівництвом Зінкевич Людмили [4, арк.53].

Блищанівська одноконцентрова трудова школа заснована у 1882 році як Міністерська однокласова школа. Трудова школа почала працювати з 1920 року. Навчальний заклад з 1918 по 1922 роки утримувало місцеве населення. З 1923 року школа перебувала на місцевому бюджеті. Школа працювала під керівництвом К. Пенжули.

Гниловідська єдина трудова школа була заснована у 1882 р. як церковно-парафіяльна. Приміщення школи глинобитне, збудовано в 1910 році. Воно належало Степану Жулковському.

Кривчицька трудова школа I концентру заснована в 1839 році як церковна однокласна школа, а з 1920 року як трудова школа. Школа утримувалася з місцевого бюджету. В закладі навчалася наступна кількість дітей: 1922 р. – 2 дітей, 1923 рік – 3 дітей, 1924 рік – 85 дітей (68 хлопчиків та 17 дівчаток), 1925 рік 55 дітей (43 хлопчики та 12 дівчаток), 1926 рік – 62 дитини (40 хлопчиків та 23 дівчинки) [5, арк. 21].

Яцьковецька трудова школа була збудована в 1884 році. Вона до 1917 року працювала як земська народна однокласна школа. Вона фінансувалася з місцевого бюджету. Школа для навчання дітей мала 219 підручників.

Михайлівська 3-х річна трудова школа була заснована в 1912 році. До 1917 року вона працювала як однокласна земська школа. В школі з 1918 по 1926 роки навчалася наступна кількість дітей: 1918 рік 28 учнів (18 хлопчиків та 10 дівчаток), 1919 рік 21 учень (12 хлопчиків та 9 дівчаток), 1920 рік 13 учнів (8 хлопчиків та 5 дівчаток), 1921 рік 34 учні (23 хлопчики та 11 дівчаток) 1922 рік 35 учнів (27 хлопчиків та 8 дівчаток), 1923 рік 32 учні (20 хлопчиків та 12 дівчаток), 1924 рік 73 учні (41 хлопчик та 32 дівчинки), 1925 рік 64 дітей (33 хлопчики та 31 дівчинка), 1926 рік 69 учнів (32 хлопчики та 57 дівчаток) [6, арк. 5].

Слободобалинська три річна трудова школа заснована в 1898 році як церковно-парафіяльна. З 1920 року розпочала роботу як трудова. Фінансувалася з місцевого бюджету. В 1924 році в школі навчалось 39 учнів (31 хлопчик та 8 дівчаток), 1925 році – 36 дітей (21 хлопчик та 15 дівчаток).

Таким чином, індивідуальні картки, складені на навчальні заклади дають можливість науковцям дослідити історію шкільної освіти у 20-х роках ХХ століття.

Джерел та література:

1. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО), ф. Р-5. оп.1, спр.363, арк. 20, 25, 37.
2. Там само, арк. 40.
3. Там само, арк. 34 зв.
4. Там само, арк. 53 зв.
5. Там само, спр. 134, арк. 21.
6. Там само, спр. 202, арк. 5.

*Погорілець О.Г.
Надвірняк О.В.
ст.м. Меджибіж*

**ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ
В ДОСЛІДЖЕННІ ЛИТИХ КОПІЙ РИМСЬКИХ ДЕНАРІЇВ
В ЗОНІ ПОШИРЕННЯ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
(за матеріалами пам'яток басейну Середнього Дністра
і Південного Бугу)¹**

В статті розглядається низка проблемних питань пов'язаних з висвітленням теми дослідження литих копій римських денаріїв в контексті поширення даної категорії монет на пам'ятках черняхівської культури.

***Ключові слова:** литі копії римських денаріїв, рентгено-флуоресцентографія, черняхівська культура.*

Сьогодні можна констатувати, що тема виробництва та поширення на «варварських» територіях Південно-Східної Європи литих копій римських денаріїв I-III ст. н.е. перебуває не лише в полі зору аматорів і колекціонерів як об'єкт епізодичної уваги, але й, нарешті, потрапила в коло наукових інтересів науковців, і все частіше знаходить своє відображення на сторінках конкретних публікацій. Значною мірою локомотивом в цих дослідженнях став міжнародний проєкт «*Barbarzyńscy fałszerze. Wytwarzanie i użytkowanie fałszywych denarów rzymskich z okresu cesarstwa w Europie Środkowo-Wschodniej w starożytności*», який фінансується Національним

¹ В основу статті покладено матеріали доповіді на Міжнародному семінарі учасників проєкту «*Barbarzyńscy fałszerze. Wytwarzanie i użytkowanie fałszywych denarów rzymskich z okresu cesarstwa w Europie Środkowo-Wschodniej w starożytności*», який реалізується в Інституті археології Варшавського університету: *Надвірняк О., Погорілець О.* About some aspects of localization of production centers so-called «cast» denarii of the I-III centuries AD on the territory of the Chernyakhiv community. Гданьськ, 21 серпня 2020 р.

центром науки Польщі (DEC-2018/31/B/HS3/00137), реалізується в Інституті археології Варшавського університету (керівник проекту – докт. хаб. А. Димовський) і об'єднує зусилля науковців Білорусі, Польщі та України.

Паралельно, робота по накопиченню та залученню в науковий обіг нових матеріалів, які стосуються проблематики виробництва та поширення литих копій римських денаріїв I-III ст. н.е. продовжується і в рамках програми «Moneta Barbaricum» проекту «Terra Amadociae». Зокрема, триває практика моніторингу вітчизняного інформаційного простору та інтернет-ресурсів по відслідковуванню та фіксації знахідок, які мають відношення до діяльності майстерень по виготовленню литих копій римських денаріїв. Вже в поточному році, вдалось придбати нові підбірки артефактів, в тому числі – монети, технологічні рештки і відходи ливарного виробництва – литники, зливки кольорових металів, шлаків з об'єктів на околицях с. Абрикосівка Хмельницької області. Вони суттєво доповнюють артефакти, придбані в попередні роки для нумізматичної колекції, яка формується на базі фондів ДІКЗ «Межибіж».

Якісно новий пласт інформації було отримано вже після перших серій аналізів елементного складу сплавів зразків монет, технологічних рештків і відходів ливарного виробництва, які проводилися на портативному аналізаторі елементного складу сплавів «EXPERT Mobile»¹. В першу чергу це стосується даних, отриманих після рентгено-флуоресцентографії монет та рештків литників виявлених на об'єкті Коржівці. Слід зауважити, що рентгено-флуоресцентографія литих копій денаріїв Адріана, Фаустіни Старшої, Марка Аврелія, Луцілли та Олександра Севера засвідчила домінантність **Ag** (від 92.836 до 94.956 %) із лігатурою **Cu** (від 4.105 до 4.412 %), з мікродомішками **Zn** (від 0.050 до 0.129%), **Pd** (від 0.051 до 0.098 %), **Au** (від 0.594 до 0.650%). Тобто, литі копії денаріїв з Коржівців містили в собі срібло практично найвищого гатунку, що, мабуть, є цілковитим нонсенсом для фальшивомонетництва протягом усієї історії його існування.

Також варто звернути увагу на ще одне цікаве спостереження, яке зафіксовано після рентгено-флуоресцентографії групи монет з депозиту денаріїв з об'єкту Перегінка – Балакирі 2: кількісне і якісне співвідношення складу сплаву металу монет даної групи співпадає із кількісним і якісним складом металу литих копій денаріїв комплексу з Коржівців: при домінантності **Ag** (від 93.837 до 94.294 %) із лігатурою **Cu** (від 5.076 до 5,739 %) з мікродомішками **Zn** (від 0.050 до 0.129%), **Pd** (від 0.053 до 0.070 %), **Au** (від 0.351 до 0.500%).

¹ Портативний аналізатор елементного складу сплавів «EXPERT Mobile» (виробництво «НВП Інститут аналітичних методів контролю», за ліцензією «Raytheon Technical Services Company LLC» (США)). Аналізатор призначений для вимірювання масової частки елементів з атомними номерами від 12 (магній) до 92 (уран), що містяться в твердих пробах. Більш детально див.: <http://inam.kiev.ua/expert-mobile>.

Принципово іншу картину із складом сплаву металів ми отримуємо за результатами рентгено-флуоресцентографії литих копій денаріїв з ливарських майстерень з об'єктів Абрикосівка та Кормильче.

На відміну від литих копій денарії та відходів технологічного литва з Коржівців, монетне литво з інших об'єктів базується на сплавах, де домінантним є *Cu* (від 48.539 до 99.176), з мікродомішками в різних пропорціях *Ni*, *Zn*, *Ag* та *Au*.

Хоча на сьогодні доводиться оперувати досить обмеженим колом первинної інформації, але, наявна фактологічна основа формує певне підґрунтя для попередніх висновків, а саме:

1. Протягом 2012-2015 років, в межах об'єкту черняхівської культури с. Коржівці Деражнянського району Хмельницької області серед інших, було виявлено шість – цілих і три – фрагментованих римських денарія, на гуртах яких чітко вирізнялися країни, що засвідчували факт їх виготовлення за технікою лиття. Також на майданчику, де було зафіксовано знахідки згаданих денаріїв – були виявлено два фрагментованих литники, які за схемою можна віднести до технологічного прийому лиття «*soil tree*» – «монетне дерево» («монетна гілочка»). Шлаки та відходи лиття дозволяють припустити наявність ливарного осередку або майстерні по виготовленню литих копій римських денаріїв.

Протягом 2018-2019 року - подібні комплекси були виявлені в межах об'єктів черняхівською культури Абрикосівка Кам'янець-Подільського і Кормильче - Чемеровецького району Хмельницької області. Тут, також, було зібрано римські денарії, які були виготовлені за технікою лиття; рештки литників, шлаки та відходи лиття.

В поточному році – з'явилось повідомлення про знахідку бронзового лиття денаріїв на пластині (технологія «монета-каппа») з Полтавської області та об'єкту Абрикосівка Кам'янець-Подільського району Хмельницької області (також готуються до передачі в ДІКЗ «Межибіж»).

Якщо врахувати, що на даний момент знахідки денаріїв із рештками лиття фіксуються на інших об'єктах черняхівської культури не лише на Хмельниччині (Загінці Деражнянського району), але й Вінницької області, то, принагідно, можна говорити не лише про відкритий відлік кількості і перелік подібних осередків (майстерень). Локалізація центрів «виробництва» литих денаріїв на території поширення племен черняхівської культури (Абрикосівка, Загінці, Коржівці, Кормильче Хмельницької області), а також на інших об'єктах Рівненської та Вінницької областей, дає підстави вести мову про місцевий характер виробництва і місцевого походження литих копій римських денаріїв.

2. Первинний візуальний, технологічний та трасологічний аналіз як самих литих копій денаріїв, так і фрагментованих литників, з певною мірою

вірогідності дозволяють скласти уяву про спектр застосовуваних технологічних прийомів, які використовувались при їх виготовленні. Виявлені комплекси та окремі артефакти фіксують поки-що три технологічних прийоми лиття: «coin tree» – «монетне дерево» (Коржівці, Абрикосівка, Кормильче, Загінці – Хмельницької області), в бронзових (одинарних) формах (Гошанський район Рівненської області), «монета-каппа» (?) (Полтавський район, Полтавської області; Абрикосівка Хмельницької області).

3. Картографування місць виробництва литої монети поки-що співпадає в основному із зоною формування ранніх черняхівських пам'яток, однак, хронологія їх можливого функціонування (друга половина II – перша третина III століття) випадає із загальноприйнятого датування нижньої межі черняхівської культури¹.

Варто визнати, що фіксація діяльності ливарних майстерень на об'єктах в Абрикосівцях, Коржівцях та Кормильче, проведення тестової рентгено-флуоресцентографії «готової продукції» та «відходів виробництва», продовження моніторингу інформаційного простору, верифікація, систематизація та аналіз базової інформації, залучення і введення в науковий обіг матеріалів, пов'язаних з місцевими осередками «емісій» литих денаріїв – це лише початок того, що потрібно зробити для з'ясування кола проблем, пов'язаних з тематикою присутності литих копій римських денаріїв I-III століть в зоні поширення «варварських» культур Центральної, Південно-Східної та Східної Європи.

Хоча тема литих денаріїв на перший погляд – тема специфічна, вузькоспеціалізована, однак, вона формує передумови для внесення суттєвих коректив в розуміння змісту взаємостосунків між Римською імперією та «варварським» світом. Це торкається і політичних, і військових, і культурних зв'язків між Римом і «варварами», а також, корінним чином може змінити розуміння економічних процесів, які відбувалися в контактній

¹ Атрибуція оригіналів окремих монет з яких виготовлялись їх копії, визначення їх емітентів, та, відповідно – часу їх емісії – дають підстави для припущень щодо можливих нижніх і верхніх хронологічних меж в часі «виробництва» литих копій. В даному випадку, датування оригіналів фіксує емісії Траяна, Адріана, Антоніна Пія, Марка Аврелія, Коммода, Септимія та Олександра Северів. Торкаючись питання визначення часу «емісій» литих денаріїв, дослідники, виходячи із складу емітентів монет-оригіналів (де переважають представники династії Северів (Gitler H., Ponting M. An assemblage of «official» cast Severan denarii... p.538; Hall J. *With Criminal Intent*...p.165-194; Hall, J., *Goodburn Brown D. Faking it - the evidence*... p.126; Holmes N. M. McQ., Hunter F. *Roman counterfeiters moulds*... p.169), схильні пов'язувати це явище з фінансовим колапсом, який охопив Імперію в першій третині III ст. н.е. Виходячи із логіки подій і ситуації, можна припустити, що наявність на територіях на схід від Дністра значної кількості литих денаріїв часу Антоніна Пія і Марка Аврелія, маркує фінансову кризу періоду Маркоманських війн, що також суперечить сучасній загальноприйнятій хронології для черняхівської культури.

зоні Імперії і *Orbis Barbarorum*, якою, власне, і був коридор межиріччя Південного Бугу і Дністра.

Саме тому, на наше глибоке переконання - не менш актуальним залишається питання узгодження понятійного апарату, дефініцій, відпрацювання сітки понять та усталення термінології.

Адже вже на даному етапі дослідження ми спостерігаємо суперечності, які власне «лежать на поверхні» і, закономірно, ставлять перед нами питання, починаючи з елементарного

1. Чи буде коректно переносити дефініції і реалії економічного життя і фальшивомонетництва, як одного із проявів або елементів розвинутого рівня грошових відносин і грошового обігу в межах Римської імперії на господарсько-економічну модель, яка була притаманна для «варварських» територій на північний схід від ліній Дунайського та Північнопричорноморського лімесів?

2. В літературі по нумізматиці римського часу для визначення литих денаріїв також залучаються терміни: «*limes falsa*», «лімесні денарії», «*frontier forgeries*», «*falsa moneta*». Чи мають вони відповідність по суті і змісту – для «варварських» територій, і в тому числі – для зони поширення черняхівської і вельбарської культури?

3. Чи логічно визнавати фальшивомонетництвом виробництво монети з металу, якість якого вище якості металу монет, які карбувалися на офіційних монетних дворах?

4. Чи можна вважати виготовлення копій денаріїв – фальшивомонетництвом, а відтак – визнати факт розвинутого грошового обігу в середовищі черняхівських племен?

5. Хто саме і навіщо на т.зв. «варварських» територіях займався виготовленням копій римських денаріїв?

6. Виготовлення копій римських денаріїв – є професійним, спеціалізованим і товарним заняттям «фахівців», чи одна із галузей, яка існувала паралельно ливарному ремеслу? А, відтак – місця, де виявлено сліди монетного виробництва – ідентифікувати як спеціалізовані центри по виготовленню копій римських денаріїв чи звичайні ливарні майстерні?

Перелік питань можна продовжити, і ми впевнені, що у кожного з учасників проекту «*Barbarzyńscy fałszerze. Wytwarzanie i użytkowanie fałszywych denarów rzymskich z okresu cesarstwa w Europie Środkowo-Wschodniej w starożytności*» – вони також наявні, і в кількісному плані їх може бути на порядок більше. А це засвідчує, що ми лише на початку шляху.

Однак, серед нагального і першочергового – залишається організація повноцінного, з дотриманням сучасних методик археологічного дослідження об'єктів, де припускається наявність центрів виробництва литих

копій. Мабуть нікого не варто переконувати в необхідності їх проведення. При всій складності – і організаційній, і фінансовій – необхідно шукати шляхи для реалізації цього завдання.

Не менш важливим і перспективним залишається продовження рентгено-флуоресцентографічних досліджень. При цьому важливо поширити дослідження на технологічні відходи литва, рештки металу і шлаків з зафіксованих об'єктів. Також є сенс окремо провести сканування монет з депозиту денаріїв з Перегінки-Балакири-2.

Окремими і самостійними напрямками дослідження стає вивчення груп артефактів з литтям денаріїв на пластинах (технологія «монета-кап-па»), дзеркалець з відливками денаріїв тощо.

Підсумовуючи – варто відзначити, що окрім теми литих копій римських денаріїв, на порядку денному – тема литих копій антонініанів: перша знахідка – бронзова пластина з литтям антонініана Гордіана III, яка зафіксована в Немирівському районі на Вінниччині, і також готується до передачі на зберігання до ДІКЗ «Межибіж».

Література:

1. Надвірняк О., Погорілець О. Про деякі аспекти локалізації центрів виробництва т.зв. «литих» денаріїв I-III століть н.е. на теренах поширення черняхівської спільноти. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки. Тези доповідей V Міжнародної наукової конференції*. Меджибіж. 2018, с.17-21.
2. Надвірняк О., Погорілець О. «Фальшивомонетництво», «неофіційні імітації» чи «неофіційне монетне виробництво»? До питання присутності «литих» денаріїв I-III століття н.е на «варварських» територіях Південно-Східної Європи (за матеріалами межиріччя Середнього Дністра і Південного Бугу). *Український нумізматичний щорічник*, 3, 2019, с. 28-41.
3. Gitler H., Ponting M. An assemblage of «official» cast Severan denarii from the Levant. [In] B. Kluge and B. Weissner (ed.), *Proceedings of the XII-th International Numismatic Congress*, Berlin, September 8th–12th 1997, Berlin 2000, p. 531–539.
4. Hall J. With Criminal Intent? Forgers at Work in Roman London. *Britannia*, 45. 2014, p. 165-194.
5. Hall J., Goodburn Brown D. Faking it – the evidence for counterfeiting coins in Roman London // *London Archaeologist*. Summer 2015, p. 123-127.
7. Holmes N. M. McQ., Hunter F. Roman counterfeiters moulds from Scotland. *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland* 131. 2001, p. 167-176.

ОДИН З ТВОРЦІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ТОМУ «ІСТОРІЇ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР»

Стаття присвячена краєзнавцю Івану Володимировичу Гарназі, свого часу заступнику директора, директору обласного історичного архіву, члену редколегії хмельницького тому «Історії міст і сіл Української РСР», автору низки нарисів і довідок, що ввійшли до тому, досліднику історії краю, його топонімії.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, редколегія, архів, том, краєзнавець, топонім.

Гарнага Іван Володимирович
директор Державного архіву
Хмельницької області
стаж роботи в архівній галузі 39 років

Іван Володимирович Гарнага – людина знана, науковець, який за більш ніж 40 років науково-краєзнавчої діяльності видрукував у наукових збірниках, журналах і газетах близько 1200 нарисів, статей, повідомлень, рецензій. Про нього писали О. Алтухова, З. Климишена, висвітлюючи в основному його архівну працю [1; 35]. У даній статті прагнемо розширити панораму його занять, проаналізувавши краєзнавчий доробок.

Вперше познайомився з Іваном Володимировичем 1969 року, коли, працюючи учителем історії Маківської середньої школи на Дунаєвеччині, був залучений директором школи І.І. Сохатюком до роботи над нарисом про село Маків до тому „Історія міст і сіл

Української РСР. Хмельницька область”. Зустрілись в архіві, що знаходився тоді в Кам'янці-Подільському, у Старому місті. Завідуюча читальним залом порадила проконсультуватись в Івана Володимировича. Він швидко зрозумів суть мого звернення, бо, як член Хмельницької облредколегії тому, писав і сам подібні нариси, щоденно давав консультації дослідникам.

Уважно розпитав, хто я, де навчався, чим займаюсь, які плани. З приємністю сприйняв повідомлення про його статті, що лягли в мою учительську краєзнавчу теку, про моє бажання створити музей історії Макова. Дав поради, які фонди і, навіть, справи опрацювати, допоміг замовити фотокопії окремих документів. І надалі я уважно стежив за публікаціями І.В. Гарнаги, документально насиченими, логічно побудованими, що з'являлися не тільки в обласній газеті „Радянське Поділля”, а й дунаєвецькому часописі „Ленінським шляхом”. Використовував їх у ході створення музею, що відкрив двері 1971 року, звертався до них під час краєзнавчих уроків, на заняттях гуртка „Юний історик”, при написанні нарису про райцентр Дунаївці.

Вдруге зустрілися весною 2006 року. Такий же статний, високий, але вже не з чорносмолистою, а срібною чуприною. На жаль, дещо прив'яв голос, роки кропіткої праці притуманили зір. Зате пам'ять залишилася феноменальною. Мене цікавила інформація про приїзд академіка М.М. Тихомирова 1962 року до Кам'янка-Подільського на святкування 900-річчя міста, хроніка перебування, контакти, персоналії. На всі питання Іван Володимирович давав вичерпні і, як виявилось після порівняння різних інформаційних джерел, об'єктивні відповіді. Розмова переросла заплановані межі. Поступово вималювалось життєве й творче полотно талановитого краєзнавця, дослідника історії Кам'янка-Подільського, Кам'яниччини, Поділля.

Його генетичний потенціал формувався і шліфувався від покоління до покоління на Київщині, у с. Блощинці нині Білоцерківського району. Батько Володимир Федорович був грамотним селянином, людиною кмітливою і підприємливою. 1923 року відповідно до положень Земельного кодексу УСРР отримав 4 га землі, яку обробляв за вимогами трипільної системи землеробства. Мав коня, інвентар. У двокімнатній хаті під залізним дахом було завжди людно – шість душ своїх, приходили сусіди, односельці. Батько став секретарем Комітету селянської взаємодопомоги, у хаті відбувалися засідання, зберігався архів Комітету. Згодом запрацював лікнеп, і батько почав навчати грамоти хлопців і дівчат, дорослих односельців. Можливо тоді й з'явилося бажання стати учителем.

1931 року пішов у перший клас. Голодомор 1933-го постукався і в Блощинці. Хліб вимітали під різним приводом. Батько – фундатор колгоспу завів його до колгоспної комори цілком свідомо, впевнений, що зерно піде па посів яровини і буде повернуте з нового урожаю. У лютому сім'я доїдала рештки борошна, взялися за дерть, заготовлену для свині, яку так і не купили. Як другокласник Іван під'їдав на шкільній кухні. Щовечора вдома скиглили голодні діти, плакали від безсилля батьки. Рятувала становище корова, що отелилася в квітні. А скільки люду погинуло... 500 трудоднів

– саме стільки часу віддавали батьки колективному господарству – не давали можливості не те утримати, а й прогудувати сім'ю. Щодня пісний борщ, суп, капуста, картопля з молоком, а м'ясо – лише на Різдво та Великдень. У такій обстановці гартувався характер. Десятирічку закінчив 1941 року. Хотів вступити до Київського пединституту, але прийшла війна.

Батько загинув у липні 1941 року, і сімнадцятирічний юнак за неписаними правилами селянського буття взяв на себе тягар господаря, піклувальника матері і трьох сестер. Важко працював у десятихатці – виробничому підрозділі загального двору. Як міг чинив опір безкінечним поборам, в ямі під жолобом ховався від німецьких облав, аби не потрапити до Рейху.

З приходом радянських військ, 13 січня 1944 року, влився в ряди виволителів. Проїшов запасний полк, служив у 650-му полку Червонопрапорної стрілецької дивізії, яка в складі 18-ї армії 4-го Українського фронту вела бойові дії в Карпатах. У вересні 1944 року в районі Косова Івано-Франківської області був важко поранений, втратив ногу. З госпіталю повернувся аж у грудні 1945-го.

1946 року без іспитів, як володар атестата з відзнакою та інвалід-фронтвик, вступив на історичний факультет Київського державного університету. На другому курсі обрав спеціалізацію архівіста, став студентом історико-архівного відділення. Написав прекрасну дипломну про діяльність губернських комітетів по підготовці селянської реформи і був рекомендований до аспірантури. Однак аспірантом стати не судилося, місце зайняв висуванець більш потужного відомства – міністерства внутрішніх справ УРСР.

За направленням попав до Кам'янець-Подільського обласного архіву. Проїшов сходидами молодшого наукового співробітника, методиста-консультанта, завідуючого відділом соціалістичного будівництва. 1958 року став заступником директора архіву з наукової роботи, а 1971 року – директором. 1977-1981 рр. досліджував історію архітектурних пам'яток, працюючи в Кам'янець-Подільському історико-архітектурному заповіднику. 1981 року Ольга Петрівна Бурова, начальник архівного відділу облвиконкому, повернула Івана Володимировича в рідну стихію – очолив відділ інформації. 1991-го у віці 67 років вийшов на пенсію – дались взнаки голодне дитинство, кропітка праця, фронтові рани.

Головною в житті Івана Володимировича була все-таки науково-краєзнавча складова. Її започаткував ще в стінах вишу, брав участь у роботі відділення університетського наукового товариства при кафедрі архівознавства, готував доповіді, повідомлення з питань геральдики, документознавства. В архіві досліджував та впорядковував справи дореволюційних судових установ, спираючись на знання польської та латинської мов, отримані в університеті. 1953 року пройшов спеціальні курси з археогра-

фії у Львівському облархіві, познайомився з Іваном Лукичем Бутичем, начальником науково-видавничого відділу республіканського Архівного управління, який читав тоді лекції на курсах. І ці стосунки мали тривале й плідне продовження.

У газетах і журналах почали з'являтися публікації молодого архівіста. А коли Україною пішла хвиля революційних ювілеїв, І.В. Гарнага став одним з чільних пошукачів й упорядників документів про летичівський колгосп на Чемеровеччині, документальних збірників „Боротьба за владу Рад на Поділлі (березень 1917 р. – лютий 1918 р.)» (1957), „Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 – грудень 1920 р.)» (1959), „Радянське будівництво на Хмельниччині. 1921-1982» (1983), „Соціалістичне будівництво на Хмельниччині. 1921-1941» (1989) та і ін. [2; 38; 39; 40].

50-річчя першої російської революції 1905-1907 рр., 40-річчя жовтневих подій 1917 року в Петрограді наклали відбиток на тематику газетно-журнальних публікацій. У „Радянському Поділлі”, кам'янецькій міській газеті „Прапор Жовтня”, в обласній молодіжці „Корчагінець», у збірниках наукових статей і повідомлень публікувались його статті про земляків – учасників революційних подій в Кам'янці-Подільському та районах області. Він став співавтором „Нарисів історії Хмельницької обласної партійної організації», підготувавши до них об'ємний розділ „Зародження і розвиток революційного руху на Поділлі. Більшовики в боротьбі за перемогу буржуазно-демократичної революції (1883 – лютий 1917 рр.)»[36]. Як і водилося в той час, події висвітлювалися з однієї позиції, у тіні залишалися національно-визвольний рух, діяльність УЦР, Української держави, Директорії, а якщо й згадувалися, то, звичайно, у тенденційному забарвленні.

Дослідницький талант І.В. Гарнаги, його архівні, археографічні знання й досвід знайшли повну реалізацію в час написання «Історії міст і сіл Української РСР. Хмельницька область». Він був серед тих архівістів, які наполегливо ініціювали кампанію з написання історії населених пунктів України. *«Не раз приїжджаючи до Києва, я, І.Л. Бутич, Ф.П. Шевченко, архівіст - виходець з Дунаївців, не тільки говорили про назрілу потребу готувати й видавати нариси про велич історичного подвигу українського народу, – згадував Іван Володимирович, – а й виробляли пропозиції щодо втілення ідеї в життя. Ініціаторами підготовки цього гігантського видання виступили не ЦК партії, не Рада Міністрів республіки, а працівники науково-видавничого відділу Головного архівного управління»* [37, с.6].

Він став членом обласної редакційної колегії тому, що було чималим визнанням як з боку радянсько-партійного керівництва області, так і наукових кіл. Неодноразово виступав на нарадах, семінарах представників районних та міських комісій, сільських робочих груп, брав участь у пошу-

ку архівних матеріалів, консультуванні дослідників. Йому належить нарис про Нігин, який разом з нарисом про Ізяслав доктора історичних наук, професора Кам'янець-Подільського державного педінституту Л.А. Коваленка, як еталонний варіант, був виданий окремою брошурою і вручений кожному автору. 7 квітня 1966 року в районній комісії був направлений об'єднаний, підписаний головою облредколегії М.І. Мехедою. Ставилася вимога за два тижні, давши відповідь на 46 питань, підготувати довідки про населені пункти-центри сільрад [31]. Рекомендації щодо написання довідки й зразок на двох з половиною сторінках, направлені в райони, були написані І.В. Гарнагою [31, арк.48-50]. Іван Володимирович у співавторстві підготував до тому 7 нарисів: про Віньківці, Грим'ячку, Лісоводи, Кам'янець-Подільський, Нігин, Летаву, Михайлівку [33, с.115-132, 190-200, 297-323, 333-341, 591-599, 650-660], разом з іншими працівниками архіву відредагував, доповнив 459 довідок, що склало 700 сторінок машинопису [32]. На заключному етапі був направлений до Києва для участі в остаточному редагуванні обласного тому, яке проводилося в редакції міст і сіл Головної редакції Української радянської енциклопедії. Івану Володимировичу була запропонована посада в цій столичній установі, але він віддав перевагу Кам'янцю, який став рідним містом.

Кам'янцю-Подільському присвячена значна частина його досліджень і публікацій. У них він висвітлює майже всі етапи історичного розвитку міста – його заселення представниками найдавніших племен, етногенез і розселення слов'ян у краї, походження назв Пониззя і Поділля [14;10;9;21;22]. Іван Володимирович взяв участь у дискусії про час заснування Кам'янця, не погоджувався з датою 1062 рік, бо вважав, що місто має давніше коріння. Свої думки висловив на науковій конференції 18 жовтня 1962 р. та в розмові з академіком М.М. Тихомировим у дні святкування 900-річчя Кам'янця-Подільського. Наступні пошуки, розкопки, здійснені під керівництвом І.С. Винокура, Г.М. Хотюна, підтвердили його позицію. І.В. Гарнага став співавтором путівника «Кам'янець-Подільський», що зазнав кількох видань [34], нарису «Кам'янець-Подільський», що ввійшов до тому історії населених пунктів Хмельницької області, багатьох інших матеріалів.

Робота над історією міст і сіл, потреба пояснити назви населених пунктів в нарисах, які ввійшли до тому, спонукали до поглиблення топонімічних знань, проведення топонімічних досліджень. Він звернувся до історії української мови, походження власних назв, придбав етимологічні словники. Під рубрикою «Звідки пішла назва» в «Радянському Поділлі» та в «Прапорі жовтня» вмістив серію розвідок про походження назв річок, міст, сіл, окремих вулиць, площ Кам'янця-Подільського, зокрема – «Смотрич», «Радянська площа», «Струга», «Стружка», «Балабанівка», «Сла-

вута», «Полонне», «Кам'янець-Подільський», «Південний Буг», «Устя», «Супруньківці», «Студениця», «Руда» [25;19;26;24;18;11;17;30;28;27;23]. Таких статей у 60-80-і роки з'явилося близько 300.

Як учасник Великої Вітчизняної війни, багато уваги приділив реконструкції подій, пов'язаних з рухом опору на Поділлі - діяльністю партійно-комсомольського підпілля, партизанських загонів і груп, визволенню краю, героїзму земляків на фронті і в тилу. У статтях «Окупація міста», «Герої підпілля не вмирають», «Іду на таран», «Винищувач танків», «Розгром», «Визволення», «Ніхто не забутий», «У визвольному поході», «Весна визволення», «Кам'янець-Подільська наступальна» та інших розкрив панораму боротьби жителів Кам'янця-Подільського та області з фашистськими загарбниками [6;8;5;20;4;15;29;3;12].

Значний пласт його наукових і науково-популярних статей стосується персоналій – дослідження життя й діяльності таких відомих особистостей як В.П. Затонський, Б.І. Збарський та ін. [7;13].

Його матеріали публікували київські видання. На них посилалися й посилаються дослідники історії краю, бо в них концентровано викладені архівні матеріали, не завжди доступні авторам.

Іван Володимирович жив думкою про сьогочасну архівну справу, вивчення раніш невідомих сторінок. Він пам'ятав фонди, давав консультації й поради пошукачам. Враховуючи його внесок у поділезнавство, Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України Національної академії наук України при Кам'янець-Подільському державному університеті 2005 року прийняв його в свої почесні члени, а 2007-го нагородив Почесною грамотою.

Джерела та література:

1. Алтухова О. Іван Гарнага: працював науковим працівником у Кам'янець-Подільському обласному державному архіві // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1987-1997): матер. всеукр. наук. іст.-краєзн. конф. Хмельницький, 1997. С.96-98.
2. Боротьба за владу Рад на Поділлі (березень 1917 р. - лютий 1918 р.): док. і м-ли / упоряд.: І.І. Кириченко, І.В. Гарнага, Ц.М. Фірштейн; ред. М.І. Мехеда. Хмельницький: Хмельниц. обл. вид-во, 1957. 306с.
3. Гарнага І.В. Весна визволення // Прапор Жовтня. 1980. 26 квіт.
4. Його. Визволення // Прапор Жовтня. 1984. 21 берез.
5. Його. Винищувач танків: бойові подвиги кам'янчан // Прапор жовтня. 1985. 22 лют.
6. Його. Герої підпілля не вмирають // Радянське Поділля. 1987. 1 листоп.
7. Гарнага І.В., Шкурко С.К. Діяльність В.П. Затонського в Кам'янець-Подільській групі РСДРП // Тези доп. наук. конф. «Видатний партійний і державний діяч В.П. Затонський (до 100-річчя з дня народження)». Кам'янець-Подільський, 1988. С.11-13.

8. Його. Іду на таран // Прапор Жовтня. 1985. 5 квіт.
9. Його. І назвали край Поділлям // Радянське Поділля. 1969. 10 серп.
10. Його. Етногенез і розселення слов'ян за даними топоніміки Хмельниччини // Тези доп. обл. наук. конф. «Проблеми історичної географії Поділля». Кам'янець-Подільський, 1982. С. 132-133.
11. Його. Кам'янець-Подільський: звідки пішла назва // Радянське Поділля. 1984. 11 верес.
12. Його. Кам'янець-Подільська наступальна // Прапор жовтня. 1990. 27 берез.
13. Його. Так будували мавзолей [Б.І. Збарський] // Радянське Поділля. 1981. 21 січ.
14. Його. Найдавніші племена краю // Радянське Поділля. 1970. 14 квіт.
15. Його. Ніхто не забутий: колективна книга пам'яті «Безсмертя»// Прапор жовтня. 1984.17 берез.
16. Його. Околиці міста // Кам'янець-Подільський вісник. 1991. 26 жовт.
17. Його. Південний Буг: звідки пішла назва // Радянське Поділля. 1984. 22 серп.
18. Його. Полонне: звідки пішла назва // Радянське Поділля. 1984. 16 листоп.
19. Його. Радянська площа: Жовтень на карті області [Кам'янець-Подільський] // Радянське Поділля. 1986. 12 серп.
20. Його.. Розгром // Радянське Поділля. 1984. 11 трав.
21. Його. Розквіт культури міста [Кам'янця-Подільського] // Прапор Жовтня. 1971. 10 квіт.
22. Його. Руський магістрат [у Кам'янці-Подільському]// Радянське Поділля. - 1980. - 21 листоп.
23. Його. Руда // Прапор Жовтня. 1974. 29 черв.
24. Його. Славута: звідки пішла назва // Прапор Жовтня. 1984. 18 груд.
25. Його. Смотрич: звідки пішла назва // Радянське Поділля. 1986. 22 листоп.
26. Його. Струга, Стружка, Балабанівка: звідки пішла назва // Радянське Поділля. 1986. -14 лют.
27. Його. Студениця: звідки пішла назва // Прапор Жовтня. 1974. 30 листоп.
28. Його. Супруньківці // Прапор Жовтня. 1974. 21 груд.
29. Його. У визвольному підході // Радянське Поділля. 1982. 12 трав.
30. Його. Устя: звідки пішла назва // Прапор Жовтня. 1975. 15 берез.
31. Державний архів Хмельницької області . Ф.Р. 3906. Оп.1. Спр.5. Арк.33.
32. Там само. Спр.9. Арк. 28.
33. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька обл. Київ, 1971. 706с.
34. Кам'янець-Подільський: путівник / упоряд.: Бейдер Ю.В., Гарнага І.В., Григорчук П.М. та ін. Львів: Каменяр, 1965. 58 с.
35. Климишена З. Іван Гарнага - краєзнавець і архівіст // Подолянин. 1998. 25 груд.
36. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації: 2-е вид., переробл. Львів, 1982. 271с.

37. Особистий архів І.В. Гарнаги: Автобіографія, написана 18-23 жовтня 2005 р.
38. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. - грудень 1920 р.): док. й м-ли / упоряд. Г.В. Вітряна, І.В. Гарнага, І.І. Кириченко, Ц.М. Фірштейн; ред. М.І. Мехеда. Вінниця: Він. кн.-газ. вид-во, 1959. 486 с.
39. Радянське будівництво на Хмельниччині. 1921-1982: док. і м-ли / упоряд. В.П. Бабляк, О.П. Бурова, І.В. Гарнага, І.Х. Шиманський; ред. кол. Л.В. Кульпінський (голова) та ін. Львов: Каменяр, 1983. 188 с.
40. Соціалістичне будівництво на Хмельниччині. 1921-1941: док. і матер. / упоряд. І.В. Гарнага, С.Л. Коваленко, Г.О. Мородецька та ін.; ред. кол. В.І. Купратий (голова) та ін. Львов: Каменяр, 1989. 207 с.

*Семенова А. М.
м. Хмельницький*

ЛІТЕРАТУРНО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ОЛІМПІАДИ ПАЩЕНКО КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛИСТІВ ДО В. Я. КРИВИЦЬКОЇ 1970–1971 РОКІВ

У статті подається частина епістолярної спадщини громадської діячки Поділля О. М. Пащенко-Шульмінської. У листах до співробітниці Канівського музею імені Т. Шевченка В. Я. Кривицької за 1970–1971 рр. йдеться про реалізацію гуманітарних проектів для організації навчального процесу у середніх школах.

Ключові слова: громадська діячка, епістолярій, листи, кореспонденція, архів, спадщина, школа, літературознавство.

У даному випуску «Хмельницьких красзнавчих студій» ми завершуємо публікувати листи відомої громадської діячки О. М. Пащенко до співробітниці Канівського музею імені Т. Шевченка В. Я. Кривицької [1; 2; 3]. Пропонований епістолярний комплекс охоплює кореспонденцію останніх років життя непересічної подолянки за 1970–1971 рр. Він також доповнює корпусну подачу документів В. Я. Кривицької, оприлюднену В. Р. Адамським ще у 2016 р. [4].

Із трьох листів Олімпіади Михайлівни ми можемо простежити її нездоланне бажання бути корисною справі організації навчального процесу в школі, зокрема щодо наповнення його цікавими та змістовними навчальними фільмами. У цьому напрямку вона працювала до останніх днів свого життя.

Також листи незаперечно підтверджують факт підтримки відносин О. Пащенко з її сином, Юрієм Шульмінським, який проживав у Буенос-

Айресі. Хоча, зрозуміло, обмін листами відбувався лише епізодично. Це також видно з кореспонденції.

Нагадаємо, що оригінали листів знаходяться на зберіганні у Науковому архіві Шевченківського Національного заповідника у Каневі. Епістолярій подано у хронологічній послідовності із збереженням стилю та орфографії, які були притаманні О. Пащенко.

Джерела:

1. Семенова А. М. Літературно-педагогічна спадщина Олімпіади Пащенко крізь призму листів до В. Я. Кривицької 1967 року. *Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник* / ред. кол.: Л. В. Баженов (гол.), Ю. І. Блажевич (співгол.), С. М. Єсюнін (співгол.) та ін. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2020. Вип. 28. С. 177–183.
2. Семенова А. М. Літературно-педагогічна спадщина Олімпіади Пащенко крізь призму листів до В. Я. Кривицької 1968 року. *Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник* / ред. кол.: Л. В. Баженов (гол.), Ю. І. Блажевич (співгол.), С. М. Єсюнін (співгол.) та ін. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2020. Вип. 29. С. 146–153.
3. Семенова А. М. Літературно-педагогічна спадщина Олімпіади Пащенко крізь призму листів до В. Я. Кривицької 1969 року. *Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник* / ред. кол.: Л. В. Баженов (гол.), Ю. І. Блажевич (співгол.), С. М. Єсюнін (співгол.) та ін. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2021. Вип. 30. С. 164–170.
4. Адамський В. Р. Доля інтелектуальної спадщини О. М. Пащенко крізь призму листів В. Я. Кривицької. *Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: мат. IV міжнар. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 17-18 травня 2012 р.)* / Ред. кол.: О. М. Завальнюк (гол.), О. Б. Комарницький (відп. ред.), Л. В. Баженов та ін. Кам'янець-Подільський: «Медобори–2006», 2016. С. 274–284.

Додатки

№ 1

Шановна Варваро Яківна!

Дякую за добрі побажання. А тут не до радості: на нашій Майорівці вітри, сніги, ковзанина... Для молодих це рух, сміхи, краса, а нам старим лише через засніжене віконечко позирати. Ніхто до тебе й ти нікуди не доб'єшся. Треба чекати тепла. Але це між іншим. А от [новое дело]. Може й Вам цікаво почути.

Ви певне читали в газ. «Літер. Україна» заклик Міністра культури й театрального товариства, що видаватимуть журнал «Український театр», так заклик до різних організацій і між іншими й до працівників школи – зацікавитись цим журналом. Тож я й зацікавилась. Написала організаційному комітету запитання, послала список своїх інсценівок і п'єс – хочу

довідатись і добиватись, щоби в журналі було заведено відділ дитячого, шкільного театру. А сама починаю вишукувати матеріал з дитячої літератури. Спробувала опрацювати кілька п'єсок таких, щоб самі діти, школа могли б поставити. Вийшло непогано. Такі як: 1) «Приблуда» для менших одноактівка з життя дитячого будинку за оповіданням Васильченка Степ. – письменника, народного вчителя і сам завідував дитячим будинком. 2) «Літом на село, на поля, на луки»: для старших віком з життя школярів бурсаків – цілий фільм живий, агітаційний, за повістю Васильч. Ст. «Олов'яний перстень». 3) «Будемо дружити» – одноактівка, зворушлива сценка-фрагмент за повістю Короленка «Слепой музыкант».

Тепер тільки би матеріалу побільше. Тепер ходити би по бібліотеках, порадитись з бібліотекарями, з учителями... А тут ноги не ходять...

Написала до клубу вчителів-пенсіонерів при обласному будинкові вчителів, там же прекрасна дитяча бібліотека – прошу допомогти. Може хто зацікавиться цією справою й допоможе підбирати матеріал пролюбимих дітьми героїв.

Отаке нове діло. Чекаю відповіді на всі мої наміри.

Музей-архів теж мене потішає – сподівається, що Міністерство освіти заведе спеціальну студію учбових фільмів і тоді може використаються й мої матеріали.

Отакі намічаються перспективи. Побачила Ваш лист з фотограф. макета пам'ятника Шевченку я одержала.

Що у Вас нового, цікавого?

Бажаю Вам всього найкращого, живого діла, успіху.

З пошаною Шульмінська.

7/І 1970 р.

Майорівка.

Науковий архів Шевченківського національного заповідника. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 41 – 41 зв. Автограф.

№ 2

Шановна Варваро Яківна!

Як же рада я, що достала від Вас листівку. Давно не мала вістей. Думала, може у відрядженні, чи відпустці. Так завжди цікавлюсь, що нового в Вашій праці, які значні відвідини, чи нові експонати, чи перебудови в музеї. Чим живете Ви, крім службових обов'язків?

Не маю нічого цікавого про себе написати. Дуже докучає моя глибока старість, яка день за днем відбирає життєві можливості, що збіднює життєвий кругозір. Борюсь з частими сигналами-закликами [на той світ]. Все казала «не дамся!» Та вже й це надокучило, нехай діється – як то старі люди кажуть – воля божа. Проте ще не всі наміри зникають.

Ото другий рік займаюся дитячою літературою, щоб використати її для шкільного театру, чи шкільного кіно з метою, по-перше, дати матеріал виховного значення для постановок шкільними самодіяльними драматичними гуртками та привабити дітей кращими творами наших письменників до читання.

Таких інсценівок набереться в мене до 20. Од найпростіших для молодших класів для самодіяльного виконання, до найскладніших, що потребують сил кіно чи телестудій. Для прикладу, між іншими така п'єса (чи й фільм) «Михайлик» із повісті Стельмаха «Щедрий вечір», як би біографічний про самого письменника. Або кілька з життя Шевченка. Наприклад – «Сирітська доля, що голка в сні...». Як Тарас шукав своєї долі. Та й з першої моєї п'єси «Мені тринадцятий минало...» про дитинство Шевченка всі п'ять дій можна силами школи, як п'ять окремих постановок образки створити. А одним сценарієм так захопилась, що надужила силою, черезмірною навантаженням писанням, що аж відлежала кілька днів. Це «Валерій Волков» – тринадцятилітній хлопчина. Під час війни ця дитина так тяжко перетерпіла за довгу біженську путь від Чернівців до Севастополя, де віддав своє життя в обороні Севастополя. Тепер на місці його гибелі побудована школа його імені, при школі піонери створили музей з пам'ятками про нього, біля школи охороняється його могила.

Хочу своє опрацювання послати до музею ім. Валерія Волкова. Такі мої наміри.

Та що з того? Щоб довести справу до кінця. Треба мати зв'язки з школами, школярами, вчителями, бібліотеками і взагалі з установами, зацікавленими такими справами, а я ж з хати не виходжу: я нікуди і ніхто до мене... Особливо в зимову пору.

Нас занесло снігами по самі вікна, тільки здалека чубочки Прикарпаття крізь сніжну імлу проглядають... Правда, хоч і дика стихійна, а яка ж краса! Для молодих це радість, а для старих немилосердна...

Ну, от сиджу й пишу, а що з того вийде – не знаю.

Отож і понаписувала – втішилася, що можу хоч листовно поговорити.

Певне і Вас зимове затишшя зараз. Хіба школярі лижники злетять навідати могилу Тараса та музей.

У місяці лютому певне у Вас буде рух відвідування іноземцями, що прибудуть на Україну в зв'язку з ювілейною датою народження Лесі Українки.

Проживайте щасливо! Здоров'я й сил Вам бажаю для виконання Ваших намірів.

Шульмінська О. М.

15/І 1971 р.

Майорівка.

Науковий архів Шевченківського національного заповідника. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 42 – 43. Автограф.

Як же мені втішно, шановна Варваро Яківно, що Ви уділили мені такий довгий лист!

Єдиний засіб обмінюватися думками з людьми у мене лише листування, бо ані я не годна рухнутися кудись, ані до мене комусь добратися – бо Майорівка, хоч і рахується дільницею Львова, але добиратися до неї незручно й тому для мене вона як западня.

В зимі занадто суворо для старої людини, правда в літі просторо, зелено, хороше, але щоб відвідати мене треба потратити багато часу, а тепер чогось той час у кожного дуже обмежений. Мені трудно відповзти десь далі від дверей хати, тому навіть до лісу, оточуючого нашу садибу, я не спроможна добратись, але маю надію, що уважать мою старість і видадуть мені легеньку колясочку з ручним двигуном – о, тоді я використаю літо до схочу.

Про свою роботу, що ще тримає мене живою, можу сказати, що ця [западня] трудно відбивається, бо ані свіжого матеріалу достати, ані машиністки розшукати. Набралось у мене опрацювань щось 12–10 зошитів списаних і лежать без руху. І я в цьому році ще нічого так і не змогла вислати до музею-архіву (до Києва). Так що звідти я достала привітання на 8 березня, трохи застережене – може побоювались, чи не померла.

Хоч докучає мені за старістю боротися, але мушу ще щось робити, поки тягнеться життя. І пишу помаленьку. Тому помаленьку, що не завжди слухаються мене руки мої. Часом так тремтять, що аж перо скаче, хоч притримуй ту праву лівою рукою, приходиться виводити по буквоцці. А тут ще горе мені з друкуванням. Взятась одна студентка мені допомогти та з нею одне хвилювання: за березень місяць тільки один зошит передрукувала, на квітень взяла другий і до сього дня не принесла. І шкода її – у неї мала дитина, машинки дома не має, кудись бігає друкувати. Видно потребує підробити. То це ж мені треба за два роки прожити, щоб вона то все, що вже підготовлено, видрукувала. Отакі невеселі справи.

Тепер про те, про що Ви запитуєте. Так, я тепер таку мету собі заказала. Найкращі твори дитячої літератури – повісті, оповідання – опрацювати як інсценівки для шкільних драматичних гуртків, для шкільних кінофільмів, враховуючи можливості школи, і разом з тим, що вони придалися і для літературного чи може в шкільних гуртках. Наприклад – повість про Валерія Волкова не дається, прочитати ні за одне, ні за два читання, а інсценізацію за 1½ – 2 години, при чім як ролі, так і репліки дотримуються суцільності, одного літературного стилю, читається легко, пробуджують зацікавлення до читання цілого твору, увипуклюють характери кожної ділової особи. А ще якби можлива була постановка на сцені шкільній, або створити фільм шкільним кіноапаратом – такі події запам'яталися б ді-

тьми на все життя. От якби яка дитяча бібліотека підбирала або хоч вказала мені матеріали, а ще якби яка друкарниця стало мене обслужила, тоді справа пішла б без перерви, без журби... Можна було б одібрати більш вартісні роботи і запропонувати відділу освіти видати цілий збірничок і розіслати школам. Ви бачите, які мрії у цієї 92-літньої ста рухи? Дарма, що руки і зараз тремтять, одмовляються працювати...

Але, поки що, про одне вислання признаюся Вам. Створила я 12 коротеньких новелок (фрагментів з мого життя) на одну тему «Материнство». Чи не буде це моєю [лебединою піснею]. Не виправляю літературно ні стилю, ні діалекту, так як вилялось із пам'яті, так і записала. Це дуже інтимне, боляче. Хочу якимись путями, щоб досталось моєму синові, якому вже 50 років, а розлучилась і не бачилася з ним з 1943 р. Він нічого не знає про своє раннє дитинство. Це були роки 20-ті, повні переворотів, прозріння, переслідування, небезпеки, боротьби, а навіть війни. Високу гору труднощів, небезпек перекрочила кожна мати... Нехай би знав... Але як? Переслати? Передати поки що не маю засобів і це мене мучить. Ця тема, думаю, цікава для кожної жінки.

Як тільки я зберу свої порозкидані інсценівки (читають, цікавляться) я пошлю Вам бандероллю, щоб Ви з сином перечитали: про Валерія Волкова, про Михайлика Стельмаха за його повістю «Щедрий вечір», про Тарасика Шевченка – «Сирітська доля, що голка в сні...», про «Степанка (Руданського) в Шаргородській бурсі»... Будете мати уявлення, чи вартісна подібна моя праця.

Щодо пам'ятника Шевченка в Буенос-Айресі знаю тільки, що була ухвала властей цієї столиці збудувати пам'ятник на зразок пам'ятника Шевченка у Вашингтоні, але чи вже викінчено – не знаю. Це був болючий [...] для мого сина, який потратив 1½ роки на цю справу, десь об'їздив навіть чужі країни в пошуках підходящих матеріалів, і признано було на міжнародному конкурсі премію його проекту...

Я писала йому, що інакше й не могло бути і навіть добре, що так сталося, бо глибока символіка закладена в проекті його зрозуміла була б на терені України, де відчувають всю прометеєву боротьбу нашого співця на тлі того лихоліття, а чужинцю пересічному, це відчуття і не дороге, і не зрозуміле, а більш підходить для різнорідного люду постать молодого поета повного життя. До речі – чи не має у Вас адреси Керницького (зі Львова), що цікавиться справами пам'ятників Шевченка, може йому цікаво буде наміри нашої еміграції в Аргентині. Я написала б йому про це, показала б фото проекту.

Хотіла б я подивитись на ті писанки по мотивам творів Шевченка. Та – ба!.. Старість не пускає. Чекаю літа, що літо-літечко мені допоможе.

Здається відповіла на все, що Вас цікавило.

Вибачте за довге моє писання – відбере час у Вас.

Бажаю Вам всього найкращого в житті, а ще сили витримати наплив туристів певне з-за кордону, особливо з Канади...

З пошаною Шульмінська О. М.

5/V 71 р.

Майорівка.

P.S.

Піонери Севастополя запрошують мене в гості до музею імені Валерія Волкова. Не знають вони моєї немічності...

Науковий архів Шевченківського національного заповідника. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 44 – 46 зв. Автограф.

**На листі помітка, зроблена червоним олівцем: Останній лист до музею Т. Шевченка. Померла 10 вересня 1972 року на 93 році життя.*

Сердуніч Л.А.

сmt Стара Синява

МАТИМЕМО ВЛАСНУ ГІДНІСТЬ – МАТИМЕМО РІДНУ МОВУ

Українська нація – самодостатня: у нас є все своє, ми маємо чим пишатися. Проте ще так часто ми бездумно поклоняємось перед чужим. Але воно, те заморське, не завжди краще і не потрібне нам, нації, народженій і витвореній в інших умовах. Причина, мабуть, у тому, що нема у нас одного: гідності (власної й національної). А тим часом інші народи мають у своїй основі культуру, яка прийшла саме від нашого народу. Ми дали початок багатьом мовам. Це тому, що українська мова – космічна, як зазначив П.Мовчан. Можна пишатися навіть словом, яким нас ображають: «хохол». Хай пиніться чужа заздрість і ненависть, а ми – таки «діти неба». Та й московини самі так нас називають, вважаючи, що тим нас ображають. А насправді ж «хохол» – у перекладі «син неба» (етнонім *хохол* у тюрських мовах визначається як *небо (кок)* і *син (огул, оол)*). Отак!

Щодо Дня української писемности і мови, який відзначаємо 9 листопада, то сталося, як завжди: чули дзвін, та не знаємо, де він. Це я про часи кучмізму, коли цей день був оголошено як свято. Але не все так однозначно, бо день українського письма прив'язали до чорноризника Нестора з плем'я Яфетового, неукраїнського, хоча давнє письмо (пракрит) насправді винайшли наші предки ще за 10 – 12 тисячоліть до Нестора. Про це дослідив у своїй книзі «Пантеон і слава України-Руси» наш краєнин

Л.Нечипоренко. Однак і це, й усі інші наші свята вкрали (спотворивши) не без допомоги нашої письменницької братії [1, с. 186]. Проте хто шукає, той знайде не одне підтвердження цьому.

Але яка ж сумна хронологія заборон українського слова! Скільки наша мова зазнала утисків, принижень, указів і циркулярів! Як справедливо зауважила мовознавець Л.Масенко, «у нас склалася парадоксальна ситуація, коли державна мова і створена нею багата культура з давньою традицією загнана в меншинне гетто» [2, с. 9].

За кучкізму на українських продакшн-студіях існували неписані «таємні протоколи», в яких зазначено вимогу Москви, чого в сценаріях не повинно бути: «Ніколи не можуть звучати слова *Київ, Україна, українець* (а *хохол* – можна, навіть вітається), тобто жодних слів, які позначають українську державність». І під двоголовим орлом – не лише українське кіно. Проте, на щастя, українська мова, попри всі злигодні долі: перешкоди, цькування, заборони – зберегла й себе, і свого творця: український нарід. Про її красу, милозвучність, багатство чимало слів сказали й українці, й неукраїнці. Московинський дослідник Р.Подольний стверджує, що той, хто володіє українською, володіє ключем не лише до мов сучасного слов'янського погніздов'я, а й до мов давніх і забутих. Бо праукраїнська мова дала початок усім індо-європейським мовам, вона – одна з найстарших мов світу і одна з найкращих мов світу (зі французькою й італійською). Це визнали 1928 року і 1936 р. Міжнародні конкурси мов, коли українська посіла 2-е і 3-є місця серед шістьох тисяч мов. Тож пишаємося: українська мова – найбагатша, наймилозвучніша, найкрасивіша! Це доводить і мій твір, де всі слова (а їх – близько 2000) починаються лише однією буквою: «...*Зачекай, золота землице! Завесніє – зареве Запоріжжя. Зійде зоря-зоряниця! Засяє знову! Зникнуть зрештою заборони, забудуться. Зазнали збиткувань, зла, збитків, заснули, зате збудимося! Західні землі з запорізькими з'єднаються! Земле згорьована, зажди! Зоремо, засіємо зерном, закосичимо. Заврунеться зело. Загоїмо зранені землі зелом-з'яполоччю, заспіваємо заздривиці! Здатися – значить зникнути, забаритися – згинути. Зберемося, зборемося зі злом засилля. Завесніє, заяріє знову земля запорізька, заспіває західноукраїнська. Збудеться злука! Засудимо земними – запорізькими! – законами заподіяні зайдами злочинства! Завадимо забуттю, зродимо заклади знань, золотом запишемо знатних земляків, знаних зодчих, знахарів, зелейників, злотників, звеличимо зухів, звитяжців – заборонених, загиблих, засибіренних, зацькованих, забутих. Закінчиться зловісне змосковищення! Зазоріє! Заради завтрашнього – зарадимо! Зайдам – зась!!!» (уривок) [3, с. 22].*

Мабуть, наша мова мала найбільше українських ознак наприкінці 1920-их років, позаяк саме тоді за свою красу виборола почесні місця. Тож

і доречно повернутися до тих висот її милозвучности, якими милувався світ і Міжнародне мовне журі.

Про нашу першість є пребагато доведень. Дослідник Л.Шульман пише: *«Насправді кількість слів в українській мові набагато більша, ніж у російській»*. Цей несподіваний факт учений відкрив шляхом порівняння обсягів двох комп'ютерних словників. Об'єм російського словника – 669 тисяч байтів. Об'єм же українського словника – 2 млн 645 тис. байтів. Отже, українських слів у 4 рази більше. То чия мова багатша? А якщо врахувати, що українські слова в середньому коротші від московинських, то, зазначає Л.Шульман, *«українська мова має у 5 разів більше слів, ніж російська, так само синонімічний ряд української мови у 5 разів довший від російської»* [4, с. 3].

Тож маємо по праву чим пишатись і що шанувати! Цікаві його висновки і про те, чому кожен українець без жодних проблем може спілкуватись і українською, і московинською, а для московина оволодіти українською мовою, яка в 5 разів складніша, – це справжня проблема. Хтось каже, що українська мова важка для вивчення. Це, звісно, ті, хто не хоче або не тямить вивчити її. Однак він не відає, не прагне і вперто не хоче знати, що праукраїнська мова (пракрит) народила всі індо-європейські мови. Вона – одна з найстарших мов світу. Але аж ніяк не важка, а цікава, багата і неповторна. Та хоч би як там було, а рідна мова не буває ні важкою, ні складною. Вона – наймиліша, бо материнська; вона – найкраща, бо рідна. Чужу мову можна вивчити за рік, а рідну вивчають усе життя. Втім, за рік можна вивчити і рідну мову, проте лише поверхово, а все життя можна вивчати не лише українську. Крім того, наша мова – чи не найоригінальніша, позаяк має таку родзинку, якою не похвалиться жоден нарід. Україна – єдина у світі країна з Державним Гербом ув абетці! *«На жаль, українська мова ще й досі ходить у свитині універсального пошиву, хоча є наступницею мови і писемности Київської Русі, – зазначає В. Чебаник, – наша мова володіє багатою традицією первозданного кириличного письма, яке існує тільки в пам'ятках культових канонічних творів православ'я. Розвиток кириличного шрифту був зупинений реформою Петра I у 1710 році. Нині для створення української абетки необхідно повернути кириличний шрифт разом із його давніми ознаками, надати йому форми сучасної європейської пластики з характерною для української мови мелодикою»* [5].

Україна – суверенна держава, проте не має власної абетки. Ні, «не має» – не точно сказано, бо має-таки, проте досі не послуговується нею. І це – незважаючи на те, що територіально і духовно вона – спадкоємиця Русі, звідки й походить наш державний герб: Триглав (Трисил, Трисуття). У кириличному шрифті, який пропонує графік В.Чебаник, буква «Щ» нагадує наш Державний Герб. Але, на жаль, поки що наша абетка надто уподі-

бнена, графічно ідентична з т. зв. російською: московинською. А щоб побачити мову в усій її неповторності, несхожості на інші слов'янські мови, необхідно створити власний національний шрифт, бо щось-таки мусить стати образом мови і нашою силою – силою України у світі. Адже міцний нарід тоді, коли все в нього у гармонії: економіка, військо і слово, яке теж є зброєю. Безперечно, кожний маленький українець, вивчаючи рідну абетку, змалку пишатиметься таким фактом, що в абетці його народу – зображення Державного Герба, Триглава. Це ще й виховання національної гідності і патріотизму, яких нам так бракує. Місію відродження української мови мусить узяти на себе патріотична інтелігенція, до якої повинне відносити себе і студентство, й журналісти, і педагоги, і культпрацівники. Ми повинні передусім самі добре знати історію, звичаї, уподобання свого народу, його стосунки з іншими народами світу. Знати і любити українську мову, говорити нею так, аби всім захотілося навчитися нашої мови й користуватися її мовними скарбами. З рідною мовою залишимося неповторними українськими особистостями – і світ шануватиме й нашу мову, і нас.

Якщо українську вивчають у Канаді і США, в Австралії і Британії, Польщі й Угорщині, то кажемо ствердно: наш нарід є, квітує наша мова! Однак... різними бувають оті студювання. Маю копію листа до моєї колишньої колеги від її доньки, яка стажувалась у США. В ньому вона пише про неймовірні речі:

Тут, у США, з нами був і російський доцент, який розповів американським студентам, що історія Київської Русі – це історія Росії, а всі Київські князі – це російські князі. Тож я вирішила розповісти про виникнення рос.-ї мови і російського етносу взагалі як такого. Почала від 7-го сторіччя, із князя В'ятка, який прийшов з Польщі на північ від Русі і змішався з угро-фінами. Розказала про нищення Новгородської республіки, про те, як монголо-татари, знищивши К. Русь, у Московії змішалися з тамтешніми мешканцями; розповіла про Геродотову Мельпомену, де йдеться, які племена жили на північний схід від Русі (самопожирачі); розказала про відсотки фінських слів у т. зв. рос. мові, про те, як Петро I украв у Русі назву для Московії та для її мови, а Заходу заплатив золотом, аби перейменували Московію на Росію на всіх мапах і в документах; розповіла про Валуєвський циркуляр та інші заборони укр. мови, про експансію рос. мови і т. д.. Студенти слухали з розкритими ротами і тільки встигали записувати. Верх неймовірного був, коли один юнак сказав, що він любить російську л-ру 18-го ст., а саме – Г.Сковороду. Я в перші секунди аж роззубилась. А коли пояснила, що Сковорода не рос. письменник, а укр.-й поет і філософ, то він сказав, що щось таке чув. Один московин у лекції заявив: «Гоголь был русским писателем в крови, русская кровь писателя заставляла его писать так. Гоголь творил благодаря кровному родству с русским народом». Тіль-

ки тепер, в Америці, я зрозуміла, що проблема між українцями і росіянами справді є і дуже велика. Дивує одне: як за віки ми ще є...» [6].

Зберігаю цей лист як документ, читаючи який, щоразу жахаюся... Не вже після цього хтось іще посміє твердити, що мовна проблема надумана, що українські націоналісти шукають гострих кутів у стосунках із Москвою?! Дбаймо про нашу мову: «диво калинове!» А кожен, хто любить українську мову, повинен пам'ятати заповіт Т.Шевченка: і чужому навчатись, і ніколи не цуратися свого, дбати про розвиток і чистоту рідної мови, примножувати її багатства. Думаймо, читаймо, міркуймо і свого не цураймо! Бо нам є чим пишатись, є що берегти від заздрісного й недремного ока, є що шанувати і передавати прийдешнім поколінням українців.

Наша дружба з москвинським народом якщо й повинна будуватися, то на рівноправності, для цього потрібен українсько-російський паритет, який включає й таке: 1) українська мова повинна панувати в Україні так само, як т. зв. російська в Росії; 2) українці в Росії повинні мати такі ж мовні й інші національні права, як росіяни в Україні; 3) в інших країнах українська мова має бути поширеною не менше від російської. В реальності паритет страшенно порушено на шкоду Україні, тому всякі дії, спрямовані на збільшення української мови і зменшення російської, дуже бажані і не можуть засуджуватись, бо наближають наші народи до високої мети: українсько-російського паритету.

Ще 1836 р. М. Шашкевич видав полемічний трактат «Азбука і abecadlo (абецадло)», спрямований проти спроб австрійської влади перевести українську мову на латинський алфавіт. Зокрема, й цією «брошурую», як її назвала «Укр. Рад. Енциклопедія» [7, с. 374], вдалось-таки відстояти українську абетку і правопис. «Велика його заслуга – у боротьбі за українську абетку: щоб була не абецинка (латинка)», – відзначив І. Калинець [8].

Все – від нашої гідности! Видатна українська художниця Ганна Собачко-Шостак, яка жила в Черкізовому, під Москвою, 30 років розмовляла лише українською! Маймо ж і ми таку гідність! Як сказав у моїй авторській радіопередачі на ХОДТРК письменник В.Матеуш, «не дозволяймо сміятися з нашого Гімну! Нарід, який поважає себе, не скаже: «ще не вмерла, напр., Польща чи Канада». А в нас дехто так співає, перекутивши слова в тексті Головної Пісні України. Але ж правильною є фраза «Ще не вмерла України ні слава, ні воля». Ну, а по-друге, навіть у помилковому варіанті нема приводу для сміху, бо це ж трагедія, коли помирають народи і нації. Тим, хто над цим сміється, можна сказати, що той, хто сміється з трагедії, – не лише дурень, а й непорядна людина. А це – гірше» [9]. До речі, маємо власне українське слово на означення Головної Пісні України: *Славень* (від слова «славити»). Як греки нав'язали світові своє слово *гімн*, так і ми можемо популяризувати наше слово *Славень*, краще від чужого.

Дуже важливо захищати інтереси того народу, мовою якого пишеш. Законмірно писати своєю рідною мовою, а також мовою свого народу, себто українською, якщо навіть ти поляк чи московин, а живеш в Україні. Буває, що поет пише мовою іншого народу. «Це дуже почесно: перейти від народу благополучного до народу страждаючого. А ось перехід протилежний, від страждаючого до благополучного, – це не гідно. Такий перехід – це пристосуванство і користолобство, шукання легких шляхів самовираження або легкого хліба і почестей» [10].

Утвердженню української мови перешкоджає і цитатний суржик. При цитуванні іншомовна фраза повинна супроводжуватися перекладом. Цитувати лише мовою оригіналу допустимо, якщо ця мова не загрозлива для нас. Напр., білоруська не загрожує нам нічим. Загрозлива та мова, яка витісняє мову корінного населення. Такою буває мова метрополії, нинішньої чи колишньої, її називають окупаційною; мова великого світового хижака для нас теж загрозлива. Отже, цитатний суржик – це явище, при якому цитата загрозовою мовою вводиться в текст без перекладу. Тому для нас особливо небажані російськомовні цитати без перекладу, бо багато читачів і слухачів не встигають у думці перекласти їх і включити в систему українськомовного мислення. Тому їхнє мислення стає не чистим. Цитатний суржик – це джерело розмовного і письмового суржику. Ще більше джерело суржику для українців – стовідсоткові російськомовні тексти. Їх треба подавати разом із перекладом, як і тексти з будь-яких інших мов, саме задля уникнення суржику. «Моя вчителька Дарія Василівна викладала російську мову по-українському! Вона, будучи авторитетною, могла собі дозволити такий відступ від методики» [11].

П. Куліш був просвітником ще задовго до створення Товариства «Просвіта» ім. Т.Шевченка. Його стараннями було відкрито філію «Просвіти» в Тернополі, аби при підготовці роману «Чорна рада» до друку *«неперправляти усі глаголи на -ти, а не -ть»*.

Байдужість влади до корінної мови – це теж перешкода для розвитку цієї мови. Врешті-решт, виникає питання: у якій країні ми живемо?! І коли ж закінчиться наш безкінечний терпець, який так люблять випробовувати наші недруги і який так уміємо демонструвати ми самі? Вважаю, не терпець потрібно демонструвати, а нетерпимість до різноманітних проявів неповаги до української мови. Давно потрібно змінити закони, які не сприяють доступу до влади патріотів, які б розбудовували власну українську державу, де ми зможемо вільно розмовляти рідною мовою, а всі інші нації, які бажають жити в Україні, хай пристосовуються до її законів і правил, хай вивчають мову корінного населення, аби жити тут повноцінно. А якщо не хочуть, то нехай не встановлюють на чужій землі своїх правил.

Досі достеменно не відомо, коли ж витворилась українська писемність. Науковці твердять, що українська виділилася безпосередньо з

праслов'янської мови у період від 6-го – 7-го сторіччя до 11-го. Велесова книга була написана на дерев'яних дощечках ще у 5 – 9-му сторіччі волхвами Русколані і древнього Новгороду. Є багато аргументів на користь того, що писемність на Русі існувала задовго до прийняття християнства. У поселеннях черняхівської культури на Дніпрі (III – V вік н. е.) знаходять рунічні написи. У древній Хозарії користувалися «руським письмом». Знаменитий Кирило, брат Мефодія, у 860 р. в Криму бачив книги «роусьскими письмены писано». Тож наші давні предки створили свою грамоту. Древні слов'яноруси активно спілкувалися з германськими племенами, які користувалися рунікою, з тюрко-монгольськими народами із такою ж писемністю. Отже, маємо все більше і більше доказів того, що «Велесова книга» могла бути написана саме такою мовою і переписана пізніше на дерев'яні таблички. Тож можемо стверджувати, що писемність в Україні існувала ще до створення «ВК», себто ще до примусового запровадження у нас християнства. А тому версія, що, мовляв, найдавніша згадка про «руську» (тобто українську) мову на території сучасної України датована 858 роком, – уже застаріла.

Тож спочатку було Слово. «*І Слово було Богом*». Ось як люди ставилися до Слова: як до Бога. Слово було о-бож-ню-ва-ним. Не оскверняли ні Слова, ні Словом. Ще 1654 року сирійський мандрівник Павло Алеппський писав: «По всій Козацькій землі всі люди, навіть жінки, уміють читати» [12, с. 82]. З часом і з розвитком мови й писемности змінювалось і ставлення до Слова.

У нас донедавна не було закону про мову, а користувались угодницько-половинчастим «Законом про мови в Українській РСР» зразка 1989 р., який захищає лише одну меншість, а не корінну більшість і не інші меншини. Українофоби різних мастей намагаються виправдати свою політику щодо української мови, посилаючись на Хартію європейських мов, яка гарантує вільний розвиток мов нацменшин. Але при цьому замовчують, що цей документ гарантує підтримку насамперед вимираючих мов, напр., мови курдів, басків, і то лише за умови, якщо це не шкодить мові державній. А що загрожує російській мові? Кожна країна, яка поважає себе, спрямовує зусилля на захист мови свого народу, бо чия мова – того й держава. Напр., французьку мову захищають 11 статей конституції. Українську мову – одна-єдина стаття, та й та – під знаком запитання. Натомість ВРда прийняла закон «*Про засади державної мовної політики*», щодо якого Венеціанська комісія дала немало суттєвих зауважень про порушення у низці його статей конституційних прав державної мови. І твориться це не лише через імперські апетити, а й з мовчазної згоди наших громадян, які серед проблем першочергових мовні проблеми ставлять аж на 18-е місце. Що ж, для життя, мабуть, таки байдуже, якою мовою говориш – недолу-

гим суржилом чи мовою сусіда, якщо під «життям» розуміти дві потреби: їсти і плодитись. Але чи досить цього, аби претендувати на ім'я людини? Згадаймо: «поділяй і владарюй!»... Адже питання мови – це не лише суспільна і лінгвістична проблема, а й глибоко інтимна сфера, бо стосується насамперед духовності, бо мова – це інтелектуальний і моральний портрет як нації, так і окремої людини. Не будьмо осторонь, коли відбуваються події, які уможливають нищення мови титульної нації і тим несуть пряму загрозу існуванню України.

Якщо хтось іще сумнівається у важливості мовного питання, нагадую, що розумні політики саме з відродження мови починали відродження своїх держав. Створення Ізраїлю почалося насамперед з реанімації давно забутого івриту: мови, якою не говорив ніхто понад 2 тисячі років. Невже в єврейських громадах компактно не проживало 10% москвомовних чи англійськомовних євреїв? Мабуть, набиралось і понад 50%. Однак, прагнучи створити власну державу, вони наполегливо відродили і власну мову. Подібну ситуацію пережили й чехи після визволення з-під 300-річного німецького гніту. І ніхто не нарікав, що, мовляв, «так склалось історично». Коли так мовлять, то хочеться запитати: «Якщо в незрячих батьків народилися зрячі діти, то їм теж треба виколоти очі, бо «так склалось»?». У сучасному глобалізованому світі нема країн, де б не було національних меншин. Але саме єдина державна мова – цементуючий стрижень багатонаціональних держав (як Великобританія, США, Франція). Та й сама Росія, яка має у своєму складі понад сотню іншомовних націй і народностей, давно ухвалила Закон «О государственном языке РФ». Щодо України північний сусід веде політику подвійних стандартів, висловлюючи «беспокойство» станом російської мови в Україні, а намагання українців утвердити українську сприймає як образу. Згадаймо хоча б таку органічну спробу кол. міністра закордонних справ В.Огризка говорити мовою держави, яку представляє, і яке обурення це викликало в російських високопоставлених чиновників. Не кажучи вже про право на рідну мову 8-мільйонної громади українців у Росії, хоча б у місцях компактного їх проживання по сургутях, уренгоях, на Далекому Сході, де немало таких, які не хочуть, аби повністю зросійшувалися їхні діти, але під шаленим тиском відмовилися від задуму організувати недільну школу за власні кошти. Ми ж за власні кошти (кошти держави, платниками податків якої ми є!) навчаємо мільйони українців у російських школах, бо, як дехто каже, «так склалось історично». Та ще й додають, що двомовність – у наших генах. Хоча кожна освічена людина добре знає, звідки ця двомовність узялася: після Переяславської з'ради» 1654 р., коли українська мова втратила умови для свого розвитку. Мало того, вона була дискримінованою і забороненою циркуляром Валуєва й Емським указом, який діяв до 1905 року. Адже, за словами царських чи-

новників, *«ничто так не соединяет побежденные народы с победителями, как язык»*. А ще ж у радянські часи виморений голодом південь і схід України заселили курськими, брянськими, рязанськими людьми, які перемішалися з поріділим корінним населенням: українцями. Отак і з'явилися джерела двомовности в Україні.

Пам'ятаймо: *«Нарід, який не має честі, не матиме і хліба»*. Це вислів всесвітньовідомого економіста Джона Рікардо. Це саме стосується й гідности: власної й національної. Матимемо гідність – матимемо й рідну мову.

Але натхненні творці вищезгаданого закону, намагаючись ввести нас в оману, прикриваються положеннями Європейської Хартії регіональних і міноритарних мов, яку самі доволіно інтерпретують. Адже Хартія жодним чином не зобов'язує і не уповноважує державу запроваджувати офіційний правовий статус для тієї чи іншої мови, тим паче, коли це шкодить мові державній. Отож ситуацію, яка склалася, важко назвати здоровою. Тому для оздоровлення українського державного організму потрібна денонсація (відмова) цього ганебного закону і серйозна підтримка мови титульної нації самою нацією, зокрема, проявом своєї національної гідности.

Джерела та література:

1. Нечипоренко Л., «Пантеон і слава України-Руси», Тернопіль: Вид-во «Підручники і посібники», 2006.
2. «Слово Просвіти», № 6, 12 – 18 лютого 2009.
3. Сердунич Л., «Зайдам – зась!» // «Розвиддень». – Вінниця: Видавництво «ТВОРИ», 2020. – С. 260, іл..
4. Букет Є. Перша перемога громадянської акції / СП, № 40, 7 жовтня 2010.
5. Багряна А., «Україна єдина у світі – з гербом в абетці!» / Г-та «Народне слово».
6. Федорова О., Приватний лист до матері, наданий нею, Г.В.Куцоконь, для Любови Сердунич.
7. Кирчів Р., М. Шашкевич / Укр. рад. енци-я, т. 12, вид. 2. – Гол. ред.-я УРЕ. – К., 1985.
8. Калинець І. / Телепередача «Поле Маркіяна Шашкевича». – 30 червня 2011 р., УТР.
9. Матеуш В., «Роздуми про мову», цикл авт. радіопередач Любови Сердунич «Криниця. Культура мовлення». – ХОДТРК «Поділля. Центр». – 20.11.2011.
10. Матеуш В.. Там само.
11. Матеуш В.. Там само.
12. Січинський В., «Чужинці про Україну». Перевидання. – Київ: Фірма «Довіра», – 1992.

САДИБА ГРИГОРІЯ ГАЛАГАНА У ЛЕБЕДИНЦЯХ – ПАМ'ЯТКА ПАЛАЦОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА ХІХ СТ.

У статті на підставі праць відомого українського архітектора, мистця і мистецтвознавця, подолянина Володимира Січинського та інших розкрито історію проектування та побудови пам'ятки доби розквіту української архітектури та парко-будівничого мистецтва ХІХ ст. – садиби Григорія Галагана у селі Лебединці (Срібнянський р-он, Чернігівська обл.).

Ключові слова: мистецтво, садиба, с. Лебединці, Григорій Галаган, Володимир Січинський, Кость Широцький, Дмитро Дяченко, ХІХ ст.

Багата на дерево Україна стала батьківщиною найдосконалішого і найоригінальнішого дерев'яного будівництва – як складової образотворчого мистецтва ХVІ–ХІХ ст. М. Грушевський, зокрема, писав, що «гомін сокир» «не затихав ніколи на цілому просторі українських земель, а з ним не переривалася й архітектонічна робота, що модифікувала старі типи» дерев'яних будівель «відповідно до смаку будівничих чи фундаторів, відповідно до місцевих вимог, чи обставин, відповідно до нових течій в кам'яному чи дерев'яному будівництві». «Безперечно, – наголошував Д. Антонович, – дерев'яне будівництво, як і все мистецтво України, постійно розвивалося, постійно міняло свої форми, як це й мусіло бути в європейського народу, але кожен стиль проймає своєю національною традицією, що справді кладе яскравий відпечаток національної риси» на кожен українську дерев'яну будівлю, «в якому б стилі її й не збудовано». Відомий мистецтвознавець, подолянин В. Січинський, зауважував, що дерев'яна українська будівля «виводить свій родовід від оборонного, замкового будівництва, що цвіло на Україні ще в дохристиянську добу, з помітною перевагою романського впливу, через що впливи пізніших стилів – готики, ренесансу, барокко», відбивалися на наших будівлях «ледве помітно, обмежуючись тільки до прикрас, форм перекриття та подробиць» і марно «шукати усталених пропорцій і канонів у всіх тих архітектурних композиціях. Мистець-майстер, в кожному випадку давав своєрідний, самобутній твір, вкладаючи в нього своє розуміння, свій мистецький вислів, свою ритміку, незв'язану з загально зобов'язуючими приписами гармонії й краси». Водночас він стверджував, що техніка теслярського ремесла доходить у будівництві до таких «вершин мистецтва, на яких, використання

природи й опірності будівельного матеріалу сплітаються з естетичними досягненнями в гармонійну цілість» [13].

Українське дерев'яне будівництво вирішуючи постійно назріваючі вимоги «ужитковості» та розв'язуючи все нові питання конструкції й форми, досягло свого найвищого рівня технічної досконалості й оригінальності форми. У «міру дальшого розвитку й пристосування до умов терену, цей стиль помітно зрізничкувався, творячи цілу низку регіональних зразків мешкальних будинків. В центральній смузі України з сільського хатнього будівництва взяло свій початок і міське та поміщицьке дерев'яне будівництво, яке мало при тому куди помітніші сторонні впливи. Особливо характеристичні для міського будівництва ганки, й підсіння на колонах, підстрішки, ломані дахи й фронтіві причілки («фаціяти»)» [13]. У статті-гаслі «Архітектура дерев'яна» (1949) [17] В. Січинський писав, що найбільша кількість найцінніших зразків дерев'яного будівництва збереглася в Україні, адже українці «відзначалися великою майстерністю в обробленні дерева» і в будівництві виробили «оригінальні мистецькі форми й технічні засоби» [17, с. 815]. Проте міське будівництво під «впливом відмінних соціальних і господарських відносин більше переймало, починаючи з доби ренесансу, плани й архітектурні форми мурованих будинків, але із своєрідними рисами народного будівництва – з підсіннями, ганками, рундуками, галерійками, дахами в кількох кондигнаціях, різьбленими сохами». «Цілі дерев'яні міста, – наголошував дослідник, – «донедавна були відомі як унікати». Ще перед Першою світовою війною дуже «цікаві зразки заїздів, корчм, міщанських і панських будинків були у Кам'янці-Подільському, в містечках Поділля, Галичини й Волині з мансардами, сходами, бальконами та ін. оригінальними деталями». У середині XIX ст. «були вдалі спроби відродити український стиль» [17, с. 820], про що «добрим прикладом» свідчить «славний своєю стилевістю поміщицький будинок» [13; Рис. 1] Г. Галагана у Лебединцях на Полтавщині (*нині – Срібнянського р-ну Чернігівської обл. – А. Т.*), збудований у 1854–1856 рр. відомим українським архітектором Євгеном Червінським (*1820 – †?), учнем видатного архітектора К. Тона, автора проекту церкви Христа Спасителя в Москві [15; 17, с. 820; Рис. 2].

У статті-гаслі «Архітектура мурована» (Мюнхен, 1949) [16] В. Січинський наголошував, що добою розквіту українського мистецтва, його золотим віком треба вважати добу найбільшого будівельного руху наприкінці XVII–XVIII ст., коли витворюється своєрідний стиль, що має назву українського (козацького) барокко. У цей час, не зважаючи на посилення західноєвропейських впливів, постають оригінальні форми, ґрунтовані на старих традиціях українського мистецтва [16, с. 808], серед них цінний

виствір українського барокко – полкова скарбниця («Галаганівський арсенал») у Прилуках [16, с. 809–810].

З початком ХХ ст., одночасно з посиленням українського національного руху, поміж українськими мистцями поширюється течія відродження українського стилю, піонером і послідовним яскравим виразником якої був В. Кричевський. До цього руху приєдналася «Українська громада» Петербурзького інституту цивільних інженерів (більш знана як «Петербургська громада ентузіастів українського архітектурного стилю»), закладена у 1905 р. з ініціативи Д. Дяченка, В. Кричевського, і за участю подолян М. Кравчука, В. Січинського та ін. [16, с. 813]. Позитивну роль у цьому починанні зіграв мистецтвознавець, подолянин К. Широцький (*1886 – †1919) [8; 9]. «Українська громада» відіграла значну роль у дослідженні та розвитку українського архітектурного мистецтва в Україні. Її члени, майбутні українські архітектори, виявили «високий і багатосторонній гатунок» роботи в різних галузях проектування і будівництва. Вони, володіючи добрим знанням класичної архітектурної спадщини, «відзначалися особливою чутливістю до регіональних та національних особливостей зодчества тих місць, де їм доводилося працювати» [5]. Крім того, використовували мотиви українського барокко і народного дерев'яного будівництва, що викликали широку архітектурну дискусію [16, с. 813]. Відкриттям нової національної архітектури, став втілений в життя проект обдарованого художника, архітектора і знавця народного мистецтва Василя Кричевського (*1873 – †1952) будинку Полтавського земства, де мистець використав «деякі деталі» будинку Г. Галагана у с. Лебединцях [19]. Допитливі, талановиті і патріотично налаштовані студенти – Д. Дяченко, В. Січинський та інші під час практики побували на будівництві цього будинку [5].

Членами «Громади» була сформульована досить смілива і навіть відважна, Програма, цілі та завдання якої можна звести до чотирьох пунктів: 1) вивчення народної творчості та національної архітектурної спадщини, особливо культових, житлових та господарських будинків, меблів та орнаменталії; 2) виявлення пам'яток архітектури України і всіляка допомога в їх збереженні; 3) популяризація художніх здобутків рідного мистецтва завдяки влаштуванню спеціальних виставок, проведення обговорень та читання лекцій, розгортання публікацій у пресі; 4) запровадження українських архітектурних форм у сучасне проектування та будівництво. Ентузіазм і молодечий запал різних за своїм творчим потенціалом людей призвели до значної активізації роботи «Громади», на чолі якої в 1910 р. став ініціативний студент Д. Дяченко. Він був головним організатором і натхненником щорічного натурального вивчення творів української архітектури, яке захопило Д. Дяченка, В. Січинського та ін. Вони у різних регіонах України зафіксували у малюнках, обмірах і світлинах понад сто пам'яток архітек-

тури. Серед них безумовний інтерес мали малюнки будинку Г. Галагана та будинку для приїжджих у Лебединцях, низка обмірів хат і комор [5; Рис. 3–4]. «Громада» у 1910–1913 рр. регулярно проводила свої професійні зібрання із залученням мистецтвознавців К. Широцького, Є. Сіцинського. На засіданнях із «високорівневими узагальнюючими повідомленнями» про будинок Г. Галагана, Покровський собор (1910) та «Український архітектурний стиль» (1913) виступав Д. Дяченко [10, с. 1]. Робота «Громади» притягувала увагу преси, про неї писали К. Широцький, Д. Дяченко та ін., дбаючи про врятування будинку Г. Галагана у Лебединцях [5].

Досягненням ентузіастів українського архітектурного мистецтва завдяки ініціативі Д. Дяченка стало влаштування Першої професійної виставки української архітектури у Петербурзі (1912), де були показані зразки народного мистецтва, вишитих рушників, кераміки, різьблених дерев'яних деталей, меблів, «експоновано малюнки й світлини пам'яток зодчества та видатних нових будинків українського архітектурного стилю». При цьому «студенти показали зрілим працюючим архітекторам взірць того, як необхідно утверджувати рідний архітектурний стиль». Завдяки виставці «на українську архітектуру звернули увагу професіонали-архітектори», викладачі та студенти, які «вперше з подивом побачили те, що ніколи і не чекали побачити у межах Російської держави» [10, с. 2].

У 1913 р. в інституті цивільних інженерів відбувся конкурс проектів будівлі Церковно-археологічного музею для Кам'янця-Подільського. Високоавторитетне журі, членом якого був Є. Сіцинський, першу премію присудило Д. Дяченку. На Другій виставці української архітектури (1914) у виставлених творах Д. Дяченка, В. Січинського та інших виявились «необароковкі захоплення та раціоналістичні прояви». З початком Першої світової війни самодержавство заборонило діяльність гуртка української архітектури «Громада», проте гуртківці, всупереч забороні, зробили у 1916 р. спробу провести третю виставку. Гуртківці нерідко перемагали на конкурсах «дипломованих і досвідчених архітекторів-практиків, кожного разу принципово стверджуючи своїми роботами тоді ще маловідомий український архітектурний стиль. Вони усвідомлювали вимоги часу і стверджували власною творчістю вистраждане нашим народом право на власне існування, на рідну мову, на свій архітектурний стиль» [5].

Характеризуючи український архітектурний стиль В. Січинський у статті «Будинок Галагана в Лебединцях» (1953) писав, що з «пам'яток української архітектури козацьких часів XVII–XVIII ст., найменше залишилося зразків цивільного будівництва, зокрема будинків української старшини», адже вони «не витримали «зубу часу», а тим більше руїни, війн і розрухів. Особливо спричинилася до того нищення «благодатна поміч» сусідів (*москалів. – А. Т.*), що мали «очі завидючі та руки загребущі». Ними було

«поруйновано, спалено і знищено майже все, як особливо «небезпечних» свідків славної української минувшини. Про будинки Б. Хмельницького у Чигирині й Суботові маємо лише побіжні описи та рисунки незначних решток – руїн, з палати П. Дорошенка у Чигирині знаний лише примітивний рисунок, з палати І. Мазепи у Батурині не збереглося навіть слідів, а дім Д. Апостола у Глухові згорів. Одинокі збережені в руїнах палата К. Розумовського у Батурині, походить уже з новіших часів (1794–1803) і «не дає належного уявлення про тип будов козацьких часів» [1, с. 3].

В. Січинський наголошував, що «особливо цінна пам'ятка», зокрема, «своїм внутрішнім урядженням» – будинок Галаганів у Лебединцях», це «яскравий приклад більшої української хати козацької старшини в стильовому оформленні, з кахлями, меблями, різьбою в дереві, деталями вікон, дверей і т. ін. Для української мешканевої культури це невичерпане джерело ідей, мотивів і декоративних засобів». Висвітлюючи історію проектування і постання цього будинку дослідник пише, що «нащадки відомого козацького старшинського роду Галаганів», «вирішили побудувати власний дім в українському стилі» й доручили архітектору Є. Червінському «зібрати архітектурний матеріал із різних пам'яток української старовини», а вже на підставі зібраного «ним матеріалу зі старого українського будівництва в дереві», «запроектувати новий будинок». Архітектор, зібравши матеріали про «пам'ятки української цивільної архітектури, зокрема про будинки української старшини», виготовив проект славного будинку Галаганів і в 1854–1856 рр. побудував його [1, с. 3] на «зразок хат козацької старшини часів Запорозької Січі» [3; 18]. У с. Лебединці, яке вперше згадується у 1797 р. як хутір Лебединський [3], де було 86 дворів і 526 жителів [4], на кошти Г. Галагана споруджено дерев'яну Варваринську церкву (1854) [3], при якій діяли бібліотека, школа грамоти, земське початкове училище, в якому станом на 1913 р. навчалось 49 хлопчиків і 14 дівчат [4].

О. Писаренко в статті «Архітектурні роботи Т. Г. Шевченка» (1956) [2] писав, що поет-пророк будучи особисто знайомий з великим поміщиком на Полтавщині і Чернігівщині, предводителем дворянства Борзенського повіту, совісним (*мировим*. – А. Т.) суддею Чернігівської губернії, віцепрезидентом Комітету по влаштуванню селянського життя у Південно-Західному краї, членом Державної Ради, головою Комісії у справах кредитної кооперації та Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, відомим громадським діячем Григорієм Галаганом (*1819 – †1888), виступив із критикою архітектурного проекту нового будинку Г. Галагана. Він дав досить авторитетну оцінку новому будинкові. У своєму щоденнику він писав, що будинок збудований «у старому українському стилі Прилуцького повіту», і взагалі, ця будівля, це «барська, але добра і гідна наслідування затія (*переклад – нау*)» [2, с. 5]. Замовлення на

декорації цього в «українському стилі» [14] будинку зробив поету один український магнат, але воно «не було виконане і збереглись лише ескізи Т. Шевченка до цих декорацій» (*переклад – наш*) [25, с. 97].

«Дорогоцінна пам'ятка звичайно не заховалася б у пам'яті нащадків, коли б знов не знайшлася інша світла особистість» – український архітектор В. Кричевський, який на початку ХХ ст. «фахово дослідив, обміряв і зарисував ззовні і всередині» відомий будинок Г. Галагана у Лебединцях [1, с. 3; 19]. На жаль, «не всі рисунки В. Кричевського переховалися в оригіналах. Частину з них зберіг або сфотографував інженер-архітектор В. Пещанський», який у 1922 р. вивіз їх із більшовицької України до Львова і передав В. Січинському для використання [1, с. 3]. Інші рисунки В. Кричевського «були репродуковані в тяжко доступних часописах, або так зле репродуковані», – зауважував дослідник, – що прийшлося «переводити складні реконструкції самих рисунків». Мистець використовуючи «деталічні рисунки» В. Кричевського зробив, «уживаючи спеціального перспективістичного побудування», внутрішній вигляд головного приміщення (залу). Було також виготовлено, на підставі дуже поганої, неясної репродукції, опублікованої архітектором М. Шумицьким в книжці «Український архітектурний стиль» (1914), не дуже задовільний схематичний план будинку, «особливо щодо відкритих ганків і галерейок». Загалом, наголошував В. Січинський, «дорогоцінну пам'ятку української архітектури і мешканевої культури, що сягає козацьких часів, збережено і закріплено в графічній формі аж до наших днів працюю 5 українських архітекторів, переходячи різні фази дослідів, перерисовок і реконструкцій, щоб донести і переказати «життя предків у пам'яті нащадків» до наших днів» [1, с. 4; Рис. 5].

На думку В. Січинського, «особливістю будинку Галагана є засаднича симетричність головної фасади, але без пунктуального його дотримання». Розподіл «приміщень і зовнішнього вигляду» з «різними ганками, верандами й галерейками», дає «цінний зразок вільної композиції і особливої мальовничості», в характері старого українського стилю. «Цю мальовничість і затишність збільшують ганки, рундуки і галерейки», а внутрішнє розміщення «поодиноких покоїв цікаве тим, що дотепно і зручно комбінує приміщення для загального вжитку та родинного життя, де є і зовсім відокремлені покої і групи їх (по кілька кімнат) об'єднаних у певну цілість. Кілька додаткових виходів на подвір'я і до садку з ганками і галерейками дає також можливість у різні способи використовувати поодинокі приміщення, їх функціональну вагу і практичне значення» [1, с. 4] та свідчить про цілісне «внутрішнє урядження великої мистецької вартості».

Найбільшої уваги, наголошував В. Січинський, заслуговують оформлення дверей з кованими металевими частинами та форми й конструкції вікон. «Особливо гарні подвійні («венецькі») вікна у вишуканих пропорці-

ях, що поділяються різьбленими колонками та мають шиби восьмикутної форми». Конструкція вікон із «подвійними засувними рамами» була особливо придатна для України, адже «давала можливість добре регулювати тепле і зимне повітря в будинку, при спусканні горішньої половини вікна в зимі, виходить з хати тепле повітря, а при висуванні долішньої половини в літі, приходиться до хати свіже, зимне повітря з надвору. Також впродовж дня можна добре регулювати в упокоях тепле і свіже повітря». Дослідник описуючи внутрішній інтер'єр будинку, зауважував, що «прекрасно вирізанні сохи (колонки), поруччя і закінчення ганків і галерейок дає типовий приклад своєрідного українського стилю». У цілу архітектурну композицію «головної гостинної зали» «вросла» прегарна кахельна піч. «Бічні двері до ганку мають легке, орнаментальне окуття. Лавки попід стінами одного кута залі з різьбленим столом, дають типовий зразок оформлення української хати. Майстерно і зі смаком виконані меблі з різьбою, а особливо гарно виглядають крісла». На дерев'яній стелі зі сволоком зроблено «легку і не переладовану різьбу і меморіальний надпис», що «доповняють і завершують гармонійну цілість приміщення». «Господарські приміщення і огорожа будинку давали завершений ансамбль вишуканих, мистецьких форм», хоча з того на початок ХХ ст. залишилася лише «в'їзна брама з хвірткою. Це, – на думку дослідника, – також гарна і своєрідна композиція та улюблений мотив українського дерев'яного будівництва, що зберігся, як великий унікат в рисунках» В. Кричевського [1, с. 4].

В. Січинський стверджував, що кожна архітектурна форма і деталь будинку Г. Галагана, «своєю конструктивною засадою і вишукано-шляхотними мотивами, можуть служити зразками для модерної мистецької творчості, зокрема мешкальної культури українського дому» [1, с. 4]. А щаслива думка родини Галаганів «була зовсім свідомо і глибоко патріотична», про це найкраще свідчив вирізьблений надпис на сволоку головної зали знаменитого будинку, що має подвійну вартість – як пам'ятка давнього мистецтва і як джерело для модерної творчості, адже: «Сей дім збудований для оживлення переказів про життя предків у пам'яті нащадків» [1, с. 3–4; 17, с. 820; 25, с. 97].

«Українським Парнасом» називають родове гніздо, маєток (палац) відомого козацько-старшинсько-шляхетського роду Галаганів, побудований в 1824–1831 (за іншими даними у 1829 р. [21]) рр. у Сокиринцях, яке збереглося до нашого часу і є найбільш характерним прикладом палацо-масткової архітектури Лівобережної України кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. На відміну від російських палаців, класичні садиби в Україні поєднували в собі величну святковість та інтимність, зумовлену функціями комплексу, що водночас були розважальною резиденцією, пишно вбраною та художньо оформленою, місцем тихого затишку і господарським осе-

редком. Планування та проектування ансамблю зробив очільник Київської губернської архітектурної креслярні Павло Дубровський (*1783 – †1850) [20]. Простора двоповерхова будівля палацу в стилі класицизму, увінчана в центрі великою декоративною банею, прикрашена шестиколонними портиками [21]. П. Дубровський разом із знатним австрійським садівником В. Бістерфельдом створили видатну пам'ятку доби розквіту української архітектури і парко-будівничого мистецтва XIX ст. [20], де окрасою є «краєвидний парк з галявинами, алеями, ставками, альтанками, мостами та іншими елементами малої архітектури». Нині композицію парку, що разом із палацом перебувають у користуванні аграрного ліцею, складають головна алея, палац та глибока перспектива краєвиду, що розгортається за палацом і завершується великим (10 га) ставком [21].

В палаці була велика фамільна колекція творів мистецтва, значний внесок у її становлення належить Григорію Галагану, однак її доля склалася нещасливо. Революції, війни та людське невігластво зробили свою чорну справу, колекція була розпорошена, багато експонатів знищено як «мистецький непотріб», але все ж частина збірки на початку 50-х рр. XX ст. була врятована і перевезена до Чернігова. У 80-х рр. більше 100 творів образотворчого мистецтва з колекції були передані новоствореному Чернігівському художньому музею і вони й досі є його гордістю і окрасою. Тут представлені твори О. Волоскова (*1822 – †1882), якого Григорій Павлович запросив у Сокиринці «для практичних занять терміном на два роки» і який написав такі відомі твори, як «Готичний місток у Сокиринському парку», «Садиба Г. П. Галагана у Лебединцях» (1857; Рис. 6), «Церква у Сокиринцях» [20].

На рахунку визначного мецената і культурно-освітнього діяча Г. Галагана, який усвідомлював себе як частку українського народу, але водночас залишався вірним Російській імперії [23, с. 304], численні народні школи, прогімназія й гімназія у Прилуках, училище в Ічні, а також заснований у 1871 р. у Києві один із кращих приватних середніх навчальних закладів – Колегія, яка сприяла «розкриттю в душах і умах юнаків, що навчаються, любові і розуміння головних основ життя і зробило б їх у результаті здатними служити інтересам країни і допомагало б їм бути гарними громадянами дорогої вітчизни» [20]. Упродовж майже 50-річного існування (1871–1920) Колегія залишила помітний слід в культурно-освітньому житті України, зокрема в охороні культурної спадщини – збереженні архітектурних пам'яток. Так, у 1896 р. (після смерті Катерини Галаган) Колегія отримала у спадок від своїх засновників не тільки великі маєтки, але й «пам'ятку української старовини» – будинок у с. Лебединцях споруджений Г. Галаганом у 1856 р., який не мав аналога використання подібних архітектурних форм протягом другої половини XIX ст. аж до 1906 р., коли, за проектом архітектора В. Кричевського, було споруджено будинок Полтавського губернського зем-

ства [23]. За визначенням відомого мистецтвознавця К. Широцького, ці споруди є винятком із того періоду, коли «знищувалася архітектура й місцеві особливості живопису замінювалися академічною сухістю або повним спотворенням взагалі, разом із падінням вольностей, що визначали зміст життя народу». В «області художнього убранства будинків впродовж XIX ст. неможливо вказати більш чи менше видатних випадків, за виключенням відомого «будинку Галагана», де збереглися зразки «перемежувань старих традиційних форм орнаментних прикрас і рідкісних живописних композицій в народному побуті». Проте вже на початку XX ст. «наступило відродження українських архітектурних стилів, а разом із ними внутрішніх настінних декорацій», від яких «віє глибиною почуттів, а в цілих пам'ятниках відчувається величність задуму...» (*переклад – наш*) [25, с. 97]. У 1915 р., зважаючи на ситуацію в країні, правління Колегії просило раду дати дозвіл найняти для охорони будинку сторожа [26, арк. 30], а в 1917 р. звернулося до голови Товариства охорони пам'яток старовини з проханням зберегти його від розгрому місцевими жителями [27, арк. 67]. На жаль, цю пам'ятку національного мистецтва згодом було знищено [23, с. 314]. Колегія в 1902 р. виділила 300 руб. Прилуцькому повіту, для корінної перебудови маленької церкви, яку жителям с. Лебединці подарував Г. Галаган, перенісши її із маєтку в Сокиринцях [23, с. 315].

Таким чином, до маєтків козацько-старшинських родин відносяться садиби Галаганів у Лебединцях і Сокиринцях, які хоча й різняться архітектурно-планувальними та стилістичними прийомами забудови, проте у них відображено «особливість світогляду та висока духовна культура власника маєтку». Саме тому, що Г. Галаган будучи українофілом, великим меценатом і поборником народної освіти на Полтавщині й Чернігівщині, плекав українську архітектуру, це «дало можливість створити будівлі у садибі в Лебединцях в українському народному стилі». Варто зауважити, що власники маєтків, серед яких родину Г. Галагана, О. Закревського та інших, перебуваючи на українській службі і проживаючи у власних маєтках, відрізнялися більшою стриманістю в своїх уподобаннях та українською ментальністю. Саме тому будівництво палацово-паркових ансамблів, було продиктовано їхнім службовим становищем, а не власними вподобаннями. При цьому заможність власників маєтків та їх світоглядна орієнтація впливали на зовнішнє та внутрішнє облаштування комплексів, їх життєво-функціональні процеси [22]. Про це свідчать пам'ятки історії, архітектури та садово-паркової культури XVIII – початку XIX ст. – палац Галаганів у Сокиринцях і садиба у Лебединцях збудована архітектором Є. Червінським на ідеї відродження національного стилю та збудований ним же маєток Закревських у с. Березова Рудка (*нині – Пирятинський р-н Полтавської обл. – А. Т.*), де центральним об'єктом майже 100 га маєтку

є двоповерховий мурований палац зведений у стилі необароко в 1838 р. Обабіч нього видовжені одноповерхові флігелі утворюють П-подібну композицію. Біля палацу на площі 45 га розкинувся старовинний парк – пам'ятка садово-паркового мистецтва державного значення, де нараховується близько 40 видів дерев і чагарників, 600-річний дуб, яблуневий сад. До архітектурно-паркового ансамблю входить розташована у південній частині села піраміда-каплиця над родинним склепом Закревських [15].

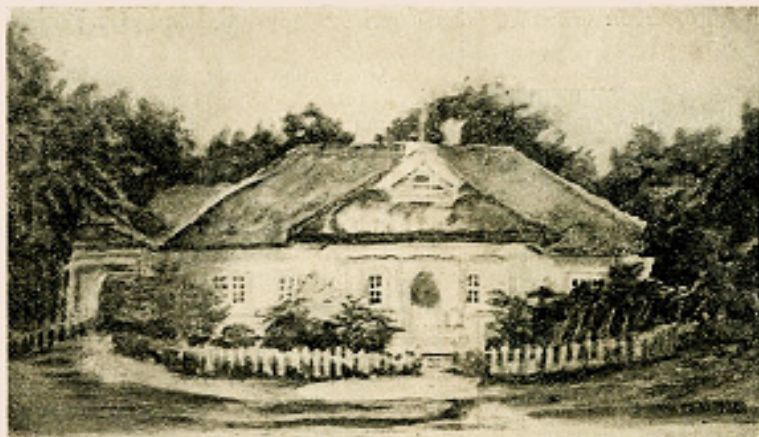
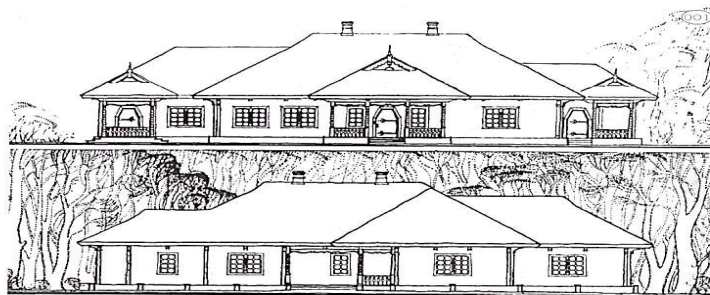

Рис. 96. Дім Г. Галагана в Лебединцях, Пиротинск. у.

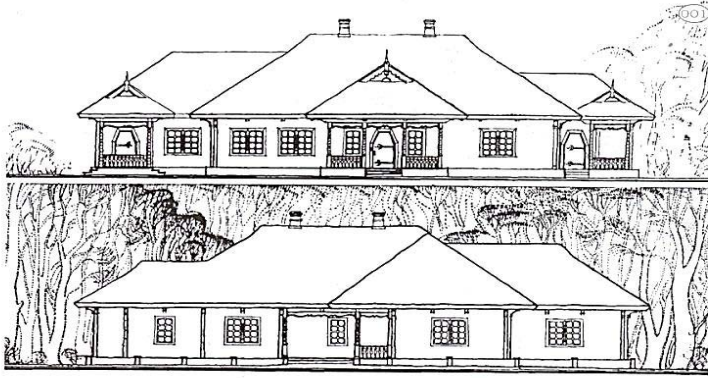
Рис. 1. Будинок Г. Галагана у Лебединцях [25, с. 41].

Будинок для гостей у садибі Г.П.Галагана в с. Лебединці на Чернігівщині, 1854-1856 рр., архітектор акад. архіт. Є.І.Червінський.
Реконструкція головного і тилового фасадів

a)

Будинок для гостей у садибі Г.П.Галагана в с. Лебединці на Чернігівщині, 1854-1856 рр., архітектор акад. архіт. Є.І.Червінський.
Реконструкція головного і тилового фасадів

б)

Рис. 2. Будинок для гостей у садибі Г. Галагана, 1854–1856 рр., архітектор Є. І. Червінський. Реконструкція фасадів: а) головного [11]; б) тилового [12].

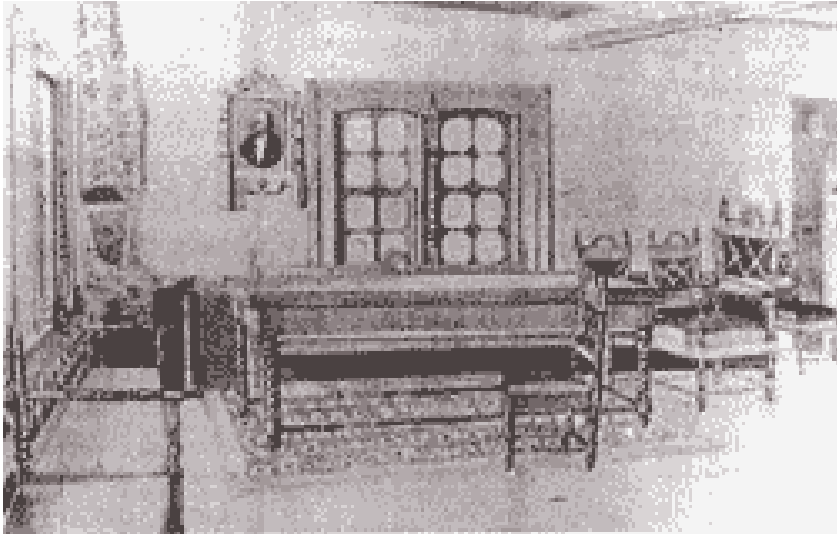

Рис. 3. Інтер'єр світлиці будинку для приїжджих.
Архітектор Д. Дяченко [5].

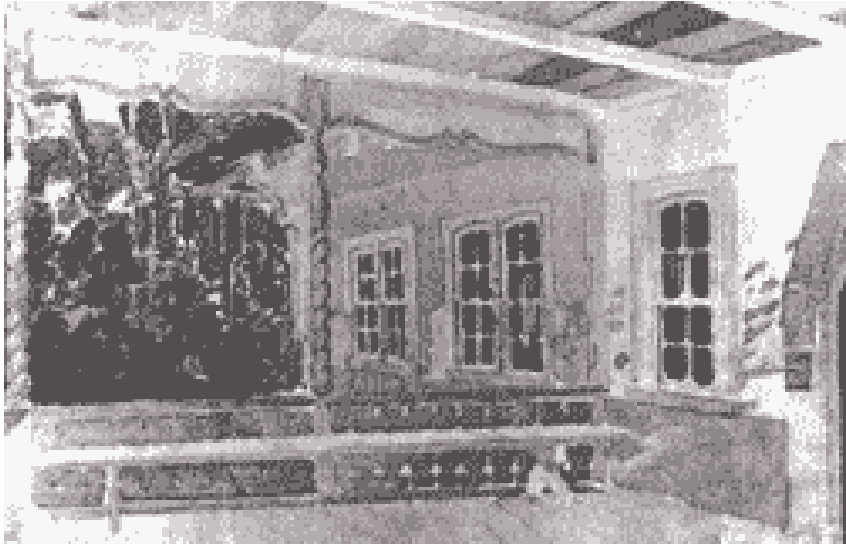

Рис. 4. Тераса будинку для приїжджих. Архітектор Д. Дяченко [5].

В. Січинський

Будинок Галагана в Лебединцях

З пам'яток української архітектури козацьких часів XVIII-XVIII стол., найменше залишилися зразки цинильного будівництва, зокрема будинки української старшини. Будовані переважно з дерева, вони не витримали «зубу часу», а тим більше руїн, війн і розрухів. Особливо спричинилася до того нищення «благодатна поміч» сусідів, що мали «очі завидуючі та руки загребущі».

З гетьманських палад поруйновано, спалено і знищено майже все, як особливо «небезпечних» свідків славної української минашини. Про будинки Б. Хмельницького в Чигирині в Суботові маємо лише побіжні описи та рисунки незначних решток-руїн. З палати П. Дорошенка в Чигирині знятий лише примітивний рисунок. З палати І. Мазеви в Батурині не збереглося навіть слідів. Дім Д. Апостола в Глухові згорів. Служка збережена в руїнах палати К. Розумовського в Батурині, походить уже з новітніх часів (1794-1803) і не дає належного уявлення про тип будов козацьких часів.

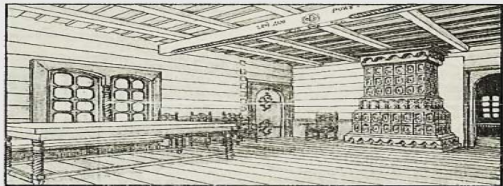
Тому особливо цінна пам'ятка — Будинок Галаганів у Лебединцях, Прилуцького повіту на Подільщині, зокрема своїм внутрішнім урядженням. Це іскра приклад більшої української хати козацької старшини в стильовому оформленні, з кахлями, мебелю, різьбою в дереві, деталлями вікон, дверей і т. ін.

Для української мешканевої культури це невечірнє джерело ідей, мотивів і декоративних засобів.

НАШЕ ЖИТТЯ — ВЕРЕСЕНЬ, 1953.

Цікава історія постанови цього будинку і самого його проектування. В половині минулого століття, на початку відомого козацького старшинського роду Галаганів на Гетьманщині, вирішили побудувати власний дім в українському стилі. Доручено архітектору Чернівецькому зібрати архітектурний матеріал із різних пам'яток української старшини, а вже на підставі зібраного матеріалу запроєктувати новий будинок. Очевидно, в ті часи зберігалося ще багато пам'яток української цинильної архітектури, зокрема будинків української старшини і архітект Чернівецький мав багаті живня. На жаль, невідомо де подіяли зібрані матеріали Чернівецького, але за те постав запроєктований ним славний будинок Галаганів, побудований в 1854 році. Шаллива думка Галаганів була зовсім свідомо і глибоко патріотична. Про це свідчать і вирізьблений надпис на сідмоку головної залі будинку: «Сей дім збудований для зближення переказів про життя предків в пам'яті нащадків».

Дорогоцінна пам'ятка зм'якло не зберегалася б у пам'яті нащадків, коли б знов не знайшлися інші світли особистість інший український архітект, що переріс у початку нашого віку досвід, обміри і докладні зарисовки будинку Галаганів. Був це Василь Кричевський, що помер у Венеції днів 15 листопада 1952 р., а його посмертна виставка відбулася в Нью-Йорку в днях 11-31 січня 1953 р., заходом Об'єднання мистців українців в Америці. Знов такі не всі рисунки В. Кричевського переховалися в оригіналах. Частина з них зберіг або сфотографував інж.-архит. В. Пешанський, який привіз їх з України до Львова в 1922 р. і передав для використання авторів цих рядків. Інші рисунки В. Кричев-

Гостинна зала будинку Галаганів
За рис. В. Кричевського, перекладач В. Січинський

Рис. 5. Перспектива гостинної зали В. Січинського
іза рисунками В. Кричевського [1, с. 3; 17, с. 819].

Рис. 6. Волосков О. Садиба Г. П. Галагана (1857) [20].

Джерела та література:

1. Січинський Володимир. Будинок Галагана в Лебединцях. *Наше життя* (Нью-Йорк). 1953. Ч. 8. Вересень. С. 3–4.
2. Писаренко Олекса. Архітектурні роботи Т. Г. Шевченка. *Свобода* (Джерсі-Сіті). 1956. Ч. 45. 9 березня. С. 5.
3. Лебединці (Срібнянський район) [Електронний ресурс] / *Вікіпедія*. URL: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Лебединці_\(Срібнянський_район\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Лебединці_(Срібнянський_район))
4. Шкоропад Д. О. Лебединці. *Енциклопедичний довідник* / За ред. Г. Ф. Гайдая. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. С. 249.
5. Чепелик Віктор. Петербурзька громада ентузіастів українського архітектурного стилю [Електронний ресурс]. URL: http://www.alyoshin.ru/Files/publika/4enelik/4enelik_09.html
6. Институт гражданских инженеров Императора Николая I. Отчет об учебных занятиях в 1909–1910 учебном году. СПб., 1910. 94 с., 2 л. табл. 5.
7. Студенти-українці в Петербурзі. *Рада* (Київ). 1909. 28 квітня. С. 3.
8. *Рада* (Київ). 1912. 9 грудня. С. 2.
9. *Рада* (Київ). 1913. 9 січня. С. 2.
10. Ладиженко К. [К. В. Широцький]. Петербурзька «Громада». *Рада* (Київ). 1913. 13 березня. С. 1–2.

11. Будинок для гостей» у садибі Г. П. Ґалагана в с Лебединці на Чернігівщині [Електронний ресурс]. URL: http://alyoshin.ru/Files_ph/publika/4enelik/003.html
12. Будинок для гостей у садибі Г. П. Ґалагана в с. Лебединці на Чернігівщині, 1854–1856 рр. [Електронний ресурс]. URL: <http://slidespace.ru/show/31394>
13. Образотворче мистецтво XVI–XVIII ст. Дерев'яне будівництво [Електронний ресурс]. URL: <http://www.history.vn.ua/book/great/528.html>
14. Молодий Пантелеймон Куліш [Електронний ресурс]. URL: <http://www.refine.org.ua/pageid-4670-19.html>
15. Садиба Закревських [Електронний ресурс] / Вікіпедія. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Садиба_Закревських
16. Січинський В., С. Ю. Архітектура мурована. *Енциклопедія українознавства–I*. Київ: ІУАД ім. М. Грушевського, 1995. Т. 3. С. 801–816.
17. Січинський В. Архітектура дерев'яна. *Енциклопедія українознавства–I*. Київ: ІУАД ім. М. Грушевського, 1995., 1949. Т. 3. С. 815–820.
18. Червінський Євгеній. *Енциклопедія українознавства–II*. Львів: НТШ, 2000. Т. 10. С. 3700.
19. Повідомлення про проведення громадського обговорення щодо присвоєння Полтавському краєзнавчому музею імені Василя Григоровича Кричевського [Електронний ресурс]. URL: <http://www.kultura.pl.ua/povini-3/upravlinnya-informue/627-povidomlennya-pro-provedennya-gromadskogo-obgovorennya-shchodo-prisvoennya-poltavskomu>
20. Ральченко Ірина. Чернігівщина incognita. Ґалаганівська колекція [Електронний ресурс]. URL: http://www.gorod.cn.ua/print/city_654.html
21. Сокиринці (Срібнянський район) [Електронний ресурс] / Вікіпедія. URL: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Сокиринці_\(Срібнянський_район\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Сокиринці_(Срібнянський_район))
22. Вплив соціального статусу власників на формування палацово-паркових ансамблів Полтавщини XVIII–XIX ст. [Електронний ресурс]. URL: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=art&id=135&start=3
23. Смольницька М. К. Просвітницька діяльність Колегії Павла Ґалагана в кінці XIX – на початку XX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2003. Вип. 6. С. 303–318.
25. Шероцкий Кость. Очерки по истории декоративного искусства Украины: Художественное убранство дома в прошлом и настоящем / Упорядн., авт. передмови Л. А. Іваневич. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2013. 153 с.
26. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. 120, спр. 19, арк. 30.
27. ІР НБУВ, ф. 120, спр. 17, арк. 67.

**РОЗРОБЛЕННЯ ПРОЕКТІВ МЕЖ ТЕРИТОРІЙ,
ЗОН ОХОРОНИ ТА РЕЖИМІВ ВИКОРИСТАННЯ
ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ У МЕДЖИБІЗЬКОМУ
АРХЕОЛОГІЧНОМУ МІКРОРЕГІОНІ – КУРГАНІВ
БІЛЯ С. СТАВНИЦЯ ТА ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОГО
ЗАМЧИЩА РАКОЧІ**

У статті розповідається про розроблення проектів меж територій, зон охорони та режимів використання пам'яток археології у Меджибізькому археологічному мікрорегіоні- курганів біля с. Ставниця та пізньосередньовічного замчища Ракочі.

Ключові слова: *пам'ятка, об'єкт археології, проект, межа території, зона охорони, режим використання, земельна ділянка, археологічна спадщина.*

У 2010 р., після консультацій у Науково-дослідному інституті пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури України, автором статті розпочата робота по винесенню меж територій в натурі (на місцевості), встановленню зон охорони та режимів використання пам'яток та об'єктів археології (до зазначеної роботи долучилися археологи С.П. Марчак (у 2010-2013 рр.) [1], О.Г. Погорілець (у 2013 р.), В.А. Захар'єв, Я.А. Михайловський (у 2014 р.), співробітники Відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області).

Створення проектів меж територій, зон охорони та режимів використання пам'яток археології (далі – “Проекти”) було започатковано у 2010 р. в рамках виконання “Комплексної програми паспортизації об'єктів культурної спадщини на 2003-2010 роки” (прийнятої рішенням сьомої сесії Хмельницької обласної ради від 25 червня 2003 № 16-7/2003). Насамперед проводилась зазначена робота на пам'ятках археології з візуальними ознаками. Щодо пам'яток археології, які не мають візуальних ознак (стоянки, поселення, ґрунтові могильники та ін.), необхідно розпочати роботу з проведення археологічних досліджень на місцях облікованих пам'яток з метою підтвердження наявності культурного шару, його потужності та меж. Тільки після отримання результатів археологічних досліджень ці пам'ятки будуть підлягати координуванню.

Роботи з визначення меж територій пам'яток виконуються на договірних засадах ліцензованими землевпорядними підприємствами, але у супроводі археологів, спеціалістів-пам'яткоохоронців, які під час польо-

вих робіт проводять моніторинг облікованих та виявляють не обліковані пам'ятки археології (кургани, городища).

Об'єкт археології “Залишки пізньосередньовічних фортифікаційних укріплень замку “Ракочі”” взятий на державний облік згідно Наказу управління культури, національностей та релігій Хмельницької обласної державної адміністрації № 62н від 25 лютого 2013 року [2]. Об'єкт знаходиться на території Меджибізької селищної та Требуховецької сільської ради Летичівського району Хмельницької області за межами населених пунктів. Зміна меж, категорії та скасування статусу об'єкту археології здійснюється відповідно до чинного законодавства. Роботи по виготовленню “Проекту меж території, зон охорони та режимів їх використання об'єкту археології “Залишки пізньосередньовічних фортифікаційних укріплень замку “Ракочі”, визначення території, охоронних зон об'єкту археології в натурі (на місцевості) виконані Відділом охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області спільно з землевпорядною організацією ТОВ “Кайлас-К” за участі історика, археолога О.Г. Погорільця у 2013 р.

Обґрунтування встановлених меж пізньосередньовічного замчища: при визначенні меж охоронної зони об'єкту археології враховувалися: розміри і конфігурація зовнішніх оборонних споруд, що простежуються на поверхні, розміри і конфігурація майданчиків замчища; імовірна й археологічно визначена зона розповсюдження культурного шару, збережений історичний ландшафт, що прилягає до замчища. Межа території об'єкту проходить по периметру збереженої зовнішньої оборонної лінії замчища. Межа охоронної зони об'єкту проходить на відстані 70-900 м навколо території об'єкту і включає територію зовнішньої лінії оборони замчища (анвелопу); збережений історичний ландшафт, що прилягає до укріплення.

Площа земельної ділянки території об'єкту археології – замчища Ракочі становить 18,8556 га, а в цілому з його охоронною зоною – 40,4267 га [3, с.7].

Режими використання: відповідно до вимог чинного законодавства, режими використання у межах територій об'єктів археології призначаються для збереження об'єктів в автентичному стані або до їх повного дослідження та можливої музеєфікації.

Було визначено територію та зону охорони замчища Ракочі. Територія об'єкту включає власне територію замчища та зовнішньої лінії оборони (анвелопи), що простежується на поверхні, а зона охорони об'єкту – прилеглу до замчища територію з археологічно визначеним і ймовірним поширенням давнього культурного шару та зі збереженим історичним ландшафтом.

1. На території замчища Ракочі можуть виконуватись лише роботи, пов'язані зі збереженням, дослідженням та музеєфікацією об'єктів архео-

логічної спадщини. Територія об'єкту може використовуватися для сінокошу, випасу худоби. Будівництво нових будівель і споруд не допускається.

2. У зоні охорони замчища Ракочі будівництво дозволяється лише в межах існуючих присадибних ділянок за умови попереднього проведення на території будівництва археологічних досліджень. У межах існуючих гордів дозволяється оранка на глибину не більше 0,25 м.

3. Будь-які ландшафтні перетворення в зоні охорони замчища (у т. ч. поглиблення русла річок) та на території об'єкту археології повинні узгоджуватися з органом охорони культурної спадщини.

Межі об'єкту археології встановлені представником ТОВ “Кайлас-К” за участю представника відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області. Закріплення межі проведено двома межовими знаками довгострокового зберігання. На кожний межовий знак складено карточку-крок розміщення межового знака. Межові знаки здані на збереження представнику відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області, про що складено “Акт про встановлення в натурі (на місцевості) меж земельної ділянки території об'єкту археології “Залишки пізньосередньовічних фортифікаційних укріплень замку “Ракочі” і її охоронної зони та передачі межових знаків для забезпечення їх схоронності” [3, с.8].

Пам'ятка археології курганна група (2) (охор.№845, пам'ятка археології місцевого значення, розпорядження Хмельницької облдержадміністрації №84 від 25.03.1971 р.) [4] знаходиться за 900 м на північний захід від села Ставниця на території Меджибізької селищної ради, на лівому березі р. Бужок, біля автодороги Меджибіж – Стара Синява, на полі. 2 кургани II тис. до н.е., доби бронзи. Курган №1 діаметром 60 м видовжений зі сходу від дороги на захід в поле, висота – 4-6 м. Грабувався грабіжниками у 2014 р. (був шурф у центрі кургану). Курган №2 знаходиться за 100-150 м на північний захід від кургану №1 та на захід від дороги. Висота – 2-2,5 м, діаметр – 20 м. Кургани розорюються. У 2014 р. археологом Я.А. Михайловським, пам'яткоохоронцем С.М. Шпаковським винесено межі курганів у натурі (на місцевості): площа кургану №1 складає 1,0570 га, кургану №2 – 0,2770 га. Охоронна зона (об'єднала обидва кургани) складає 4,9936 га. Встановлено режим використання пам'ятки археології курганів:

1. На території курганів можуть виконуватись лише роботи, пов'язані зі збереженням, дослідженням та музеєфікацією об'єктів археологічної спадщини. Територія об'єктів може використовуватися для сінокошу, випасу худоби. Будь-які земляні будівельні роботи, що загрожують пам'ятці, забороняються.

2. У зоні охорони курганів дозволяється оранка на глибину не глибше 0,25 м.

3. Будь-які ландшафтні перетворення в зоні охорони курганів повинні узгоджуватися з органом охорони культурної спадщини.

З 2010 р. по 2015 р. Відділом охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області спільно із землевпорядними організаціями винесено межі в натурі (на місцевості), встановлено зони охорони та режими використання 70 пам'яток археології. По одному екземпляру зазначеної технічної документації по кожній пам'ятці надсилається до органу охорони культурної спадщини (відділів культури) райдержадміністрацій та міськвиконкомів, сільських, селищних, міських рад, державних органів земельних ресурсів та земельного кадастру, користувачів для належної охорони та контролю. Також примірники зберігаються у спеціалізованих виконавців робіт – органу охорони культурної спадщини та землевпорядної організації.

Останнім часом у суспільно-політичній полеміці дуже активно порушуються питання зняття мораторію з продажу земель сільськогосподарського використання. Відтак, своєчасне визначення меж пам'яток археології дозволить уникнути порушень пам'яткоохоронного законодавства в умовах дії ринку сільськогосподарської землі. Станом на сьогодні, у період масової приватизації землі, який нині відбувається в Україні, розроблення подібних “Проектів” є надзвичайно актуальним. Адже різні органи місцевої влади таким чином отримують вичерпну інформацію про археологічну спадщину, яка знаходиться на їх території, а отже мають більше можливостей її охороняти. Роботу над створенням “Проектів” Відділом охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області планується продовжувати (залежатиме від фінансування).

Винесення меж територій, встановлення зон охорони та режимів використання об'єкту археології “Залишки пізньосередньовічних фортифікаційних укріплень замку “Ракочі” та пам'ятки археології курганної групи (2) біля села Ставниця дозволить у майбутньому включити ці землі історико-культурного призначення до складу Державного історико-культурного заповідника “Межибіж” та належно використовувати їх та охороняти.

Джерела та література:

1. Шпаковський С.М., Маярчак С.П. З досвіду створення проектів меж територій, зон охорони та режимів їх використання пам'яток археології на Хмельниччині // Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень / Випуск 7. – К.; Фенікс, 2012. – 608 с.
2. Наказ управління культури, національностей та релігій Хмельницької ОДА “Про доповнення Переліку щойно виявлених об'єктів археології у Хмельницькій області” від 25 лютого 2013 р. №62н / Архів Відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.

3. Відділ охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області, ТОВ "Кайлас-К". Проект меж території, зон охорони та режимів їх використання об'єкту археології "Залишки пізньосередньовічних фортифікаційних укріплень замку "Ракочі" з технічною документацією із землеустрою щодо встановлення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) (без виділення в окреме землеволодіння) на території Меджибізької селищної та Требуховецької сільської ради Летичівського району Хмельницької області. – Хмельницький, 2013 р. / Архів Відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.
4. Перелік пам'яток археології Хмельницької області / Архів Відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.

КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ

Ищенко О.П.

м. Хмельницький

УКРАЇНСЬКІ КАРЛОВІ ВАРИ (мінеральні води Хмельниччини)

Хмельницька область одна з найбагатших мінеральними водами регіонів не тільки в Україні але й в Європі. В геологічному відношенні вона розташована в центрі Поділля, на західному схилі Українського кристалічного масиву (щита), де інтенсивно розвинені глибинні розломи і відгалужені від них тектонічні зони менших порядків. Завдяки такій геологічній будові і літологічному складу порід тут утворились особливі гідрогеологічні і гідрохімічні умови, які зумовлюють формування різних типів мінеральних вод: слабомінералізовані типу «Нафтуся», малої мінералізації типу «Миргородська», високої мінералізації бромні, радонові і холодні кремністі. При цьому, розвідані і перспективні запаси мінеральних вод настільки значні, що на порядок і більше перевищують запаси інших родовищ України. Доцільно відзначити, що в межах глибинних розломів перспективною є розвідка термальних вод, але глибина їх залягання становить близько 1500 і більше метрів. На основі геологорозвідувальних робіт виділяється нова провінція мінеральних вод – Подільська, за різновидами і запасами яких одна з найбагатших в Європі.

Планомірні геолого-гідрогеологічні роботи на Хмельниччині розпочались Побузькою геологічною експедицією тресту «Київгеологія» в 1964 р., з 1973 р. проводились Правобережною геологічною експедицією Української геологічної компанії (раніш підприємства «Північгеологія» і «Північукргеологія»), а з 1992 р. – Товариством з обмеженою відповідальністю «Гермеон». За поточні 55 років в Хмельницькій області відкрито і розвідано 10 родовищ мінеральних лікувальних вод і 2 родовища мінеральних природних столових вод. Вперше, унікальні мінеральні води типу «Нафтуся» на Хмельниччині, як і на всій платформенній території України, розкриті в 1965 р. картувальною свердловиною №11683, пробуреною в долині р.Збруч, за 3,5 км західніше смт Сатанів. В цей час проводились геолого-зйомочні роботи з метою складання державних геологічної і гідрогеологічної карт СРСР (начальник геологічної партії Е.Я. Жовинський, старший гідрогеолог К.М. Сафонова).

Свердловиною, яка самовиливалась, розкриті високонапірні підземні води силурійського водоносного комплексу, а специфічний сірководневий запах води привернув увагу місцевих жителів і лікарів-урологів Городоць-

кої районної та Хмельницької обласної лікарень. Випробуючи воду, головний лікар Городоцької лікарні С.І. Казимірчук та уролог Хмельницької лікарні М.Ф. Курій вперше використали її для лікування. В 1969 р. проба води була доставлена М.Ф. Курієм в Одеський науково-дослідний інститут курортології, а в супровідних листах вода вперше названа такою, що наближена до лікувальної води джерела «Нафтуса 2» Трускавецького курорту. В 1971 р. Одеським НДІ курортології і М.Ф. Курієм проведені фізіологічні дослідження води на собаках безпосередньо в Сатанові. В результаті досліджень вода свердловини №11683 була оцінена як лікувальна і за медичними показниками рекомендована для застосування при хронічних холециститах, гепатитах, запальних захворюваннях нирок, сечовивідних шляхів та сечокам'яній хворобі. Таким чином, враховуючи, що М.Ф. Курій і С.І. Казимірчук першими розпочали використання води св. № 11683 у лікувальних цілях, саме їх, поряд із геологами, можна вважати першовідкривачами «Нафтусі» тепер широковідомого Збручанського родовища. Детальна розвідка мінеральних вод родовища виконана в 1975-1978 рр.

Надалі, пошуки і розвідка мінеральних вод проводились провідним гідрогеологом О.П. Іщенком за заявками організацій, відомств та місцевої влади. В результаті проведених широкого комплексу гідрогеологічних робіт Правобережною геологічною експедицією розвідано 8 родовищ мінеральних лікувальних вод: 1. Збручанське мінвод типу «Нафтуса» – у 1975-1978 рр. і бромних хлоридних натрієво-кальцієвих високої мінералізації – в 1981-1983 рр., за 1-4 км західніше смт Сатанів Городоцького району, в долині р. Збруч; 2. Полонське радонових вод – в 1981-1983 рр. на північній околиці м. Полонне (Д.Ф. Мизніков); 3. Маківське мінвод типу «Нафтуса і малої мінералізації типу «Миргородська» – в 1980-1984 рр. у с. Маків Дунаєвського району, в долині р. Шатава; 4. Теофіпольське мінвод малої мінералізації типу «Миргородська» – в 1984-1988 рр., за 1 км східніше м. Теофіполь, в долині р. Норка; 5. Зайчиківське мінвод типу «Нафтуса» і бромних хлоридно-натрієвих високої мінералізації – в 1986-1991 рр., за 1 км південніше с. Зайчики Волочиського району, в долині р. Збруч; 6. Шепетівське радонових вод в 1989-1992 рр., в районі м. Шепетівка (С.Д. Грищенко); 7. Волочиське мінвод типу «Нафтуса» – в 1992-1994 рр., на північній околиці м. Волочиська; 8. Кам'янець-Подільське мінвод хлоридно-натрієвих, бромних, високої мінералізації – 1986-1989 рр., 2000 р., на південній межі м. Кам'янець-Подільського в долині р. Смотрич. Товариством з обмеженою відповідальністю розвідано 2 родовища мінеральних лікувальних вод: 1. Мукшинське мінвод типу «Нафтуса» – в 1994-2006 рр., 2011 р., за 15 км північніше м. Кам'янець-Подільського в долині р. Мукша; 2. Кам'янське мінвод типу «Нафтуса» – в 2010-2014 рр., на східній околиці с. Кам'янка Городоцького району, в долині р. Шондрова.

Окрім того, на Хмельниччині виявлено ряд проявів лікувальних вод.

Найбільш перспективним є Романівський, де мінеральні води типу «Нафтуса» за хімічними показниками відзначаються високою якістю, а їх запаси можуть перевищити більше 200 куб. м. на добу. Відомі також Жабинецький і Сокиринський прояви «Нафтусі», води якого використовуються місцевою лікарнею. Слід відзначити прояв мінеральних вод типу «Миргородська» практично на території Мукшинського родовища і кремністих в районі села Довжок Кам'янець-Подільського району та в районі села Мартинківці Городоцького району.

Одночасно з геологічною розвідкою, Українським науково-дослідним інститутом медичної реабілітації та курортології проводились медико-біологічні дослідження лікувальних властивостей мінеральних вод в натуральному стані, а для вод типу «Нафтуса» і «Миргородська» і як лікувально-столових, консервованих вуглекислим газом і фасованих у пляшки.

Мінеральні води типу «Нафтуса» за хімічним складом гідрокарбонатні різного катіонного складу. Основним бальнеологічним компонентом є органічний вуглець, вміст якого складає в середньому 10-15мг/дм³. Медичними показниками для застосування «Нафтусі» є хвороби печінки і жовчних шляхів – хронічні гепатити, калькульозні холециститу, холангіти, аглохолангіти, дискенезія жовчних шляхів; хвороби нирок і сечовивідних шляхів – хронічний пієлонефрит в стадії ремісії, хронічний цистит не специфічного характеру, сечокам'яна хвороба, сечокислий діатез; хвороби шлунково-кишкового тракту – хронічні гастрити та коліти.

Науковцями Інституту геологічних наук Національної Академії Наук України розроблена технологія консервації води типу «Нафтуса» одним із її природних компонентів і збереження біологічних властивостей, як лікувальної (а не лікувально-столової), фасованої у пляшки, на протязі не менше 15 місяців. В результаті багаторічних досліджень вченими Інституту геологічних наук та Інституту експериментальної патології, онкології і радіобіології імені Р.Є. Кавецького НАН України відкриті нові лікувальні властивості «Нафтусі» – відновлення детоксикаційних систем та функції кістково-мозкового кровотворення, порушених при дії радіаційного опромінення малої інтенсивності, прискорення виведення інкорпорованих радіонуклідів, антиоксидантні властивості, відновлення всіх показників периферичної крові до границь доопроміненої норми.

Мінеральні води типу «Нафтуса» приурочені до морських карбонатних порід (вапняки, доломіти, мергелі) силурійської системи і залягають у відокремлених тріщинуватих зонах на глибинах від 15 до 205 м. Розвідані запаси досить значні, не мають аналогів в світі і складають 1000м³/д, що в 25 разів перевищує запаси Трускавецького курорту, в 16 разів – Східницького родовища. Запаси по родовищах складають: Збручанське, цен-

тральна ділянка, свердловина №1650 – 257 м³/д, Східна ділянка, свердловина №1393-Д – 216 м³/д; Зайчиківське, свердловина №21 – 288 м³/д; Волочиське, свердловина №35 – 144 м³/д; Маківське, свердловина №2 – 43 м³/д; Мукшинське, свердловина №41 – 10 м³/д; Кам'янське, свердловина №31 – 50 м³/д.

Мінеральні води типу «Миргородська» за хімічним складом хлоридні натрієві з мінералізацією 3,5-5,0 г/дм³. За дослідженнями Українського НДІ медичної реабілітації та курортології медичними показниками для застосування води є захворювання шлунково-кишкового тракту (хронічні гастрити і коліти) та гепатобіліарної системи. Ці води приурочені до осадово-метаморфічних порід вендського комплексу і залягають у відокремлених тріщинуватих зонах на глибинах 100-400 м. Розвідані запаси складають 250 м³/д, з них на Маківському родовищі, свердловина №1 – 60 м³/д, на Теофіпольському, свердловина №11 – 190 м³/д.

Мінеральні води високої мінералізації на розвіданих родовищах характеризуються неоднозначною солоністю і вмістом бромю. На Збручанському родовищі – хлоридні натрієво-кальцієві з мінералізацією 35-40 г/дм³ і вмістом бромю 75-115 мг/дм³, на Зайчиківському – хлоридні натрієві з мінералізацією 14 г/дм³ і вмістом бромю 26-48 мг/дм³, на Кам'янець-Подільському – хлоридні натрієві з мінералізацією 12-14 г/дм³ і вмістом бромю 23-28 мг/дм³. За дослідженнями Українського НДІ медичної реабілітації та курортології дані води є цінним природним лікувальним засобом і їх використання можливе в натуральному стані для зовнішнього примінення, а при розведенні нижче 8 г/дм³ – для внутрішнього примінення. Медичними показниками для їх застосування є захворювання центральної і периферичної нервової системи, серцево-судинної системи, опорно-рухового апарату, гінекологічні та шкіри, а при розведенні – хронічні захворювання шлунка та печінки.

Води високої мінералізації приурочені до осадово-метаморфічних відкладів вендського комплексу (пісковики, аргіліти, алевроліти) і залягають у відокремлених тріщинуватих зонах на глибинах 270-700 м. Формування їх здійснюється в геологічних розломах і відгалужених від них крупних тектонічних зонах. Розвідані запаси складають на Збручанському родовищі 100 м³/д, на Зайчиківському – 110 м³/д, на Кам'янець-Подільському – 107 м³/д.

Мінеральні радонові води за хімічним складом переважно гідрокарбонатні кальцієві з мінералізацією 0,5-2,0 г/дм³. Основним лікувальним компонентом є радон, вміст якого складає 100-500 Бк./дм³. Медичними показниками для лікування радоновими водами є захворювання опорно-рухового апарату, ураження кісток та суглобів, серцево-судинної та нервової систем, шкіри та гінекологічні.

Радонові води формуються в гранітоїдах нижньопротерозойського та архейського віку і приурочені переважно до інтенсивно тріщинуватих тектонічних зон. На півночі Хмельницької області розвідані Полонське родовище, запаси якого за промисловими категоріями складають 180 м³/д і Шепетівське родовище, запаси якого складають 482 м³/д.

Мінеральні природні столові води розвідані на південній околиці села Волиця Польова Теофіпольського району, де запаси їх складають 250 м³/д і на західній околиці м. Красилова, де запаси їх складають 600 м³/д. Приурочені вони до осадово-метаморфічних порід вендського комплексу і залягають у відокремлених тріщинуватих зонах на глибинах 50-125 м. Води досліджені Українським НДІ медичної реабілітації та курортології, відповідають гідрокарбонатному натрієвому (Волицьке родовище) і кальцієвому (Красилівське родовище) складу з мінералізацією 0,6-0,8 г/дм³ і включені в ДСТУ 878-93, як столові, придатні для промислового розливу.

Розвідані родовища мінеральних вод типу «Нафтуся», типу «Миргородська» та бромні високої мінералізації належать до західної частини Хмельницької області, де простежується від Дністра до Горині крупна Рівненська зона геологічних розломів і відгалужені від неї тектонічні зони менших порядків. Ширина цієї зони десятки кілометрів, а центральною частиною практично є долина ріки Збруч. Ці геолого-тектонічні структури інтенсивно тріщинуваті і найбільш перспективні, як колектори підземних вод, що можуть забезпечити їх великі запаси.

Але одне з найважливіших значень глибинних розломів, які сягають сотень і тисяч кілометрів – це транспортування і випромінювання енергії надр, названої геогенною (земного походження). Ця енергія утворюється в результаті руху мантиї та зіткнення плит кристалічних порід (гранітів), що визвано обертанням Землі навколо Сонця та своєї осі. В межах тектонічних структур ця енергія насичує підземні води, робить їх енергетично активними, що визначає їх особливі лікувальні властивості.

Численні дослідження, як в Україні так і в інших країнах, показують, що якість мінеральних вод і їх дія на організм зумовлюються не тільки хімічним складом, але і фізичною структурою, що може відігравати найважливішу роль. За даними геобіолокаційних досліджень підземні води, як мінерал, володіють високою енергетичною пам'яттю і збагачуючись геогенною енергією, набувають особливу фізичну структуру, що разом із хімічним складом визначає їх лікувальні якості. Очевидно тому всі святі джерела підземних вод утворюються в межах тектонічних зон. Прикладом можуть бути джерела у підніжжі правого схилу долини р. Збруч біля городища-святилища древніх слов'ян «Звенигород» (Тернопільська область). Святою водою цих джерел, яка за сучасними фізико-хімічними аналізами відповідає водам типу «Нафтуся», лікували не тільки язич-

ницькі жерці, але і християни-пустельники, які споконвіку перебували в гроті-печері на території святилища. Саме тому, при пошуках і розвідці мінеральних вод автором проводились геобіолокаційні дослідження з метою виявлення і картування геолого-тектонічних структур.

Серед розвіданих родовищ, до найбільш активних енергетичних зон приурочене Збручанське і саме тому його води типу «Нафтуса» і бромні високої мінералізації відзначаються високою лікувальною якістю порівняно з водами інших родовищ України. Висока енергетичність території тут зумовлюється двома особливостями: перша – це те, що вона приурочена до зони перетинання меридіонального розлому широтним (широтна частина долини Збруча), де найбільш інтенсивно здійснюється випромінювання геогенної енергії, друга – що вона знаходиться в межах своєрідної геологічної структури – Товтрової гряди, яка сформована на дуже крупному, на думку багатьох геологів, планетарному, розломі. По цій структурі мінеральні води живляться ювенільними (магматичними) водами, які несуть різноманітні хімічні елементи, вміст яких окремо може бути не кондиційним, але разом вони створюють вискоєфективну лікувальну дію. І важливо, що по цьому розломі інтенсивно випромінюється енергія глибинних надр, якою насичуються, циркулюючи тут, підземні мінеральні води, формується їх фізична структура і особливі лікувальні властивості.

Велика кількість родовищ мінеральних вод з широкими лікувальними властивостями, розосередження їх на значній території і сприятливі кліматичні умови регіону сприяють розбудові в Хмельницькій області густої мережі курортних установ і окремих затишних санаторіїв. Однак, «Українські Карлові Вари» можуть відбутися тільки при великому бажанні обласної влади. Природа створила на Хмельниччині різновиди мінеральних вод із значними запасами, затвердженими Державними комісіями по запасах корисних копалин, але використання їх в санаторно-клінічних умовах і для промислового розливу а якості лікувально-столових далеко незадовільне.

Важливо зауважити, що ще у 80-х роках минулого століття державним інститутом «Діпромісто» на базі Збручанського родовища мінеральних вод типу «Нафтуса» розроблений проект курорту Сатанів на 15 тисяч місць. Однак, у 90-х роках колишнім Управлінням по мінеральних ресурсах, курортах та туризму облдержадміністрації він десь глибоко захований і на родовищі розпочався хаос, який триває до сьогодні. Перш за все – це безсистемна забудова безпосередньо на родовищі, в зоні формування мінеральних вод, «дирява» каналізація і не централізоване, не обґрунтоване, екологічно не виправдане, господарсько-питне водопостачання та буріння свердловин, що становить велику загрозу виснаження мінеральних вод і втрату їх лікувальних якостей.

Через незначне освоєння родовищ мінвод мало людей лікується в санаторно-клінічних умовах, де можна приміняти води типу «Нафтуся», «Миргородська» та високої мінералізації. На даний час функціонують санаторії «Збруч» (Збручанське родовище), «Україна» (Маківське родовище), «Лісова пісня» (Мукшинське родовище), «Райдуга» (Волочиське родовище), але освоєння ними мінвод дуже мале. Навіть використання «Нафтусі» Збручанського родовища становить перші відсотки від затверджених запасів. Тут діє ряд дрібних лікувальних закладів, а єдиний крупний санаторій «Товтри» на 500 місць ще у 2012 р. виведений із експлуатації. А за майже 8 років в ньому можна було б оздоровити більше 50 тисяч людей і отримати мільйонний прибуток.

Також слід підкреслити і байдужість до Кам'янець-Подільського родовища бромних вод високої мінералізації. Тут свердловини глибиною 500 м пробурені в долині р. Смотрич буквально на межі із містом і за 1 км від лікарні. Декілька років тому родовище офіційно передане міській раді і на цьому все затихло.

А основне питання на даний час – охорона мінеральних вод від забруднення та виснаження. Вплив господарської діяльності на підземні води, зокрема мінеральні, викликає необхідність розробки заходів та обмежень, що забезпечують їх охорону. Специфіка заходів з охорони мінеральних вод типу «Нафтуся» визначається особливостями їх формування і розповсюдження. «Нафтуся» Подільського регіону приурочена до силурійських відкладів, що мають регіональне поширення і водоносний горизонт цього стратиграфічного комплексу є основним для водопостачання багатьох населених пунктів Хмельницької та Тернопільської областей – міст Кам'янець-Подільський, Городок, Волочиськ, смт Сатанів, Гусятин, село Маків та інші. Неконтрольована в плані охорони підземних вод експлуатація цього водоносного горизонту, в результаті прискореного водообміну в системі природа-вода може призвести до зубожіння мінеральних вод органічними речовинами і втрати ними бальнеологічних властивостей.

Такі небезпечні обставини уже створились а Збручанському родовищі, де експлуатаційні свердловини для водопостачання пробурені на вододілі, в зоні формування мінеральних вод типу «Нафтуся», за 1,5-2,5 км від свердловини на мінеральні води №1650 і за 1,0-2,0 км від свердловини №1393-Д, а в останні роки і безпосередньо на родовищі. Їх експлуатація призвела до того, що п'єзометричні рівні силурійського водоносного горизонту на вододілі стали на 30 м нижче рівнів мінеральних вод в долині р. Збруч. По суті, іде зворотній рух підземних вод силуру і в зоні формування мінеральних вод типу «Нафтуся» утворена глибока депресійна воронка. Такі, діючі на даний час, гідродинамічні умови призводять до поступової зміни хімічного складу мінеральних вод типу «Нафтуся».

Тому перш ніж організувати водопостачання поблизу родовищ мінеральних вод, необхідно детальне вивчення гідрогеологічних умов території, на основі яких належить вирішувати питання про можливість експлуатації водозаборів без негативного впливу на мінеральні води. Однак, без проєктів, без спеціальних дозволів на користування надрами на родовищі уже пробурено ряд свердловин для окремих санаторіїв та баз відпочинку. Такі безсистемні техногенні навантаження призведуть з часом до зміни хімічного складу і фізичної структури мінеральних вод та втрати їх лікувальних властивостей. Особливу увагу слід звернути на ліквідацію усіх свердловин господарсько-питного водопостачання, пробурених на силурійський водоносний горизонт в межах зони формування мінеральних вод.

У зв'язку з численними порушеннями чинного законодавства України, а саме Кодексу про надра та Водного Кодексу, за участю керівництва області, були проведені Комісії щодо умов експлуатації Збручанського родовища 17 травня 2005 р., 21 листопада 2006 р., 15 грудня 2008 р., 22 квітня 2015 р., але жодне із їх рішень не виконане. Не прийняті до уваги також рекомендації Державної служби геології та надр від 07.08.2013 р. та висновки науковців Інституту геологічних наук Національної академії наук України.

Враховуючи значні перспективи території Подільської області мінеральних вод і можливість побудови ряду санаторно-курортних комплексів, необхідно розробити єдину схему існуючого та перспективного водопостачання. Одночасно з організацією водопостачання має бути розроблена схема водовідведення, оскільки каналізаційні стоки є небезпечним джерелом забруднення підземних вод. В цьому плані недопустимим є прокладання каналізаційних колекторів через зону формування і транзиту мінеральних вод, де в разі навіть незначної аварійності можливе проникнення стоків у водоносні горизонти. Особливі вимоги повинні бути до очисних споруд, полів фільтрації та відстійників. Вони мають розміщуватись на території, гідрографічна мережа якої не пов'язана з родовищами мінеральних вод і на площах, де у геологічному розрізі залягають глини нижньосарматського підрегіоярусу, які будуть слугувати водотривом у підніжжі цих споруд.

В умовах інтенсивного сільськогосподарського виробництва особливу небезпеку забруднення мінеральних вод створює застосування мінеральних добрив і отрутохімікатів. В області формування і транзиту мінеральних вод (орієнтовно 3-й пояс гірничо-санітарної охорони) слід обмежити до мінімуму їх застосування, а на площі родовища (2-й пояс гірничо-санітарної охорони) повністю виключити. Приймаючи до уваги недостатньо надійну захищеність мінеральних вод типу «Нафтуся» від забруднення з денної поверхні, на території області їх розповсюдження слід проводити санацію сільського господарства.

У зв'язку із складними геологічною будовою та гідрогеологічними умовами району поширення мінеральних вод, тільки вище описані заходи можуть забезпечити збереження їх чистоти і лікувальних властивостей для сучасності і майбутнього покоління. В найближчий час необхідно провести широкомасштабний аудит Збручанського і інших родовищ мінеральних вод. Аудит слід проводити за участі незалежних спеціалістів-геологів, якими можуть бути науковці Інституту геологічних наук НАН України.

*Куфльовський В.В.
м.м. Городок – Хмельницький*

«ГОЛОСИ З-ПОНАД СМОТРИЧА» – перша районна поетична антологія на Поділлі, в Україні

Тридцять років тому, якраз період перелому і переходу від союзної держави до республіканської влади в Україні. Національно-патріотичний рух в Україні мав свої коріння ще в середовищі 60-десятників, які задавали вектор національно-культурного відродження та соціально-правового руху за повернення достоїнств народу та індивіда, руху за права та свободи в соціумі. Гуртки та групи називали себе «просвітами», «меморіалами», «спадщинами», у політиці – «демократичними платформами», а в екології це був рух за збереження природи, боротьба проти засмічення водоймищ, річок та навколишнього середовища промисловими відходами, хімікатами та викидами вуглецевих сполук і чадних газів. Екологічний рух організовував мешканців для насадження нових захисних смуг, пагорбів та місцин, що втратили екологічний баланс.

Серед громадянства активувалися групи за інтересами, за ознаками зацікавленості чи творчої обдарованості. Групи художників, музик, письменників формували спільноти і це вже не каралося законом. З'явилося багато авторських публікацій та робіт від самодіяльних майстрів.

З нагоди святкування 500-ї річниці заснування Городка над Смотричем велася підготовка до святкувань. Комітет, створений для проведення свята, планував та виявляв всі можливості для участі та презентабельності у святі міста Городка. Свято розпочалося науково-історичною конференцією в актовому залі адміністративного будинку. У президії розмістилися владні особи на чолі з Василем Скальським та делегація істориків з Кам'яця-Подільського на чолі з Левом Васильовичем Баженовим. За порядком денним заслухалися повідомлення та виступи аматорів-красзнавців та

професійних істориків з Кам'янець-Подільського інституту-університету. Цікавими стали повідомлення про національну усну народну творчість та про наявну групу поетів і письменників, народних публіцистів, сількорів, які вже віддавна прославляють Городоччину як перлину Поділля. Хвалити Городоччину у поетичних та прозових текстах було за що. На Городоччині працювали повним ходом над виконанням п'ятирічних планів ціла шеренга заводів та підприємств. У переліку з книжки спогадів «На зламі епох» представника Президента України у Городоцькому районі Василя Скальського читаємо:

- 1) верстатобудівний завод (директор О. І. Телега),
- 2) Городоцький плодоконсервний завод (директор В. М. Гуменюк),
- 3) Городоцький цукровий комбінат (два заводи) – (директор А. А. Бухта),
- 4) дослідно-експериментальний завод (ДЕЗМІ) - (директор В. І. Соха),
- 5) молочноконсервний комбінат (директор І. П. Голка).
- 6) Сатанівський плодоконсервний завод (директор Г. С. Сташевська),
- 7) Сатанівський цукровий завод (директор Б. А. Скрипник).

У середовищі робітників та інженерів легко можна було напитати поетів, співаків, музик, краєзнавців, художників. При заводах діяли повнокомплектні оркестри духові та народних інструментів, репетирували хори та співаки, діяли шахові клуби. У будинку піонерів діяли танцювальні колективи школярів та дорослих.

Головним у підготовці святкових дійств було слово – вітальне, величальне, поетично-ліричне, співане, гумористичне, мудре й казкове. Все словесне і поетичне зібране вперше в окремому сільськогосподарському та промисловому райцентрі Городку під обкладинкою «3-понад Смотрича». Народнопоетична збірка 1993 року (Городок: «Бедрихів край»). Передмову писав хмельницький поет Павло Гірник. У передньому слові «З надією і вірою» він говорив:

«Маємо перед собою досить цікаве видання хоча б з огляду на те, що подібної антології сучасної поезії Городоччини досі не зустрічалося.

Десь по горищах та по грубках порозліталися ледь заримовані думи дідів і батьків наших – не було кому їх видавати, та що там видавати – і слухати не було кому! Напевно, не становили вони якоїсь там художньої цінності – а кортіло б почитати, дізнатися, про що думали, мріяли, як жили... Навіть з огляду на це варто було б зберегти для історії такі промовисті свідчення минулої епохи. То ж нехай оця невеличка книжечка, яку ти тримаєш в руках, шановний читачу, не викличе в тебе осуду – бо ж це своєрідне дзеркало, з якого і на дітей наших дивитиметься час. І нехай більшість представлених в ній авторів не досить вправно володіє словом, не розуміється на тропях чи якихось інших таємницях художньої майстер-

ності, але усіх їх і талановитих і не дуже – об'єднує любов до калинового нашого дива – материнської мови.

Різні за віком, не подібні долями, вперті й покірні, одчайдушні і ніжні, – усі вони сьогодні з непідробною простотою і щирістю представляють той затишний куточок Поділля, краса якого западає в душу кожному, хто мандрував його стежками.

Гадаю, поцінував цієї книжки буде не надто строгий до своїх земляків, більшість з яких не професійні літератори, а просто собі вчителі, пенсіонери, бібліотекарі, колгоспники, які на дозвіллі і співають, і тужать, і плачуть, і сміються до свого краю, якщо не так виходить, як у справжніх письменників, то нехай вибачають – не всім однаково таланту відміряно, хто на повний голос веде, хто впівголоса, а хто й за людьми підтягає.

Я не хочу у цьому зовсім коротенькому вступному слові згадувати жодного імені, не цитуватиму ані однісінького рядочка справжньої поезії (а їх, тих рядочків, можна віднайти чималенько), бо уся ця книжка сприймається мною цілісно: як подих, як вітер, як жебоніння нехай невеликого, але неповторного струмочка... Десь глибоко-глибоко, з-під гори кам'яної та ще й з-під верби вікової до високої води народної творчості простує оця нехай і стомлена дорогою непоказна джерельна вода, біля витоків якої гамували спрагу і письменники, і художники, і композитори, і ми з вами. Пийте ж на здоров'я, люди добрі, у ці так рідко святкові часи, посміхайтесь, ставайте совіснішими, мудрішими, пам'ятливішими, пийте ту воду і в будень, коли нелегко не лише 500-літньому Городку, але й усій Україні, не забувайте ані Батьківщини, ані її мови... Любить її сьогодні любов'ю стриманою, причасною, непоказною, але глибокою, бо ж справжня любов соромлива.

Може, саме тому, що якимось добрим дивом вийшла оця книжка в годину свята, хочеться вірити у свято прийдешне і сподіватися, що не мілітиме живодайна ріка нашого народу, а, нехай і міняючи русло, прокладатиме собі дорогу. А маленьким джерельцям – шлях до великої ріки.

Хай же нам Бог помагає!»

Поетична добірка «З-понад Смотрича» включала творчість 40 авторів. Прозаїк та поет з селища Гвардійське Григорій Храпач дивувався: «Ніколи не міг подумати, що в такій районній місцині може зібратися таке поширене коло авторів!». І як видно з біографічних довідок: ці автори вже не молоді і мають досвід в житті та творчості. Успішно вправляються у різних жанрах поетичної системи. Його здивування було не першим, а особливо після виходу книжки дивувалися й самі автори поетичних публікацій, які могли зрідка потрапляти на газетні сторінки. Директор радгоспу В'ячеслав Степанович Шараварський говорив: «Ніколи не читав віршів,

а ці що в книжці земляків-поетів зобов'язався прочитати». Не міг повірити, що не святі горшки ліплять! А тими святими виявилися робітники, селяни, фронтовики, вчителі, інженери, поштові працівники та редакційні дописувачі.

Тематика була різноманітна: пейзажна лірика, громадянська лірика, героїчна поезія, гумор і сатира, присвяти та оди на честь ювілярів та героїв праці і війни. Старше покоління авторів-фронтовиків: Михайло Грицик (Нове Поріччя), Антон Яворський (Городок), Віктор Подзірей (Городок), Віктор Зубар (Пільний Олексинець), Василь Теклюк (Лісоводи), Афанасій Коляновський (Тинна) подавали поетичні строфи з Другої світової війни, де особисто були учасниками та носіями нагород.

Темою рідного села та місцевості була присутня у творчості Пилипа Коротинського (с. Бедриківці), Анатолія Метельського (Велика Яромирка), Миколи Босака (Купин), Володимира Майка (Городок), Валерій Грошко (Миньківці), Віктор Гончарук (Чемерівці).

Сатирою та гумором заповнили строфи Роман Болюх, Аркадій Боярин, Віталій Кучер, Лідія Пахут, Василь Кравчук, Віталій Нечитайло, Ольга Чикрій, Володимир Чорнобривий.

Високим духовно-національним темам присвятили строфи Валентин Бендюг, Павло Гірник, Віктор Зубар, Іван Іов, Віктор Кушнір, Афанасій Коляновський, Дмитро Онкович, Іван Покотило.

Лірики любовної та пейзажної, громадянської вистачає в окрім названих авторів також в Оксани Радішевської, Володимира Захар'єва, Галини Потеребух, Віра Нетеча-Дмитрук, Олега Медведєва, Віталія Гунька, Ольги Александрової (Шкрупської).

Були й моралісти та мудреці: Олександр Зарічний, Віктор Назаркевич, Іван Кубицький, Аркадій Боярин.

Перекладали Віктор Муха та Оксана Радішевська, вони вдалися до переспівів з іноземних мов.

Є автори, які переймалися дитячим читанням, наприклад, Віктор Барчишин та Василь Теклюк.

Такий перелік авторів приніс у свято настроїв, ліричних та святкових інтонації – слово радувало читачів міста Городка та околиць. Народнопоетична збірка «З-понад Смотрича» надихнула багатьох, хто записував тільки у блокнот чи для близьких, яким довірялося потаємне. Виникли та повиростали автори, як гриби після дощу.

Городоцька Антологія поповнилася новими авторами.

Перелік літератури та авторських книжок:

1. З-понад Смотрича. *Народнопоетична збірка*. – Городок, 1993.
2. Теклюк Василь. *Лісові води*. – Городок: «Бедрихів край», 1993.

3. Барчишин Віктор. В перший клас ідуть зайчата. – Городок, 1994.
4. Теклюк Василь. Добридень, школо! – Городок, 1995.
5. Бендюг Валентин. Юрко-рибалка. – Городок: «Бедрихів край», 1996.
6. Брилінський Дмитро. Загадки. – Хмельницький, 1996.
7. Воньо Мирослав. Літаюча квітка. – Городок, 1996.
8. Гірник Павло. ВИБРАНЕ. – Городок: «Бедрихів край», 1996.
9. Грель Жанна. Зупинилась вічність. – Городок: «Бедрихів край», 1996.
10. Зубар Віктор. Пролісок. – Городок, 1996.
11. Клец Микола. Крила неземні. – Городок: «Бедрихів край», 1996.
12. Клец Микола. Таємничість. – Городок: «Бедрихів край», 1996.
13. Бубен Іван. Зелен клен шепотить... – Городок: «Бедрихів край», 1997.
14. Гончарук Віктор. Є у мене парасоля». – Городок, 1997.
15. Коляновський Афанасій. Очима пам'яті. Вибране. – Городок: «Бедрихів край», 1997.
16. Радішевська Оксана. Мелодія незримих чарів. – Городок: «Бедрихів край», 1997.
17. Севернюк Тамара. Пам'ять води. – Городок: «Бедрихів край», 1997.
18. Гончарук Віктор. Три місяці красного літа. – Городок: «Бедрихів край», 1998.
19. Грицик Михайло. Вклонись Україні. – Городок: «Бедрихів край», 1998.
20. Жухевич Броніслав. Білчині горіхи. – Городок: «Бедрихів край», 1998.
21. Жухевич Броніслав. Погляд з осені. – Городок: «Бедрихів край», 1998.
22. Прокоф'єв Іван. Відблиски. – Городок: «Бедрихів край», 1998.
23. Грицик Михайло. Салют перемоги. – Городок: «Бедрихів край», 1999.
24. Коляновський Афанасій. Нерідний дід. – Городок: «Бедрихів край», 1999.
25. Олійник Ірина. Дим весняних мрій. – Городок: «Бедрихів край», 1999.
26. Грицик Михайло. Назустріч долі. – Городок: «Бедрихів край», 2000.
27. Барчишин Віктор. Ти серця мого половинка. – Городок, 2001.
28. Теклюк Василь. Дитинство і юність народного генерала. – Городок: «Бедрихів край», 2002.
29. Думний Микола. Життя народжує пісні. – Городок: «Бедрихів край», 2003.
30. Жухевич Броніслав. Довгий тиждень. – Городок: «ДОЛОНЬКИ», 2003.

31. Коляновський Афанасій. Квінтет. – Городок: «Бедрихів край», 2003.
32. Маліш Петро. Чому вовк без сорочки. – Городок: «Бедрихів край», 2003.
33. Посітко Ольга. Діти сонця. – Городок: «Бедрихів край», 2003.
34. Яворський Антон. Зате вільні будем. – Городок, 2003.
35. Якимець Леся. Дванадцять місяців. – Городок: «Бедрихів край», 2003.
36. Волос Владислава. Символ України. – Городок: «Бедрихів край», 2005.
37. Горицвіт Віра. Півліта осінь. – Городок: «Бедрихів край», 2005.
38. Куфльовська Вікторія. Зернини висіваю на любов. – Городок: «Бедрихів край», 2006.
39. Пелехацька Сніжана. Дивись – і полюбиш... – Городок: «Бедрихів край», 2007.
40. Худенко Володимир. Розповідь кленового листочка. – Городок: «Бедрихів край», 2007.
41. Ярмолайова земля. *Легенди рідного краю*. – Городок: «Бедрихів край», 2008.

Література до статті:

1. Городок над Смотричем». Городок: «Бедрихів край», 2006.
2. В. Скальський. «На зламі епох». Видавництво «Бедрихів край», 2016.

Марценюк В.В.
м. Хмельницький

НА ВАРТІ НАЙДОРОЖЧОГО

На Хмельниччині, в селі Пилипківці, Новоушицького району збігло дитинство ти юність Віктора Гандзюка. Звідти, з Надністровських пагорбів і каньйонів, започаткована його звивиста життєва стежина. Ще в малоліття Віктор виношував мрію – стати лікарем.

По закінченні з похвальною грамотою місцевої восьмирічки юнак вступив до Кам'янець-Подільського медичного училища, яке закінчив у 1975 році і одразу ж вступив до Вінницького держаного медичного інституту. Лікувальний факультет якого, закінчив у 1981 році. І за державним направленням працював два роки лікарем-анестезіологом в Миньковецькій дільничній лікарні Дунаєвського району.

Тут з перших днів роботи молодий фахівець зарекомендував себе – грамотним, ініціативним, наполегливим у роботі. За короткий час завою-

вав великий авторитет і повагу серед хворих та колег не тільки в районі, а й області загалом.

Як гарного фахівця запросив до себе на роботу лікарем-анестезіологом тодішній головний лікар облонкодиспансеру В'ячеслав Васильович Шаренко (вічна йому пам'ять). На цій посаді довелося працювати три роки. За тим, продовжував навчання в клінічній ординатурі по урології. А по поверненню до Хмельницького запропонували посаду завідуючого урологічним відділенням в госпіталі для ветеранів війни, який став відкриватися в с. Ружичанка, Хмельницького району, що неподалік обласного центру. З головним лікарем Анатолієм Костянтиновичем Пінчуком (вічна йому пам'ять) робили все від них залежне, аби швидше «поставити на ноги» такий необхідний в області заклад. Доводилося шукати і обладнання, і інвентар, різноманітну апаратуру. А ще, необхідно було проводити операції одна за одною – планові, позапланові, екстрені. До кожної готувались ретельно. А ще траплялися випадки оперувати негайно, бо людське життя висить на соломинці. Сам вчився і вчив інших, вивчав досвід знаних науковців – урологів.

Талант і працелюбність принесли йому славу, а його пацієнтам можливість милуватися чудовими ранками і сонячними днями, нянчити онуків.

Нині Віктор Гандзюк – знаний на Поділлі та за його межами хірург-уролог.

- Наш завідуючий не боїться відповідальності, вимогливий і справедливий, його серце завше відкрите для тих, хто працює поруч піклується про хворих наче про своїх, - так говорять Віктора Івановича його колеги. Якщо потрібно то горою стане за людину. Такої думки про нього і Микола Михайлович Табола, заступник головного лікаря з медичних питань облонкодиспансеру.

Слова подяки на адресу лікаря від Бога висловили й учасники бойових дій у Другій світовій війні, Почесний громадянин міста Хмельницького кавалер 4-х медалей «За відвагу» Григорій Сергійович Атаманюк, учасники війни Семен Петрович Дідик та Іван Володимирович Марценюк та інші.

Більшу частину робочого часу цей привітний чоловік проводить біля пацієнтів, підбадьорюючи заспокійливим словом, яке зцілює від тяжкої недуги не гірше ліків.

Найперші його помічники, лікарі-урологи Володимир Богданович Касприк, Руслан Вікторович Григор'єв, Сергій Анатолієвич Омелянчук, старша медсестра Марина Юріївна Савчук, медсестри Тетяна Михайлівна Пилип'юк та Лариса Михайлівна Макарова й інші.

Завдяки Віктору Івановичу та його колегам в госпіталі одним з перших в області проводяться малоінвазивні операції на сечовому міхурі та простаті тощо.

Відділення розраховане на 35 ліжок. Тут лікуються ветерани війни, афганці, учасники АТО тощо. Тому колектив медиків урологічного відділення робить усе, аби вивести цих людей з недуги. У Віктора Івановича та його колег нові задуми, ідеї, плани. Головне, аби пацієнт отримав повноцінну медичну допомогу.

Нові плани обов'язково здійсняться. Нехай щастить Віктору Івановичу у всьому.

*Погорілець О.Г.
ст.м. Меджибіж*

ГРАД МЕЖИБОЖЕ: ВІД МІСТА ДО ЗАПОВІДНИКА

«...Ізяслав же, водивши Всеволодовича Святослава до хреста, дав йому Божський і Межибоже, всього п'ять городів...», читаємо у «Літописі руському» запис від 1146 р., в якому вперше згадується Меджибіж під своєю стародавньою назвою, і від того часу ведемо відлік років нашого містечка. Цього року, таким чином, йому виповниться 875 літ – поважний ювілей навіть для великого мегаполісу, який будемо відзначати у червні 2021 р., в День Межибожа. Це свято було започатковане у 2016 р. селищною радою за пропозицією Державного історико-культурного заповідника «Межибіж». Меджибіж, нині порівняно скромне за числом мешканців селище, достойний свого свята, аби згадати своє славетне минуле, з впевненістю заявити про свої перспективи, запросити та об'єднати у місті поміж Бугом і Бужком своїх друзів та партнерів. Меджибіж був значним стратегічним осередком уже в давньоруську добу. Дослідження і знахідки доводять, що укріплене поселення існувало тут ще наприкінці XI ст., тобто, ще до того, як потрапило на сторінки літопису. У ті часи воно являло собою дитинець «града» Межибожа в східній частині сучасного замку та «посад». Про розміри давньоруського посаду свідчать знахідки, виявлені на вул. Пушкіна, на території парку та давньоруський могильник, залишки якого виявлені на вул. Шолом Алейхема. Нестабільна ситуація, спричинена «боротьбою за галицьку спадщину» після загибелі фундатора Галицько-Волинського князівства Романа Мстиславовича, призвела до виникнення на Побужжі антикнязівського руху. Центром цього руху був Болохів, тому територія, охоплена ним, одержала назву Болохівської землі. У 30-40-х рр. XIII ст. серед її міст Іпатіївський літопис згадує й Меджибіж. Це йшло у розріз з планами Данила Галицького об'єднати руські землі та позбавитися від ординської залежності. У 1250-х рр. Данило Галицький здійснив кілька

походів проти болохівських князів та Бакоти, захопив та зруйнував їх міста, змусив підкоритися своїй владі. Зокрема, з Іпатіївського літопису ми дізнаємось про те, що в 1255 р. війська Данила Галицького пройшлися каральною експедицією по градах Болохівської землі, в тому числі був знищений Межибоже. На більшості городищ життя більше не відновилося. Подібна доля спіткала і град Межибоже, що підтверджують матеріали археологічних досліджень: під час археологічних розкопок у 2000-2002 рр. на території замку було виявлено згорілі оборонні конструкції дитинця, рів та поховання людей. Над Меджибожем встановлюється юрисдикція Галицько-Волинського князівства і у наступні майже сто років він поділяв його долю, тобто спочатку захоплений Ордою, а після битви на Синіх Водах 1362 р. разом з усім Поділлям входить до складу Великого Князівства Литовського. Про спадкоємність між давньоруським, ординським і литовським періодами в історії міста свідчить незмінність назви, яка у дещо інакшому вигляді дійшла до нашого часу. Але між описаними подіями і сьогоденням було ще багато драматичних століть, впродовж яких місто переходило з-під влади Великого Князівства Литовського до Польської Корони, Речі Посполитої, Османської та Російської імперій, Української Народної Республіки та Української Держави Павла Скоропадського.

Щоб дослідити, зберегти та розповісти сучасникам і нащадкам про захоплюючу історію стародавнього міста, 20 років тому було утворено пам'яткоохоронний, дослідницький та культурно-просвітницький заклад – Державний історико-культурний заповідник «Межибіж». Навіть сама відмінність у цій назві від сучасного написання топоніму селища Меджибожа покликана постійно нагадувати про давньоруське походження міста. Історія заповідника також є тривалою та цікавою.

Перший музей у Меджибізькій фортеці був створений понад два століття тому. Це був скромний музей при повітовому училищі, яке започаткував князь Адам Єжи Чарторийський. Училище проіснувало до 1841 р., а про подальшу долю цього музею невідомо. Після тривалого періоду використання фортеці для господарських потреб, її свідомого руйнування та подальшого визнання пам'яткою національного значення постало питання про створення у Меджибізькій фортеці музею в сучасному розумінні. Відбулося це наприкінці 1960-х років.

14 квітня 1969 р. на посаду (єдину!) наукового співробітника майбутнього музею був призначений Михайло Ягодзінський. Він стояв у витоків музейного закладу, засновував його фонди, вишукував необхідні стародавні речі. Метою його життя стало дослідження і звеличення історичного поступу містечка і фортеці. Про цей період свого життя Михайло Йосипович пізніше згадував: «3 квітня 1969 р. мені приходилось займатися організацією реставраційних робіт у Меджибізькій фортеці для пришвид-

шення відкриття музею, адже експозиція обласного краєзнавчого музею закривалася у зв'язку з будівництвом нового приміщення. Починати приходилось з нуля, тому що не було ні приміщень, ні експозицій. Дякуючи мобілізації сил громадськості, учнів, допомоги тодішньої адміністрації обласного музею, в березні 1971 р. у фортеці була відкрита експозиція історичного відділу, а в травні 1975 – художній відділ. Загальна площа експозиції займала 900 кв. м. До літа 1977 р. в Меджибізькому відділі вже працювало 8 чоловік, а кількість відвідувачів досягала до 2530 тис. чоловік щорічно».

Тому саме з 30 березня 1971 р., з відкриття експозиції у невеликому адміністративному будинку, ведеться відлік сучасної та безперервної музейно-заповідної діяльності у Меджибізькій фортеці. За цей час заклад було кілька разів реорганізовано, а у грудні 2001 р. створено Державний історико-культурний заповідник «Межибіж». Кількість предметів у фондах та експозиціях, які свідчать про події у стародавньому Меджибожі та життя його мешканців, зусиллями колективу та завдяки небайдужим меджибіжчанам збільшене до понад 10 тисяч. На додачу до звичних експозицій, які відкриті відвідувачам з 2006 р. (а у 2008 р. відкрито перший і практично єдиний в Україні Музей пам'яті Голодомору) створюються нові великі та малі експозиції, які презентують нові здобутки науковців – археологів та істориків. Завдяки найновішим знахідкам та дослідженням чимало сторінок меджибізького літопису постають у новому світлі. Зростає число відвідувачів – якби не воєнні події 2014 р., не пандемічні процеси 2020-го, їхня чисельність, безперечно, вже б перевищила позначку у 57 тисяч осіб, яку було зафіксовано у 2019 р.. Для обслуговування такої кількості відвідувачів у заповіднику створено додаткові робочі місця.

Але історико-культурний заповідник – не завмерла у часі установа: він розбудовується і знаходить нові форми діяльності відповідно до викликів часу. Зараз, коли палац Сенявських ще тільки реставрується, вже розробляється концепція створення у ньому сучасного музею «Палац європейських історій». Розробляються плани й щодо цілісної музеєфікації усього комплексу Меджибізької фортеці, з представленням багатьох драматичних сторінок історії України від найдавніших часів до нинішньої «гібридної» війни.

*Троян Р.Ф., Шкробот П.М.
м. Хмельницький*

РОКИ ХЛІБОРОБСЬКОЇ ЗВИТЯГИ

У сузір'ї славних людей нашого краю чільне місце по праву займає ім'я Дмитра Васильовича Чинника, мудрого аграрія, талановитого організатора сільськогосподарського виробництва, високопрофесійного керівника, громадського активіста, наставника, щиру та доброї людини.

В ці дні він відзначає своє 90-річчя від Дня народження. Народившись у 30-м в Надзбруччі у знаменитій Летаві, він славно проторував свій життєвий шлях. Батьки, як і односельці, колективно обробляли землю, плекали сільгоспврожай. Їх турботи на хліборобській ниві передалися й юному Дмитрові. Бо у кінці 40-х брав активну участь у будівництві і у небаченій

звитязі разом з дорослими. Тоді у Летаві за високі і трудові звершення зорепад сягнув, аж 11 Героїв Соціалістичної Праці. А їх неперевершений подвиг майстерно віддзеркалила у історичній картині «Хліб» Тетяна Яблонська. Ці події глибоко запали кмітливому юнакові і відбилися на його світогляді та багатогранному житті. Тому з благословення батьків не вагаючись вступив і успішно закінчив храм сільськогосподарської науки в Умані. Там познайомився і подружив з Олексієм Пшеничним із Теплика та земляком Августином Красовським, з якими понад 60 літ віддавалися справі розвитку села, поліпшенню життя краю.

Спочатку здобуті знання у Вищі вміло з молодечим запалом застосовував разом з горянами на Прикарпатті у Дрогобицькій області. Однак манили широкі лани подільського лісостепу. Тому погодився на пропозицію земляка Макара Починка і переїхав у Гриців, де трудився агрономом МТС і районної сільськогосподарській інспекції. Там зустрів свою суджену та поєднав долю з рідною Валентиною Іванівною.

Згодом з укрупненням районів у 1962 році його трудова дорога пролягла у Надгориння у древній Ізяслав. Там доручили Дмитру Васильовичу відповідальну посаду головного агронома територіально-виробничого

управління району. І за допомогою наставників Матвія Петровича Тосіча й Олександра Івановича Товстановського, який нині шле вітання з Києва, дбав про розвиток рослинництва поліського краю, тим самим впевнено піднімався на вершину аграрної майстерності.

Спостерігалось, що кадри, уродженці з Чемеровеччини, як відповідальні фахівці завжди направлялися туди де важче, щоб долати відставання та поправляти справи. Так було у 1965 році коли відновився Білогірський район і Товстановський сколотив команду із Анатолія Байдюка, Олександра Ястремського, Миколи Григораша, Валентина Ляковського, Володимира Іванова, а співаучем у цьому ансамблі керівників та спеціалістів, був досвідчений вже на той час, Дмитро Чинник – начальник районного сільгоспуправління.

Пам'ятається, що район у який ввійшли теофіпольчани за два роки значно зріс у розвитку сільгоспвиробництва, а з меліорацією лук додалося до шести тисяч гектарів ріллі, зміцніли фінансово господарства, а відповідно й селяни, бо замість трудовнів запроваджено гарантовану оплату праці, відбулися соціально-культурні зрушення у населених пунктах.

Такі звершення не залишилися не поміченими, і у кінці 1969 року Дмитра Васильовича призначили першим заступником начальника управління сільського господарства облвиконкому, тобто за правницю у Сирваровського. І він гордився, бо ще хлопчиком не забув, як у роки нацистського лихоліття, батько Василь, щоб узгодити дії з підпіллям, часто зустрічався з мужнім Йосипом Йосиповичем, комісаром партизанського загону.

За новаторство і прогресивні підходи у розвитку аграрної галузі області незабаром Д.В. Чинника призначають начальником Головного управління землеробства республіканського міністерства.

Здобувши досвід діяльності у розвитку землеробства держави, Дмитро Васильович, як істинний патріот Поділля на прохання керівництва області повертається у 1975 році і стає начальником облсільгоспуправління. На цій посаді енергійно пропрацював понад 10, а ще 5 років організовував роботу у рослинництві на місцях, як заступник голови облгагропрому. За характером Чинник ініціативний, наполегливий, з розвиненим почуттям відповідальності, урівноважений, скромний. Завжди у цей період компетентно відстоював інтереси аграрної сфери і селян, як член у виконкомі обласної ради депутатів трудящих.

Завдяки впровадженню інтенсивних технологій, програмуванню врожаю, застосуванню високоврожайних сортів, гібридів та висококваліфікованому захисту рослин, підвищенню родючості ґрунтів, в області майже щорічно вирощувалося понад 1,5 млн. т зерна, більше 5,0 млн т цукрових буряків і вироблялося до 500 тис. т цукру. Для годівлі тварин під кормову групу відводилося майже 30% ріллі. Бо утримувалося більше, як 1,0 млн

голів ВРХ і з них до половини корів та інших тварин. Здійснено спеціалізацію та концентрацію і запроваджено передові технології у виробництві м'яса, молока, птиці. У кожному районі потужно запрацювали міжгосподарські комбикормові заводи, а також тепличний комбінат, тим самим створювалася продовольча безпека регіону і країни.

Як показують реалії Дмитро Васильович був причетний до зростання та удостоєння більше 20 передовикам звання Героя Соціалістичної Праці. І серед них Михайло Концевич, Станіслав Примуд з Волочищини; Василина Василюк, Василь Сірий, Микола Янчук з Городоччини; Василь Бледюк, Іван Кулик з Теофіпольщини; Володимир Ліщук, Леонід Скринчук з Чемеровеччини та інші. Його також відзначено орденами і медалями держави, профільного міністерства, нагороджено Грамотами місцевої влади і самоврядування. Присвоєно звання Заслужений працівник сільського господарства України.

На початку 90-х брав участь разом з Дмитром Литовкою у міжнародному проєкті по вирощуванні у Летаві і Чемеровеччині, насіння гібридної кукурудзи та калібруванні його у агрофірмі «Зоря», у співпраці з американською компанією «Піонер», бо дружив з земляком Володимиром Плютинським, двічі Героєм Соціалістичної Праці, з сербами вченим-аграрієм, Мілутіном Недельковичем та менеджером Вуллою Вучечем. Тоді разом з відомими патріархами у реалізації державної програми українсько-американського співробітництва, гідно представляв Хмельниччину і молодий агроном Михайло Загородний, нинішній голова обласної ради.

Ніколи не втрачав Дмитро Васильович зв'язків з малою батьківщиною, бо традиції Надбзруччя йому близькі та незабутні. А на святкуванні 80-річчя створення летавського господарства він повідав: «Що де б я не працював, які посади не займав, чи на районній, обласній орбітах, або у столичному міністерстві, завжди старався розповсюджувати і впроваджувати передовий досвід односельців, зразки доблесної праці та ефективного господарювання». Та й нині орденоносна Летава є правохланговою не лише на Поділлі і у державі, то найбільше привітань ювіляру надійде з рідних місць.

За багаторіччя Дмитро Чинник навчив і виховав сотні майстрів аграрного мистецтва, які стали професіоналами сільгоспвиробництва краю. А те, що область у державі нині лідирує по багатьох показниках є немала і його заслуга.

Як ветеран ВВВ і праці, Дмитро Васильович тривалий час брав активну участь в діяльності обласного ветеранства, патріотичного виховання молоді.

Авторам цих рядків прийшлося працювати разом з ювіляром, вести тривалий час громадську роботу, у чому пересвідчилися, що життєві роки

Дмитра Чинника увінчані сумлінною працею, добротою, щедрістю та славою.

Поряд із радісними подіями у його житті були і сумні, тоді коли рідна та близька Валентина Іванівна, з якою прожили душу в душу понад 50 років, на превеликий жаль пішли за межу вічності.

Сьогодні сили і віру Дмитро Васильович черпає від спілкування з колегами, сусідами, земляками і хмельничанами. Добром і теплом обігрівають душу близькі люди: син Юрій, здалека невістка – Оксана, внучки – Юля та Інна, правнук Данило. Завжди найбільше підставляє, надійне плече допомоги рідна сестра Валентина Василівна, її чоловік – Віктор.

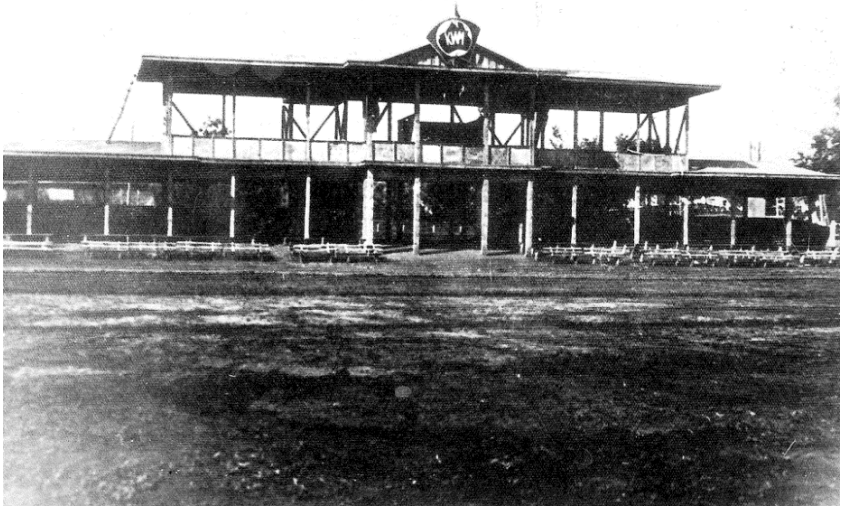
В ювілейний рік Вам доброго здоров'я, наснаги на шляху до життєвої вікової вершини, шановний Дмитре Васильовичу !

*Флентін В.В.
Єсюнін С.М.
м. Хмельницький*

1950-2020 РОКИ: ЗНАКОВІ ПОДІЇ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО СТАДІОНУ «ПОДІЛЛЯ»

Історія створення головної спортивної арени в нашому обласному центрі бере свій початок у 20-х роках минулого століття. Саме тоді в Проскурові (нині – м. Хмельницький) з кожним роком все більшу популярність серед населення завойовував спорт. Було прийняте рішення переобладнати під стадіон місцевий іподром. Знаходився він за залізничною колією навпроти нинішнього парку ім. Франка (про його існування колись нині нагадує хіба що назва провулку Іподромний).

За справу взялася молодь міста. Іподром являв собою величезний пустир, в деяких місцях якого стояла вода, ріс очерет і навіть водилися дикі качки. Не один день обрану під стадіон ділянку осушували та підсипали ґрунт на розміченому футбольному полі. Пізніше вздовж поля встановили лавки і побудували дерев'яний навіс для глядачів, поруч обладнали волейбольний і баскетбольний майданчики, легкоатлетичні сектори. Після завершення всіх робіт, у 1927 році в урочистій обстановці був відкритий перший у Проскурові «спортстадіон». Саме тут у довоєнний час проходили найголовніші футбольні двобої і спортивні змагання з інших видів спорту. А незабаром стадіон перейшов у відомство товариства «Динамо» і одержав відповідну назву.

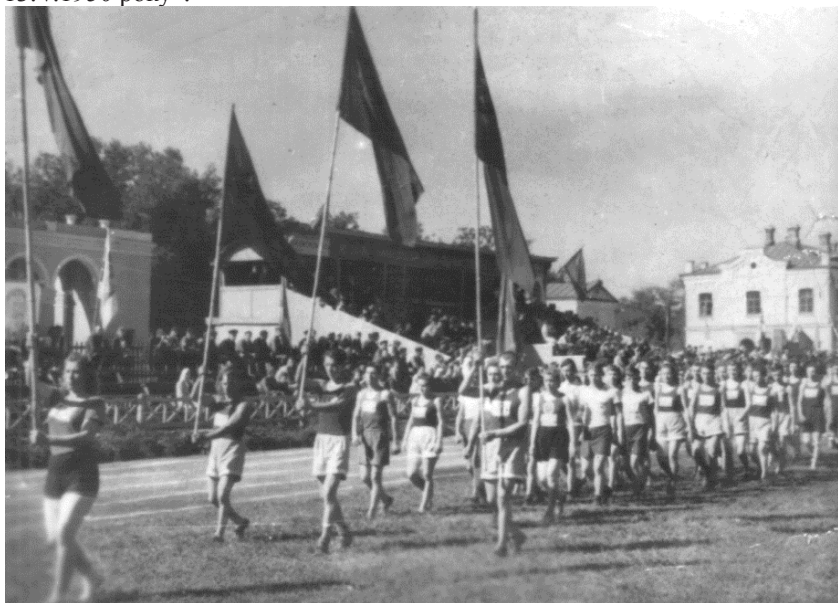
70 років тому: стадіон на новому місці

Питання про будівництво нового стадіону стало актуальним наприкінці 1930-х років. Для новобудови обрали майданчик біля будинків офіцерського складу – саме те місце (між вулицями Пилипчука та Проскурівською), де нині і розташований спорткомплекс «Поділля». Введення в дію спортарени було заплановано на 1942 рік, але війна, що докотилася до області роком раніше, перекреслила плани.

У повоєнний період на вказаній території розмістились футбольне поле, ігрові майданчики ,легкоатлетичні доріжки та сектори. Проте їх стан та відсутність трибун потребували оновлення спортивного об'єкту. Роботи розпочалися у квітні 1950 року. Більше сотні колективів підприємств і установ, навчальних закладів щодня трудилися на будівництві стадіону під назвою на той час «Динамо»: споруджували дерев'яні трибуни (загальна кількість місць – 4000, з них – 1750 сидячих), центральний вхід, встановлювали огорожу, вирівнювали футбольне поле. Найскладнішими виявилися гідромеліоративні роботи. Як відзначалося в проектній документації на стадіон «Динамо»: *«...ділянка, де розташований стадіон, являє собою продовження низовини передмістя “Кавказ” і характеризується формою рельєфу – тареля, площа 2,2 га. До Другої світової війни територія стадіону слугувала міським смітником, через те завозилися ґрунт, каміння та всякого роду відходи. Все це з часом ущільнювалося й утворило водонепроникну кірку 1-1,25 м. В результаті поєднання цих факторів (рельєфу*

і кірки) відбувалося заболочування місцевості атмосферними опадами і навіть у літню пору, під час зливи середньої інтенсивності, стадіон виходить з ладу і став непридатним для змагань. Таким чином, гостро постає питання про проведення гідромеліоративних робіт».

Незважаючи на всі складнощі, будівництво було проведене у рекордно короткий термін – півтора місяця. Урочисте відкриття стадіону, в якому взяли участь очільники міста та області, відбулося 16 травня 1950 року. Почесну місію розрізання стрічки виконав голова виконкому міськради Дмитро Бурченко. Цей день став великою подією в спортивному житті Проскурова – нарешті в місті з'явився більш-менш сучасний стадіон, на монументально збудованому головному вході до якого розмістили табличку з написом “Стадіон споруджений методом народної будови 5.IV.-13.V.1950 року”.

В літню пору року тут проводились футбольні матчі чемпіонатів міста та області, футбольна аматорська команда «Динамо» брала участь у республіканських турнірах свого товариства. А на гарових доріжках і в секторах тренувалась молодь, кращі представники якої демонстрували конкурентоспроможні результати не лише на республіканському, але й на всесоюзному рівні.

Наймасштабнішим заходом того періоду стала I Спартакіада Хмельницької області, у фінальній частині якої взяли участь понад 1500 фізкультурників з усіх районів. Урочисті відкриття і закриття цього комплексного

спортивного заходу, а також більшість змагань програми (легка та важка атлетика, ігрові види) з 10 по 14 червня 1956 року відбувалися саме на стадіоні «Динамо». За їх підсумками була сформована збірна команда Хмельниччини в складі 110 учасників, які представили область на I Спартакіаді Української РСР, а 17-річна талановита хмельничанка Олена Кудрявцева-переможниця тих змагань, не лише виборола в Москві на I Спартакіаді народів СРСР срібну медаль з рекордом України (165 см), але й стала першою серед українських жінок-легкоатлеток, котрим підкорився норматив майстра спорту в стрибках у висоту. Успішно виступали й деякі чоловіки-легкоатлети, зокрема призерами всесоюзних першостей серед сільської молоді в 1953-1954 роках ставали хмельничанин Петро Дрезналь (штовхання ядра) та Володимир Красноштейн (біг на 100 м) з Вовковинець. Містяни старшого покоління, котрі залюбки заповнювали трибуну стадіону, пам'ятають легкоатлетичні матчі між командами Кіровоградської, Тернопільської та Хмельницької областей, міські гімнастичні свята та показові виступи найкращих спортсменів області у Всесоюзний день фізкультурника.

А взимку весь стадіон ставав льодовою ареною, де відбувалися змагання міського та обласного рівнів з хокею з м'ячем, швидкісного бігу на ковзанах, і просто проводили тут своє активне дозвілля всі бажаючі покататись на ковзанах. В окремій одноповерховій будівлі на території стадіону було розташовано представництво обласної організації ФСТ «Динамо».

60 років тому: перша масштабна реконструкція

На початку 1960 року Хмельницька футбольна команда «Динамо» одержала статус майстрів і право виступати в чемпіонатах СРСР. Та постала велика проблема – виявилось, що міський стадіон не відповідає вимогам проведення матчів такого рівня. Але, дякуючи долі, тодішній перший секретар обкому партії Олексій Ватченко був палким вболівальником футболу і одразу взяв питання реконструкції спортарени під свій особистий контроль. Було прийняте рішення про початок негайної перебудови стадіону.

У січні 1960 року перед будівельниками поставили жорсткий термін – закінчити всі роботи до 15(!) квітня. І от за три місяці звели нові залізобетонні трибуни на 10020 місць із роздягальнями, душовими, сауною, медпунктом, а також 25-метровим стрілецьким тиром. Були встановлені щогли електричного освітлення, якого в той час більшість стадіонів ще не мала. Загальний кошторис робіт на стадіоні склав 2400 000 карбованців! Велику допомогу в будівництві надала громадськість міста – робітники, службовці, студенти, школярі, які безкоштовно, і не один день, працювали на новобудові. Урочисте відкриття стадіону відбулося 24 квітня 1960 року, в день, коли перший матч на своєму полі в рамках чемпіонатів СРСР проводили хмельницькі динамівці.

Футбол високого гатунку одразу завоював симпатії хмельничан. На матчі «Динамо» у 60-х роках постійно збирався повний стадіон глядачів, й футболісти віддячували їм гарною грою. У 1961-69 роках під керівництвом талановитого тренера Євгена Лемешка хмельницьке «Динамо» успішно грало у чемпіонаті та Кубку СРСР, провело серію міжнародних

матчів. Згадаймо хоча би срібні медалі чемпіонату України 1966 року в класі «Б», які отримали: В. Турпак, Л.Лемешко, І.Герег, В.Мітін, В.Гришин, Б.Соколов, Р.Саркісов, Ю.Бабак, Д.Кісєльов, І.Махно, О.Гриць. Саме тоді в «Динамо» грало ряд перспективних футболістів, які згодом реалізували свій потенціал в командах вищого рівня. Найвідомішим і найтитлованишим серед них був гравець «Динамо» складу 1962-1963 років Володимир Капличний, котрий в якості капітана збірної СРСР в 1972 році став срібним призером чемпіонату Європи та бронзовим медалістом XX Олімпійських ігор.

В команді тоді зростали також :Мирослав Ступар (суддя міжнародної категорії), Валентин Єлінскас (воротар Олімпійської збірної СРСР), Іван Герег, ВікторТурпак, Володимир Булгаков(переможці Кубка СРСР) та інші. Кращим бомбардиром команди був Роберт Саркісов, який забив 110 м'ячів. В зв'язку з новим підпорядкуванням головна футбольна команда міста, а з нею і стадіон, змінювали назви на «Хвиля» (1975 р.) та «Поділля» (1978 р.).

А поруч з футболістами тренувались легкоатлети. За багаторічну історію стадіону покриття на бігових доріжках та секторах для стрибків і метань змінювалось кілька разів: земляне, гарове, синтетичне. Від стану цього покриття багато в чому залежали і результати спортсменів. Кожне нове дозволяло значно їх поліпшувати. Кардинальні зміни також відбулися з місцями для приземлення в стрибках у висоту і з жердиною (пісок, тирса, стружки у торбах, поролон),завдяки чому підвищився рівень безпеки спортсменів та зменшувалась можливість наразитися на травми. Мабуть, тепер важко уявити, що для вкладання і підготовки гарових доріжок були потрібні катки, ручні трамбовки, сітки для просіювання суміші землі, дрібної жухелиці, глини, вапна. А ще потрібно було провести правильно їх розмітку. Система дренажу та відводу для зливу води-взагалі ціла наука, якою добре володіли досвідчені й професійні працівники стадіону. В ті часи щодня десятки місцевих легкоатлетів шкільного віку та представники обласних організацій таких спорттовариств як «Динамо», «Авангард», «Буревісник», «Спартак», «Локомотив», «Колос», «Трудові резерви», СКА відточували свою майстерність на тренуваннях та численних змаганнях, і не лише міського чи обласного рівнів. Адже тут відбувались першості вказаних ФСТ України серед юнаків. зональний відбір серед дорослих до фінальної першості ФСТ «Авангард» України (1970 рік). Тож за гострої конкуренції з іногородніми почали зростати і місцеві легкоатлети, деякі з яких стали майстрами спорту: спочатку Ганна Криніна (біг на середні дистанції),Леонід Грицев та Микола Саварчук (десятиборство),Віктор Балашов (біг на довгі дистанції), а пізніше і вихованці ДЮСШ-3 (нині ОЦФВУМ) та ХТІПО (ХНУ) – Анатолій Новіков (десятиборство), Надія

Тарасова і Алла Жучкова (стрибки у довжину), Оксана Мудра (стрибки у висоту), Ірина Мінкіна (семиборство) та ряд інших, які у 1960-80-х роках ставали призерами всеукраїнських, всесоюзних і міжнародних змагань.

40 років тому: передвісник Олімпійських ігор у Хмельницькому

Відбулася в історії стадіону ще одна, по-справжньому знаменна подія: у 1980 році над його трибуною в спеціально встановленій чаші був запалений Олімпійський вогонь, який естафетою упродовж двох днів пронесли 190 факелоносців-подолян дорогами Хмельниччини від межі з Чернівецькою до межі з Вінницькою областями напередодні відкриття XXII Олімпійських ігор . На шляху свого проходження від Олімпії до Москви з 8 на 9 липня вогонь «заночував» у нашому місті. З цієї нагоди на «Поділлі», де 8 липня перебувала рекордна кількість людей (біля 20 тисяч осіб) з числа глядачів та виступаючих, відбулося спортивно-театралізоване свято «Мир, спорт, дружба» за участю кращих спортсменів та художніх колективів області , кульмінацією якого стала церемонія внесення у супроводі ескورتу з 22 бігунів і запалення Ганною Криніною Олімпійського вогню в чаші стадіону. Небагато спортивних арен України та світу можуть пишатися таким фактом.

Напередодні цього заходу було проведено ремонт підтрибунних приміщень, де розмітились представництво обласної організації ФСТ «Зеніт», кімната загально фізичної підготовки ,а також оновлені інформацій-

не електронне табло та світильники на щоглах, змінено покриття бігових доріжок і секторів на асфальтове, щоб в подальшому покласти на нього синтетичне покриття. Влітку 1982 року легкоатлетичне ядро було вкрито гумовими квадратами, що дало змогу протягом 10 років проводити на стадіоні легкоатлетичні змагання навіть республіканського рівня. Відповідальний старт – Спартакіада області, відбувся тут навесні 1983 року. Окрасою тих змагань став виступ місцевого богатиря Миколи Бородкіна, котрий 25 квітня штовхнув ядро на 20м78 см і першим відкрив лік результатам рівня майстра спорту міжнародного класу, продемонстрованих легкоатлетами на нашому стадіоні.

А вже на початку липня тут же відбувся чемпіонат ФСТ «Динамо» України з літнього багатоборства ГПО, під час якого біля 10 учасників набрали суми очок, що перевершували норматив майстра спорту.

21 липня 1984 року в ході юнацької республіканської першості ФСТ «Колос» з легкої атлетики судді зафіксували рекорд України серед юнаків до 18 років в бігу на 800м – 1хв. 49,6 сек, який продемонстрував Олександр Скорик з Сімферополя.

30 років тому: руйнація

З 1990 року в історії стадіону почалася чорна смуга, що тривала майже десятиліття: кожні 2-3 роки головна спортивна арена міста переходила з рук у руки, змінюючи своїх господарів, власників, орендарів. У 1992 році тут навіть розмістився речовий ринок, по доріжках і секторах роз'їжджав автотранспорт. Результатом такого «господарювання» стали запустіння і руйнування всієї спортивної споруди та легкоатлетичного ядра зокрема.

1993 року тут проводила свої домашні матчі футбольна команда приватної власності «Норд-Ам-Поділля».

20 років тому: перевід у комунальну власність та початок реконструкції

Нарешті, у 1999 році міська рада прийняла рішення про передачу стадіону у комунальну власність міста, і з'явилася надія на приведення у нормальний стан спорткомплексу «Поділля». Тодішній міський голова Михайло Чекман вийшов з ініціативою провести повну реконструкцію стадіону. Будівельні роботи розпочалися в листопаді 2001 року, а у вересні 2003 року стала до ладу перша черга нового стадіону, в тому числі із залученням коштів приватних підприємців. Фактично заново була споруджена центральна трибуна із зручними індивідуальними місцями для глядачів, захисним дахом від дощу та прибудованою чотириповерховою спорудою для офісів, виробничих, торгівельних і розважальних закладів, встановлено нове інформаційне табло. З 2007 року на стадіоні переважно відбувалися тренування і матчі оновленого місцевого професійного футбольного клубу – ФК «Поділля» (у 2008-2013 рр. «Динамо»), який з липня 2016 року виступає в групі А другої ліги ПФЛ України. Упродовж двох сезонів (2017-2018 та 2018-2019 років) тренування і домашні ігри чемпіонату України серед аматорів в першій групі тут же проводив ще один місцевий колектив – ФК «Хмельницький».

10 років тому: спортивний музей

Гарний подарунок отримали містяни до Дня фізичної культури та спорту 2010 року. 7 вересня було урочисто відкрито Музей спортивної слави міста Хмельницького, який створено за ініціативи керівника обласної організації Асоціації ветеранів фізичної культури та спорту України, кавалера ордену Дружби народів Віктора Барбалука та за підтримки Комітету фізичної культури і спорту Хмельницької міської ради, відділення НОК України в Хмельницькій області, спортивних федерацій та товариств, спонсорів і спортивних активістів міста.

У виділеному підтрибунному приміщенні СК «Поділля» на 23 стендах розміщено фотографії, спортивні трофеї та інші матеріали, які зафіксували яскраві моменти спортивного життя міста, переможні виступи провідних місцевих спортсменів на всеукраїнських та міжнародних аренах, починаючи з 1920-х років. Матеріали були зібрані і надані спортивними федераціями та товариствами, а стенди виготовлені за підтримки майже 40 спонсорів.

Окрема експозиція присвячена олімпійському руху, адже в Хмельницькому зросло понад 20 олімпійців, четверо з яких стали чемпіонами Ігор.

Тут же розміщено список 52 містян, що були факелоносцями естафети олімпійського вогню XXII Олімпіади.

На імпровізованому мітингу за участю спортивної громадськості міста, в тому числі Олімпійських чемпіонів Сергія Нагорного та Іріні Мерлені, виступив заступник міського голови Віктор Байдич, який відзначив досягнення спортсменів, тренерів міста, їх роль у фізичному та патріотичному вихованні молоді, пообіцяв посприяти виділенню під музей більш просторого приміщення.

Присутні мали змогу взяти автографи і поспілкуватись з уславленими спортсменами міста. Нині музей використовується при проведенні екскурсій та Олімпійських уроків, а відвідати його можуть всі бажаючі згідно з попередньою заявкою.

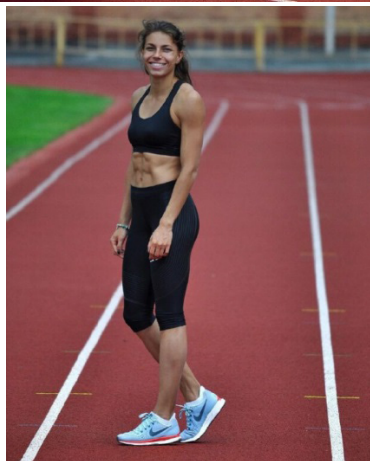
5 років тому: перший матч національних збірних на полі «Поділля»

17 жовтня 2015 року три тисячі вболівальників спостерігали за першим матчем з ігрового виду спорту на рівні національних збірних у Хмельницькому. Цікава гра чемпіонату Європи в дивізіоні 1Б між регбійними командами України та Польщі завершилась на користь наших співвітчизників (30:14). Місце її проведення було обрано не випадково, адже тут свої матчі Суперліги грають хмельницькі команди РК «Поділля» (регбі 15) та РК «Evolution Sevens» (регбі 7) – багаторазові медалісти чемпіонатів та кубків України, які регулярно поставляють своїх гравців до збірних країни різних вікових груп, а обласною федерацією напрацьований багаторічний досвід проведення офіційних всеукраїнських регбійних змагань.

3 роки тому: мрії легкоатлетів збуваються

25 травня 2017 року відбулася урочиста церемонія відкриття оновленого легкоатлетичного ядра на головній спортивній арені обласного центру, що дозволило «королеві спорту» через 25(!) років повернутись на «Поділля». Цьому передувала копітка робота під час другої черги реконструкції стадіону, в ході якої з'явилося сучасне синтетичне покриття на 6 бігових доріжках та в стрибкових секторах, закуплено спортивний інвентар і обладнання. Крім того, природний трав'яний газон футбольного поля розміром 105x68 м забезпечили автоматичним поливом і здійснили його сертифікацію. На сидячих місцях обох трибун нині може розміститись біля 7000 глядачів.

Розпочалося спортивно-видовищне дійство з виступу міського голови Олександра Симчишина, який зокрема наголосив: *“Травень став для нас місяцем спортивних подій, Кілька днів тому ми відкривали сучасні прищільний і прибудинковий спортмайданчики, сьогодні – презентуємо модернізоване легкоатлетичне ядро на центральному стадіоні міста. Спорт і надалі буде одним з наших пріоритетів. Адже маємо виховати здорове і сильне покоління хмельничан. І це залежить від нас. Сьогодні ми маємо стадіон, що зможе приймати всеукраїнські і міжнародні змагання. Нові доріжки будуть комфортними і для тих хмельничан, хто любить регулярні пробіжки і дбає про своє здоров’я”*.

Після символічного перерізання стрічки міським головою і президентом Федерації легкої атлетики області Олександром Прокоповим було дано старт агітаційному пробігу – «Естафета поколінь». Групу ветеранів зі смолоскипом в руках очолила майстер спорту Ганна Криніна, котра 8 липня 1980 року запалила вогонь в чаші стадіону «Поділля» під час міжнародної вогневої естафети з Афін напередодні XXII Олімпіади. До сивочолих бадьорих спортсменів послідовно приєднались молодь, представники ДЮСШ і зовсім юні вихованці дошкільних навчальних закладів. Підняття Державного Прапора України здійснив призер чемпіонату СРСР з легкої атлетики та переможець першостей Радянського Союзу з бобслею, олімпієць 1992 та 1994 років Олександр Бортюк.

Тож першим випробувати якість покриття бігових доріжок і секторів нового сучасного обладнання та спортінвентарю випала честь ветеранам, які змагалися у 8 видах програми VII літніх обласних ігор ветеранів спорту Хмельниччини з легкої атлетики пам’яті М.Баки. Налагоджений тренувальний процес легкоатлетів міста досвідченими наставниками досить швидко дав позитивні результати. Зокрема, найтитлованіша з них Марина Бех-Романчук змогла підняти швидкість, досягти стабільності в розбігу, що дозволило їй у 2018 році увійти до світової еліти в стрибках у довжину, здобути медалі європейських та світових чемпіонатів, виконати олімпійський норматив.

Приємно відзначити, що створені в нашому місті умови задовольнили провідних іногородніх членів збірної команди України, що спеціалізуються в легкоатлетичних стрибках та в бігу на витривалість, котрі у 2018-2019 роках перебували навчально-тренувальних зборах у Хмельницькому. Якісна підготовка на фартовій для них арені дозволила їм зійти на п’єдестали найпрестижніших міжнародних змагань або покращити власні досягнення. Зокрема, херсонєць Андрій Проценко став переможцем серед стрибунів у висоту «Діамантової ліги», багатоборка Аліна Шух з Київщини виграла «золото» юніорського чемпіонату світу в метанні списа, Ольга Саладуха з Донеччини здобула у потрібному стрибку «бронзу» чемпіона-

ту Європи в приміщенні, а киянка Юлія Левченко – «золото» молодіжного чемпіонату Європи в стрибках у висоту.

У вказаний термін на «Поділлі» щорічно проводились понад 10 легкоатлетичних змагань міського та обласного рівнів, ведеться таблиця рекордів стадіону. Наразі є необхідність облаштувати належним чином сектори для метань і провести сертифікацію легкоатлетичного ядра в цілому або окремих його складових, щоб проводити офіційні всеукраїнські та міжнародні чемпіонати, кубки, турніри.

Чого тільки ще не відбувається на СК «Поділля» нині. Спробуємо надати далеко неповний перелік масових спортивно-видовищних, розважальних та інших заходів: святкування Дня міста, концерти популярних співаків та гуртів, зібрання релігійних громад, «Олімпійські дні», Спартакіади держслужбовців області, міські «Дні здоров'я», фітнес-руханки тощо.

23 липня 2020 року спорткомплекс прийняв виїзне засідання підкомітету Верховної Ради з питань спорту вищих досягнень та спортивної діяльності на чолі з його головою – бронзовою призеркою Олімпійських ігор Ольгою Саладухою, на якому обговорили разом з очільниками міста, обласних спорторганізацій питання подальшої розбудови спортивної інфраструктури Хмельницького та законодавче забезпечення підтримки спорту із місцевих бюджетів.

А восени поточного року на стадіоні ввели в експлуатацію нове світлодіодне табло, з розміром екрану 9х6м, і отримали можливість не лише спостерігати за рахунком футбольних та регбійних матчів, але й побачити відео перегляди цікавих моментів подій, котрі відбуваються в спорткомплексі.

Наразі СК «Поділля» знаходиться у підпорядкуванні міської ДЮСШ-1 та залишається одним із основних центрів спорту та дозвілля Хмельницького та області, на якому щодня безкоштовно займаються спортом та оздоровчою фізкультурою 150-200 бажаючих різних вікових груп. Безпосередньо утримує стадіон у належному стані фаховий колектив з 17 осіб на чолі з досвідченим завідувачим СК «Поділля» Миколою Доматевичем.

*Шкробот П.М.
м. Хмельницький*

ШАНУ І ВИЗНАННЯ ЗДОБУВ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ (до 90-річчя аграрія Д. Литовки)

Дмитро Гаврилович Литовка, талановитий справжній аграрій, присвятив своє життя людям. Він глибоко розуміє події, що сьогодні відбуваються в Україні. Цьогоріч він відзначає 90-річний ювілей. Отож, своє слово хочу висловити про Дмитра Гавриловича. З ним мені приходилось працювати у Чемеровецькому районі. Зараз зустрічаємось на ветеранській ниві.

Дмитро Гаврилович мешкає в обласному центрі, місті, яке стало його другою малою батьківщиною неподалік річки Південний Буг. Тут він полюбляє пройтись і на спомин злітає життєва стежина, яка започаткована на Кіровоградщині в селі Аджамка.

Тут із дідусем пас корови, допомагав бабці по господарству, бо батьки від зорі до зорі були на колгоспних полях. На війні 1944 загинув батько. Прийшлося працювати малолітньому Дмитрику на рівні з дорослими і не забував про школу в умовах, коли не вистачало підручників, паперу, навіть – чорнила. По при всій труднощі Дмитро здобув середню освіту і вступив до Мелітопольського інституту механізації сільського господарства.

По закінченню вузу в 1955 році Дмитро Гаврилович вступив на Подільську землю. Його назвали головним спеціалістом у Самчиківській племрадгосп, що на Старокостянтинівщині, який через рік реорганували в облсільгоспдослідну станцію.

В Самчиках, – пригадає Дмитро Гаврилович, – я вчився керувати людьми, вивчав передовий досвід. А ще займалися перевіркою впровадження у виробництво науково-дослідних систем. Особлива увага приділялась вивченню якості ґрунтів, селекцій насінництва районуваних сортів озимих і ярих культур, комплексній механізації в рослинництві і тваринництві.

В 1962 році з ініціативи М.С.Хрушова створюються нові органи управління. І Литовка – головний інженер – організатор районного територіального виробничого колгоспно-радгоспного управління. Самчики стали своєрідним трампліном його кар’єрних злетів. Він працює на партійній роботі, потім, обирають головою Старокостянтинівського райвиконкому.

– То були напружені для нас роки. – згадує Дмитро Гаврилович. Під його керівництвом в місті споруджувались заводи, об’єкти соціальної сфери, освіти, культури. І він уміло здійснював керівництво по виконанню конкретних завдань.

Нова життєва стежа відкрилась у Дмитра Гавриловича, коли він очолив Чемеровецьку районну партійну організацію. То був район, який відзначався високими досягнення в сільському господарстві. А працював там, замінивши досвідченого керівника Героя Соціалістичної праці Олексія Івановича Степанюка, який на превеликий жаль рано відійшов у вічність.

В ті часи Дмитро Гаврилович успішно займався проблемами подальшого розвитку всіх галузей сільського господарства, будівництва шкіл, житла, сфери культури, медичних закладів, розвитку споживчої кооперації, ремонтом доріг. Він працював з людьми, прагнув, щоб не втратити, а примножити здобутки району. І це йому вдалось. В 1976 році, через рік після його обрання першим секретарем господарства району збільшили, в порівнянні з попереднім роком, врожайність зернових, цукрових буряків. Продали державі рекордні тони хліба. Багато чемерівчан відзначено високими державними нагородами. В цей період були успіхи і в соціально-культурному будівництві, побутовому і торговельному обслуговуванні населення. Великою справою стала газифікація району.

– Все, що було досягнуто в ті роки, – згадує Дмитро Гаврилович, – треба віднести на рахунок самовідданої праці чемерівчан. Шість разів у період його роботи район виходив переможцем Всесоюзного соціалістичного змагання і нагороджувався перехідними Червоними прапорами і преміями, які були впроваджені в державі.

Д.Г.Литовка від Чемеровецького району був делегатом трьох українських і 26 з’їзду КПРС, IV Всесоюзного з’їзду колгоспників.

В трудовій біографії Дмитра Гавриловича почесне місце зайняли і роки роботи на посаді першого заступника голови облвиконкому і очільника обласного агропромислового комплексу. Це поле діяльності було практично безмежним: колгоспи і радгоспи, споживча кооперація, промислові та переробні підприємства, тваринництво, соціальні умови в селах, будівельні організації. Щоб охопити ці величезні масштаби, налагодити роботу, Д.Г.Литовка наполегливо працював, був і в ролі наставника і порадника.

Завжди з приємністю згадує роки, коли йому приходилось працювати з добрими, знаними людьми: головою Чемеровецького райвиконкому Ми-

хайлом Медянцем, Леонідом Скринчуком, Героєм Соціалістичної Праці, головою колгоспу «Україна» Чемеровецького району, Володимиром Думським, тодішнім начальником управління сільського господарства району, Михайлом Шаповалом, Героєм України, головою колгоспу ім.Леніна села Летава, працівниками агропромислового комплексу: Дмитром Чинником, Віктором Шумеляком, Ніканором Фесуном, іншими своїми побратимами. На жаль, нині таких, – відзначає Д.Г.Литовка – обмаль, загубили реформи.

Після виходу на пенсію, працював і ще у фірмі «Зоря – кукурудза», яку очолював двічі Герой Соціалістичної праці В.Плютинський. Тут він і в подальшому дбав за розвиток аграрної науки.

А подальша життєва стежина Дмитра Гавриловича – обласна ветеранська організація. Він активно бере участь у національно-патріотичному вихованні молоді, часто зустрічається з школярами, студентами, допомагає багатьом у вирішенні повсякденних питань.

На всіх ділянках, де приходилось працювати Дмитру Гавриловичу Литовці, він чесно виконував свій громадянський обов'язок. За що нагороджений двома орденами «Трудового Червоного Прапора», медалями «За трудову доблесть» та «Доблестный труд в Великой Отечественной войне (1941-1945 гг.)», удостоєний звання «Почесний ветеран України», «Почесний громадянин Хмельниччини».

Сьогодні Дмитро Гаврилович насолоджується дачними премудростями, вирощує на своїй ділянці городину і фрукти, щиро пригощає сусідів.

Понад 60 років він віддав творчій праці на Подільській землі. Тут здобув шану і визначення. Як завжди, його не покидає оптимізм, добрий настрій.

Сили йому додає вміння спілкуватися з широким загалом людей. А ще він любить багато читати, бути обізнаним з сучасним життям. І в цьому слугує інформація, яка надходить з газет. І перш за все з «Подільських вістей». От уже більше 50 років він передплачує видання. Для нього особливо відрадно, що на шпальтах газети широко висвітлюються аграрні проблеми, життя села.

В переддень ювілею він показує сімейний альбом «Роде мій красний, роде мій прекрасний».

Тут дорогі його серцю фотографії рідних людей, незабутньої дружини Галини Єлисеївни, яка на превеликий жаль полишила його у цьому світі, з якою прожили душа в душу 60 щасливих літ.

Розраду Дмитру Гавриловичу, як завжди, надають син Саша, донька Лариса, четверо онуків, 5 правнуків, сусіди, друзі, товариші по ветеранській роботі.

Але попри всі гаразди, нині душа колишнього керівника високого рангу, аграрника, неспокійна. Він не може без болю сприймати те, як руйнується і занепадає багате сільське господарство, вимирають села, виїжджають у світі сільські трударі, непродумано здійснюються реформи. А обіцянки керівників всіх рівнів залишаються не здійсненими. І це найбільше гнітить душу ветерана.

Серед людського загалу побутує твердження, що не людина обирає долю, а доля обирає людину. І це в повній мірі притаманно Дмитру Гавриловичу. Його життєва стежина пройшла великий шлях, в тому числі і на Подільській землі. Він радий від того, що все, яке колись з усією душею ним зроблене, не забуте хмельничанами.

Шану і визнання він здобув на цій землі. Тут і відзначив своє славне 90-річчя.

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор Романович, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, член Президії Хмельницької обласної організації НКСУ, член НСКУ

Байдич Олександр Васильович, вчитель історії, директор Кузьминської середньої школи Красилівського району Хмельницької області, Почесний краєзнавець України, заслужений працівник освіти України, член НСКУ

Балабуст Надія Юрївна, кандидат педагогічних наук, директор Департаменту освіти та науки Хмельницької міської ради

Блажевич Ольга Іванівна, старший викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Вашук Надія Іванівна, вчитель-методист Кам'янець-Подільської СЗОШ №16

Вихованець Тарас Васильович, магістр історії, заступник директора з наукової роботи Нетішинського міського краєзнавчого музею, член НСКУ

Говорун Валентин Давидович, вчитель біології і географії Хмельницького колегіуму імені В. Козубняка, вчитель-методист, член НСКУ, член Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України»

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, заслужений працівник культури України, член НСКУ та НСЖУ, Почесний краєзнавець України

Западенко Ігор Валентинович, заступник директора Державного історико-культурного заповідника "Межибіж", член НСКУ

Захар'єв Володимир Анатолійович, старший науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії та культури ХОНМЦКіМ, член НСКУ, НСЖУ та ГО «Спілка археологів України»

Ищенко Олександр Петрович, гідрогеолог, академік Міжнародної Академії Біоенерготехнологій, заслужений працівник промисловості України, Почесний розвідник надр

Іваневич Лілія Анатоліївна, кандидат історичних наук, докторант Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України, член НТШ і НСКУ

Куфльовський Валерій Іванович, директор видавництва «Бедрихів Край», краєзнавець

Марценюк Валерій Васильович, заступник директора Хмельницького обласного краєзнавчого музею, почесний ветеран України, член НСЖУ

Маярчак Сергій Петрович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтва.

Надвірняк Олександр Васильович, координатор проекту «Terza Amadociae» (м. Хмельницький)

Погорілець Олег Григорович, директор Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Прокопчук Віктор Степанович, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, член-кореспондент Української академії історичних наук, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член правління НСКУ, Почесний краєзнавець України

Семенова Анна Миколаївна, аспірантка Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Сердунич Любов Андріївна, письменниця (сmt. Стара Синява), член ВТ «Просвіта» ім. Т.Г.Шевченка, член НСЖУ, член НСКУ

Трембіцький Анатолій Михайлович, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НТШ і НСКУ, Почесний краєзнавець України

Троян Ростислав Феліксевич, член ради Хмельницької обласної організації ветеранів, член НСЖУ

Флентін Віктор Володимирович, перший заступник Голови Відділення Національного олімпійського комітету України в Хмельницькій області, член НСЖУ

Шкробот Петро Михайлович, краєзнавець, зав.прес-центром Хмельницької обласної ветеранської організації, Почесний ветеран України, член НСЖУ

Шпаковський Сергій Михайлович, заступник директора з питань охорони культурної спадщини ХОНМЦКіМ, аспірант Центру пам'яткознавства НАН України, член НСКУ та ICOMOS

ЗМІСТ

НАШІ ЮВІЛЯРИ

ПОГОРІЛЕЦЬ ОЛЕГ ГРИГОРОВИЧ	3
<i>Григоренко О.П.</i> НА ЖИТТЄВИХ І ТВОРЧИХ ПЕРЕХРЕСТЯХ: ДИРЕКТОР ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА «МЕЖИБІЖ» ОЛЕГ ГРИГОРОВИЧ ПОГОРІЛЕЦЬ ...	4
МИТТЕВОСТІ ЖИТТЯ ЮВІЛЯРА	31
ШЕВЧЕНКО ВОЛОДИМИР СТАНІСЛАВОВИЧ	41
<i>Прокопчук В.С.</i> ЮВІЛЕЙНІ ОБРІЇ МИТЦЯ (до 80-річчя В.С. Шевченка)	41
<i>Блажевич Ю.І., Блажевич О.І., Ващук Н.І.</i> ТРИЛОГІЯ ВОЛОДИМИРА ШЕВЧЕНКА ПРО УСТИМА КАРМАЛЮКА: ВІДНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ДОСТОВІРНОСТІ ПРО НАРОДНОГО ГЕРОЯ	48

НАУКОВІ СТАТТІ

<i>Адамський В. Р.</i> ПРОСКУРІВСЬКА ПОВІТОВА РАДА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ІНСТИТУЦІЙНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ТА ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД	53
<i>Байдич В.Г.</i> ДЕПОРТАЦІЯ (ПЕРЕСЕЛЕННЯ) СЕЛЯН З ТЕРИТОРІЇ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В БЕРЕЗНІ 1935-ГО РОКУ (НА ПРИКЛАДІ ПОЛОНСЬКОГО ТА ШЕПЕТІВСЬКОГО РАЙОНІВ)	63
<i>Байдич О.В.</i> ДОКУМЕНТ З ІСТОРІЇ М. СТАРОКОСТЯНТИНОВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 60-Х РР. ХІХ СТ.	73
<i>Балабуст Н.Ю., Блажевич Ю.І., Ващук Н.І.</i> ЗЛОДІЯННЯ НАЦИСТСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ ПРОТИ МИРНОГО НАСЕЛЕННЯ І ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В ЛЕТИЧІВСЬКОМУ ГЕБІТСКОМІСАРІАТІ (1941 – 1944 РР.)	78
<i>Вихованець Т.В.</i> ПЛОСКИРІВСЬКЕ СТАРОСТВО В ДОБУ ТОМАША-ЮЗЕФА ЗАМОЙСЬКОГО. ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ...	85
<i>Говорун В.Д.</i> КОМПЛЕКСНЕ КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ С. ВЕЛИКІ КАЛЕНИЧІ, КОХАНІВКА ТА МАЛІ КАЛЕНИЧІ	126
<i>Єсюнін С.М.</i> ПРОСКУРІВСЬКИЙ ПОЛЬСЬКИЙ КЛУБ: 1923-1935 РОКИ	132
<i>Западенко І.В.</i> ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРНОГО СТИЛЮ ЗАМКОВОЇ ЦЕРКВИ У МЕДЖИБОЖІ	145
<i>Іваневич Л.А., Захар'єв В.А.</i> ДО ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СКЛЯНИХ «ГАЛІ» НА ПОДІЛЛІ	151

Комарніцький О. Б. УЧАСТЬ МОЛОДІ ПОДІЛЛЯ У КОЛЕКТИВІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ, РОЗКУРКУЛЕННІ ТА ХЛІБОЗАГОТІВЛІ: НА МАТЕРІАЛАХ ГАЗЕТИ «КОМСОМОЛЕЦЬ ПРИКОРДОННЯ»	159
Маярчак С.П. ДАВНЬОРУСЬКИЙ БРАСЛЕТ 3-ПІД ЛІТОПИСНОГО МЕЖИБОЖА	169
Олійник Ю.В. ІНДИВІДУАЛЬНІ КАРТКИ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ ДУНАЄВЧЧИНИ 20-Х РОКІВ ХХ СТ. ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ШКІЛ	171
Погорілець О.Г., Надвірняк О.В. ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ В ДОСЛІДЖЕННІ ЛИТИХ КОПІЙ РИМСЬКИХ ДЕНАРІЇВ В ЗОНІ ПОШИРЕННЯ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (за матеріалами пам'яток басейну Середнього Дністра і Південного Бугу)	175
Прокопчук В.С. ОДИН З ТВОРЦІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ТОМУ «ІСТОРІЇ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР»	181
Семенова А. М. ЛІТЕРАТУРНО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ОЛІМПІАДИ ПАЩЕНКО КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛИСТІВ ДО В. Я. КРИВИЦЬКОЇ 1970–1971 РОКІВ	188
Сердуніч Л.А. МАТИМЕМО ВЛАСНУ ГІДНІСТЬ – МАТИМЕМО РІДНУ МОВУ	194
Трембіцький А.М. САДИБА ГРИГОРІЯ ГАЛАГАНА У ЛЕБЕДИНЦЯХ – ПАМ'ЯТКА ПАЛАЦОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА ХІХ СТ.	203
Шпаковський С.М. РОЗРОБЛЕННЯ ПРОЕКТІВ МЕЖ ТЕРИТОРІЙ, ЗОН ОХОРОНИ ТА РЕЖИМІВ ВИКОРИСТАННЯ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ У МЕДЖИБІЗЬКОМУ АРХЕОЛОГІЧНОМУ МІКРОРЕГІОНІ – КУРГАНІВ БІЛЯ С. СТАВНИЦЯ ТА ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОГО ЗАМЧИЩА РАКОЧІ	217
КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ	
Иценко О.П. УКРАЇНСЬКІ КАРЛОВІ ВАРИ (мінеральні води Хмельниччини)	222
Куфльовський В.В. «ГОЛОСИ 3-ПОНАД СМОТРИЧА» – перша районна поетична антологія на Поділлі, в Україні	230
Марценюк В.В. НА ВАРТІ НАЙДОРОЖЧОГО	235
Погорілець О.Г. ГРАД МЕЖИБОЖЕ: ВІД МІСТА ДО ЗАПОВІДНИКА	237
Троян Р.Ф., Шкробот П.М. РОКИ ХЛІБОРОБСЬКОЇ ЗВИТЯГИ	240
Флентін В.В., Єсюнін С.М. 1950-2020 РОКИ: ЗНАКОВІ ПОДІЇ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО СТАДІОНУ «ПОДІЛЛЯ»	243
Шкробот П.М. ШАНУ І ВИЗНАННЯ ЗДОБУВ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ (до 90-річчя аграрія Д. Литовки)	256
НАШІ АВТОРИ	260

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 31

Підписано до друку 16.03.2021. Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 15,32

Надруковано: ФОП Стрихар А.М.
м. Хмельницький, вул Чорновола, 37.
тел.: (096) 709-11-10